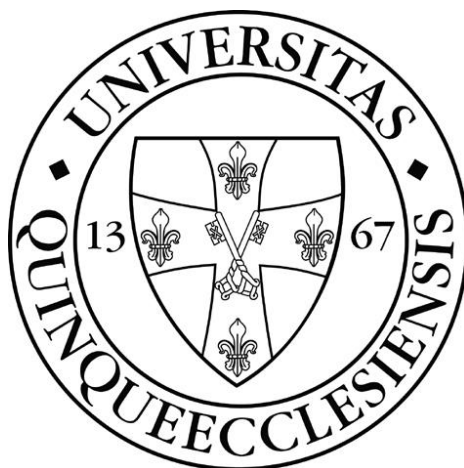

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR
Pszichológia Doktori Iskola
Személyiség- és Egészségpszichológia Program

**Gyermekkori kapcsolatok, és kapcsolati élmények szerepe a
kriminalizálódás alakulásában állami gondoskodásban felnövekedett
férfiak körében**

Doktori (PhD) értekezés
Osváth Viola

Témavezető: Dr. Pohárnok Melinda

Pécs, 2016

Tartalom

BEVEZETÉS	3
ELMÉLETI HÁTTÉR	6
1. A KÖTŐDÉS	6
1.1 A kötődés egyéni különbségei:	9
1.2. A kötődésben mutatkozó különbségeket befolyásoló tényezők	10
1.3. A kötődési mintázat stabilitása	17
1.4. Kötődés több személyhez, alternatív gondozókhoz	21
1.5. A kötődés szerepe a fejlődési folyamat során	23
1.6. A felnőtt kötődés	30
1.7. A kötődés atipikus formái, fejlődési zavarai	33
1.8. Az antiszocialitás, a kriminalitás és a kötődés összefüggése	41
2. REZILIENCIA, MEGKÜZDÉSI STRATÉGIÁK	48
2.1. A reziliencia fogalma	48
2.2. A reziliencia vizsgálata	48
2.3. A megküzdés fogalma	51
2.4. A megküzdés elméletei	52
2.5. A kötődés, a megküzdés és a reziliencia kapcsolata	55
3. A GYERMEKVÉDELMI GONDOSKODÁS	56
3.1. A gyermekvédelem	56
3.2. A gyermekvédelmi gondoskodásban élő gyermekek helyzete, pszichológiai fejlődésük sajátosságai	69
3.3. A gyermekvédelmi gondoskodásban élő gyermekek kötődéseinek jellegzetességei	78
EMPIRIKUS VIZSGÁLAT	81
<i>Kutatási cél</i>	81
ELSŐ VIZSGÁLAT (2006)	83
1. A VIZSGÁLAT ELŐKÉSZÍTÉSE	83
1.1. Kutatási kérdések és hipotézisek	83
1.2. Vizsgálati személyek felkérése	87
1.3. Vizsgálati minta bemutatása	88
1.4. Az eljárás	89
2. VIZSGÁLATI MÓDSZEREK	89
2.1. Szociodemográfiai adatok	89
2.2. Szociális atom	90
2.3. A felnővekedés során átélt jelentős kapcsolatokkal összefüggésben megélt történésekre vonatkozó kérdések	92
2.4. A hitre, vallási közösséghez való tartozásra vonatkozó kérdések	93
2.5. Felnőtt kötődési kérdőív	93
3. EREDMÉNYEK	95
3.1. A gyermekkori kapcsolatok számának alakulása	95
3.2. A gyermekkori jelentős kapcsolatok megmaradásának vizsgálata	97
3.3. A gyermekkori jelentős kapcsolatok minőségének vizsgálata	102
3.4. Vér szerinti szülővel kapcsolatos értékelések	103
3.5. A nevelőszülővel, nevelővel kapcsolatos értékelések	105
3.6. A gyermekkori élmények elemzése	106
3.7. Nevelőszülővel kapcsolatos emlékek az állami gondoskodásban felnövekvőknél	114
3.8. Annak elemzése, hogy segítette-e valaki a nagykorúvá válása idején, illetve a jelenkori szociális atomon megjelenő kapcsolatok alakulása	116

3.9. A felnőtt kötődési kérdőív (ECR) eredményeinek elemzése	118
3.10. A kapott eredmények további vizsgálata, komplex elemzése	122
4. AZ EREDMÉNYEK MEGVITATÁSA	126
MÁSODIK VIZSGÁLAT (2016)	133
1. A VIZSGÁLAT ELŐKÉSZÍTÉSE	133
1.1. Kutatási kérdések és hipotézisek	134
1.2. Vizsgálati személyek felkérése	138
1.3. Vizsgálati minta bemutatása	139
1.4. Az eljárás	139
2. VIZSGÁLATI MÓDSZEREK	140
2.1. A Connor-Davidson reziliencia kérdőív 10 ítemes változata	140
2.2. CISS 48 (Coping Inventory for Stressful Situations)	142
2.3. Szociális atom	142
2.4. Az állami gondoskodásban megélt váltások felmérése	143
2.5. CATS (Child Abuse and Trauma Scale)	144
2.6. EMBU-S	145
3. EREDMÉNYEK	147
3.1. A reziliencia, a gyermekkori emlékek, a traumatizáltság és a megküzdési stratégia vizsgálata	147
3.2. A vér szerinti családdal megélt kapcsolat vizsgálata	150
3.3. Az alternatív gondozókkal kialakított kötődések és más szociális kapcsolatok elemzése	154
3.4. Ígéretes és veszélyeztetett csoport létrehozása és elemzése	161
4. EREDMÉNYEK MEGVITATÁSA	169
KONKLÚZIÓ	175
A KÉT VIZSGÁLAT LEGFONTOSABB EREDMÉNYEINEK ÖSSZEGZÉSE	175
LIMITÁCIÓK	176
KITEKINTÉS	177
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	179
ÁBRÁK JEGYZÉKE	181
TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE	182
FELHASZNÁLT IRODALOM	185
EDDIG MEGJELENT PUBLIKÁCIÓK	215
DOKTORI ÉRTEKEZÉS BENYÚJTÁSA ÉS NYILATKOZAT A DOLGOZAT EREDETISÉGÉRŐL	219
MELLÉKLETEK	220

BEVEZETÉS

Több mint egy évtizedes folyamat eredményét tartja kezében az olvasó. Jelen értekezésben két egymásra épülő vizsgálatot mutatok be, amelyek éppen tíz év különbséggel készültek. A kutatás alapkérdése az volt, hogy mely tényezők befolyásolják azt, hogy egy állami gondoskodásban felnövekvő gyermeknek sikerül-e beilleszkedni a társadalomba, vagy pedig a köztudatban is sztereotípiaként szereplő deviancia irányába sodródik? Mint a deviáns fejlődés egyik legsúlyosabb, és legkörülírtabban definiálható formáját, a kriminalitást választottam vizsgálódásom tárgyául.

A gyermekklinikumban eltöltött másfél évtized alatt visszatérő problémaként talákoztam olyan állami gondoskodásban élő gyermekekkel és serdülőkkel, akiknek a viselkedési problémája egyértelműen abból fakadt, hogy a környezetében élő felnőttek nem tudtak segíteni nekik a korábban megélt traumáik feldolgozásában, és nem tudták megadni nekik azt az érzelmi támaszt, elfogadást, amely segíthette volna őket a beilleszkedésben. Számos esetben láttam azt, hogy az őket nevelő felnőttek (nevelők vagy nevelőszülők) teljesen felkészületlenek voltak azokra a helyzetekre, amelyekkel egy talajvesztett, traumatizált gyermek nevelése során szembekerülhetnek. A gyermekvédelemben dolgozó önkéntesként ugyanakkor magam is megéltem a tehetetlenséget, hogy a kamaszként bekerülő, már évek óta deviáns viselkedésű fiatalokkal mennyire nehéz elhiteni, hogy szerethetőek, hogy ők is képesek figyelmet kapni nem csak a „balhék” árán.

A téma tehát a kétezres évek elején fogalmazódott meg bennem, amikor még a mainál is kevesebb szakirodalmi adat szólt arról, hogy Magyarországon milyen kihívásokkal néznek szembe az állami gondoskodásban élők, és a velük foglalkozó szakemberek. Azóta szerencsére már egyre több kutatás jelent meg arról, hogy milyen speciális szükségletek jellemzik őket. Mi arra voltunk kíváncsiak, hogy vannak-e olyan tényezők, amelyek ha jelen vannak ennek a hátrányos helyzetű csoportnak az életében, akkor az segíti őket a szocializálásban. Megközelítésünk alapvetően a kötődéelmélet oldaláról indult, azaz arra voltunk kíváncsiak, hogy milyen emberi kapcsolatok, és hogyan befolyásolják az életüket. A kötődés tehát az elméleti összefoglalónk első fókuszpontja. Azt jártuk körül, hogy miből fakadnak a kötődésben megmutatkozó különbségek, mennyire tekinthető stabil mintázatnak egy személy kötődése, hogyan fejlődik csecsemőkortól egészen a felnőtt kötődésig. Milyen hosszútávú hatásai vannak

a kötődés alakulásának, illetve mi történik, ha nem tud kialakulni biztonságos kötődés. Végül azt is megvizsgáltuk, hogy milyen elméletek születtek a kötődés és a kriminalitás kapcsolatáról.

Az első vizsgálat megtervezése idején, még számos dologban bizonytalanok voltunk. A gyermekklinikumban és gyermekvédelem terén megélt tapasztalatok alapján voltak sejtéseink, hogy mit szeretnénk vizsgálni, de abban bizonytalanok voltunk, vajon egy-egy tényező nem amiatt lesz-e jellemző a vizsgálati személyeinkre, mert állami gondoskodásban nőttek fel. Annak érdekében tehát, hogy ezt meg tudjuk állapítani, nem csak állami gondoskodásban felnövekedett személyeket vettünk be a kutatásba, hanem olyan kontroll csoportot is, akik hasonlóan alacsony szocioökonómiai státusszal rendelkeznek, illetve hasonló életállapotot éltek meg, de a vér szerinti családjukban nőttek fel. Ez a módszer kissé megbonyolította az eredmények feldolgozását, és értelmezését, mert négy csoportot kellett folyamatosan szem előtt tartanunk, és időnként különböző szempontok alapján összevonni belőlük két-két csoportot, de az eredmények azt igazolták, hogy volt értelme a plusz munkának, mert számos tényezőről kiderült, hogy az állami gondoskodásban élőknek sajátossága. Ezek a jellemzők általában azt bizonyították, hogy a családjukból kiemelt emberek hátrányosabb helyzetből indulnak, és sokkal több negatív dolog történt velük gyermekkorukban, mint a családban felnövekedett társaikkal. Az ilyen irányú eredményeink nem voltak meglepőek. A szakirodalmak is arról számolnak be, hogy az állami gondoskodásban élők mind a gyermekvédelmi rendszerbe kerülésük előtt, mind az ott eltöltött éveik alatt számos negatív hatásnak vannak kitéve, a magyar helyzetről azonban nagyon kevés kutatás áll rendelkezésünkre. Ahhoz, hogy érthetővé váljanak a vizsgálatunk eredményei, részletesen áttekintettük a gyermekvédelmi rendszer működését, alakulását. A két vizsgált között eltelt tíz év alatt gyökeres változások történtek a magyar gyermekvédelemben, így ezek ismerete is elengedhetetlen az eredményeink értelmezéséhez.

Ugyanakkor a tény, hogy hátrányos helyzetű csoporttal dolgozunk, felvetette a reziliencia és a megküzdés fogalmának bevezetését, így az ide vonatkozó irodalmakat is feldolgoztuk.

Második kutatásunkra azért volt szükség, mert az első kutatás olyan eredményeket hozott, melyek gyökeresen ellentmondanak a mai gyermekvédelmi törvény előírásainak és a gyakorlatnak is. Felmerült többek között, hogy a vér szerinti családdal fenntartott kapcsolat nem hogy segítené a beilleszkedésben a fiatalt, de inkább a kriminális csoportra jellemző.

Ugyanakkor a kortárs kapcsolatok fontossága merült fel, amelyre vonatkozóan nem találtunk olyan irodalmat, mely ennek hosszútávú megtartó erejéről szólna. Mivel ekkor már célzottabban tudtuk megfogalmazni kérdéseinket, ezért már csak állami gondoskodásban felnövekedetteket kerestünk fel, mind a börtönökben, mind a büntetlen előéletűek között. Második vizsgálatunkban objektívebb módszerekkel szeretnénk mérni a gyermekkori traumákat, illetve a szülői/nevelői stílusról szóló emlékeket, így ezekre nemzetközi gyakorlatban használatos standardizált tesztek alkalmaztunk, akár csak a reziliencia és a megküzdési módok mérésére.

Ennek a vizsgálatnak az eredményei nagymértékben igazolták a tíz évvel korábbiakat, azaz azt, hogy a gyermeknek akkor van esélye a beilleszkedésre, ha sikerül kialakítania hosszú távú, érzelmi melegséget biztosító, bensőséges kapcsolatot azokkal a személyekkel, akik gyermekkorában körülveszik. Természetesen elsősorban az öt gondozóhoz fűződő kapcsolatnak van megtartó ereje. Újszerű eredményünk az, hogy a kortárs kapcsolatok tartóssága is nagyon fontos. Szintén látszólag meglepő eredmény volt, bár a nemzetközi szakirodalmakban már pár éve felmerül ez a kérdés, hogy a vér szerinti szülővel való kapcsolattartás nem segíti egyértelműen a gyermek szocializációját.

ELMÉLETI HÁTTÉR

1. A KÖTŐDÉS

Az „elsődleges kötődés” a gyermek érzelmi, de testi és értelmi fejlődésének is legfontosabb háttere. Elsődleges kötődésnek azt a kb. fél éves korra kialakuló szoros kommunikációs és testi kapcsolatot hívjuk, amely a gyermeket édesanyjához, ill. közvetlen környezetéhez fűzi, és amelynek egyértelműen nem tárgyai a környezetében élő más emberek (Vajda, 2006). Ha ez a kötődés nem tud kialakulni, vagy sérül, az mindenképpen testi és pszichés tünetekhez vezet. A gyermekek fejlődésében ilyen esetben minden téren elmaradás mutatható ki. „Az ember- (és főemlős) csecsemő evolúció során kialakult, veleszületett szükséglete, hogy néhány felnőtt gondviselőjével (elsősorban és tipikusan az anyjával) tartós, személyre szóló érzelmi kapcsolatot, kötődést alakítson ki... Ez a kapcsolat teremti meg a csecsemő számára a környező – fizikai és társas – világ megismerésének, valamint az alkalmazkodásnak a keretét” (Gervai, Lakatos és Tóth, 2011, 802.o.).

Az elsődleges kötődés a 20. század közepén vált a pszichológiai vizsgálatok egyik központi témájává. Korábban is voltak jelek, melyek figyelmeztetőek lehettek volna, például a menhelyeken élő gyermekeknél előforduló magas halálozás, de az egészségügyi-demográfiai viszonyok javulása kellett ahhoz, hogy ezek szembetűnővé váljanak.

A pszichológián belül a tárgykapcsolat-elméletek megjelenése irányította a figyelmet a korai szeretetkapcsolat fontosságára. Többek között Bálint Alice ezt azzal magyarázza, hogy az analízis során minden eset elemzésénél vissza kellett menniük a preödipális időkhöz, és ott megkeresni az anyával való kapcsolatban bekövetkezett sérüléseket (Bálint, 1990). Mivel jelen dolgozatban a kötődéselméleti megközelítést alkalmaztuk, ezért a tárgykapcsolat-elméleteket elgondolásait nem részletezzük.

René Spitz (1946) írta le először, hogy a szüleitől elszakított csecsemő, ill. kisgyermek milyen tüneteket produkál a hospitalizáció hatására. Megfigyelései szerint a szeparáció hosszúságától függően egyre súlyosabb sérülés alakul ki a gyermekeknél. Károsodik a nagymozgás, a manipulációs tevékenység csökken, vagy megszűnik, sérül a kapcsolatteremtési képesség. Azt találta megfigyelései során, hogy az árvaházba kerülő gyermekek fejlődési

görbéje meredeken esik a normálhoz képest. Spitz kritikusnak tartotta a fél éves kor körül bekerülők helyzetét. Leírt hónapokra lebontva egy tünetlistát, amely a fél évesnél idősebb csecsemők szeparációjának következményeit mutatja:

1. hónap: nyugós, sírós, kielégíthetetlen
2. hónap: már nem sír, csak nyöszörög, fogy, nem fejlődik
3. hónap: ernyedten fekszik, elutasítja a kontaktust, arca kifejezéstelen, alvás- és evésproblémák jellemzik
4. hónap: közönyös, kimerült, fáradt, letargikus
5. hónap: ezt követően már maradandó károsodást okoz a szeparáció. Ha ennél hamarabb kerül új anyához, akkor a tünetek mérséklődnek, akár meg is szűnhetnek.

Spitz egyik vizsgálatában összehasonlított négy gyerekcsoportot (nevelőotthoni csecsemők, börtönbüntetésüket töltő leányanyák gyerekei, nagyvárosi értelmiségi szülők gyerekei, szegény halászfalu lakóinak gyerekei), és azt mutatta ki, hogy még szegényebb, kedvezőtlenebb fizikai környezet mellett is jobban fejlődnek az anyjuk mellett levő csecsemők, mint a nevelőotthoni gyerekek.

Goldfarb (1945) vizsgálatai is azt bizonyították, hogy az első életévben elszenvedett hospitalizmus nyomot hagy a gyermek fejlődésében. Megfigyelései szerint a hospitalizált gyermekek értelmi, olvasási, számolási képességei alacsonyabb szintűek voltak, mint a családban felnövő kortársaiké, illetve általában alacsonyabb intelligencia szint volt rájuk jellemző. Másrészt a társas kapcsolatok alakulásában is zavar volt megfigyelhető, és bizalmatlanság, érzelmi labilitás jellemezte a hospitalizált gyermekeket. Habár sokan bírálták Spitz és Goldfarb vizsgálatainak módszertani hibáit, mégis fontos szerepük volt abban, hogy az anya-gyermek kapcsolat fontosságára tereljék a figyelmet.

A kötődésemélet kialakulása egy hosszú folyamat volt, melynek elindítói John Bowlby (1907-1990) és Mary Ainsworth (1913-1999) voltak. Kettejük együttműködése az 1950-es évektől kezdődött, ekkortól a kötődéskutatásokat egyre növekvő érdeklődés övezte a pszichológusok körében. Napjainkra számos kötődéskutatással foglalkozó folyóirat lát napvilágot, illetve a személyiség- és fejlődési pszichopatológiai kutatások jelentős részének is vannak kötődéseméleti vonatkozásai (Hámori, 2014).

Kezdetben két fő iránya volt a vizsgálatoknak. Az egyik az árván maradt gyermekek lelki és mentális egészsége, a másik pedig az anyától való átmeneti szeparáció, melynek prototípusává a kórházba kerülés vált. Bowlby és munkacsoportja a II. világháború után árván maradt gyermekek körében folytatott kutatása eredményeinek ismertetése során felhasználta Spitz (1946) korábbi leírásait a hospitalizmus tünetegyütteséről. Korábban Spitz már kiemelte az egyszemélyes anyai gondoskodás szerepét, mint az ösztön- és én-fejlődés meghatározó tényezőjét, de Bowlby (1958) használta először a kötődés fogalmát, melyet úgy határozott meg, hogy közelség keresése és fenntartása egy másik személlyel kapcsolatban. A kötődési viselkedés szerinte velünk született késztetés, vagyis a csecsemő születésétől kezdve rendelkezik olyan viselkedési mintázatokkal, melyek elősegítik a közelséget és a kontaktust az anyával, vagy annak megfelelő személlyel. Bowlby kezdetektől fogva hangsúlyozza a szülő válaszkészségét a csecsemőnek erre a viselkedésére, tehát kiemeli, hogy a csecsemő kötődési törekvései csak akkor érik el céljukat, ha a gondozó adekvát módon válaszol rájuk. A kötődés tehát egyfajta szabályozórendszer gyermek és anya között, amelyben a szabályozás kétoldalú interakciós folyamat révén valósul meg, és a szabályozás végső célja a gyermek biztonságérzetének megteremtése. Nem támaszkodik más alapvető szükséglet kielégítésére, hanem önálló motivációs-viselkedési rendszer, és a túlélés szempontjából meghatározott funkcióval rendelkezik (Péley, 2002).

Bowlby (1969) elképzelését az imprinting elméletre építette, azaz szerinte a csecsemő olyan ösztönscsoporttal születik, amely biztosítja számára a kapcsolatot az anyával. Mivel az embernél a megkapaszkodás reflex nagyon gyenge, ezért olyan veleszületett viselkedésmintákra van szükség, amelyek az anyát készítik arra, hogy felvegye gyermekét és gondozza. Bowlby szerint tehát létezik egy olyan reakciókészlet a gyermekben, amelynek jelző funkciója van (mosoly, gögicsélés, sírás), míg egy másik veleszületett viselkedésszerepet az szolgálja, hogy ő maga meg tudja teremteni ezt a kapcsolatot (átölelés, megkapaszkodás, később a közelítés, követés révén).

Bowlby (1969, 1973, 1980) szerint a kötődési kapcsolatokat egy olyan viselkedéses-motivációs rendszer szabályozza, amely csecsemőkorban fejlődik ki. Ez a rendszer monitorozza egy „erősebb és bölcsőbb” kötődési személy - rendszerint az anya - fizikai közelségét és pszichológiai elérhetőségét, és szabályozza a kötődési viselkedést e felé a személy felé. Amikor a gyermek biztonságban érzi magát, akkor az anya biztonságos bázisként szolgál, és támogató

jelenlétével serkenti az olyan tevékenységeket, mint a környezet felfedezése, játék, vagy más szociális viselkedés. Ugyanakkor, ha a gyermek megijed, az anya biztonságos menedékként szolgál: az explorációs tevékenységet felváltja az anya felé irányuló menedék és bátorítás keresés, főleg a kisebb gyermekeknél. Bowlby a termosztát működéséhez hasonlítja a kötődés működését. Ha anya és gyermeke között túl nagy a távolság, akkor aktiválódik a „rendszer”, és a gyermek édesanyja közelségét keresi, ha pedig megfelelő a közelség, akkor a közelségkereső magatartás csökken, helyet adva a manipulációnak, megismerésnek. Tehát a kötődés egyensúlyt teremt a biztonsági szükséglet és a változatos tanulási tapasztalatok igénye között.

1.1 A kötődés egyéni különbségei:

Mary Ainsworth (Ainsworth, Bell és Stayton, 1971) megfigyelései világítottak rá először arra, hogy a kapcsolat minősége befolyásolja leginkább annak alakulását, és nem az együtt töltött idő mennyisége. A minőséget szerinte három fontos tényező határozza meg. Az első a kizárólagosság, amely azt mutatja meg, hogy a csecsemővel csak egy személy törődik-e vagy mások is bevonódnak a gondozásába. A kizárólagosság egyik véglete sem jó. A második tényező a válaszkészség, mely azt jelenti, hogy az anya mennyire válaszol a gyermek igényeire. A harmadik a kölcsönösség, amely az egymásra hangolódás, egymás igényének a figyelembevételére.

Az 1969-ben kidolgozott (Ainsworth és Wittig, 1969) idegen helyzet eljárással Ainsworth és tanítványa a következő kötődési típusokat írták le 12-18 hónapos kisdeteknél:

⇒ *Biztonságosan kötődő (B típus):* Az anya jelenlétében a gyermek láthatóan biztonságban érzi magát, nyugodtan játszik. Ha az anya távozik a szobából, nyugtalan lesz, az idegen nem tudja megvigasztalni. Az anya visszatértekor gyorsan megnyugszik és visszatér a játékhoz.

⇒ *Szorongó/elkerülő (A típus):* Amíg együtt vannak a szobában, a gyermek közömbös az anyával szemben. Nem mindig sír az anya távozásakor, de ha igen, akkor az idegen is meg tudja nyugtatni. Amikor az anya visszatér, nem keresi a közelségét, nem megy oda hozzá vigasztalódni.

⇒ *Szorongó/ellenálló (C típus):* Ezt a csoportot szokták ambivalensnek is hívni. Az ilyen gyermek szorosan az anyja mellett marad már a vizsgálat elején. Mikor az anyja kimegy, teljesen kétségbe esik, és nem nyugszik meg akkor sem, amikor édesanyja visszatér. Keresi anyja közelségét, de ugyanakkor ellen is áll neki. Ha az anyja felveszi, a gyermek rögtön azt akarja, hogy tegye le.

Main és Solomon (1990) évekkel később írtak le egy negyedik kategóriát, amely lehetővé tette az addig besorolhatatlan gyermekek kötődésének a leírását is

⇒ *Dezorganizált (D típus):* Az ebbe a típusba tartozó gyermek nem mutat szervezett kötődési mintázatot, viselkedése zavart, az anyától való félelem jegyei ismerhetők fel a viselkedésén. Megtörténhet, hogy a gyermek „megdermed”, bizarr, repetitív mozgások jelennek meg az anyja jelenlétében, illetve visszatértekor.

1.2. A kötődésben mutatkozó különbségeket befolyásoló tényezők

Ainsworth és munkatársai kezdetben azt írták le, hogy „a csecsemő sírására és a testi kontaktus igényre való anyai szenzitivitás és válaszkészség különítette el legerősebben a biztonságos csoportot a két szorongó csoporttól” (Hámori, 2014., 101. old.). A következő évtizedekben ennek alapján a *szenzitivitás* fogalmát használták a vizsgálatok széles körében, de ahogyan arra De Wolff és van Ijzendoorn (1997) összefoglaló cikkükben rámutattak, ezek a vizsgálatok ugyanazt a fogalmat nagyon eltérő jellegzetességekre használták (pl. interakciók kölcsönössége, érzelmi támasz, empátia kifejezése, ösztönzés). De Wolff és van Ijzendoorn arra a következtetésre jutottak, hogy bár az anyai szenzitivitásnak nagyon fontos szerepe van a kötődési minták alakulásában, egy többdimenziós megközelítésre van szükség a teljesebb kép kialakításához. Kutatások széles köre foglalkozott az elmúlt években ezen dimenziók feltárásával, melyeknek eredményeit ismertetjük az alábbi fejezetben.

1.2.1. A gondozó(k) szerepe a kötődés alakulásában. Anyai szenzitivitás, szülői mentalizáció, reflektív funkció

Bár az irodalmak nagy része az anyát említi, mint elsődleges gondozót, összefoglalónkban szándékosan nem ezt a szót használtuk, hiszen az általunk vizsgált populáció esetében nem feltétlenül az anya tölti be ezt a szerepet. A továbbiakban azonban túlnyomó részben az anyákkal kapcsolatos vizsgálatokat fogjuk ismertetni, hiszen a kutatások középpontjában általában ők állnak.

A kötődés kétirányú folyamatában az anya szempontjából ugyanolyan fontosak a korai élmények, mint a csecsemő szemszögéből. Salk (1973) közölt erre vonatkozóan először adatokat. Megfigyelései arról szóltak, hogy az anyai szeretet kialakulásában fontos szerepe van a gyermek születését közvetlenül követő *szenzitív periódusnak*. A hasonló, korai „imprinting” típusú kutatásokat (Lynch, 1975) a későbbiekben sokat vitatták, de abban fontos szerepük volt, hogy a kötődés anyai oldalára is felhívták a figyelmet. Fontos ugyanakkor, hogy elkülönítsük, hogy amikor kötődésről beszélünk, ennek az angolban két megfelelője van. A „bonding” kifejezés biológiai kapcsolódásra utal inkább, és feltételezhetően erősen befolyásolják hormonális hatások, illetve prenatális tényezők. Az „attachment” kifejezést a szakirodalom inkább az elsődleges gondozó és a gyermek kapcsolatának arra a speciális aspektusára vonatkoztatja, amely arra irányul, hogy a gyermek biztonságban legyen, a gondozó védelmet biztosítson számára. Az attachment jórészt a születés után, a kapcsolatban alakuló szabályozási rendszer (Benoit, 2004).

Ainsworth (1969) úgy határozta meg az anyai szenzitivitást, mint egy olyan képesség, amely lehetővé teszi, hogy az anya helyesen olvassa és értelmezze a gyermeke viselkedését. Már ekkor kiemelték, hogy ennek alakulásában fontos szerepe van az anya saját szorongáskezelő mechanizmusainak, hiszen azok befolyásolhatják a gyermek által kifejezett érzelmek értelmezését, félreértelmezését. A következő évtizedekben a szenzitivitásnak ezt az értelmező összetevőjét, mivel nehezen volt vizsgálható, igyekeztek kiküszöbölni a kutatások során. Olyan vizsgálati eljárásokat dolgoztak ki, melyek nem tartalmaztak erre vonatkozó leírásokat (pl. Pederson és Moran, 1996). Van den Boom (1997) hangsúlyozta, hogy az anyai szenzitivitás egy összetett mintázat, amelyet csak úgy tudunk vizsgálni, ha minél több interakciós helyzetben, sokféle kontextusban, hosszabb időn keresztül figyeljük meg az anya-csecsemő

párost. Ezek a vizsgálatok alátámasztották, hogy az anyai szenzitivitásnak fontos szerepe van a kötődési minták kialakulásában, de ez nem egy globális, a személyre általánosan jellemző tulajdonság, hanem erősen szituációfüggő.

Az 1980-as, 90-es években a vizsgálatok fókuszra a szülői kötődési mintákra, és azoknak generációs átadására terelődött. Az eredmények azt igazolták, hogy a biztonságosan kötődő csoportba tartozó szülőknek a gyermeke is nagy valószínűséggel biztonságosan kötődő, míg azoknak a szülőknek, akiknek korai kapcsolati emlékei feldolgozatlanok, gyermekkori traumáik reflektálatlanok voltak a gyermekeik a bizonytalan kötődési minták valamelyikébe voltak besorolhatóak (Main és Goldwyn, 1984; Steele, Steele és Model, 1991). Az apa és gyermeke kötődési mintázatai közötti korreláció gyengébb volt, mint az anyával való kapcsolatnál, és az apához fűződő kötődés mintázata eltért az anya- gyermek kapcsolattól (Fonagy, Steele, Steele, McOran és Higgitt, 1991). Fonagy és munkatársainak vizsgálata több szempontból is jelentős. Amellett, hogy rámutat a két szülőhöz fűződő eltérő kötődési mintázatokra, felhívta a figyelmet arra, hogy a szülő reflektív készségének mediáló szerepe van a mintázat kialakításában. Ez azt jelentette, hogy az a mód, ahogyan a szülő saját gyermekkori kötődési emlékeiről gondolkodott, befolyásolta a gyermekével való kapcsolatának alakulását. Ha a szülő képes volt még a nehéz emlékek esetén is reflektálni az érzelmekre, és megérteni saját szüleinek érzelmeit, akkor a saját gyermekével szemben is képes volt autonóm kötődési stílusra jellemző stratégiák alkalmazására, ezzel segítve gyermeke biztonságos kötődését.

Ezzel a vizsgálattal körülbelül egy időben jelent meg Main-nél (1991) a metakognitív monitorozás fogalma, melynek lényege, hogy a személy képes saját és mások érzelmeiről gondolkodni, a viselkedést gondolatok, érzelmek és szándékok feltételezésével magyarázni. Cikkében leírta, hogy a fejlett metakognitív monitorozási képességgel rendelkező szülők gyermekei nagyobb valószínűséggel váltak biztonságosan kötődőkké.

Egy másik, a kötődés alakulásának megértését célzó irányzat volt ebben az időben az anya-csecsemő interakciók vizsgálata, ahol azt találták, hogy az első életévben megtapasztalt interakciós minták meghatározóak a kötődés szempontjából is (Weinberg és Tronick, 1996; Cohn, Campbell és Ross, 1992). A szemtől szemben interakciós vizsgálatok korlátainak feloldására törekedve számos tényezőt vettek figyelembe a kutatások. Ezek közül az anya érzelmi tükrözésének szerepét emelnénk ki, amely egy olyan közvetítő mechanizmus, mely

segíti a csecsemőt abban, hogy saját belső állapotait megértse, s ez teszi majd őt alkalmassá arra, hogy felismerje azt, hogy ezek eltérhetnek mások állapotaitól. Az érzelmi tükrözés folyamata szorosan kapcsolódik Fonagy mentalizációs fogalmához, így válik érthetővé Fonagyék alapvetése, hogy az anyai mentalizációs készségek segítik a gyermek mentalizációs képességének kialakulását (Fonagy és Target, 2005). Az a képesség, hogy a másik mentális állapotait nagyjából pontosan és biztonsággal feltérképezhessék a kötődési partnerek, járul majd hozzá a Bowlby (1969, 356. o.) által "célkorrekciós partnerségnek" nevezett kötődési szakasz kialakulásához a 3-4. életév táján. A 90-es évek elején már a szociális kogníció irányából közelítik meg a kérdést. Számos külföldi és hazai vizsgálat bizonyította, hogy a Bretherton (1991) által leírt intencionális hozzáállás az anya részéről, kulcsfontosságú eleme a korai kapcsolatnak (Reznick, 1999, Hámori, 2005).

Meins (Meins, Fernyhough, Fradley és Tuckey, 2001) a szülői mentalizáció vizsgálata során már a korábbi kutatások elméleti alapjait igyekezett ötvözni, és bevezetett egy új fogalmat, a elme-tudatosságot (mind-mindedness). Az elme-tudatosság lényege, hogy a szülő nem csak gyermeke testi igényeire figyel, hanem helyesen értelmezi a viselkedése és közlendője mögötti szándékokat, vágyakat, érzelmeket, döntéseket. Meins (Meins, Fernyhough, de Rosnay, Arnott, Leekam és Turner, 2012) további vizsgálatai igazolták, hogy az anya elmeolvasó képessége függ legerősebben össze a biztonságos kötődés kialakulásával.

1.2.2. A gyermek temperamentuma

A Thomas és Chess (1977) által leírt temperamentum jellemzők kötődésre való hatását vizsgálva számos kutatást végeztek az elmúlt évtizedekben, melyeknek az eredményei nagyon ellentmondásosak lettek. Kezdetben, a temperamentum meghatározottságából kiinduló elméletek azt feltételezték, hogy a stresszre való érzékenység meghatározza a kötődési viselkedést (Kagan, Reznick és Gibbons, 1989), de a későbbi vizsgálatok ezt nem igazolták. Számos, egymásnak is ellentmondó vizsgálati eredmény született, melyek egy részét Vaughan és Bost 1999-ben (idézi Vaughan, Bost és van Ijzendorp, 2008) a következőképpen összesítették: a fél éves kor után felvett temperamentum mutatóknál volt kapcsolat a kötődéssel, de nem lehetett egyértelműen bejósolni a temperamentum alapján azt, hogy milyen kötődés lesz jellemző a gyermekre. A fél éves kor előtt mért temperamentum még kevésbé korrelált a

kötődéssel. A legerősebb összefüggést azok a tanulmányok találták, amelyek a temperamentumot és a kötődési viselkedést is két módszerrel mérték, otthoni megfigyeléssel és kikérdezéssel egyaránt. 2008-ban Vaughn, Bost és van IJzendoorn ki is emelték, hogy az eredmények ellentmondásossága módszertani problémákra vezethető vissza, mivel valószínűleg mást mérnek az otthoni megfigyeléssel, mint a kikérdezéssel, és megint mást az Idegen Helyzettel. Ők arra a következtetésre jutottak, hogy az első életévben a temperamentum és a kötődés egymástól függetlenül, de mégis kölcsönhatásban, rugalmasan változnak. A kettőnek a vizsgálata csak többtényezős modellben lehetséges, a környezeti kontextust is figyelembe véve. A következő vizsgálatok Belsky (1999) összefoglalója szerint a szűkebb társas környezet hatásaira fókuszáltak, és bár egyenként nem volt közvetlen kapcsolat a kötődés biztonságával, a kölcsönhatások összetettebb vizsgálata feltárt összefüggéseket. Így például Izabella (1994, idézi Belsky, 1999) azt találta, hogy a terhesség alatti pozitív házastársi kapcsolat összefüggött azzal, hogy 4 hónapos korban mennyire volt az anya elégedett az anyaszereppel, és hogyan ítélte meg gyermeke temperamentumát. Ezek együttesen pedig befolyásolták a 9 hónapos kori anyai szenzitivitást és a 12 hónapos kori kötődési biztonságot. Belsky végkövetkeztetése az, hogy vannak esetek, amikor a gyermek temperamentuma bír erősebb befolyással, és van, amikor az anyai gondoskodás játszik hangsúlyosabb szerepet a kötődés kimenetelében, de minden esetben módosítják a kötődés alakulását a szűkebb és tágabb társas környezeti hatások.

1.2.3. A gyermek genetikai adottságai

A gyermek jellemzőinek másik vizsgálati iránya a genetikai adottságok feltérképezése, amely ikerkutatásokkal indult. De Wolff és van IJzendoorn (1997) több tanulmány összevetése után arra a következtetésre jutottak, hogy a gondozói környezet fontosabb, mint a genetikai adottságok. A genetikai jellegzetességek és a kötődés kapcsolatát vizsgáló kutatások középpontjába az agyi dopamin ingerületet átvivő rendszer működésében fontos szerepet játszó DRD4 dopamin (D4) receptor került. A figyelem oka, hogy a D4 receptor genotípusának 7-szeres ismétlődésű változatát hordozó egyének esetében nagyobb arányban fordultak elő impulzus- és/vagy viselkedéskontroll zavarok. A kötődéssel való kapcsolatának vizsgálataiban azonban nem mutattak egyértelmű korrelációt, mert a környezeti hatások befolyásolták az

eredményeket. Gervai, Novak, Lakatos, Tóth, Danis, Ronai, Nemoda, Sasvari-Szekely, Bureau, Bronfman és Lyons-Ruth (2007) összefüggést találtak a D4 receptor 7-szeres ismétlődésű változata és a dezorganizált kötődés előfordulási gyakorisága között. Ugyanakkor, ha bevonták az elemzésbe az anyai viselkedés sajátosságait is, akkor azt találták, hogy akiknél nem volt jelen ez a génváltozat, azoknál az atipikus anyai viselkedéssel volt magyarázható a dezorganizált kötődés, viszont akiknél jelen volt a D4 receptor 7-szeres változata, ott az atipikus anyai viselkedés nem okozta a dezorganizált kötődés nagyobb arányú megjelenését. Az eredményt Gervai és munkatársai azzal magyarázták, hogy ez a génváltozat azt eredményezi, hogy a csecsemő nem reagál érzékenyen az atipikus anyai viselkedésre, ami védelmet nyújt neki kedvezőtlen körülmények között, ugyanakkor az érzékenység hiánya zavart okoz a jobb minőségű anyai gondoskodás mellett.

További vizsgálatok elemzésével Bakermans-Kranenburg, Ijzendoorn, Caspers és Philibert (2011) arra a következtetésre jutottak, hogy sérülékenység helyett egyfajta fogékonyság-modellel írható inkább le a D4 receptor szerepe. Azt találták például, hogy a korai trauma átélése esetén a 7-szeres változatot hordozó egyének kedvező gondozói környezet esetén jobban fel tudták dolgozni a történeteket, mint azok, akiknél nem volt jelen ez a génváltozat, míg kedvezőtlen körülmények között a 7-szeres ismétlődésű változat hordozóinál felerősödött a trauma hatása. Mindezekből arra következtettek, hogy a D4 receptor 7-szeres ismétlődésű változata fokozza a gondozói környezetre való fogékonyságot, így felerősíti annak hatásait.

A fenti eredményekből is látható, hogy a genetikai adottságoknak egyértelműen van hatása a kötődés alakulására, de ennek pontos megnyilvánulásait a mai napig nem sikerült komplex kölcsönhatásaikban leírni.

1.2.4. A kultúra szerepe

Ainsworth Egyesült Államokban végzett kutatásait megelőzően Ugandában vizsgálta a korai kötődés jelenségét, és a baltimore-i és az ugandai adatok összehasonlítása után arra a következtetésre jutott, hogy a kötődési viselkedés szerveződése független a kulturális közegtől, amelyben megjelenik. Mindkét vizsgált csoportnál a gyermekek körülbelül 60%-a tartozott a biztonságos, 20-25%-a az elkerülő és 10-15%-a az ambivalens kötődési típusba. Későbbi

vizsgálatok azonban nagy eltéréseket találtak különböző kultúrájú csoportoknál. Izraeli kibucokban például a biztonságosan kötődők aránya mindössze 48%, míg az ellenálló típus a gyermekek egyharmadára volt jellemző (Sagi, Lamb, Lewkowich, Shoham, Dvir és Estes, 1985). Egy másik vizsgálat németországi gyermekek kötődéseit vizsgálta és azt találta, hogy itt a gyermekeknek majdnem az 50%-a tartozik az elkerülő csoportba, amit azzal magyaráztak, hogy a német szülők igyekeznek hamar önállóságra nevelni gyermekeiket (Grossmann, Grossmann, Spangler, Suess és Unzner, 1985). A további vizsgálatok is változatos eredményeket hoztak. Van IJzendoorn és Sagi (1999) összegyűjtötték a legjelentősebb vizsgálatokat a témában, és ezeknek az eredményeit ismertették. Az adatok afrikai, kínai, japán, izraeli, nyugat-európai és Egyesült Államokban élő anya-gyermek párosokat írnak le. Az látható az eredményekből, hogy minden kultúrában a biztonságos kötődés a leggyakoribb, de változó mértékben. A legalacsonyabb az izraeli kibucban mért 56%, a legmagasabb pedig szintén Izraelben, de családban élőknél talált 80%. A többi populációban 60 és 70 százalék közé esett a biztonságosan kötődők száma. A szorongó-elkerülő típusú kötődés előfordulása is nagy változatosságot mutatott: volt, ahol 0%-ban fordult elő (Japánban, izraeli család alapú kibucban és Afrikában a Dogon népcsoportban). Ugyanakkor voltak olyan közösségek, ahol 20% körüli, vagy a fölötti gyakorisággal jelent meg (Afrikában, Ugandában, Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban). A szorongó-ambivalens kötődés tekintetében még nagyobb eltéréseket találtak a különböző kutatások. Míg Nyugat-Európában csak 6%-ban volt jelen, vagy a Dogonoknál 8%-ban, addig Japánban 32% és az izraeli közösségi kibucban 37% volt az előfordulási aránya. A dezorganizált típusról nem közöltek adatokat a szerzők.

Van IJzendoorn és Sagi (2008) egy későbbi összefoglaló tanulmányukban kiemelik, hogy a legtöbb vizsgálat nem elég nagy elemszámmal készült, és inkább speciális csoportokat vizsgált, ezért óvatosan kell értelmezni a kapott eredményeket. Hangsúlyozzák, hogy jelenleg nincs elég információ ahhoz, hogy messzemenő következtetéseket vonjunk le a kötődési mintázatok bizonyos kultúrákon belüli megjelenéséről. Csak annyit lehet biztonsággal kijelenteni, hogy a különböző kötődési mintázatok minden kultúrában jelen vannak, a biztonságos kötődés mondható mindenhol normatívnak, és általában egy vagy két gondozóval alakítanak ki a gyermekek speciális kötődést kultúrától függetlenül.

A későbbi vizsgálatok arra hívták fel a figyelmet, hogy az eltérések mögött az állhat, hogy különböző kultúrákban különböző elvárások, nevelési szokások vannak, így mindig az a

kötődési típus kerül előtérbe, amely az adott kultúrában leginkább adaptív (Ji, Jacobvitz, Hazen és Jung, 2011). Hámori (2014) arra hívja fel a figyelmet, hogy ahhoz, hogy a kultúrák közötti eltéréseket megértsük a kötődés tekintetében, mindenképpen vizsgálnunk kell az anyai gondoskodás érzelmi és lelki vonatkozásait is.

1.3. A kötődési mintázat stabilitása

A kötődéelmélet keletkezése óta foglalkoztatja a kutatókat az a kérdés, hogy a kötődési minőség tartós jellegzetesség-e. Az alapgondolatot, hogy a felnőttkori kapcsolatok prototípusát az anya-csecsemő kapcsolat adja, Freud-ig vezethetjük vissza (1940/1963). Ainsworth (1973) felvetette, hogy a gyermek-szülő kötődésnek hosszú távú hatásai vannak a későbbi kapcsolatok intimitására. Sroufe (1983) szerint a korai kötődés alapján kialakul egy olyan kapcsolati prototípus, amely befolyásolja a későbbi intim kapcsolatok minőségét.

Az egyenrangú kapcsolatokban is nyomon követhetjük a korai biztosságot. Schneider, Atkinson, és Tardif (2001) metaanalízise összefüggést talált a szülő-gyermek kötődés és gyermek kortárs kapcsolatai között, és hangsúlyozták, hogy ez az összefüggés erősebb a gyerekek közeli barátaira vonatkozóan, mint más egyenrangú társakra. Ez az eredmény is alátámasztja, hogy a kötődés biztossága fontos a későbbi kapcsolatok létrehozásában és fenntartásában. Schneider és kollégái eredményei azt mutatták, hogy a kapcsolat a kötődés és a kortárs kapcsolatok között erősebb a gyermekkor közepén, és serdülőkorban, mint kora gyermekkorban. Más tanulmányok is alátámasztják, hogy a kötődés biztossága összefüggésbe hozható a gyermek közeli kapcsolatokban mutatott funkcionalitásával. Bost, Vaughn, Washington, Cielinski, és Bradbard (1998) azt találták, hogy a biztosságon kötődő óvodásoknak kiterjedtebb és támogatóbb szociális hálójuk volt, és az egyenrangú kapcsolatokban mutatott kompetenciák szociometriával mért értékelése során is magasabb pontszámot értek el.

A korai kötődés felnőttkori hatásának vizsgálatára számos utánkövetéses kutatás született, melyeknek azonban ellentmondásos eredményei lettek. Hazan és Shaver (1987) szoros összefüggést találtak a felnőttkori párkapcsolatban mutatott jellemzők és a korai kötődési minták között. Lewis, Feiring és Rosenthal (2000) ezzel szemben nem találtak összefüggést a

12 hónapos korban idegen helyzet tesztel mért kötődési stílus és aközött, hogy az illetők 18 éves korukban a felnőtt kötődési interjún milyen eredményt értek el.

2005-ben Sroufe, Egeland, Carlson és Collins több évtizedes longitudinális vizsgálatuk alapján a gyermeket úgy jelenítik meg, mint aki egy fejlődési folyamat részese, melynek bármely pontján hatnak a korábbi tapasztalatai és a jelen körülményei, de ugyanakkor a fejlődés minden pontján a gyermek is hozzájárul a körülményekhez, és alakítja a tapasztalatait, melyek azután beépülnek a személyes történetébe. Így a korai kötődés a későbbi kapcsolati tapasztalatokkal, és a mindenkori kapcsolati környezet befolyásoló hatásaival együttesen alakítja a késői gyermekkori, fiatal felnőttkori kötődési mintázatot.

1.3.1. A kötődéssel kapcsolatos belső munkamodellek, mint a stabilitás alapjai

Bowlby (1973) vezette be a belső munkamodellek (angolul internal working model = IWM) fogalmát, azoknak a sémáknak, elvárásoknak, hiedelmeknek összességére, melyek a korai kötődési tapasztalatokból épülnek fel. Ezek a munkamodellek arról szólnak, hogy az illető hogyan észleli a világot, illetve önmagát. Bowlby két ilyen modellt különített el: az egyik az egyén önmagáról kialakított képe (model of self), amely olyan reprezentációkat tartalmaz, melyek arról szólnak, hogy mennyire tartja magát az illető szerethetőnek, mennyire gondolja azt magáról, hogy ő elfogadható a kötődési személyek számára, azaz milyen képe van arról, hogy mennyire tudja kiváltani a kötődési személyekből a gondoskodást. A másik a világról kialakított modell (model of others), amely arra vonatkozó elvárásokat tartalmaz, hogy a másik ember mennyire lesz válaszkész egy kötődési helyzetben. Bowlby szerint az első három életévben a kötődési személy tényleges jelenléte a meghatározó, a későbbiekben viszont az kerül előtérbe, hogy az illető mennyire bízik abban, a korábbi tapasztalatai alapján, hogy a kötődési személy elérhető lesz, ha szüksége van rá.

Collins és Read 1994-ben négy összetevőre bontották a belső munkamodellek tartalmát. Ezek az összetevők az emlékek, a hiedelmek, attitűdök, elvárások, a célok, szükségletek, és a tervek, viselkedési stratégiák.

Az *emlékek* alatt azt értik, hogy a gondozóval megélt élményeknek milyen reprezentációi jelennek meg, és az egyén hogyan értelmezte ezeket az élményeket.

A *hiedelmek*, attitűdök meghatározzák, hogy milyen elvárásai vannak az illetőnek a kötődési személyekkel szemben. Ezek lehetnek általánosak, az összes kötődési személyre kiterjesztettek, de az is lehet, hogy csak egy-egy személyre irányulnak.

A *kötődési célok* és *szükségletek* a kötődési stílus függvényében alakulnak. Az alap cél mindig a biztonságérzet kialakítása, fenntartása, de ez például az elkerülő típusnál a kapcsolatok elkerülésében nyilvánul meg.

A *tervek* és *viselkedési stratégiák* az érzelmi szabályozást hivatottak elősegíteni, és a korábban jól bevált viselkedésmódokra építenek.

A munkamodellek hierarchikusan épülnek egymásra, például a különböző kapcsolatok munkamodelljei (pl. anyával, szerelmünkkel) betagozódnak olyan nagyobb modellekben, mint család vagy romantikus kapcsolatok (Mikulincer és Shaver, 2004; Overall, Fletcher és Friesen, 2003; Cobb és Davila, 2009).

AZ IWM-ek tehát egy kapcsolatot feltételeznek a múltbéli és a jövőbeni kötődési mintázatok között. A kisgyermek internalizálja az önmagukkal és a kötődési személyekkel kapcsolatos koncepciókat, melyek az önképre és önazonosságra alapozódnak, és ez meghatározza a későbbi kötődésüket. (Bretherton és Munholland, 1999; Crittenden, 1990; Main, 1991; Sroufe, 1988; Thompson, 2006).

Bowlby (1973) úgy gondolta, hogy az IWM-ek konzisztenciára törekednek, egy idő után automatikussá válik a működésük, és - ahogyan egyre több tapasztalatot gyűjt a gyermek, amely megerősíti ezen belső modellek lefutását -, egyre stabilabbá válnak, ellenállnak a változásnak. Main és munkatársai 1985-ös utánkövetéses vizsgálatukban azt találták, hogy a kötődési mintázat 12 hónapos kortól 6 éves korig nem változott jelentős mértékben. Waters, Merrick, Treboux, Crowell és Albersheim (2000a) szintén magas összefüggést mutattak ki az Idegen Helyzet tesztben elért eredmények és a serdülőkorban mért kötődési stílus között. Zimmermann, Fremmer-Bombik, Sprangler és Grossman (1997) viszont épp az ellenkezőjét

találták, ők nem tudtak kapcsolatot kimutatni a csecsemőkori kötődési stílus és a serdülő korban mért értékek között.

Bretherton és Munholland (1999) továbbgondolva, egy fejlődési megközelítést adtak az IWM modellnek, melyben a mentális sémák és a tudatosan elérhető kognitív folyamatok változnak az egyedfejlődéssel. Bowlby teóriájához képest ez már feltételezi a mások megértését (különösen szoros kapcsolatok esetén), a tapasztalatok tudatosítását és annak megértését, hogy hogyan kell szociálisan másokhoz kapcsolódni. A személyiség belső munkamodellje a korai gyermekkor szimbiotikus kapcsolatait után a felnőttkor absztrakt gondolkodása mentén változik. Az életünk során megélt új tapasztalatok, változások, a megértés révén, megváltoztatják a múltbeli tapasztalatok megítélését. A fentiek alapján a belső munkamodellek fejlődhetnek és változhatnak az életkor előrehaladtával (Thompson, 2008).

Cobb és Davila (2009) Élet Stressz Modelljükben azonban hangsúlyozzák, hogy a korai kapcsolatok meghatározzák ezt a fejlődési vonalat, amelyről csak akkor tér le az egyén, ha valamilyen lényeges, általában negatív változás történik a körülményeiben. Több olyan vizsgálat született, melyek azt mutatták, hogy a biztonságos kötődés akkor változik bizonytalanná, ha valamilyen negatív esemény történt, például a szülők válása, vagy halála, vagy az anya élt át nagyobb stresszt (Waters, Merrick, Treboux, Crowell és Albershjem, 2000b; Egeland és Faber, 1984). Számos vizsgálat ugyanakkor azt eredményezte, hogy a negatív életesemények nem feltétlenül változtatják meg a kötődés típusát (Davila és Cobb, 2003, 2004). Cobb és Davila (2009) inkább azt hangsúlyozzák, hogy a változást sokkal inkább az befolyásolja, hogy a személy hogyan interpretálja az eseményeket, mint az események objektív előfordulása.

Összességében elmondhatjuk, hogy a kötődési stílus, a belső munkamodellek működése következtében stabilitást mutat, de ezek a munkamodellek rugalmasan reagálnak a változásokra, elősegítve ezzel az egyén alkalmazkodását. Azt, hogy hogyan alakul a felnőtt kori kötődés ennek tükrében, az 1.5. és 1.6. fejezetben fogjuk kifejteni részletesen.

1.4. Kötődés több személyhez, alternatív gondozókhöz

Már Bowlby (1969) felvetette az elsődleges kötődésen kívüli egyéb szociális kapcsolatok fontosságát. Az általa alkotott monotrópia fogalma azonban az elsődleges gondozó speciális szerepkörét emeli ki. Ugyanakkor feltételezett egy hierarchikus rendet a további kötődési személyek tekintetében. Hangsúlyozza azt is, hogy bár több személyhez is kötődik egy gyermek, ezeknek a száma nem végtelen, és ezek a kötődések nem felcserélhetőek. Kutatások kimutatták, hogy az anya távollétében más kötődési személyek - például az apa is - sikeresen csökkentik a gyermek stresszreakcióit, de ha az anya jelen van, akkor hozzá fordul a gyermek (Lamb, 1978). A kötődési rendszer működése kultúránként változó. Vannak olyan társadalmi csoportok, ahol az egy kizárólagos gondozó helyett több felnőtt látja el hagyományosan a nevelési feladatokat (Jackson, 1993).

Colin (1996) négy tényezőt ír le, melyek meghatározzák egy-egy személy kötődési hierarchiában elfoglalt helyét: mennyi időt tölt az illetővel a gyermek; milyen minőségű gondoskodást nyújt a személy; az illető „emocionális befektetése” a gyermekkel való kapcsolatába; és az, hogy milyen szociális jelzéseket használ az illető a gyermek felé. Cassidy (2008) ezt a felsorolást kiegészíti azzal, hogy nagyon fontos az, hogy az illető milyen gyakorisággal jelenik meg a gyermek életében.

A két szülő családok esetén a gyermekben párhuzamosan fejlődik ki a kötődés az anya és az apa felé, születéstől kezdve (Easterbrooks és Goldberg, 1987). Habár a két kapcsolat egymással kölcsönhatásban fejlődik, a kötődés biztonsága a két szülő esetében eltérhet, ami azt sugallja, hogy minden kötődési kapcsolatot egyedi interakciók formálnak (Grossmann, Grossmann, Fremmer-Bombik, Kindler, Scheuerer-English, Zimmermann, 2002). Nagyszámú szakirodalom igazolja, hogy ha az apa részt vesz a gondozási feladatokban, akkor csak kevés különbség figyelhető meg az anya-gyermek és apa-gyermek kapcsolatban (Parke és Asher, 1983).

Benoit és Parker (1994) folytonosságot figyeltek meg a kötődési kapcsolatokban a nagyszülők és szülők között, valamint ezen kapcsolatok és az anya-gyermek kötődése között. Szintén kevés kutatási adat áll rendelkezésre a csecsemők kötődésének kialakulásáról abban az esetben, ha a gyermek alternatív gondozásba, például bölcsődébe kerül, mielőtt még kialakulna szüleivel a

biztonságos kötődés. Howes (2006, idézi Howes és Spieker, 2008) 88 gyermeket vizsgált, akik alacsony jövedelmű mexikói családba születtek, és akik közül 24 gyermek került bölcsődébe 2 hónapos korban. 14 hónapos korukban a gyerekek fele biztonságos kötődést fejlesztett ki mind édesanyja, mind a gondozói irányába. Azok a gyermekek, akik nem kötődtek biztonságosan mindkét gondozóval, egyenlő arányban mutattak biztonságos kötődést vagy csak az anya, vagy csak a gondozó felé, ami a két kapcsolat függetlenségét jelzi.

Az édesanyjuktól elszakított gyermekek kötődésének vizsgálata szintén egy kiemelt területe a kötődéssel kapcsolatos szakirodalmaknak. Azok a kisgyermekek vagy csecsemők, akik így találkoznak alternatív gondozóval, már gyakran rendelkeznek legalább egy belső munka modellel egy kötődési kapcsolatról. Az így kialakított kapcsolatok esetében nem csak a fejlődési modellt, hanem a korábbi kapcsolat történetét is figyelembe kell venni. Raikes (1993) mégis azt hangsúlyozza, hogy a biztonságos kötődés inkább jellemző azoknál a gyermek-gondozó pároknál, akik több időt töltöttek együtt. Barnas és Cummings (1997) vizsgálatai is azt mutatták, hogy a kisgyermekek jobban kötődtek a hosszú távon ott dolgozó alkalmazottakhoz, mint a később érkezőkhöz, és ezek az alkalmazottak jobban tudták csökkenteni a gyermekek stressz szintjét.

A korai vizsgálatok azt mutatták, hogy a kötődési kapcsolat kialakulásának kezdete, azaz fél éves kor után örökbefogadott csecsemők nehezebben alakítottak ki pozitív, biztonságos kapcsolatot adoptáló szüleikkel (Tizard és Rees, 1975). Újabb vizsgálatok viszont arra jutottak, hogy az adoptált csecsemők kötődésének alakulása hasonlít az anya-gyermek kötődési formához és nincs kritikus periódusa (Singer, Brodzinsky, Ramsay, Steir, Waters, 1985). Az intézménybe kerülő csecsemők, kisgyermekek zöme bonyolult kapcsolatokat él át. Számos kutatás foglalkozott azzal, hogy ezek a gyermekek képesek-e biztonságos kötődés kialakítására örökbefogadó/nevelő szüleikkel, illetve nevelőikkel, és hogy ezeknek a kapcsolatnak a fejlődése hasonlít-e a tipikus modellekre.

Dozier, Stovall, Albus és Bates (2001) azt vizsgálták, hogy a nevelőszülőkhöz helyezett csecsemők és típegő korú (20 hónapnál fiatalabb) gyermekek kötődése hogyan alakult. Arra jutottak, hogy ennél a korosztálynál hosszútávon nem befolyásolja a kötődés minőségét az, hogy hány hónaposan kerül a nevelőszülőhöz. A nagyobb gyermekek eleinte eltolták maguktól a szülőket, elutasítóan viselkedtek, de ha a nevelőszülő képes volt ezekre a jelekre úgy reagálni,

mintha a csecsemő meleg közeledést várna tőlük, akkor ki tudott alakulni a biztos kötődés. Hasonló következtetésre jutottak, egyes romániai árvaházakban növekvő gyermekek vizsgálatakor is (Maclean, 2003). Ezek a gyermekek kezdetben nem adekvátan közeledtek gondozóikhoz, és segítséget kérni sem tudtak megfelelő módon, de fokozatosan képesek voltak a nem örökbefogadott gyermekek kötődési mintázataira hasonló kötődést kialakítani. Azoknál a gyermekeknél tehát, akik elszakadnak az elsődleges kötődési személytől, és új gondozókkal élnek tovább, másként alakulnak ki az új kapcsolatokat, mint a vérszerinti szülőkkel, de ezek a gyermekek is képesek szülői és nem szülői figurákkal is biztonságos kötődést kialakítani. A családjukból kiemelt gyermekek lelki sajátosságaival részletesebben a 3. fejezetben foglalkozunk.

1.5. A kötődés szerepe a fejlődési folyamat során

Hogyan jelzik előre a gyermekkori jellemzők a jövőbeni felnőtt tulajdonságait? Ez a kérdés számos filozófust, viselkedéskutatót foglalkoztat, vagyis hogy a korai diszpozíciók és befolyások miként alapozzák meg a felnőtt személyiségét. A válaszok egy jelentős része a korai közeli kapcsolatok fontos szerepét hangsúlyozza. Bowlby (1973, 1980) törvényszerűségeket sorakoztatott fel a fejlődés-biológia és a fejlődés-pszichológia mentén, melyek szerint az intim, tartalmas és folyamatos kapcsolat a gondozó személlyel elősegíti a pszichológiai egészséget és jólétet az egész élettartamra vonatkozólag, mely megfelel az emberi természet adaptív szükségleteinek. Ainsworth (1973) hangsúlyozza, hogy a gyermek-szülő kapcsolatban mutatkozó különbségeknek hosszútávú hatásai vannak nemcsak a későbbi kapcsolatok intimitására, de az önazonosság, önismeret kialakulására is, sőt akár pszichopatológiai rizikófaktort is jelenthetnek.

Bowlby nyomán számos vizsgálat született arra vonatkozólag, hogy hogyan befolyásolja a biztonságos kötődés a későbbi teljesítményt, és a szülőkkel, kortársakkal, barátokkal illetve egyéb társas kapcsolatok terén megélt élményeket. Kutatták a kötődés hatását az önképre, az társas-érzelmi- és személyiségfejlődésre, a kognitív- és nyelvi fejlődésre. Nézték, hogy befolyásolja-e az explorációs viselkedést, az érdeklődést, a terhelhetőséget, a matematikai fejlődést vagy éppen a politikai ideológiát (Thompson, 2008). Belsky és Cassidy (1994) addig

ment, hogy azt is felvetette, hogy talán nincs is olyan dolog, amire a kötődés biztonsága nincs hatással.

Harry Harlow (1969) majmokkal végzett kísérlete is azt igazolta, hogy önmagában a testi érintkezés nem elég az egészséges kötődés kialakításához. Ugyanis azok a majmok, amelyeknek csak arra volt lehetőségük, hogy egy szőrrel bevont műmajom („szőranya”) által jussanak kellemes testi ingerekhez, a társas kapcsolatok terén a későbbiekben komoly elmaradást mutattak élő anya mellett fejlődő társaikhoz képest. Ezek az állatok közömbösek vagy agresszívek voltak társaikkal szemben, és nem voltak hajlandóak közösülni, vagy utódaikat megfelelően gondozni. Goodall (1986) természetes környezetükben élő csimpánzok között végzett megfigyelései alapján azt írta le, hogy az anya nélkül maradt kismajmok mindig a hierarchia legaljára szorultak, és sokszor váltak a majomcsapatok közötti összecsapások áldozataivá. Stephen Suomi 1979-ben megismételte Harlow kísérleteit, de változtatott a szeparáció időtartamán. Két csoportot hozott létre, az egyiket rövid időre szeparálta, és azt találta, hogy ezek a majmok a szeparációt követően túl intenzíven igényelték a testi kapcsolatot. Állandóan egymásba kapaszkodtak, és minden hasznos tevékenységet mellőztek: nem ettek, nem kurkászták egymást, nem tanulták meg a megfelelő szexuális viselkedést. A hosszú időre szeparált majmok ezzel szemben teljesen elutasítottak bármiféle kapcsolatot társaikkal: kerülték a testi érintést, nem kooperáltak, agresszívek voltak egymással. A kapcsolatteremtési nehézségek felnőtt korra is fennmaradtak náluk (Suomi 1979).

A kutatások eredményei felvetik a kérdést, hogy hogyan és miért áll fenn összefüggés a korai kötődés és a későbbi fejlődés között, és hogy milyen közvetítőmodellekben lehet gondolkodni, amelyek magyarázhatják a kötődés biztonságának közvetlen vagy közvetett hatását a fejlődésre.

A kérdés megválaszolásához itt is kézenfekvő a belső munkamodellekhez visszanyúlni. Ezek a modellek (IWM) arról szólnak, hogy a gyermek képes létrehozni és fenntartani sikeres kapcsolatokat (szülőkkel, kortársakkal, tanárokkal és másokkal), ezáltal kialakul egy pozitív énkép és egy konstruktív szociális elképzelés másokról és a másokkal való kapcsolatokról. Bretherton és Munholland (1999) azon elképzeléséből kiindulva, hogy a mentális sémák és a tudatosan elérhető kognitív folyamatok változnak az egyedfejlődéssel, Thompson (2000, 2006) azt írja le, hogy a fejlődés során folytonosság figyelhető meg a csecsemőkori szociális elvárások, az implicit memória, a fejlődő önkép, az iskolás kort megelőző autobiografikus

memória, és a kialakuló specifikus szociális készségek terén. Hangsúlyozza, hogy a csecsemőkoron kívül nagyon fontos az a fázis is, amikor a gyermek már beszél, hiszen ekkor mélyebb betekintést kap mások érzéseibe, ugyanakkor meg tudja osztani saját tapasztalatait is.

Egy másik megközelítést ad a Sroufe (2005) által megfogalmazott, organizációs perspektíva, amelyre mint egy neo-Eriksonista megközelítésre tekinthetünk. Szerinte az életkornak megfelelő kihívásokkal való sikeres megküzdés a személyiség fejlődésének a mozgatórugója. Megfogalmazásában, az első életévben a biztonságos kötődés kifejlődése a központi kérdés. A következő években a releváns fejlődési kérdések közé tartozik az autonóm én kialakítása kora gyermekkorban, majd a hatékony, egyenrangú kapcsolatok kialakításának képessége óvodáskorban. Következő életszakaszban az iskolához való sikeres alkalmazkodás lesz a fő fejlődési feladat, majd a barátságok és csoporttagságok koordinálása, és az identitás valamint ön-reflexió létrehozásának képessége serdülőkorban. Sroufe minden életkorban hangsúlyozza a kialakítandó kötődések fontosságát, és azt, hogy ha sikerül minden életszakaszban a megfelelő kapcsolatokat kiépíteni, akkor ezek egy erős pszichés alapot jelentenek a későbbiekben. Egyrészt maga a kapcsolat lehet megtartó erejű, másrészt a kapcsolat megélése során a személyiségben kialakuló belső erőforrásoknak van adaptív szerepe.

Más elképzelések is találhatók arról, hogy a korai kötődés, hogy áll összefüggésben a későbbi fejlődéssel. Weinfield, Sroufe, Egeland és Carlson (1999) szerint a korai kötődés a fejlődési funkciókra gyakorolt hatása miatt fontos, melynek hosszú távú következményei vannak az agy fejlődésére, beleértve a szabályozást, kapcsolati szinkronizációt, és a kapcsolatok korai reprezentációit.

1.5.1. A biztonságos kötődés pozitív hatásai

Számos kutatás igazolja a fenti elméleteket azzal, hogy a biztonságos kötődés kedvező fejlődési kimeneteleiről számolnak be eredményeikben. Ezek közül foglaltunk össze néhányat az alábbiakban.

A kötődésemélet szerint az elérhető kötődési figurákkal való kapcsolat és ebből következő biztonságos kötődés érzete konkrét és szimbolikus támogatást is nyújt a konstruktív érzelem-

szabályozási stratégiák kialakítására. Például egy gyermek érzelmileg elérhető és kommunikáló egyénnel körülvéve megtanulja, hogy az érzelmek kimutatása és tudomásulvétele egy fontos lépés az érzelmi stabilitás visszaállításában, és azt, hogy társadalmilag hasznos és elfogadott az érzelmek kimutatása, felfedezése valamint mások érzelmeinek megértésére való törekvés (Mikulincer és Shaver, 2012).

Két éves korú, biztonságosan kötődő gyermekek a szülővel együtt megvalósítandó feladat elvégzése közben, nagyobb lelkesedést, jobb együttműködést, kevesebb frusztrációt mutattak (Frankel és Bates, 1990). A biztonságos kötődés erősebb alapot biztosít a későbbi pszichoszociális fejlődéshez, ha a szenzitív és támogató gondoskodás, ami hozzájárul a kötődési biztonsághoz, fennmarad az idő folyamán (Lamb, Thompson, Gardner és Charnov, 1985). A biztonságosan kötődő gyermekek sokkal szenzitívebbek és segítőkészebbek voltak később saját gyermekeikkel, mint a nem biztonságosan kötődő társaik (Slade, 1987).

A Minnesota-tanulmányban Sroufe és munkatársai (2005) a fentebb említett organizációs perspektívát vizsgálva azt találták, hogy a 12 és 18 hónapos korban biztonságosan kötődő gyermekek számos tekintetben jobban teljesítettek később: az egészséghez való viszony, az önbizalom, önértékelés, rugalmasság, szociális kompetenciák terén. Sroufe-ék azonban hangsúlyozzák a későbbi hatások fontosságát is.

Azok a gyermekek, akiknek a szülei elfogadják a gyermekek érzéseit, hajlandók erről kommunikálni, jobb képességeket mutatnak az érzelmi önszabályozásra, mint azok, akiknek a szülei közömbösek, büntetőek és kritikusak a gyermekek érzelem-nyilvánításaival szemben (Cassidy 1994; Thompson, 1994).

A biztonságosan kötődő 6 éves gyermekek jobb önértékelést mutattak amelltt, hogy elismerték saját hibáikat, míg a bizonytalan kötődésű gyermekeknél alacsonyabb önértékelés volt megfigyelhető (Cassidy, 1988), és több önmagukkal kapcsolatos kétségüknek adtak hangot egy puzzle kirakása közben (Cassidy, Ziv, Mehta, Feeney, 2003).

A biztonságosan kötődő 5 éves gyermekek nagyobb készséget mutattak arra vonatkozólag, hogy kifejezzék egy ismeretlen szituációval kapcsolatos negatív érzéseiket és általánosságban is felszabadultabban beszéltek az érzéseikről (Ontai és Thompson, 2002)

Kochanska (2002) arra mutatott rá, hogy a lelki fejlődésben a fő motiváció a kölcsönös harmóniára való törekvés a gyermek és gondozója között. A biztonságosan kötődő gyermekekre nagyobb engedelmisség és jobb együttműködés jellemző, illetve a pozitív motiváció fontosabb nekik, mint a nem biztonságosan kötődő gyermekeknek.

Laible és Thompson (2000) rámutattak arra, hogy kapcsolat van a kötődés és aközött, ahogyan a szülő beszél a gyermek viselkedéséről. Ha a szülő nem morális oldalról fejt ki a véleményét, hanem az érzelmek oldaláról közelít (ahogy azt a biztonságosan kötődő gyermekek szülei teszik), annak stimuláló hatása van. A biztonságos kötődést kialakító szülők kompromisszumkézsőbbek és kevésbé súlyosbítják a konfliktust. Egy longitudinális tanulmányban azt találták, hogy a kompromisszumokkal jobban jellemezhető puha fegyelem jobb hatást ért el a későbbi lelkiismereti fejlődés kapcsán, mint fordítva (Kochanska, Aksan, Knaak és Rhines, 2004).

Werner (2000) longitudinális vizsgálatában azt találta, hogy a meghitt kapcsolat az elsődleges gondozóval még olyan nehézségek esetén is védelmet nyújtott, mint a bántalmazás, szülői mentális betegsége, szerhasználat, vagy a szegénység.

Összefoglalva tehát az elmúlt évtizedek vizsgálatai kapcsolatot találtak a biztonságos kötődés és az adaptív pszichés fejlődés számos területe között.

1.5.2. A nem biztonságos kötődés következményei. A kötődélmélet, mint fejlődési pszichopatológiai keret

A kötődéssel foglalkozó elméleti kutatók kezdetben úgy vélték, hogy a biztonságos viselkedési minták biológiailag adaptívak, mivel ellentétben a bizonytalan viselkedési mintákkal, jól szervezeten érik el, és tartják fent a gondozó közelségét (Ainsworth, 1979a, 1984). Később azonban láthatóvá vált, hogy a különböző bizonytalan kötődési minták ugyanúgy biológiailag adaptív válaszok valamilyen más típusú szülői gondozásra, mint a biztonságos kötődés (Chisholm, 1996,1999).

E nézet szerint az érzékenyen reagáló szülői gondoskodás biztonságos kötődéshez vezet, mely a felnőttek azon képességéből és hajlandóságából ered, hogy biztosítsa gyermeke számára a

magabiztos felfedezést, játékot, és más tevékenységeket. Ezzel ellentétben az érzéketlen szülői gondoskodás azt jelenti, hogy a szülő nem akar erőforrásokat befektetni gyermeke nevelésébe (ennek következménye a szorongó/elkerülő típusú kötődés), vagy a szülő nem képes erre (ami szorongó/ellenálló típust eredményez). Az ilyen gyermekeknél fellelhető viselkedési minta Chisholm (1998) szerint adaptív reakciónak tekinthető annak érdekében, hogy a gyermek alternatív módon érje el a szükséges erőforrásokat.

Belsky, Steinberg, és Draper (1991) felvetette, hogy a korai gondozás minősége szélesebb körben befolyásolja az utódot, mint a túléléshez szükséges ellátás megszerzésére való törekvés. Azt találták, hogy azok a gyermekek, akik családjukban magas stresszel és folyamatos bizonytalansággal szembesültek, nagyobb arányban fejlesztettek ki később olyan reprodukív stratégiákat melyek alacsony befektetéssel jártak, és érdekorientáltabbak voltak a párkapcsolataikban, mint a biztos családi gondoskodást megélő személyek.

Belsky és Fearon (2002) 1000 anyát és gyermeket vizsgáltak a szüléstől/születéstől kezdve. A kötődési osztályokat vizsgálva az Idegen Helyzet tesztet alkalmazták a gyermekek 15 hónapos korában, és az anyai érzékenységet vizsgálták 24 hónapos korukban. Azt találták, hogy azok a gyerekek érték el a legmagasabb pontszámot a szociális és kognitív készségek terén 36 hónapos korukban, akik biztonságosan kötődtek, és akik folytonosan érzékeny gondozásban részesültek. Azok a gyermekek, akik először bizonytalanul kötődtek majd később érzékeny gondozásban részesültek, magasabb pontszámot értek el minden mutatóban, mint azok, akik biztonságosan kötődtek kezdetben, de később érzéketlen gondozást tapasztaltak. A kutatók arra is rájöttek, hogy ezeket a különbségeket a szülők élethelyzetéből adódó stressz, depresszió, és a szociális támogatás alakulása befolyásolta. Azon anyák gyermekei, akik a krízishelyzetben nem kaptak segítséget a gyermek 2 éves kora körül, hajlamosabbak voltak a kötődési zavarra. A szerzők a fenti faktorok kumulatív hatását mutatták ki az első 3 életév vonatkozásában.

Ezek az eredmények jól korrelálnak mások megfigyeléseivel, melyek szerint a stabilitásban bekövetkező zavar a biztonságos kötődés zavarát idézi elő (Sroufe, Egeland és Kreutzer, 1990). Lewis és Feiring azt mutatták ki, hogy az egy éves korban biztonságosan kötődő gyermekeknek csak 8%-a szenvedett hat éves korban pszichiátriai problémákban, míg a nem biztonságosan kötődők közül 27% (Lewis és Feiring, 1991).

Ugyanakkor voltak olyan vizsgálatok, melyek azt bizonyították, hogy olyan személyek is ki tudtak alakítani biztonságos kötődést felnőtt korukban, akik koherens módon számoltak be kedvezőtlen gyermekkori élményekről (Pearson, Cohn, Cowan és Cowan, 1994). Tehát van lehetőség a korrekcióra, abban az esetben is, ha a korai tapasztalatok során nem alakul ki biztonságos kötődés, de ebben feltehetően komoly szerepe van a korábbiakban már említett reflektív funkciónak (ld. 1.2.1 fejezet).

Ha a kötődés és a későbbi fejlődési irányok kapcsolatát vizsgáljuk, a legkézenfekvőbb a fejlődési pszichopatológia megközelítési módját alkalmazni. Ahogyan azt Péley Bernadette (2013) meghatározta: „a fejlődési pszichopatológia evolúciós szemléletű keretnek tekinthető, amelynek célja egy olyan interdiszciplináris tudományos terület kibontakoztatása, amely tisztázza és értelmezi a biológiai, pszichológiai és szociális-kontextuális tényezők és szintek közötti kölcsönhatást, és nem állapotokra, hanem folyamatokra fókuszál. A pszichopatológia nem rögzített állapot, mindig fejlődő szervezetekben alakul ki, adaptív erőfeszítések sorozatát takarja, így a fejlődési nézőpont érvényesítése alapvető...” (Péley, 2013, 4. old.).

Azt, hogy a kötődésemélet hogyan alkalmas ennek a multidiszciplinaritásnak megfelelni, azt magyar nyelven Láng András és Nagy László (2013) foglalták össze. Ők három jelenségen keresztül mutatják be a két terület (fejlődési pszichopatológia és kötődésemélet) egymásba fonódását. Az első ilyen jelenség a Bowlby (1973) által leírt *vasúthálózat hasonlat*, amely azt hivatott magyarázni, hogy hogyan lehetséges, hogy ugyanolyan pszichés zavart különböző okok válhatnak ki, illetve, hogy ugyanolyan hatások miért váltanak ki más-más patológiát. Bowlby magyarázatként azt javasolja, hogy a fejlődési irányokat sínpárokként elképzelve ne egyetlen sínpárban gondolkodjunk, hanem azok szövevényes hálózatában, ahol ugyanabba a célba számos útvonalon el lehet érni, illetve ha egy útvonalon elindulunk, számos elágazás lehetséges, ahol az eredeti céltől eltérhetünk. A hasonlat segít megérteni azt, hogy bizonyos traumák ellenére miért alakulhat ki normális fejlődés (az elágazások után vissza lehet térni az eredeti útvonalra), de azt is, hogy minél több trauma ér egy egyént a fejlődése során, annál valószínűbb valamilyen patológia kialakulása (minél több elágazással térünk el a fő csapástól, annál nehezebb visszatérni oda).

A második jelenség, melynek bevezetését Láng és Nagy javasolják, a *kötődési viselkedéses rendszer*, melynek kapcsolati, kontextuális eredetét hangsúlyozzák a vonásszerű felfogással

szemben, mert a kötődés minősége mindenképpen a kapcsolathoz való alkalmazkodás eredményeként jön létre. Crittenden (2000) felnőtteknek kidolgozott terápiás módszerében hangsúlyozza, hogy a biztonságos kötődés sem mindig adaptív, és a nem biztonságos kötődést sem kell feltétlenül megszüntetni, hanem meg kell tanítani a klienseket arra, hogy különböző helyzetekben melyik a legmegfelelőbb.

A harmadik jelenség a már korábban tárgyalt *munkamodellek* figyelembe vétele. A munkamodellek ugyanis, ha rigiddé válnak, akkor megakadályozhatják az olyan információk bejutását, melyek megingathatnák a tartalmukat, így viszont már akadályozzák az alkalmazkodást és nem segítik. A fenti három jelenségnek tehát alapvető szerepe van a kötődés és a későbbi fejlődés kapcsolatának megértésében.

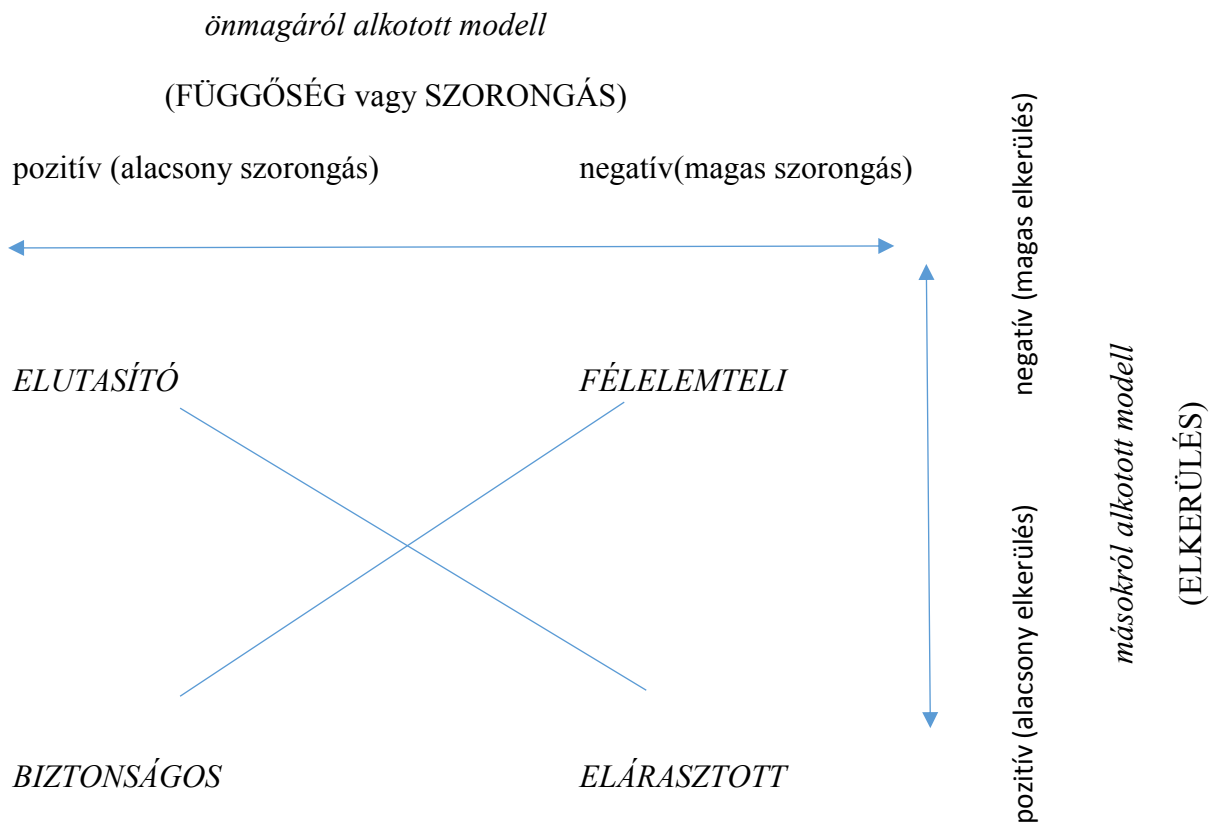
A pszichopatológiai kórképek hátterében az új megközelítés nem csak rizikófaktorokat keres, hanem a vulnerabilitás mellett bevezet egy új fogalmat, a *rezilienciát*, melyet Cichetti, Rogosch és Toth (2006) úgy határoznak meg, mint az alkalmazkodás és egy kompetens működésmód kialakításának képességét kedvezőtlen hatások, vagy traumatizáció ellenére. A reziliencia témakörét a 2. fejezetben részletesen kifejti, mivel a vizsgálatunkban résztvevő személyek hátrányos helyzetét tekintve kulcsfontosságú kérdés lesz, hogy mi segíti őket az adaptációban.

1.6. A felnőtt kötődés

A felnőtt kötődés mérése az elmúlt évtizedekben a pszichológia fontos kutatási területévé vált. Kezdetben interjúkat használtak, melyek közül a legismertebb a Mary Main, Kaplan és Cassidy (1985) által összeállított felnőtt kötődési interjú (angolul AAI= Adult Attachment Interview). A 18 kérdésből álló félig strukturált interjú 5 kategóriába sorolta a személyeket: biztonságos/autonóm (F), a kötődés szempontjából elutasító (Ds), a múltbeli kapcsolatokba belebonyolódott (E), a korábbi veszteségek kapcsán dezorganizált/megoldatlan (U) és a besorolhatatlan (CC). Az interjú hanganyagát rögzítették, és az átíratot független szakemberek elemezték (Hesse, 1999). A dinamikus orientált kutatások máig használják ezt az eljárást, de a bonyolultsága miatt sokan kritizálták, akárcsak a többi interjú módszert (Bartholomew és Horowitz, 1991).

Hazan és Shaver 1987-ben átfogalmazta az Ainsworth által csecsemőkre kidolgozott kötődési típusokat olyan formában, hogy az alkalmassá vált a felnőttkori romantikus kapcsolatok leírására, vizsgálatára. Innentől nem csak a felnőtt kötődés elmélete indult fejlődésnek, de lehetővé vált annak önjellemzésen alapuló vizsgálata is. Kezdetben nagyon egyszerű, és módszertanilag megkérdőjelezhető kérdőívvel dolgoztak. Gyakorlatilag pár kérdés alapján sorolták be a személyeket a három kötődési stílus (biztonságos, elkerülő és szorongó-ambivalens) egyikébe.

A kilencvenes években már egyértelmű volt, hogy a típusba sorolás elavult, s helyette inkább dimenziális modellekben kezdtek gondolkodni a kutatók. Bowlby (1973) belső munkamodelljéből kiindulva Bartholomew és Horowitz (1991) egy két dimenzióból álló rendszert alkotott meg. Bowlby ugyanis a kötődési munkamodell két meghatározó eleméről beszél (ld. 1.3.1 fejezet). Az egyik a gondozó reprezentációját foglalja magában, és azt mutatja meg, hogy a gyermek hogyan ítéli meg a kötődési személyt, olyannak-e, aki általában válaszol hívásaira, amikor támaszra vagy védelemre van szüksége. A másik a szelf reprezentációjára vonatkozik: önmagát olyannak ítéli-e a gyermek, akihez az emberek és elsősorban a kötődési személyek segítő módon közelednek, aki értékes és szerethető. Az első tehát a gyermek másokról alkotott, a második a saját magáról alkotott modellje. A két munkamodell mögött a kutatások két egymástól független faktort igazoltak, a szorongást és az elkerülést, melyek mentén magas (pozitív) illetve alacsony (negatív) értékek jellemezhetik a személyt. A két faktort a továbbiakban két dimenzióként kezdték el használni. A függőleges tengelyen mért elkerülés azt mutatja, hogy mennyire igyekszik elkerülni az illető az intim kapcsolatokat, a vízszintes tengelyen pedig azt mérik, hogy milyen mértékben jelentkezik a szorongás, azaz mennyire van szüksége az illetőnek állandó külső megerősítésre pozitív énképe fenntartásához (lásd 1. ábra). A két dimenzió mentén így megjelenik a négyféle kötődési stílus, a biztonságos (secure), a belebonyolódó (preoccupied), a félelemteli (fearful) és az elutasító (dismissing).

1. ábra: A felnőtt kötődés négykategóriás modellje (Griffin és Bartolomew, 1994, 25.o., idézi: Láng 2009)

A biztonságosan kötődő személy számára kényelmes az intimitás, és meg tudja őrizni az autonómiáját is közben. Az elárasztott/ belebonyolódott embert csak a kapcsolatai foglalkoztatják, ezek kötik le minden gondolatát. Az elutasító kötődés azokat jellemzi, akik függés-ellenesek és elutasítják az intimitást. A félelemteli/ rettegő típusú szorong az intimitást igénylő helyzetekben, szociálisan elkerülő (Brennan, Clark és Shaver, 1998).

Retrospektív vizsgálatok arról számoltak be, hogy a biztonságosan kötődő személyek, úgy emlékeznek szüleikkel való kapcsolatukra, mint amely gondoskodó és szeretetteljes volt, míg a bizonytalanul kötődők hidegnek és elutasítónak írták le szüleiket. (Hazan és Shaver, 1987; Collins és Read, 1990)

Fraleay, Roisman, Booth-LaForce, Owen, Holland (2013) 18 éves utánkövetéses vizsgálata azt igazolta, hogy a felnőtt kötődés visszavezethető arra, hogy milyen minőségű gondoskodásban volt része gyermekkorában, az ezek alapján kialakuló szociális kompetenciájával és az illető legjobb barátságának minőségével.

Bartholomew és Horowitz (1991) szerint a biztonságosan kötődő személyeknek magasabb az önértékelése, és magasabb szintű érzelmi melegséget tudnak kifejezni kapcsolataikban. Collins és Feeney (2000) ugyanakkor azt találták, hogy a biztonságosan kötődő személyek stresszes, vagy kihívást jelentő helyzetekben jobban tudnak segítséget kérni és elfogadni

1.7. A kötődés atipikus formái, fejlődési zavarai

1.7.1. Kötődési zavarok

A szociális kapcsolatteremtés zavarai a BNO-10-ben jelentek meg először önálló betegségcsoportként, korábban az egyéb kórformák között szerepeltek. A BNO-10 három zavarról beszél ebben a témakörben, a reaktív kötődési zavarról, a gátolatlan kötődési zavarról és a szelektív mutizmusról. Ugyanakkor számos más gyermekkori pszichés betegség fő összetevőjeként szerepelt a kötődés problémás volta. Ilyen kórképek a szeparációs szorongás, iskolafóbia, érzelmi zavarok.

A DSM5 a traumával és stresszszorral összefüggő zavarok közé sorolja a kötődési problémákat. Két kórképet írnak le a DSM5 szerzői, a reaktív kötődési zavart és a gátolatlan társas kapcsolati zavart. Mivel a nemzetközi irodalmak is a DSM fogalomrendszerét használják, és itt leíróbb, részletesebb képet kapunk a zavarokról, ezért a továbbiakban a DSM alapján írjuk le a zavarokat.

1.7.1.1. Reaktív kötődési zavar

Mindkét nozológiai rendszer úgy írja le ezt a kórképet, hogy a gyermeknél hiányoznak a szülőkkkel, gondozókkal való (életkorának megfelelő) kötődési viselkedések, szociális válaszkészsége szegényes. A zavar súlyossága változó fokú, de tünetei már az első hónapokban jelentkezhetnek: nem jelenik meg a szociális válasz, az anya jelenléte nem hat megnyugtatóan, távollétére pedig nem reagál sírással a csecsemő. Fél éves kor körül hiányzik a vokális válaszkészség és a játékaktivitás képessége. Később fokozatosan elutasítják a kontaktust, környezetükkel egyre érdektelenebbek, időnként apatikusan, máskor agresszíven reagálnak környezetük kapcsolatteremtési kísérleteire.

Kísérő tünete ennek a kórképnek a nyelvi és mozgásbeli fejlődés elmaradása, de nagyon gyakran a legszembetűnőbb a testi gyarapodás lelassulása, késése. Hiányoznak az életkorának megfelelő önállósodási készségek, gyenge figyelmi és koncentrációs teljesítmény, érzelmi labilitás, agresszivitás, impulzív és/vagy oppozíciós magatartás jellemzi a gyermeket. Társulhatnak hozzá étkezési zavarok, alvási rendellenességek és hiperszenzitivitás érintésre, hangokra.

A megjelenés életkora 5 éves kor alatt van, de már az első élethónapokban felállítható a diagnózis (a DSM5 szerint csak 9 hónapos kor után adható). 5 éves kor felett súlyosan patogén gondozás mellett sem alakul ki ez a kórkép.

A tünetek háttérében minden esetben súlyosan patogén gondozás áll. A gyermeknek általában az alapvető érzelem, komfort, vagy stimuláció iránti szükségletei nincsenek kielégítve. Gyakran társul ehhez, hogy a fizikai szükségletei is kielégítetlenek, ill. fizikai veszélyektől támadásoktól nem védi meg a környezete (beleértve a testi vagy szexuális bántalmazást). Oki tényező lehet az elsődleges gondozó ismételt változása, ami lehetetlenné teszi a stabil kötődések kialakulását (Hornor, 2008).

Az anyák/gondozók általában úgy vélik, hogy ők megfelelően gondozzák csecsemőjüket/gyermekeiket, direkt megfigyelések azonban azt mutatják, hogy hiányzik a válaszkészségük a gyermek hangadásaira, ill. igényeit, kívánságait jelző viselkedésére (Vetró, 2008).

1.7.1.2. Gátolatlan kötődési zavar/gátolatlan társas kapcsolati zavar

A gyermek fokozott kötődési igénye nem szelektív, mindenkivel szemben ugyanúgy nyilvánul meg: válogatás nélkül, de felszínesen kötődik a vele kapcsolatba kerülő felnőttekhez. Szeparáció esetén nem sír, nem ellenkezik, akkor sem, ha esetleg új személy kezdi gondozni. A két éves kor körül megfigyelhető gondozóba való túlzott kapaszkodást, 4 éves korban általában felváltja a figyelemfelhívásra való törekvés: a gyermek „mindent megtesz, hogy a figyelem középpontjában legyen” Minden életkorban jellemző az, hogy minden felnőtthez

túlzóan és válogatás nélkül barátságos, „lóg rajtuk”, jellemzőek a kevésbé árnyalt kortárs kapcsolatok.

Társuló tünet lehet a hiperaktivitás, a figyelem csökkent tartóssága, érzelmi labilitás, agresszivitás, alacsony frusztrációs tolerancia, iskolai teljesítményzavarok.

A megjelenés 5 éves kor alatt van, e fölött súlyosan patogén gondozás mellett sem alakul ki ez a kórkép.

Patogenezisét tekintve ez a kórkép leggyakrabban intézetben nevelt csecsemőknél, gyermekeknél figyelhető meg, ahol nem teljesülnek a kötődés alapvető szükségletei, mivel állandóan változó gondozók veszik körül. Családban élő gyermeknél antiszociális, vagy marginális szülői életvezetés miatt állandóan változó gondozó esetén alakulhat ki, illetve létrejöhet még a család állandóan változó elhelyezése, költözködése kapcsán (Vetró, 2008).

Ma is bizonytalan, hogy ezen kórképnél a kapcsolatteremtési készség deficitjéről van-e szó, vagy pedig tanult jellegű a gyermek viselkedése, hiszen az intézeten belül adaptív lehet ez a magatartás, még ha azon kívül nehezíti is a beilleszkedést.

Zeanah, Scheeringa, Boris, Heller, Smyke és Trapani (2004) nagyon rossz körülményeket biztosító intézetekben növekedő gyermekek vizsgálata kapcsán a két típus keveredését írták le a következő tünetekkel: nincs preferált kötődési személy, szomorúság esetén nem keres vigaszt, és a felajánlott vigasztalásra sem reagál, hiányzik a szociális és érzelmi reciprocitás és nem tudja kontrollálni az érzelmeit.

1.7.2. A dezorganizált kötődés

A dezorganizált kötődésről alkotott nézeteink alapkövét Main és Solomon (1990) fektette le, amikor „dezorganizált, dezorientált” kifejezéssel jellemezték egy sor korábban fel nem ismert, félelemmel teli, furcsa, szervezetlen, és nyíltan konfrontatív magatartást kisgyermekek körében az Idegen Helyzet teszt alatt.

Ezzel a felismeréssel új utat nyitottak a kötődés és a pszichopatológia kapcsolatának megértésében. A dezorganizált kötődés és a reaktív kötődési zavar nagymértékben hasonlít a tüneteit tekintve, de ez a kötődési típus nem tekinthető kórképnek, „csupán” rizikófaktora későbbi zavarok kialakulásának. A szervezetlen kötődési viselkedés egyike azoknak a későbbi pszichopatológiás fejlődést előrejelző tényezőknél, melyeket már csecsemőkorban fel lehet ismerni. Bár a szülői pszichopatológia, az alacsony szocioökonómiai státusz, és más alacsony-erőforrásokkal rendelkező családi környezet szintén előrejelzi a pszichopatológia fokozott előfordulási esélyét, ezek mégis csak közvetett módon hatnak. A dezorganizált kötődés azonban, nagy valószínűséggel hozható összefüggésbe a később előforduló agresszivitással, erőszakossággal (Fogarasi, 2006), illetve a későbbi viselkedési zavaroknak az egyik legkorábbi előrejelzője (Gervai, Lakatos, Tóth, 2011).

Magas rizikótényezők esetén az elkerülő kötődési típus és az antiszocialitás között is találtak kapcsolatot (Troy és Sroufe, 1987; Renken, Egeland, Marvinney, Mangelsdorf és Sroufe, 1989), de a dezorganizált kötődés sokkal erősebben hajlamosít a későbbi súlyos patológiára. Iskolás korban általában a társkapcsolatok zavara és furcsa viselkedés figyelhető meg az ilyen gyermekek körében, a későbbiekben pedig magatartászavar, deviáns fejlődés jellemző rájuk (Green és Goldwyn, 2002).

1.7.2.1. A dezorganizált kötődés jellegzetességei

A dezorganizált kötődésű gyermekek esetenként bizarr módon reagálnak, hiányzik náluk bármiféle kötődési stratégia, egymással ellentétes viselkedési formák jelenhetnek meg párhuzamosan. Megfigyelhetők az ilyen gyermekeknél a lefagyott viselkedésben manifesztálódó disszociatív reakciók, abnormális mozgások, és a szülőkkel kapcsolatos bizonytalanság egyértelmű jelei. Ez a jelenség általában a szülővel való találkozáskor kifejezett, de lehet átmeneti jellegű is, amely egyébként koherens mintázatú kötődési formák mellett jelentkezik alkalomszerűen. Sokszor heterogén formáról van szó, van, amikor az elvárt viselkedéstől eltérő, tulajdonképpen hiányos magatartási mintázat jelentkezik, máskor pedig szokatlan viselkedési formák jönnek létre. Néha ezek az eltérések minimálisak, nehezen észlelhetők. Ezek a jelenségek a kisgyermekkorban és a korai iskoláskorban jelentkeznek először, majd később a társas kapcsolatok egyfajta kontrollált volta lesz szembevető náluk.

Szüleikkel szemben gyakran mutatnak kontrolláló, irányító gondoskodó viselkedést, és ez a későbbiekben más kapcsolataikban is manifesztálódhat (Green és Goldwyn, 2002).

1. táblázat: A kötődési zavarok és a dezorganizált kötődés összehasonlítása (forrás: Green és Goldwyn, 2002)

	Gátolatlan kötődési zavar	Reaktív kötődési zavar	Dezorganizált kötődés
Mentális státusz	Figyelemzavar	Kognitív és kommunikációs fejlődés késése Szegényes szociális percepció	Bizarr fantáziák Negatív önértékelés Kognitív rendezetlenség Szegényes szociális percepció
Viselkedés	Nem-szelektív kötődés Felszínes és válogatás nélküli barátságosság Szegényes kortárs interakciók Kvázi- autisztikus szociális károsodás	Ellentmondásos ambivalens válaszreakciók Emocionális zavarok Túlzott éberség Agresszivitás Szociális zavarok	Ellentmondásos ambivalens válaszreakciók Emocionális zavarok Túlzott éberség Agresszivitás Másokkal való interakciókban kontrolláló viselkedés

1.7.2.2. A dezorganizált kötődés kialakulásában szerepet játszó tényezők

A dezorganizált kötődés hátterében számos okot igazoltak az elmúlt évtizedek kutatásai.

Gervai és munkatársai (2007) a fentebb már leírt összefüggést találták a D4 receptor 7-szeres ismétlődésű változata és a dezorganizált kötődés előfordulási gyakorisága között. Lakatos, Tóth, Nemoda, Ney, Sasvary-Szekey és Gervai (2000) leírták, hogy a D4 receptor ilyen jellegű mutációja együtt jár a gyermek fokozott ingerlékenységével, hiperaktivitásával és impulzivitásával, amely azonban csak bizonyos környezeti hajlamosító tényezők hatására járul hozzá a D kötődés kialakulásához (részletesebben lásd 1.2.3. fejezet).

Néhány vizsgálat azt igazolta, hogy a szülők emelkedett stressz szintje is szerepet játszhat a dezorganizált kötődés kialakulásában. A jelenség mögött biokémiai hatást feltételeznek. Rágcsálókön kimutatták, hogy az alacsony kontaktusintenzitású szülők egyedeiben a hypothalamus-hipofízis tengely másként működik, fokozott glükokortikoid felszabadulást eredményezve (Main és Hesse, 1990). A gyermek, stresszes helyzet esetén, elsődleges gondozójához fordul vigasztalásért (Sroufe, Carlson, Levy és Egelnad, 1999; van Ijzendoorn, Schuengel, és Bakermans-Kranenburg, 1999). Ha a megnyugtató sikeres, a kiváltott kortizol

válasz csökken, míg a dezorganizált kötődésű gyermekek emelkedett kortizol szintet mutatnak (Hertsgaard, Gunnar, Erickson és Nachmias, 1995). Ezek a megállapítások összhangban állnak Main és Solomon (1990) nézeteivel miszerint a szervezetlen kötődésű csecsemők híján vannak a hatékony stratégiáknak a stressz kezelésre vonatkozóan.

A dezorganizált kötődés előfordulása 13%-tól 82%-ig terjed a különféle családi kockázati tényezők jelenlétének és típusának függvényében. Mind a középosztály, és alacsony jövedelmű minták esetében a szülői bántalmazás összefüggésben áll a csecsemőkori dezorganizációval (Cicchetti, Rogosch és Toth, 2006; Lyons-Ruth, Connell, Grunebaum és Botein, 1990). Voltak olyan tanulmányok, melyek az anyai depresszió, valamint a dezorganizált kötődés közötti kapcsolatot igazolták, mivel az anyai depresszió az ellenséges és következtelen gondozással is kapcsolatban áll (Lyons- Ruth, Lyubchick, Wolfe és Bronfman, 2002). Egy tanulmányban mely szorongásos zavarral küzdő anyákat és gyermekeiket vizsgálta, Manassis, Bradley, Goldberg, Hood, és Swinson (1994) azt találták, hogy az ilyen anyák 78%-a a Felnőtt Kötődési Interjúban a „megoldatlan veszteség vagy trauma” csoportba sorolható, és az ő gyermekeik 65%-a dezorganizált kötődést mutatott.

Más kutatások is beszámolnak arról, hogy az anyai alkohol, illetve drog fogyasztás növeli a dezorganizált kötődési típus előfordulásának valószínűségét (O'Connor, Sigman, és Brill, 1987; Melnick, Finger, Hans, Patrick és LyonsRuth, 2008).

Kutatások sorozata igazolta, hogy a szülők feldolgozatlan traumái szoros összefüggésben állnak a dezorganizált kötődés előfordulásával (van Ijzendoorn, 1995; Main és Hesse, 1990; Hesse és Main, 2006; Hughes, Turton, Hopper, McGauley és Fonagy, 2001). Main és Hesse (1990) felvetette, hogy amikor a még trauma alatt álló szülő reagál a veszteséggel vagy traumával kapcsolatos emlékekre, gondolatokra, olyankor a csecsemő számára megmagyarázhatatlanul ijedt, vagy ijesztő viselkedést mutat. További felvetésük az, hogy az elsődleges gondozó közvetlenül is részt vesz az ijesztő viselkedésben, amelynek enyhébb formája a csecsemő háta mögül való közelítés, de egészen a fizikai bántalmazásig terjedhet. Más gondozók pedig úgy tűnik, hogy saját csecsemőiktől - illetve az általuk bennük kiváltott érzésektől: fájdalomtól, kétségbeeséstől, félelemtől - rettegnek. Mindezek alapján Hesse és Main (2006) kifejlesztettek egy skálát az „ijesztő, ijedt” szülői viselkedés altípusainak azonosítására:

1. Fenygetés: testtartások, arckifejezések, és mozgások, melyek agresszívnek tűnnek - például hirtelen mozgások - melyek azonnal körbeveszik a gyermek látókörét, arcát.
2. Ijedtség: viselkedések, melyek azt jelzik, hogy az anya megmagyarázhatatlanul ijedt - például meghátrálási mozdulatok, a gyermektől való elhúzódás.
3. Disszociativitás: olyan jellemzők, melyek egyfajta alternatív tudatállapotba való belépést jelzik, mint a transz-szerű állapotba történő megfagyás, vagy távoli hangsúlyú tónus.
4. Félénkség vagy engedelmesség: olyan viselkedésminták, melyek a gyermeknek való alárendeltséget mutatják, mint a gyermek nagyon félénk vagy engedelmes kezelése.
5. Túl-erotizáltság: például a gyermek túlzottan intim gondozása
6. Szervezetlenség: olyan szülői viselkedés mely dezorientáció, tájékozatlanság jeleit mutatja

Lyons-Ruth, Bronfman, és Parsons (1999), Main és Hesse konstrukcióját továbbfejlesztve kifejlesztett egy kódoló rendszert az affektív kommunikáció megzavart formáira, a szülő és kisgyermek között. Ez a kapcsolati forma az „Atipikus Anyai Viselkedési Mód” néven ismert. Lyons-Ruth és kollégái úgy érveltek, hogy ha az anya nem képes megvigasztalni a gyermekét, az modulálatlan félelemhez és ellentmondó közeledő-elkerülő viselkedéshez vezet, függetlenül attól, hogy az anya a félelem forrása vagy sem. Az atipikus anyai viselkedés leírására ők öt dimenziót javasolnak:

1. Negatív-tolakodó viselkedés: például a gyermekkel való kötekedés, zaklatás.
2. Szerep-visszafordítás: például megnyugtatót kényszerít ki a szülő a gyermekből az újratalálkozás során
3. Visszahúzódás: például nem kommunikál, miközben a gyermekével foglalkozik.
4. Affektív kommunikációs hibák: ellentmondásos válasz, vagy válasz megtagadása a gyermek egyértelmű jelzéseire (például szóban hívogatja, majd fizikai távolságot tart).
5. Szervezetlenség: például szokatlan hangsúly és tonális változások a hangban a csecsemővel való interakció során.

1.7.2.3. A korai dezorganizált kötődés serdülőkori és felnőttkori kimenetele

A disszociáció az egyik olyan belső reakció, mely több szerző szerint is kapcsolatban van a korai dezorganizált kötődési stratégiával. Liotti (1992) rámutatott a fenotípusos hasonlóságra a csecsemőkori szervezeten viselkedés nem integrált tulajdonságai, és a disszociált mentális állapotok nem integrált természete között felnőttkorban, és felvetette, hogy a csecsemőkori dezorganizáltság megnöveli a gyermek sebezhetőségét a későbbiekben a módosult tudatállapotokra és disszociatív zavarokra. (pl. transz állapotok, többszörös személyiség zavar/disszociatív identitászavar, és személytelenség, valóságérzet csökkenés tapasztalatai).

Empirikus támogatásként Liotti hipotézisére egy longitudinális tanulmány szolgál, mely egy alacsony jövedelmű mintát vizsgált a születéstől a résztvevők 17 és fél éves koráig (Carlson, 1998). Azok a csecsemők, akik 12 hónapos és 18 hónapos koruk között dezorganizált kötődésűek voltak, gyakrabban mutattak disszociatív viselkedést középiskolában. Ogawa, Sroufe, Weinfield, Carlson és Egeland (1997) ugyanezt a mintát tovább vizsgálva azt találták, hogy a 19 éves kori disszociatív tüneteket a legjobban a 12-18 hónapos korban mért dezorganizált kötődés és a 0-24 hónapos korban megtapasztalt „anya fizikai elérhetetlensége” mutatók befolyásolták. A legmeglepőbb aspektusa ezeknek a megállapításoknak, hogy az előrejelzés a csecsemőkortól felnőttkorig közvetlen volt, nem befolyásolta egy sor gondosan megválasztott változó, mint a gyermekkori bántalmazások száma, vagy a gyermekkori viselkedésproblémák, melyek elvileg súlyosbíthatták volna, vagy közvetítették volna a kapcsolatot a csecsemőkori dezorganizáció és a későbbi adaptáció között.

Egy alacsony jövedelmű mintát vizsgálva, Weinfield, Whaley és Egeland (2004) azt találták, hogy azok a csecsemők, akiket dezorganizált kötődés jellemzett, nagyobb arányban lettek 19 éves korukban bizonytalanul kötődőként és kevésbé autonómnak osztályozva a Felnőtt Kötődési Kérdőív (AAI) eredményei szerint, mint azok, akik a másik három kötődési típusban tartoztak csecsemőkorukban.

A Minnesota vizsgálat (Sroufe és munkatársai, 2005) eredményei azt mutatták, hogy a dezorganizált csecsemők 26 éves korukban hajlamosabbak voltak megoldatlan/dezorganizált kategóriába tartozó eredményeket mutatni az felnőtt kötődési interjún. Kimutatták azt is, hogy kontinuitás jellemző a 6 éves kori dezorganizált/kontrolláló viselkedés és a 19 éves kori bizonytalan kötődés között (Main, Hesse és Kaplan, 2005).

1.8. Az antiszocialitás, a kriminalitás és a kötődés összefüggése

1.8.1. Kockázati faktorok vizsgálatai

Egy átfogó tanulmányban mely a korai agresszió és magatartászavar kockázati faktorait vizsgálta, DeKlyen és Greenberg (2008) négy kockázati tényezőt mutattak be, melyek hatással vannak az agresszió, illetve a viselkedési problémák kifejlődésére. Ezek: a gyermek biológiai adottságai (reaktív viselkedés, enyhe neurokognitív gyengeség), a korai kötődési kapcsolatok minősége (bizonytalan, dezorganizált kötődési minták), a szülői nevelői stratégiák (durva és hatástalan fegyelem, melegség hiánya) és a család szocioökonómiai státusza (alacsony erőforrások, alacsony szociális támogatás, magas stressz). Azt is megállapították, hogy ezek a tényezők jellemzően összeadódnak, vagy interakcióba lépnek egymással így hozva létre az antiszociális zavarokat.

A biológiai adottság genetikai hátterének vizsgálatára számos kutatás vállalkozott. Ahogyan azt Rutter, Moffit és Caspi (2006) összegezték, ezek többsége azt mutatta ki, hogy a genetikai hajlam csak bizonyos környezeti tényezők megléte mellett eredményezett magatartászavarokat, vagy kriminalitást. Voltak olyan genetikai jellemzők, amelyeknél ez a gén-környezet kölcsönhatás teljesen egyértelműen kimutatható volt.

Caspi, Moffitt, Mill, Martin és Craig (2002) például, az antiszociális viselkedés kialakulását érintő longitudinális vizsgálatukban környezeti rizikófaktorként a bántalmazást választották, annak a ténynek fényében, hogy az az antiszociális viselkedés kialakulásnak kockázatát markánsan emeli, továbbá, mivel tartós neurokémiai korreláció van mind az emberek, mind az állatok esetében. Genetikai szempontból a MAOA gént választották, mivel az általa kódolt enzim az olyan neurotranszmitterek lebontásáért felelős, mint a norepinefrin, a szerotonin és a dopamin – mely mind az embereknél, mind az állatoknál bizonyítottan szerepet játszik az agresszió kezelésében. Az antiszociális viselkedést tehát, mint kimenetet vizsgálták – számos dimenzionális és kategorikus mérés során, kérdőívek, interjúadatok és egyéb hivatalos feljegyzések felhasználásával. Eredményeik azt mutatták, hogy azok a bántalmazott gyermekek, akik genotípusuk alapján alacsony MAOA kibocsájtással rendelkeztek, sokkal gyakrabban küszködtek magatartászavarral, antiszociális személyiségzavarral vagy követtek el felnőttkorukban bűncselekményt, mint a magas MAOA kibocsájtásra képes genotípusú társaik.

Habár a más génterületekre vonatkozó vizsgálatok nem hoztak ennyire egyértelmű eredményt, az mindenképpen kimondható, hogy a gén-környezet kölcsönhatás az antiszocialitás kialakulásával kapcsolatosan is jelentős szerepet tölt be.

Voltak olyan longitudinális tanulmányok, amelyek csecsemőkortól vizsgálták a gyermekek és serdülők antiszociális viselkedésének előrejelzésére szolgáló mutatókat. A gyermekkori bántalmazást számos alkalommal hozták összefüggésbe az antiszociális viselkedéssel (Cohen, 2008). Aguilar, Sroufe, Egeland és Carlson (2000) azt írták le, hogy a korai életszakaszban elszenvedett bántalmazás előre jelezte az antiszociális viselkedésminták előfordulását 16 éves korban, azonban az anya-gyermek interakció, melyet 13 éves korban vizsgáltak nem volt összefüggésben vele. Trentacosta és Shaw (2008) azt állapították meg, hogy az anya ellenséges és kontrolláló válasza a gyermek nem teljesítésére, előre jelezték a kisebb devianciák megjelenését 11 éves korban. Horwitz, Widon, McLaughlin és White (2001) azt találták, hogy a szülői gondoskodás alacsony mértéke, melyet 16 évesek saját bevallásuk szerint értékelték, összefüggésben állt az antiszociális személyiségzavar kialakulásával 22 éves korukban.

DeKlyen és Greenberg (2008) számos folyamatot írt le, amelyen keresztül a bizonytalan szülő-gyermek kötődési kapcsolatok befolyásolhatják az impulzív, agresszív viselkedésminták kifejlődését. Az egyik ilyen tényező a korábban már részletesen ismertetett stressz jelenléte, amely a korai életszakaszban módosíthatja a noradrenalin, szerotonin és dopamin neurotranszmitter rendszereket, és elnyomhatja a hippocampális neurogenézist, olyan módon mely kihathat a felnőttkori viselkedés szabályozására, és befolyásolhatja az agresszív viselkedést is (Bennet, Lesch, Heils, Long, Lorenz, Shoaf, Champoux, Suomi, Linnoila és Highley, 2002; Bremnet és Narayan, 1998).

Egy másik tényező a gyermek kontrolláló/irányító viselkedésének kialakulása, amely a csecsemőkori dezorganizált kötődési stratégiákhoz köthető, és amely a szülővel szemben is jelentkezik iskolás korban (Main és Cassidy, 1988). A kontrolláló viselkedés olyan kiegészítő módszer a gondozó figyelmének felhívására mely akkor lép működésbe, ha más adaptív kísérletek kudarcba fulladtak. Ennek a viselkedésformának két változatát figyelték meg: ellenőrző gondoskodó viselkedés, melyben a gyermeket szervező, vezető és a szülőt pozitívan támogató szerep jellemzi, és irányító büntető viselkedés mely követelőző magatartási jellemzőket mutat a szülő felé. (Bureau, Easterbrooks, Lyons-Ruth, 2009).

A harmadik tényező a szülő elérhetetlen vagy megbízhatatlan reprezentációs modellje, amely kognitív fejlődés egy magasabb szintjén (Main, Kaplan, Cassidy, 1985) általánossá válik a másokkal való kapcsolatokra is, és hozzájárul a negatív jellemzőkhöz, melyek kialakítják az agresszív gyermek interperszonális észlelését (Dodge, Petit, McClasky és Brown, 1986).

Végezetül Greenberg, Speltz és DeKlyen (1993) leírják, hogy a bizonytalan kötődésű óvodásoknál nagyobb arányú engedetlenség figyelhető meg, amely jelenség potenciálisan hozzájárul egy olyan út kialakulásához, melyben az agresszív viselkedés egyre gyakoribbá válik, és amely során a szociális standardok, melyeket a szülő jelképez, nem integrálódnak a viselkedésben.

Shi, Bureau, Easterbrooks, Zhao és Lyons-Ruth (2012) keresztmetszeti és longitudinális vizsgálatukban azt találták, hogy az egy éves kor alatti szeparáció 20 év múlva szignifikánsan korrelál az antiszociális személyiségjegyek jelenlétével minden egyéb tényezőtől függetlenül. Ugyanakkor a gyermekkori veszélyeztetés, a dezorganizált kötődési stratégia kiskamaszkorban és a 16 éves kor alatt elszenvedett bármilyen bántalmazás is előrejelzője lehet a későbbi antiszocialitás kialakulásának.

1.8.2. A kötődés és a bűnözés kapcsolatának elméleti magyarázatai

Két elmélet is született, amely meghatározza a kötődés és a bűnözés közötti kapcsolatot. Ezek, a szociális ellenőrzés elmélet (Hirschi, 1969, idézik Hoeve, Stams, van der Put, Dubas, van der Laan és Gerris, 2012; Sampson és Laub, 1993), és a kötődés elmélet (Ainsworth 1979b; Bowlby, 1973).

A *szociális ellenőrzés elmélet* kidolgozója, Hirschi 1969-ben a kötődést „kapocsként” értelmezte, amely biztosíték arra, hogy a gyermek elfogadja a társadalmi normákat. Szerinte a deviáns viselkedés azokban a családokban lesz kevésbé valószínű, ahol szoros kötelékek vannak, mert a fiatalok, akik erősen kötődnek a szüleikhez, sokkal inkább törődnek a normatív elvárásokkal, és ez visszatartja őket a devianciától. A kötődés minősége indirekt szülői kontrollként is funkcionál: a gyermek elfogadott viselkedése az erős szülő-gyermek

kapcsolatok következményeképpen jelenik meg. A deviáns viselkedés azonban gyakrabban fordul elő, ha a szülők felé gyengébb a kapocs.

A *kötődésemélet* ennek alternatívájaként azt mondja ki, hogy ha a szülő- gyermek kötődési kapcsolat csecsemőkorban zavart szenved, annak hosszú távú következményeként kialakulhat az egyénben a mások iránti törődés, és ragaszkodás hiánya, illetve az agresszív, vagy deviáns magatartásforma (Bowlby, 1973).

A kötődésemélet, a *normális* és *abnormális* fejlődést is magában foglalja, a szülő-gyermek közötti kötődés hatásaira fókuszálva az egészséges fejlődés és a pszichopatológia tükrében, beleértve a fiatal kori devianciákat is (Sroufe és munkatársai, 1999), míg a kontroll (szociális ellenőrzés) elmélet csupán az abnormális fejlődésre vonatkozik és a bűnözői magatartást magyarázza a szociális ellenőrzés hiánya alapján. A két megközelítés különbségei ellenére, biztonsággal feltételezhető, hogy nem biztonságos, vagy zavart kötődés a bűnözés kockázatával összefüggésben van.

Számos korábbi meta-analízis fókuszált a problémás viselkedésű gyermekek és a bizonytalan kötődési kapcsolatok közötti összefüggésre. Például Van Ijzendoorn, Schuengel és Bakermans-Kranenburg (1999), 12 tanulmányt vizsgáltak meg szignifikáns kapcsolatot találva a dezorganizált kötődés és az externalizáló viselkedés között. Más kutatások szintén szignifikáns kapcsolatot fedeztek fel a kötődés bizonytalansága és az externalizáló viselkedés között 69 tanulmányban (Fearon, Bakermans-Kranenburg, IJzendoorn, Lapsley és Roisman, 2010).

A kötődés és a bűnözés közötti kapcsolat életkor szerinti változása nem tisztázott. Két egymással ellentétes hipotézis van a kötődés és bűnözés kapcsolatának változására. A statikus elmélet azt állítja, hogy a bűnözői viselkedésben beállt változások az egyén hajlama szerint történnek, és ezek az egyéni különbségek változatlanok az élet különböző szakaszaiban (Ezell és Cohen, 2005). Hirschi és Gottfredson (2001) azt állítja, hogy ha tudjuk a bűnözés okait egy bizonyos életkorban, azok érvényesek lesznek más életkorokban is, így az átfogó, longitudinális elemzések a bűnözéssel kapcsolatban feleslegessé válnak. E szerint a hipotézis szerint a szülőkhöz való kapcsolat és a bűnözés közötti kapcsolat hasonló késő gyermekkorban, serdülőkorban, és fiatal felnőttkorban is.

A dinamikus fejlődési elméletek ezzel szemben azt állítják, hogy lehetséges a változás. Sampson és Laub (2005) életkor szerinti szociális kontroll elmélete azt veti fel, hogy az életkörülményekben bekövetkező változások fordulópontokat hoznak létre az egyén bűnözői pályájában. Sampson és Laub (2005) szerint a bűnözői viselkedést gátolhatja a családhoz és iskolához fűződő kapcsolat mind gyermekkorban mind serdülőkorban. Fiatal felnőttkorban a szociális kötődések a munkához vagy a házastárshoz, olyan fordulópontot jelentenek, melyek befolyásolják a bűnözői pálya kimenetelét. A családi kötődések szerepe ugyanakkor csökken a késői felnőttkorban, ahogy a fiatal felnőtt más szociális kapcsolatokat épít. Sampson és Laub azt állítják, hogy a kötődés és a bűnözés kapcsolata gyermekkorban a legerősebb, és csökken a serdülőkor és a felnőttkor során.

Habár az elmúlt évtizedekben egyre divatosabbá váltak a bűnözéssel kapcsolatos feminista irodalmak, melyek arról számolnak be, hogy a női bűnelkövetők aránya a 60-as, 70-es évek óta folyamatosan növekszik (Heidensohn és Silvestri, 2012), mind a nemzetközi, mind a magyar statisztikai adatok még mindig azt mutatják, hogy a bűnelkövetők nagyobb része férfi. FBI beszámolók alapján Steffensmeier és Allan (1996) azt közölték, hogy amíg 1960-ban a bűnelkövetők 11%-a volt csak nő, addig 1990-ben már 19% volt az arányuk. Ez a növekedés jelentős, de azt mutatja, hogy a bűnelkövetőknek még mindig a 80%-a férfi. Ehhez hasonló arányt látunk, ha megnézzük a KSH Magyarországra vonatkozó adatait. Ezek szerint 2012-ben a hazánkban regisztrált bűnelkövetők 83%-a volt férfi, 2013-ban pedig 16.485 férfi volt büntetés-végrehajtási intézményben, míg csak 1356 nő.

A kontroll elméletek szakértői szerint azok a hatások, melyek szerepet játszhatnak a bűnöző életmód kialakulásában, nemek vonatkozásában semlegesek, a nők és a férfiak közötti különbségeket a bűnözés tekintetében csak a szülőkhöz való kötődés különbségei okozzák (Agnew, 2009). A szociális kötődés a szülőkhöz erősebb a nők esetében, mint a férfiaknál, ami megmagyarázza, hogy a nők bűnözői szintje miért alacsonyabb. Más kutatók nem értenek egyet azzal, hogy nemi különbségek léteznének a kötődési kapcsolatokban. Del Giudice (2009) hangsúlyozza, hogy a biztonságos kötődés ugyanolyan gyakori nőknél, mint férfiaknál. A nemi különbségeket ő abban látja, hogy a nők hajlamosabbak szorongó-ambivalens mintájú kötődésre, míg a férfiak nagyobb arányban lesznek elkerülően kötődő típusúak. Ennek következtében a férfiaknál inkább fejlődnek ki versengő, agresszív minták, és externalizáló problémák, mint például a bűnözés. A nőknél ezzel szemben gyakrabban alakulnak ki

internalizáló problémák, mint a szorongás és a depresszió (Del Giudice, 2009). Ezt támasztotta alá Fearon és munkatársai (2010) vizsgálata is, mely azt mutatta, hogy a bizonytalan kötődés erősebben kapcsolódott az externalizáló viselkedéshez a fiúknál, mint a lányoknál.

A kötődés és a bűnözés kapcsolatának vizsgálatakor, különbségek jelenhetnek meg a szülő nemével összefüggésben is. Először is az anyák általánosságban több időt töltenek gyermekeikkel, ami erősebb érzelmi kötelékhez vezethet (Dubas és Gerris, 2002). Másodsor vannak arra utaló eredmények, hogy a szülői kapcsolatok minőségükben is eltérnek (Videon, 2005). Habár mind az anyák, mind az apák, képesek az érzékeny reakcióra, az apák ezt az érzékenységet kevesebbszer gyakorolják (Lamb, 1982). Farrington, Jolliffe, Loeber, Stouthamer-Loeber és Kalb (2001) eredményei szerint az apa bántalmazó viselkedése megnöveli a bűnözői viselkedés előfordulását fiúk esetében. Hoeve és munkatársai (2012) hangsúlyozzák, hogy kevés tanulmány vizsgálta a kötődési kapcsolat minőségét az apa és az anya esetében a bűnözéssel összefüggésben, és sem a kontroll elmélet, sem a kötődés elmélet képviselői nem tisztázták teljesen az apai kötődés hatásait.

Vannak olyan elméletek, amelyek szerint a kötődés és a szülői kontroll, a szabályok lefektetése, és a szigorúság kombinációja nagyobb hatással van a gyermek viselkedésére, mint a szülő-gyermek kötődés egyedül. Hoeve és munkatársai (2012) meta-analízises vizsgálatukkal arra a megállapításra jutottak, hogy mérsékelt kapcsolat van a nevelés és a bűnözés között. Szerintük a kötődés fiatalabb életkorban fontosabb, míg a szülői kontroll meghatározó kockázati tényező későbbi életkorokban. Eredményeik szerint a kötődés és bűnözés kapcsolata gyengülni kezdett az idő előrehaladtával, míg a szülői kontroll és a bűnözés kapcsolata nem változott idősebb korban sem (Hoeve és munkatársai, 2012).

Forgatch, Patterson, Degarmo és Beldavs (2009) kidolgoztak egy átfogó modellt, amely a kötődésen kívül más közvetítő tényezők szerepét is figyelembe vette a felnőttkori kriminalitás kialakulásában. 20 évig tartó utánkövetéses vizsgálatuk során (Patterson, Forgatch, Yorger és Stoolmiller, 1998; Patterson és Yorger, 2002) arra a megállapításra jutottak, hogy a deviancia megjelenése, és az azt befolyásoló tényezők az életkor előrehaladtával változnak. A születéstől a felnőtt korig három szakaszt különböztettek meg a kriminalitás kialakulásában. Leírásuk szerint, ahhoz, hogy az első szakaszban jelentkező antiszociális viselkedésből komoly serdülőkori problémák, bűnözői magatartás (második szakasz) és felnőttkori kriminalitás

(harmadik szakasz) alakuljon ki, számos tényezőnek kell összejárnia, melyek közül a legfontosabbak a szülői gondoskodás zavart volta és a deviáns kortárs csoport hatása. Az *Oregon Modellben* (Forgatch és munkatársai, 2009) abból indulnak ki, hogy a környezeti rizikófaktorok megzavarhatják a gyermek legfontosabb interperszonális kapcsolatainak alakulását (például a szülőkkel, tanárokkal, kortársakkal), ezeknek a kapcsolatoknak a zavart volta pedig megnöveli a nyílt antiszociális viselkedés megjelenésének esélyét. Például, ha egy életesemény kapcsán engedetlen viselkedés alakul ki, annak már pár hónapnyi fennállása elég ahhoz, hogy tanulmányi romlás következzen be. A romlás következtében a gyermektől elfordulnak a nem deviáns kortársak, így megnő a deviáns kortársakkal töltött idő, amely drámaian megnöveli a bűnözői viselkedés előfordulási gyakoriságát (Patterson és Yoerger, 2002). Szintén Patterson és Yoerger (2002) vizsgálatai mutattak rá arra, hogy a családból hozott antiszociális minta és a deviáns kortársakhoz való korai csatlakozás megnöveli a 14 éves kor előtti letartóztatás esélyét, amely tényező pedig a legegyszerűbb út a kriminalitáshoz. A családon belüli folyamatok közül a kényszerítés és a negatív megerősítés azok a tényezők, amelyek leggyakrabban az antiszociális viselkedéshez vezetnek (Forgatch és munkatársai, 2009).

DeGarmo és Forgatch (2005) a beavatkozási lehetőségeket vizsgálva azt találta, hogy ha sikerül a szülői gondoskodáson javítani, az proszociális viselkedést indít be, és csökken a deviáns kortárs kapcsolatok esélye. 9 éves utánkövetéses vizsgálatukban Forgatch és munkatársai (2009) leírták, hogy vannak olyan nevelői technikák, melyek a proszociális és a deviáns fejlődés beindításában játszanak szerepet. Minél korábban kap a szülő abban segítséget, hogy a pozitív folyamatokat erősítse, annál hatékonyabb a beavatkozás. Másik eredményük az, hogy bár a deviáns kortársakkal való barátkozás előrejelzője lehet az antiszociális fejlődésnek, de önmagában nem elégséges annak kialakulásához.

Látható tehát, hogy a kötődés, a fontos kapcsolatok alakulása és a kriminalitás megjelenése közötti kapcsolat megkérdőjelezhetetlen, de számos tényező együtthatása miatt nehezen foghatóak meg ennek a kapcsolatnak a részletei. Van, aki a korai sérülés következményének tekinti a deviáns fejlődést, és vannak elméletek, melyek a kötődésen keresztül gyakorolt kontrollra helyezik a hangsúlyt, de mindegyik megközelítés azt támasztja alá, hogy az egészséges szülő-gyermek, vagy gondozó-gyermek kapcsolat ad biztonságos alapot egy egészséges személyiség kifejlődéséhez.

2. REZILIENCIA, MEGKÜZDÉSI STRATÉGIÁK

Tekintve, hogy az állami gondoskodásban felnövekvők eleve hátrányos helyzetű csoportnak tekinthető, a vizsgálatunk középpontjába azt helyeztük, hogy mely tényezők segíthetik őket az adaptációban, mely faktoroknak van védő szerepe a bűnözés kialakulásával szemben. A már korábban említett reziliencia fogalma segíthet megérteni ennek a megközelítésnek az elméleti hátterét.

2.1. A reziliencia fogalma

A reziliencia fogalmát Rutter (1999) úgy határozta meg, hogy az egy relatív ellenállás a pszichoszociális kockázatokkal szemben. A legfrissebb irodalmak lelki ellenálló képességként használják a fogalmat (Kiss, 2015).

2.2. A reziliencia vizsgálata

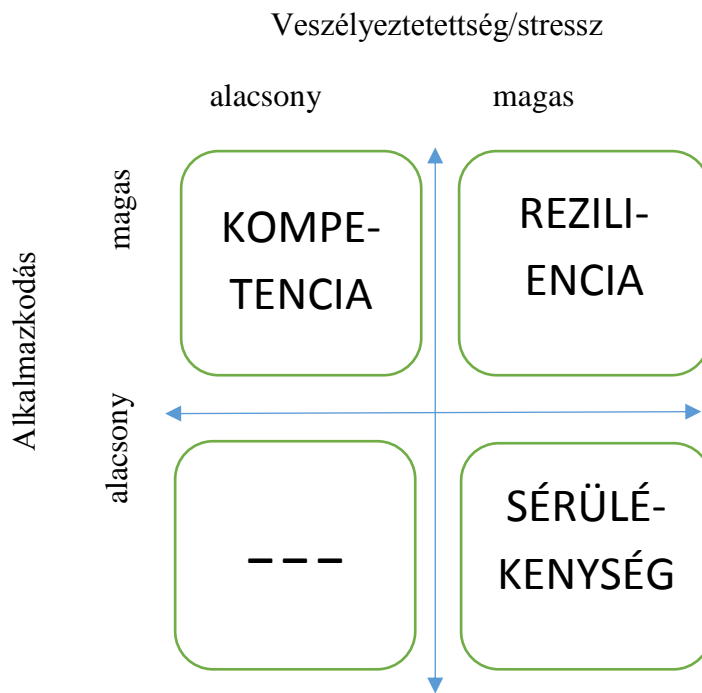
Hámori (2013) összefoglaló cikkében hangsúlyozza, hogy a reziliencia kutatások jelenős fejlődésen mentek keresztül, a protektív faktorok vizsgálatától eljutva a predikciós modellekig, amelyek sokváltozós kapcsolatok elemzését jelentik a fejlődési szintek, a környezet és egyén, a gén-környezet-viselkedés-idegrendszer összetett kölcsönhatásai tekintetében. Ezek a multidiszciplináris vizsgálatok már egyszerre tartják fókuszban az alkalmazkodást, a sérülékenységet és a fejlődési feladatokhoz alkalmazkodó kompetenciákat.

A korai reziliencia vizsgálatok közül az egyik legelterjedtebb Antonovsky kutatása (1987), aki holokauszt túlélőknél vizsgálta, hogy milyen tényezők segítették azokat az embereket, akik az átélt élmények ellenére képesek voltak egészségesek maradni. Bevezette a *salutogenesis* (egészség forrása) fogalmát, amely a korábbi betegségközpontú gondolkodás helyett az egészség megőrzésére helyezi a hangsúlyt. A pszichés traumával való pozitív megküzdést olyan erőforrások teszik lehetővé, mint az egyéni identitás érzése (ego), az intellektuális, kognitív és szociális készségek, a kontroll érzése, anyagi és kulturális stabilitás, és a *koherencia érzék* (sense of coherence). A koherencia érzék Antonovsky meghatározásában egy olyan átható, tartós meggyőződés, amely azt feltételezi, hogy az egyént érő hatások strukturáltak,

megmagyarázhatóak és bejósolhatóak. Az egyén úgy éli meg, hogy ezek a hatások kihívások, amelyekkel való megküzdéshez szükséges erőforrásokkal rendelkezik. Szintén fontos összetevője a koherencia érzéknek az a hit, hogy az élet értelmes, és a kihívásoknak is értelme van. Ahogyan azt Almedom (2005) megállapítja, a reziliencia és a koherencia érzék fogalmak nagymértékben fedik egymást, melyet alátámasztanak a későbbi koherencia érzék vizsgálatok megállapításai is, melyek azt erősítették meg, hogy erős összefüggés van az egészségesség és a koherencia érzék között (Cederblad, Dahlin, Hagnell és Hansson, 1994). Kutatásuk eredményeként azt mutatták ki, hogy az életminőség és mentális egészség olyan személyes diszpozíciókkal függ össze, mint az intellektuális képességek, coping mechanizmusok, önértékelés és belső kontroll. A családi tényezők közül a szülőkkel kialakított gyermekkori bizalomteljes, jó kapcsolatot emelték ki, mint védőfaktort.

Werner és Smith 40 éven keresztül tartó longitudinális vizsgálatban kereste azt, hogy a halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek milyen tényezők mentén adaptálódnak sikeresen felnőtt korukra. Eredményeik szerint (Werner és Smith, 2001) ennek a magas rizikójú csoportnak csak az egy hatoda nem tudott alkalmazkodni 40 éves korára. Azokat az egyéneket, akiknél legalább négy biológiai, pszichés vagy környezeti rizikófaktor jelen volt, de mégis adaptálódnak tudtak, hívták *reziliens csoportnak*. Werner és Smith hangsúlyozták, hogy a reziliens csoport tagjairól már egy éves korukban gyakrabban nyilatkozta gondviselőjük, hogy szerethetőek, és egész felnövekedésük alatt jobb szociális készségekről tettek tanúbizonyságot, illetve nagyobb érzelmi támogatást kaptak környezetük részéről, mint az elkallódó csoport tagjai. A reziliensekre volt inkább jellemző az, hogy gyermekkori kapcsolataikat megőrizték, illetve több barátságot tudtak kialakítani is.

Masten, Best és Garnezy (1990) 8-12 éves gyermekek kompetencia vizsgálata kapcsán használták a reziliencia fogalmát. Ők két dimenzió mentén osztályozták a vizsgálat résztvevőit, a *veszélyeztetettség*, és az *alkalmazkodás* mentén. Ezek alapján három csoportra osztották az alanyokat. *Kompetensnek* írták le azokat, akiknél alacsony volt a veszélyeztetettség, illetve a stressz, és jól alkalmazkodtak. *Maladaptívnek* nevezték azokat, akik nem tudtak alkalmazkodni, és *reziliensként* definiálták azokat, akik a magas veszélyeztetettség, illetve stressz ellenére jól tudtak alkalmazkodni (lásd 2. ábra).

2. ábra: A reziliencia értelmezése Masten és munkatársai szerint (forrás: Kiss, 2015, 357.old)

A reziliencia összetevőinek vizsgálatokor Masten és munkatársai a korábban leírtakhoz hasonló eredményeket kaptak. Magas veszélyeztetettség esetén a szülővel, gondozóval ápolt jó kapcsolat, a jó intellektuális, kognitív képességek, a társas kapcsolatok megléte és az alacsony distressz bizonyult protektív tényezőnek. Ők is említik eredményeik között a rugalmasságot és a túlzott kontroll hiányát, mint a reziliencia megjelenésének elősegítőit.

A reziliencia magában foglal egy sor protektív jellemzőt, mint önbecsülés, én-hatékonyság (self-efficacy), biztonságérzet, reményteljesség, gondolkodási funkciók, amelyek hozzájárulnak a sikeres adaptációhoz és megküzdéshez. (Rutter, 1985; Fonagy, Steele, Steele, Higgitt, Target, 1994). Ahogyan azt Kiss (2015) összefoglaló cikkében kiemeli, a reziliencia pozitív kapcsolatban áll számos személyiségjellemzővel. Például a felelősség érzet és a céltudatos életvezetés mellett nagyon fontos a pozitív társas beállítottság is, amelynek alapját a szülőkkal, gondozókkal kialakított biztonságot nyújtó gyermekkori kötődés adja.

A rezilienciát számos kutatás közelítette meg úgy, hogy rizikó és protektív faktorokat kerestek. A *rizikó faktorok* lehetnek egyéniek (születés körülményei, életesemények, betegségek), családiak (szülő betegsége, válás, nem megfelelő gondoskodás) vagy közösségiek (alacsony

szocioökonómiai státusz, háború, hajléktalanság). A *protektív faktoroknak* is vannak egyéni, családi és közösségi vetületei (Terzi, 2013).

Különböző elméletek születtek arról, hogy a rezilienciát mely tényezők növelik vagy csökkentik. A *kihívás modell* azt hangsúlyozza, hogy a rizikófaktoroknak mind az extrém alacsony, mind a magas szintű jelenléte negatív kimenetelt okoz, míg azok a fiatalok, akik mérsékelt szintű rizikótényezővel találkoznak életük során, pozitívabb kimenetelt mutatnak (Garmezy, Masten, Tellegen, 1984). A *protektív modell* szerint viszont a protektív tényezők jelenléte enyhíti a rizikótényezők hatását a jól lét szempontjából (Luthar, Cicchetti, Becker, 2000). Tandon, Darriotis, Tucker és Sonnestein 2013-as vizsgálata, melyet hátrányos helyzetű serdülők és fiatal felnőttek körében végeztek, mindkét elmélet igazát bizonyította, mivel a legjobban a mérsékelt stresszt és mérsékelt protektív tényezőket megélő csoport működött, viszont a magas stressz hatásnak kitett csoport is jól tudott funkcionálni, amennyiben magas volt a protektív tényezők jelenléte.

A legújabb kutatások már a reziliencia többszintű megközelítését hangsúlyozzák, ide értve a genetikai, neuroanatómiai, neuropszichológiai faktorok együtthatását a pszicho-szociális faktorokkal (Cicchetti és Blender, 2006), hangsúlyozva, hogy csak mindezen tényezők együttes kezelésével lehet hatékony rezilienciát segítő beavatkozásokat megtervezni.

2.3. A megküzdés fogalma

Ha a társadalomba való beilleszkedésről van szó, akkor elkerülhetetlen, hogy a megküzdés fogalmával foglalkozzunk, hiszen a fejlődés, a szocializáció alapja az, hogy hogyan küzdünk meg a minket érő hatásokkal. A megküzdés (coping) fogalmát a stresszel kapcsolatban kezdték vizsgálni. A kiindulási pont az volt, hogy hogyan lehet azt elérni, hogy a stressz ne egy életromboló tényező legyen, hanem a fejlődést stimuláló hatás.

Lazarus, akit a téma atyjának tekintenek, a megküzdést, mint a stressz és az emóció kutatásának középpontját, a következőképpen határozta meg: „megküzdésnek tekinthető minden olyan kognitív vagy viselkedéses erőfeszítés, amellyel az egyén azokat a külső vagy belső hatásokat

próbálja kezelni, amelyeket úgy értékel, hogy azok felülmúlják, vagy felemészítik aktuális személyes forrásait” (Lazarus, 1966, 76.o.).

2.4. A megküzdés elméletei

A megküzdés gondolata először a pszichoanalitikus irányzat képviselőinél jelent meg, bár ők csak érintőlegesen foglalkoztak a fogalommal, mivel az ego normális működéséhez kötötték. Anna Freud ki is hangsúlyozza, hogy a megküzdés egy tudatos folyamat, míg az analitikus gondolkodás középpontjában a tudattalan elhárítási mechanizmusok állnak (Atkinson, Atkinson, Smith, Bem és Nolen-Hoeksema, 1999). Norma Haan (1977), aki részletezi az ego funkciók működését, három alap tevékenységi formát határoz meg: a megküzdőt (coping), a védekezőt (defensive) és a töredékképzőt (fragmentary). Szerinte a megküzdés az egészséges ego működési mód, ahol az egyén megmarad az objektív valóság világában, megengedett a megfelelő érzelmek kifejeződése, és lehetséges a tudatos választás és a rugalmas váltás is. Összességében az analitikus irodalmak többsége úgy különíti el, hogy a külvilági fenyegetettség esetén a megküzdés dominál, míg az intrapszichés fenyegetéseket elhárító mechanizmusokkal kezeli az ego.

Állatpszichológiai modellek is születtek a megküzdésre, melyek menekülő, támadó és passzív módjait írták le a különböző fenyegetésekre adott válaszoknak. Azt vizsgálták, hogy a különböző reakciók milyen szomatikus következményekkel járnak, és akkor tekintették eredményesnek a copingot, ha az állatnak, a stresszhatások után, nem volt szomatikus sérülése (Oláh, 2005).

A megküzdést más kutatók, mint a személyiség egy tartós jellemzőjét határozták meg, létrehozva ezzel a coping trait modelljét. Számos kutató foglalkozott annak meghatározásával, hogy a személyiségnek mely dimenziói befolyásolják azt, hogy stresszhelyzetben hogyan fog reagálni az egyén. A 80-as évektől a személyiség holisztikusabb megközelítése kapcsán a viselkedés-elemzésnél már figyelembe vették a kontextust is, így arra hívták fel a figyelmet, hogy egy reziliens személy a helyzet által megszabott kontrolllehetőségek közül fogja kiválasztani azt a megküzdési stratégiát, amelyre a személyisége komplexitása függvényében képes (Oláh, 2005).

Lazarus *tranzakcionista modellje* a viselkedést, mint a személy és a környezet dinamikus kölcsönhatásának a termékét vizsgálja. Eszerint nehezített körülmények között a megküzdés az, amely ezt a kölcsönhatást moderálja. Kezdetben csak a stresszhez való alkalmazkodással hozta összefüggésbe (1966), de újabb elmélete már az érzelmek keletkezésére is magyarázatot ad (1991). Bevezeti a kognitív kiértékelés fogalmát, és azt mondja, hogy a keletkezett érzelem erőssége és a megküzdés módja is a kognitív értékelés függvénye egy adott helyzetben. A coping részt vesz az érzelmek szabályozásában, de nem azok következményeként aktiválódik, hanem a kognitív értékelés következtében. Kétféle értékelésről beszél Lazarus. Az elsődleges értékelés arról szól, hogy a személy-környezet interakció hogyan fog rövid-, illetve hosszabb távon kihatni a személy életére. A másodlagos értékelés során a megküzdéshez mobilizálható erőforrásokat veszi számba az egyén.

Az elsődleges kiértékelés általában nem tudatosan megy végbe. Amennyiben ennek alapján negatívnak bizonyul az adott helyzet, akkor a személy további értékeléseket végez, melyek során eldönti, hogy az pillanatnyi veszélyt jelent-e számára, a jövőt illetően fenyegető-e a helyzet, illetve hogy kihívásnak tekintendő-e (Pauwlik, Margitics, Figula, 2011). A másodlagos kiértékelés is sokszor tudattalan. Ha ennek az eredménye negatív, tehát a személy úgy ítéli meg, hogy erőforrásai, tartalékai, megküzdési képességei nem elegendőek a helyzet megoldására, akkor beszélhetünk stresszről (Lazarus, 1990), megküzdés pedig az a folyamat, amikor ezzel a stresszel megpróbál szembeszállni az egyén.

Lazarus és Launier (1978) kétféle megküzdési formát különböztet meg:

1. *Problémaközpontú megküzdésről* beszélünk, ha a személy a problémára összpontosít és megpróbálja megváltoztatni azt, akár úgy, hogy a környezetében hoz létre változásokat, akár úgy, hogy saját magán változtat. A fontos az, hogy a problémára összpontosít és igyekszik azt megoldani.
2. *Érzelempözpontú megküzdés* esetén a személy azzal van elfoglalva, hogy megakadályozza a negatív érzelmek elhatalmasodását. Ennek többféle módja lehetséges. Moos (1988) viselkedéses (pl. testmozgás, szerek használata, dühkitörés) és kognitív (pl. probléma félre tétele, helyzet átértelmezése) stratégiákat különít el. Nolen-Hoeksema 1991-ben egy másik felosztásban a kérődző, elterelő és negatív elkerülő formáit különbözteti meg az érzelempözpontú megküzdésnek.

A coping kutatás a következő évtizedekben számos megküzdési mód leírását hozta, ahol igyekeztek tovább bontani a megküzdési stratégiákat, különböző faktorokat határozni meg ezeken belül (Lazarus és Folkman, 1986; Kopp és Skranski, 1995), de voltak olyan kutatások is, amelyek azokat a személyiségvonásokat keresték, melyek meghatározzák a megküzdési stratégiákat (Csabai és Molnár, 1999).

Snyder 2001-ben leírt egy olyan megküzdési modellt, amely integrálni igyekszik a korábbi modelleket a korszerű neurobiológiai modellekkel, illetve képet ad a megküzdés sikeres vagy kudarcos kimeneteléről. A modell kétféle stratégiát ír le a stressz és a megküzdés folyamatában:

- *elkerülő stratégia*: nem adaptív, általában csak ront a helyzeten. Az egyén itt a stresszorok és a lehetséges válaszok értékelése után úgy ítéli meg, hogy a stresszor túlterhelő, és ő nem rendelkezik a megküzdéshez szükséges erőforrásokkal. Ennek következtében aláveti magát a reaktív elkerülő stratégiának, amely azonban paradox módon a stresszor fokozott figyelemmel kísérését fogja eredményezni, ami viszont megerősíti annak fenyegetőként való értékelését. Ugyanakkor az elkerülő módon működő személyek önmagukat úgy értékelik, mint akik rosszul kezelik a helyzeteket, és azt gondolják, hogy a külvilág is ilyennek látja őket. Emiatt beindul egy fokozott önmegfigyelés, ami még tovább nehezíti az adaptív működést. A végeredmény ennél a stratégiánál a negatív gondolatok és érzelmek felerősödése.
- *megközelítő stratégia*: adaptív, a stresszornak megfelelő, rugalmas reakció(k). A stresszor értékelése során itt az egyén először kevésbé látja súlyosnak a helyzetet. Ez a rövid távú tagadás lehetővé teszi, hogy ne uralkodjanak el a negatív érzelmek, és így hosszútávon adaptív megoldásokban tudjon gondolkodni. Ez a tagadás azután csökken és reális képpé alakul. Ezután a saját erőforrások értékelésekor úgy ítéli meg a személy, hogy képes megküzdni a helyzettel. Ennél a lépésnél fontos szerepe van a diszpozicionális tényezőknek, elvárásoknak, korábbi élményeknek. Harmadik lépésben az egyén kiválasztja az aktív megközelítő stratégiákat. Fontos tényező, hogy ez egy aktív döntési folyamat, ahol az egyén több megoldást is lát, melyek közül választ, akár többet is, meghatározott sorrendben (például eleinte a sokkhatás alatt érzelemközpontú stratégiát, hogy majd lehetővé váljon a problémaközpontú stratégia alkalmazása később). A megközelítő stratégia irányulhat a környezetre, de a szelfre is. A szelfre irányuló mód annyiban különbözik a hagyományosan leírt érzelemközpontú

megküzdéstől, hogy azok leírásában általában nemkívánatosként értékelték a személyek a stresszre adott érzelmi reakciókat, míg az aktív érzelmi megküzdő egyének használják a saját érzelmeiket, és nem élik meg azokat kontrollálhatatlannak (Tiringer, 2007).

2.5. A kötődés, a megküzdés és a reziliencia kapcsolata

A kötődés minősége és a reziliencia, illetve a megküzdés közötti összefüggés számtalan vizsgálat középpontjában áll. Azok a kutatások, melyek a stresszkezeléssel foglalkoztak egyértelműen azt találták, hogy a biztonságosan kötődő személyek jobban tudták kezelni a stresszkeltő, negatív eseményeket, csökkenteni tudták a stressz negatív hatásait (Hawkins, Howard és Oyebode, 2007; Wei, Heppner és Mallinckrodt, 2003). További vizsgálatok szerint a biztonságosan kötődő személyek gyakrabban használnak problémaközpontú megküzdő stratégiát, illetve hajlamosabbak a probléma pozitív átfogalmazására és az aktív tervezésre (Howard és Medway, 2004; Kaya, Kaya, 2009; Ming-Hui, 2008). Ugyanakkor a bizonytalan kötődés nem megfelelő copingot eredményez, mint például a stresszel szembesülve vagy tagadás jelentkezik, vagy benne reked a helyzetben, esetleg negatív elkerülő viselkedés jelenik meg, illetve gyakoribb az alkohol és drogfogyasztás (Lopez, Mauricio, Gormley, Simko és Berger, 2001; Howard és Medway, 2004; Caltabiano és Grosset, 2009). A bizonytalanul kötődő személyeknél gyakrabban fordul elő szorongás és depresszió, illetve gyakrabban fejeznek ki negatív érzelmeiket, tehát alacsonyabb szintű az életminőségük (Scott, Cordova, 2002; Simonelli, Ray és Pincus, 2004).

Az ismertett irodalmak egyértelműen arról tanúskodnak, hogy a kötődés és a reziliencia, illetve a megküzdési stratégiák alakulása között szoros összefüggés van. Vizsgálatunkban mi arra voltunk kíváncsiak, hogy állami gondoskodásban felnövekvők esetében hogyan alakulnak ezek a tényezők, mennyire járnak együtt, és van-e összefüggés ezen tényezők és a kriminalitás kialakulása között.

3. A GYERMEKVÉDELMI GONDOSKODÁS

A dolgozat alapját képező két vizsgálat, az előkészítési fázissal együtt, több mint egy évtizedet ölel fel, és ezalatt számos változás történt a gyermekvédelmi gondoskodás terén. A vizsgálatokban ezen felül retrospektív adatokat kértünk a vizsgálati személyeinktől, így az eredményeink akár több évtizedre visszamenőlegesek lehetnek. Emiatt nagyon fontosnak látjuk a gyermekvédelmi rendszer mai állapotát egy történeti keretbe helyezni. Szintén elengedhetetlen a gyermekvédelmi rendszer egészének ismertetése ahhoz, hogy megértsük, milyen háttérrel rendelkeznek a gyermekvédelmi szakellátásban élő gyermekek, fiatalok, akikről az értekezés szól, ezért a következő fejezetben, érintőlegesen ugyan, de a gyermekvédelmi rendszert is bemutatjuk. Annál is inkább indokolt az egész rendszerről szólnunk, mert eredményeink egy része az alapellátás működési körébe tartozó kérdéseket vet fel.

3.1. A gyermekvédelem

A gyermekekről való gondoskodás egyidős az emberiséggel, ha nem is volt mindig hivatalos intézményrendszer a háttérében. Minden társadalom létének alapja a felnövekvő generációk megfelelő életfeltételeinek és életkörülményeinek a biztosítása, hiszen e nélkül a társadalmak nem tudják reprodukálni önmagukat. Ezért minden jogrendszer igyekszik biztosítani a felnövekvő generációk megfelelő fejlődését, azt azonban, hogy ezt milyen módon valósítja meg, számtalan tényező befolyásolja: gazdasági, társadalmi, ideológiai összefüggések, ide vonatkozó tudományos eredmények, szükségletek. (Volentics, 1996)

A gyermekek védelme nem választható el élesen a társadalmi és gazdasági problémáktól. A gyermekvédelemnek napjainkig nagyon sok meghatározása született, melyek közül a következőket emelnénk ki:

1. „...a gyermek- és ifjúságléti gondozás: a család, a hatóság, és a társadalom által fogantatba vett azon intézkedések és általuk alkalmazott berendezések összessége, amelyek a fiatalok gazdasági, testi, szellemi és erkölcsi javának előmozdítását célozzák a megszületéstől az önjogúság eléréséig.” (Csorna, 1929)
2. A gyermekvédelem hatáskörébe lényegében beletartozik a gyermek születésétől felnőtté válásáig minden, ami az ő érdekében vele és körülötte, a családban, az

óvodában, az iskolában, a munkahelyen, illetve a társadalom bármely területén történik. Szűkebben értelmezve a gyermekvédelem hatáskörébe csak az állam különleges védelemre szoruló árva, félárva, környezetében nevelhetetlenné vált vagy veszélyeztetett helyzetbe került, züllés veszélyének kitett, elhagyott, lelkiileg sérült gyermekek védelme, nevelése tartozik. (Majzik 1966)

3. A gyermekvédelem fogalmát többféle értelemben használjuk. Leggyakrabban és legáltalánosabban azt a speciális gyermekvédelmi tevékenységet értjük alatta, ami az elárvult, elhagyott vagy vészhelyzetben lévő gyermek, fiatalok felkarolására, pártfogására, védelmére irányul.
4. A speciális gyermekvédelem csupán része a tágabb tartalmú általános gyermek- és ifjúságvédelemnek, amely kiterjed a gyermekek, a fiatalok szocializációjában szerepet játszó intézményekre, - mint a család, az iskola, az ifjúsági szervezetek, stb.- felőleli a gyermek, az ifjúság fizikai, szellemi, erkölcsi, valamint munkára nevelésének valamennyi területét. (Hanák, 1983)
5. A gyermekvédelem szélesen értelmezve azokra a valamilyen okból veszélyeztetett gyerekekre vonatkozik, akik akár szociális, akár érzelmi vagy más irányú deprivációjuk, testi vagy szellemi fogyatékoságuk miatt szorulnak fokozott támogatásra, igényelnek kiemelt figyelmet és segítséget. (Csókay, Domszky, Hazai és Herczog, 1994)
6. A gyermekek védelme a gyermek családban történő nevelkedésének elősegítése, veszélyeztetettségének megszüntetése, valamint a szülői vagy más hozzátartozói gondoskodásból kikerülő gyermek helyettesítő védelmének biztosítására irányuló tevékenység. A gyermek védelmét pénzbeli, természetbeni és személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti alapellátások, illetve gyermekvédelmi szakellátások, valamint a törvényben meghatározott hatósági intézkedések biztosítják. A gyermekvédelmi rendszer működtetése állami és önkormányzati feladat. (1997. évi XXXI. Törvény 14.§)
7. „Olyan tevékenységek és intézmények együttese, amely a gyermeki jogok védelmét, a gyermek testi, értelmi, érzelmi és erkölcsi fejlődését, a családban történő nevelését, a veszélyeztetettség megelőzését, ill. megszüntetését és a már kiemelt gyermeknek a családba történő visszahelyezését célozza” (Gosztonyi és Pik, 1998)

3.1.1. A gyermekvédelem történeti áttekintése

Ahhoz, hogy jobban átlássuk a gyermekvédelem rendszerét, fontos, hogy kialakulásának történetét ismerjük, ezért alábbiakban bemutatjuk fejlődésének legfontosabb momentumait. Dr Veczkó József (1990) ajánlása alapján négy szakaszt különíthetünk el a gyermekvédelem történetét tekintve:

Az elhagyott és kitett gyermek helyzete az ókori népeknél

Az ókori társadalmakban a gyermekek nevelése a közösség feladata volt. A családokban több generáció élt együtt, így a nagycsalád funkciói összetettek voltak. A közösségek elfogadott normájaként a származásban vitatott vagy életképtelen gyermekeket kiközösítették, illetve megölték /Spárta/. Az életben maradt árva vagy elhagyott gyermekek örök életre rabszolgák, nemzedékeken át jogfosztottak lettek.

A szegénykérdés keretében a karitás segítségével megvalósuló gyermekvédelem

A középkorban az egyházak megerősödésével a karitatív gondoskodás jeleként alakultak ki az árvaházak és a menhelyek. Az elhagyott gyermekek gondozása a faluközösségekben történt. A középkor elején hazánkban is az árvák, idősek, betegek és szegények ellátásáról az egyházi menhelyeken gondoskodtak. Az árván maradt, vagy családból kiszakadt gyermekek jelentős része koldulásból tartotta fenn magát. (Veczkó, 2000)

Az állami és karitatív intézmények időszaka a gyermekvédelemben

A felvilágosodás korában előtérbe került a nevelés jelentősége, a társadalmi reformokat az emberek átnevelésével próbálták elérni. (Ákos, 1964)

Magyarországon először az 1898-ban a II. Szegény Törvény, országos Betegápolási Törvény írta elő, hogy az állam az árvák felnevelését két éves korukig támogatja. A XVIII. század az árvaház-alapítások kora volt, s így a XIX. században már nem csak egyházi fenntartású intézmények léteztek. A századfordulón már 105 árvaház működött, közülük 9 állami, 4 megyei, 18 községi, 45 felekezeti, 29 egyesületi fenntartású. (Csókay és munkatársai, 1994) Ebből az időből fennmaradt egy emlékirat, amely ma is tanulságos lehet, s amely az árvaházi nevelés főbb vonalait a következőképpen jelöli meg:

„I. A nevelés legyen családi és egyéni.

II. A nevelés legfőbb eszközei:

1. A vallásos érzésnek, s általában az őszinte vallásosságnak fejlesztése a növendékekben
2. A munka, s különösen a házi- és gazdasági munka
3. Az iskolai tanítás
4. Szeretettel, de szigorúan gyakorolt rendtartás, fegyelem és tisztaság”

Az egyes csoportok maximális létszámaként 20 főt jelöl meg, s javasolja, hogy minden növendékről vezessenek naplót, melyet a nevelők hétvégeken beszéljenek meg egymással. (Barth, 1877)

A rendszeres és intézményes gyermekvédelem alakulásának időszaka

Az 1901. évi VIII. és XXI. Törvénycikkek tényleges állami felelősségvállalást eredményeztek: „a magyar állam elismerte minden anyagi értelemben véve elhagyottnak nyilvánított gyermek jogát az állami oltalomra”. (Szilágyi, 1926) Mindezek alapján létesülnek az állami gyermekmenhelyek, amelyek kezdetben hét éves, majd 15 éves korig gondozták a nevelőcsaládokban a gyermeket. Ebben az időszakban két kiemelkedő probléma volt a gyermekekkel kapcsolatosan: a magas gyermekhalandóság, ill. a fiatalok kriminalitása. Mindkettő a szegényebb réteg jellemzője volt, így a gyermekvédelem is a szegény gyermekekre vonatkozott. A gyermekhalandóság elleni védekezésként jött létre a gyermekmenhelyek rendszere. Az erkölcsi elhagyatottság miatt állami gondozásba kerültek esetében 12 éves korig a nevelőszülőknél való elhelyezés volt a bevált gyakorlat, míg az idősebbekről patronáló egyesületek gondoskodtak, vagy intézetekben helyezték el őket.

A két világháború között jelentős társadalmi összefogás és állami támogatás eredményeként jöttek létre a gyermekvédelem országos hálózattá terebélyesedő szervezetei. Ilyen volt a Gyermekvédő Liga és a Stefánia Szövetség.

Ebben az időszakban a vezérelv a gyermekek elhelyezésére az volt, hogy a „családi gondozás előnyeit” biztosítsák számukra, ezért igyekeztek őket „kifogástalan családoknál” elhelyezni. Ennek megfelelően vagy vérszerinti családjuknál, vagy nevelőszülői feladatokat vállaló családoknál helyezték el őket, úgynevezett gyermektelepeken. (Volentics, 1996)

Az 1930-as évek végén erősödött a „szociális Magyarország” kiépítésének hivatalos igénye, a családvédelem, a megelőzés szükségessége kerül előtérbe. A világháború a gyermekvédelemnek is súlyos károkat okozott, míg a rászorultságot viszont nagymértékben fokozta. (Gergely, 1997)

A második világháború után a gyermekvédelem állami feladattá vált, a nevelőszülői hálózat sorvadásnak indult. Ennek két oka volt:

1. A gyermeket, „lelencet” a családok vagy azért vették magukhoz, hogy dolgoztassák, vagy azért, mert annyira szegények voltak, hogy a minimálisan nyújtott állami támogatásra is szükségük volt, melyet egy-egy gyermekért kaptak. Így a gondozottak nagy része nyomorgott, sokan meg is haltak közülük. A gyermekvédők tehát a nevelőszülői rendszerrel szemben erős előítéletet mutattak, s inkább az államilag szavatolt gondozási formákat preferálták.
2. A második világháborút követően a közösségi nevelés felértékelődött, így a nagy intézetek létrehozása vált a gyermekvédelem céljává.

Ennek eredményeképpen 1938-ban a gondozottak 87,2%-a, 1950-ben 57,9%-uk, míg 1983-ban csak 24,7%-uk élt nevelőszülőknél. (Veczkó, 1990).

1949 után megszüntetik az árvaházakat, ligás otthonokat, betiltják a karitatív szervezeteket, csupán az „állami gyermekvédő otthonok” maradtak fenn. Az 1970-es években pl. 131 gyermekotthonban 25-28 ezer gyermek volt elhelyezve (átlagosan egy otthon kb. 200 fős befogadóképességű). Ilyen körülmények között, bár az állam jelentős pénzt fordított a gyermekvédelemre, a gyermekotthonok nem tudták a gyermekek legalapvetőbb kötődési igényét, szocializálódásukhoz szükséges szerepmintákat, és egyéb, a fejlődésük szempontjából fontos szükségleteket kielégíteni.

Az 1960-as évekig a gyermekek 80-90 %-a szegénység miatt került gondozásba, ez a tendencia azonban a múlt század második felétől átfordult, s az 1960-as évektől, már csak kb. 20 %-ra tehető az anyagi okok miatt állami gondozásba kerülők aránya. A fennmaradó kb. 80 % esetében a környezet értékzavara a bekerülés indoka. Ez azt eredményezi, hogy az egyébként is túlszűfolt, nagycsoportos rendszerben működő (20-30 gyermek van egy nevelő felügyeletére

bízva) intézetek nem tudnak megbirkózni az új kihívással, és az intézetekből egyre nagyobb számú antiszociális magatartású fiatal kerül ki. (Veczkó, 2000)

Gyermekvédelem alatt még ebben az időszakban is főleg az intézeti nevelést értették, a preventív gyermekvédelem (családgondozás, szociális ellátások) nem működött megfelelően. Létezett a „területi gyermekvédelem, amelynek keretében a gyermek a családjában marad, nevelését így irányítja és ellenőrzi az iskola és az állami apparátus.” (Gáti, 1987) Hiányzott azonban az egységes gyermekvédelmi kódex. A kompetenciák sem voltak pontosan definiáltak, illetve a döntési jogkör olyanok kezében volt, akik a gyermekeket nem ismerték, nem ők foglalkoztak velük a mindennapok során, s ez nehezítette a rendszer hatékony működését.

Az 1970-es évek végére a szakma már egyetértett abban, hogy komoly reformra volna szükség a gyermekvédelem területén. Az 1980-as éveket egyfajta szakmai vita jellemezte arra vonatkozóan, hogy mit is jelent ez a reform, 1990-es évek elején már egy törvénytervezetről szóló konferenciák sora valósul meg, a gyermekek jogairól szóló törvény mégis 1997. évig várat magára. A szakma tehát már a 80-as évek közepétől vallja, hogy a gyermekvédelmet a személyességen alapuló családokra kell építeni, el is indult ebbe az irányba egy átalakulás, de törvényi háttér nélkül ez a folyamat csak nagyon lassú, és szigetszerűen megvalósuló. Ebben az időszakban jönnek létre az első lakóházas családi csoportok, a hagyományos gyermekotthonokat is megpróbálják kiscsaládos csoportokra osztani (maximum 12 fő). Újra feléled a hivatásos és a hagyományos nevelőszülői hálózat.

Az 1901-ben megalkotott gyermekvédelmi törvény megteremtette az adminisztratív keretet az elhagyott, árva gyermekek gondozására, de a tudományos alap ennek kitöltésére még hiányzott. A gyermeklélektan és a pedagógiai pszichológia fejlődése kellett ahhoz, hogy ennek elméleti háttérrel adjon. A hagyományos felfogás (amely szerint az engedelmességre szoktatás és a rossz tulajdonságok megtörése a cél) csak nagyon lassan, fokozatosan szorult háttérbe a tényleges pedagógiai módszerekkel szemben. Megjegyzem, hogy sajnos még most is vannak olyan nevelők, gyermekfelügyelők, akik az előbbit részesítik előnyben.

3.1.2. A gyermekvédelem mai helyzete

„Magyarország 1991-ben ratifikálta a Gyermek Jogairól szóló ENSZ Egyezményt, amely a törvényhozás szintjén négy évvel később, 1995-ben hozott először változást a magyar családjogban. A korszerű gyermekvédelem megteremtésének jogi kereteit hozta létre hazánkban az 1997. évi XXXI. Törvény, amely az eddigiéknél jóval szélesebb körben építette ki a gyermekvédelmi gondoskodás rendszerét” (Filó és Katonáné, 2006, 15. o.)

Sokan kritizálják a törvényt, mivel úgy gondolják, hogy a gyermekek védelmét a családjognak kéne biztosítania, hiszen ezen rendszernek a része. Szöllősi Gábor nemzetközi viszonylatokat elemezve megállapítja, hogy az Európa Tanács ugyan koherens és integrált családpolitikát javasol 1994-ben, de 1996-ban ezt kiegészíti egy a gyermekeket szolgáló stratégia szükségességéről szóló közgyűlési határozattal. (Szöllősi, 2001)

A törvény alapfelvetése az, hogy a gyermek személyiségének harmonikus kibontakozása szeretetteljes, boldog családi környezetben valósulhat meg, ezért az államnak minden szükséges támogatást meg kell adnia a család számára, amely ahhoz kell, hogy a szülők gyermeküket saját családjukban nevelhessék. Segíteni kell őket abban, hogy meg tudják oldani a gyermekneveléssel kapcsolatos minden problémájukat, és a gyermekek kiemelésére eredeti környezetükből, csak a legvégső esetben kerülhessen sor.

„A gyermek szüleitől vagy más hozzátartozóitól csak saját érdekében, törvényben meghatározott esetekben és módon választható el. A gyermeket kizárólag anyagi okból fennálló veszélyeztetettség miatt nem szabad családjától elválasztani. (1997. évi XXXI. Törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról, 7. §)

A hazai gyermekvédelmi rendszer működtetése az állam és az önkormányzatok feladata. A legfontosabb gyermekvédelmi feladatok közé tartozik (Domszky, 2004)

1. a gyermekek családban való nevelkedésének elősegítése;
2. a gyermekek veszélyeztetettségének megelőzése és megszüntetése; valamint
3. a szülői vagy más hozzátartozói gondoskodásból kikerülő gyermek helyettesítő védelmének a biztosítása.

A veszélyeztettség a gyermekvédelemben alapfogalomnak tekinthető, így annak definiálása nélkül nem érthetőek a gyermekvédelmi intézkedések magyarázatai. Általában két csoportját különítik el (1997. évi XXXI. Törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról, 5. §)

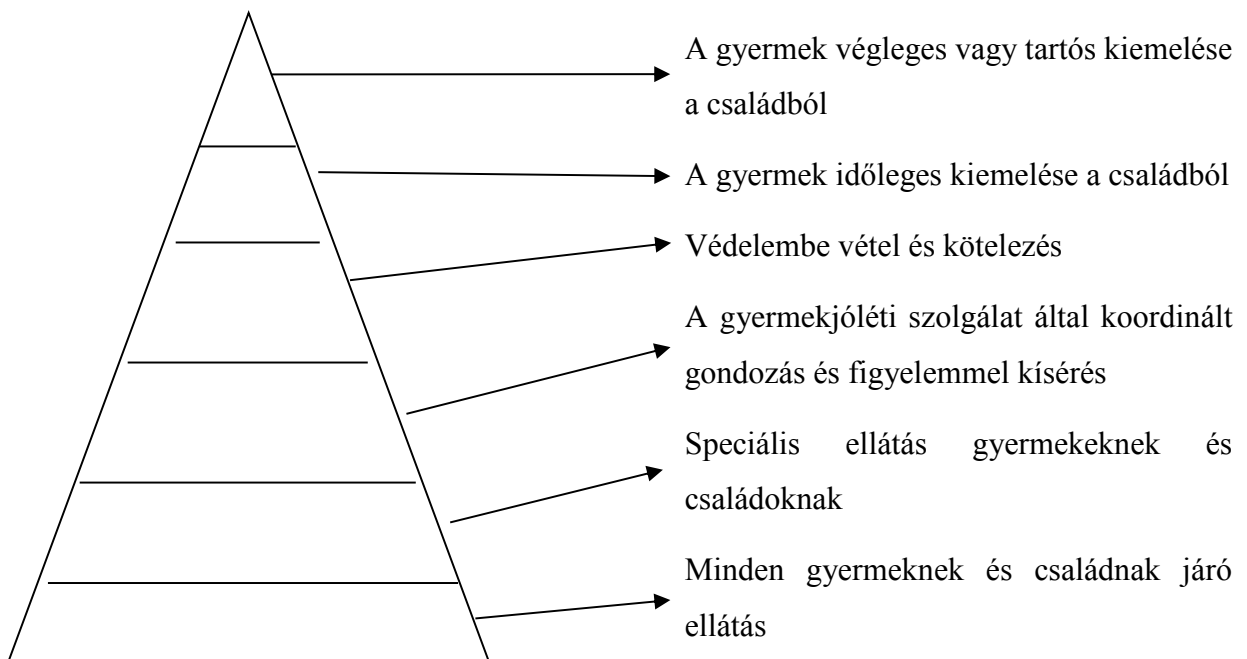
- a. Bántalmazás: fizikai bántalmazás, érzelmi vagy pszichés sérülés okozása, szexuális visszaélés, a gyermek életének veszélyeztetése, túlzott büntetések alkalmazása, ill. a gyermek testi-lelki egészségét, jólétét sértő cselekmények
- b. Elhanyagolás: fizikai és egészségügyi elhanyagolás, érzelmi elhanyagolás, oktatás elhanyagolása, szülői kötelességek elhanyagolása, elhagyás

A veszélyeztettség tehát egy nagyon tág kategória. Azt, hogy mi tartozik a fogalom körébe mindig az adott kultúra, társadalmi normák, szokások, családkép határozzák meg.

Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy más megközelítésből tekintve veszélyeztetett az a gyermek is, akinek magának vannak beilleszkedési nehézségei, s ez nem mindig jár együtt az előzőekben felsorolt környezeti veszélyeztetettséggel. A veszélyeztettségnek tehát elsődleges oka lehet a gyermek családi- vagy baráti környezete, de ugyanilyen fontos összetevője a gyermek személyisége is (Illyés, 1988).

Azt, hogy mikor kell beavatkozni az államnak a családok, gyermekek életébe, és milyen mértékben, nagyon nehéz precízen meghatározni. A szakirodalomban még a tekintetben sincs teljes egyetértés, hogy mi a veszélyeztettség fő forrása: az egyik elképzelés szerint a probléma elsődlegesen a gyermek érzelmi szükségleteinek a kielégítésében van, amely összefügg a szociális és környezeti hatásokkal is; a másik elképzelés szerint elsődlegesen a szociális, gazdasági problémákat kell megoldani, mert ezek határozzák meg a lelkieket is. Herczog Mária (2004) hangsúlyozza, hogy mindezek együttesen hatnak, s egyiket sem lehet szem elől téveszteni, ha veszélyeztetett gyermekekről beszélünk, vagy velük foglalkozunk.

A gyermekvédelemnek három fontos funkciója a megelőzés, a beavatkozás, illetve az utógondozás. Herczog Mária ezt a következőképpen foglalja össze (Herczog, 2003)

3. ábra.: A megelőzés és kezelés szintjei (forrás: Herczog, 2003, 34.old.)

A 3. ábra szemléletesen mutatja, hogy a mai gyermekvédelemnek már a megelőzés adja a széles bázisát, s a gyermekek családból történő kiemelése csak a „jéghegy csúcsát” jelenti. Ez a „jéghegycsúcs” mégsem olyan kicsi, mint azt az ábra sugallja, hiszen gyermekek ezreit érinti. 2013-ban (jelenleg elérhető legfrissebb KSH adatok szerint) 18.674 gyermek és 2.954 nagykorú élt állami gondoskodásban Magyarországon (Magyar Statisztikai Évkönyv 2013, 105.o.).

A családból való kiemelést jó esetben megelőzi a fenti ábrán szereplő többi gyermekvédelmi ellátási forma, melyek közül az alábbiakban a gyermekvédelmi gondoskodás különböző formáit ismertetjük. A gondoskodás „legenyhébb” formája is kötelezettségeket ró a szülőre, családra, ebben különbözik az addigi konzultációktól, gondozástól. A gyermekek védelmét hatósági intézkedéssel akkor kell biztosítani, ha a gyermek testi, értelmi, érzelmi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges ellátás a szülő beleegyezésével nem biztosítható, és ez a gyermek fejlődését veszélyezteti (Szöllősi, 2004).

3.1.3. A gyermekvédelmi gondoskodás formái

Az 1997-es gyermekvédelmi törvény a következő formáit különíti el a gyermekvédelmi gondoskodásnak (1997. évi XXXI. Törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról)

Védelembe vétel

Amennyiben a gyermekjóléti alapellátás, tanácsadás nem elegendő a gyermek egészséges fejlődésének biztosításához (pl. a szülő együttműködésének hiányában), a védelembe vétel során egy családgondozót rendel ki a gyámügy, ill. hatósági intézkedéseket hoz (pl. szülő felszólítása életmódjának megváltoztatására, bizonyos kezelések igénybevételére, gyermek számára magatartási szabályok megállapítása).

Családba fogadás

A szülő kérelmére a szülő egészségi állapota, indokolt távolléte vagy más családi ok miatt a gyermeket a szükséges ideig más, a szülő által megnevezett család átmenetileg befogadja, gondozza, neveli, feltéve, hogy ez a gyermek érdekében áll.

Ideiglenes hatályú elhelyezés elrendelése

Az ideiglenes hatályú elhelyezés elrendelése akkor indokolt, ha a gyermek felügyelet nélkül marad, vagy testi, érzelmi és erkölcsi fejlődését családi környezete, vagy önmaga súlyosan veszélyezteti és emiatt azonnali elhelyezése szükséges. Ha a fenti körülmények fennállnak, akkor az illetékes beutaló szerv a gyermek ideiglenes elhelyezéséről rendelkezik. Az ideiglenes elhelyezés kezdetétől a szülő gondozási, nevelési joga szünetel, egyéb szülői felügyeleti jogai (például a törvényes képviseleti joga) azonban nem.

Nevelésbe vétel elrendelése

A gyermekek nevelésbe vétele mindaddig biztosítja a gyermek otthon nyújtó ellátását, amíg annak családja képessé válik a visszafogadására, vagy számára családba fogadó gyám rendelésére kerülhet sor vagy megtörténik az örökbefogadása, vagy eléri nagykorúságát, ha az előbbi megoldások teljesülésére nincs lehetőség. Ennek keretében a gyermek teljes körű ellátást

és segítséget kap a fejlődését veszélyeztető körülmények elhárításához és a családi környezetébe történő visszahelyezéséhez. Mindez személyre szabottan, egyéni elhelyezési terv szerint történik.

A gyámhivatal a gyermeket nevelésbe veszi, ha fejlődését családi környezete veszélyezteteti és veszélyeztetettségét az alapellátás keretében biztosított szolgáltatásokkal (pl. napközbeni ellátással, átmeneti gondozással), valamint védelembe vétellel nem lehetett megszüntetni, illetve attól eredmény nem várható, tehát a megfelelő gondozása a családján belül nem biztosítható. A nevelésbe vett gyermek szülőjének szülői felügyeleti joga a nevelésbe vétel időtartama alatt szünetel, de a gyermekkel kapcsolatot tarthat.

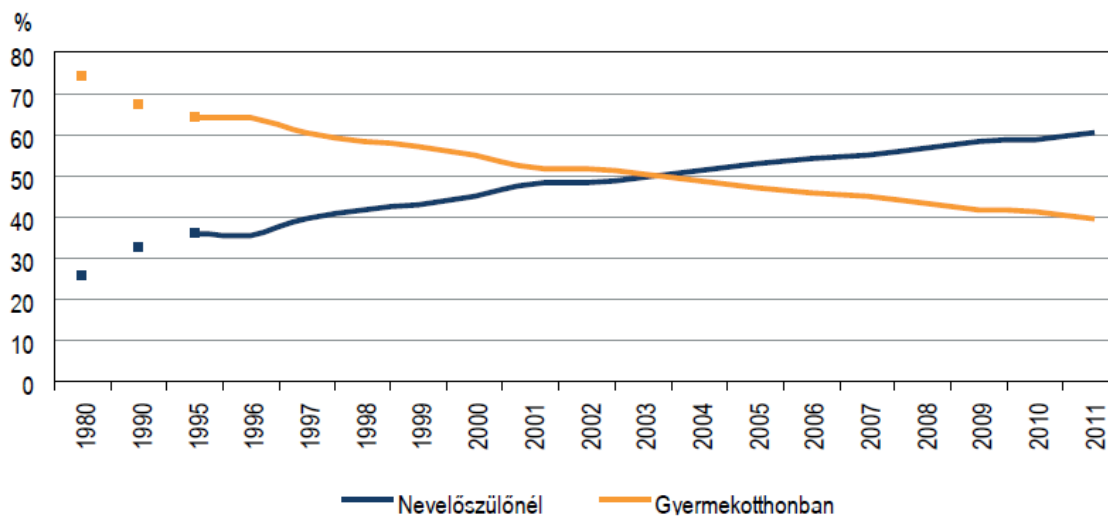
A nevelésbe vétel elrendelésével egyidejűleg a gyámhatóság a gyermek gondozási helyéül lehetőség szerint nevelőszülőt, vagy – ha ez nem lehetséges, illetve a gyermek egészségi vagy személyiségállapota indokolja – , gyermekotthont, illetve fogyatékosok vagy pszichiátriai betegek otthonát jelöli ki.

3.1.4. A gyermekek elhelyezésének lehetőségei

A gyermekvédelmi gondoskodásban élő gyermekeket különbözőképpen helyezik el. Az elhelyezés lehetséges megoldásait a következőkben foglaljuk össze.

Nevelőszülő

Bár a törvény már 1997-ben úgy fogalmazott, hogy elsősorban nevelőszülőhöz kell elhelyezni minden gyermeket, ez a végrehajtás szintjén nem jelent meg egészen a legutóbbi évekig (lásd 4. ábra). 2014. január elsejével lépett életbe az a törvénymódosítás, amely kihangsúlyozza, hogy „tizenkettedik életévét be nem töltött gyermeket befogadó szülőnél kell elhelyezni, kivéve, ha a gyermek tartósan beteg vagy súlyosan fogyatékos, vagy a testvéreket nem lehet együttesen a befogadó szülőnél elhelyezni vagy más okból szükséges az intézményes elhelyezés biztosítása, továbbá gyermekek átmeneti gondozása esetén az intézményes elhelyezést a szülő, törvényes képviselő kéri és az nem ellentétes a gyermek érdekével” (1997. évi XXXI. Törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról, 161/M. §).

4. ábra: A szakellátásban élők aránya a kijelölt gondozási hely szerint (forrás: KSH, 2012)

2014 január 1-től a nevelőszülőség foglalkoztatási jogviszonyhoz van kötve. Egy befogadó családnál a saját gyermek(ek)kel együtt maximum 6 gyermek nevelkedhet. A leendő nevelőszülőknek a törvény által kötelezően előírt OKJ-s szakképzettséggel, illetve 2015. július 01-től egy úgynevezett Központi Oktatási Programban szerzett képesítettséggel kell rendelkezniük. Ezen felül továbbképzési kreditpontok gyűjtésére is kötelezettek, mint bármely középfokú végzettségű szociális szakember. A képzés során meggyőződhetnek saját alkalmasságukról, és ismereteket szerezhetnek a nevelőszülői munka mikéntjéről.

A nevelőszülőnél a gyermek átmenetileg vagy tartósan nevelkedik, ez az ellátási forma tulajdonképpen alternatívája a bentlakásos gyermekotthoni ellátásnak. Lényege, hogy ne egy intézményben, hanem családi kötelékben éljen a gyermek, amely elvileg ugyanazt nyújtja, mint egy származási család. Így a nevelőszülő saját háztartásában biztosít gondoskodást a gyermekek számára, egy egyéni gondozási-nevelési tervnek megfelelően. A felkészített nevelőszülőknek feladatuk lehet a gyermek szüleivel való kapcsolattartás is, illetve a vérszerinti család megerősítése, a gyermek visszasegítése a vérszerinti családba. Amennyiben örökbefogadhatóvá válik a gyermek, akkor annak előkészítése is, hogy az örökbefogadó családjába beilleszkedjen.

Lakásotthon

A lakásotthonok az új gyermekvédelmi törvény által preferált formái a gyermekotthoni elhelyezésnek. Ezekben az otthonokban 12 főben maximálták a gyermeklétszámot, ill. speciális gondoskodást igénylő gyermekek (pl. értelmükben akadályozottak, magatartászavarosak) esetén 8 főben. A lakásotthonban a gyermekek a felnőttel együtt végzik a házimunkát, belevágnak (elviükben) a háztartás vezetésébe, s így felkészülhetnek az önálló életre, mire nagykorúvá válnak. Az átalakulás, akár csak külföldön, nálunk sem ment zökkenőmentesen. Prochaska (1993) kiemeli, hogy a létszámcsökkentéstől nem lett egyszerűbb a helyzet, hiszen az új struktúrában új feladatok kerültek előtérbe.

Ez Magyarországon is hasonlóképpen történt. A „családi élet” azt jelenti, hogy a gyermekfelügyelőnek kell megszerveznie a háztartás fenntartásának minden lépését, a főzéstől, a takarításig, s bár ebben elvileg a gyermekek segítenek neki, a gyakorlat azt mutatja, hogy sokszor egyszerűbb számukra, ha egyedül végzik ezeket a munkákat, mert gyorsabban végeznek vele. Az is nagyon gyakori, hogy a munka egyszerűbb elemeit (pl. mosogatás, személtlevitel, porszívózás) büntetésként kiosztják a gyermekek között, s így a közösen, lelkesedésből végzett munka öröme elvész. Nehezíti a helyzetet, hogy egyszerre csak egy felnőtt van a gyermekekkel, ill. hétköznapi délután van jelen egy pedagógus végzettségű nevelő, akinek a teljes adminisztratív háttér megszervezése, a szülői értekezletekre járás, és minden olyan tevékenység a dolga, ami a lakáson kívül történik. A személyes odafigyelésre tehát továbbra is nagyon nehéz alkalmat találni.

Gyermekotthon

A gyermekvédelmi törvény lehetővé teszi, hogy maximum 40 fővel továbbra is működjenek gyermekotthonok, melyeknek azonban kiscsoportos tagolódásúaknak kell lenniük. Az egyes csoportok ugyanolyan feltételekkel működnek, mint a lakásotthonok.

Speciális és különleges gyermekotthon

Ezeket a gyermekotthonokat olyan gyermekek számára hozták létre, akik valamilyen különleges ok miatt nem gondozhatók normál körülmények között. Ezek az okok a következők lehetnek: különleges ellátást igényel a szakellátás keretében a kora miatt sajátos

szükségletekkel bíró 3 év alatti, a tartósan beteg, illetve a fogyatékos gyermek. Speciális ellátást igényel a súlyos pszichés tüneteket mutató, a súlyos disszociális tünetekkel küzdő, illetve a pszichoaktív szerekkel élő, 12. életévét – kivételesen indokolt esetben 10. életévét – betöltött gondozott.

3.2. A gyermekvédelmi gondoskodásban élő gyermekek helyzete, pszichológiai fejlődésük sajátosságai

Mielőtt belekezdenénk a fejezet érdemi részébe, szeretnénk egy fogalmi kérdést tisztázni. Az elmúlt évtizedek során számos elnevezése volt a családjukból kiemelt gyermekeknek. Kezdetben árvákként emlegették őket, ami persze nem fedte a valóságot, hiszen nagy részüknek éltek a szülei. Utána következett a kifejezések széles spektruma, melyek közül a legutolsók az állami gondozottak, állami gondoskodásban élők, gyermekotthonokban lakók, s a legújabb, a gyermekvédelmi gondoskodásban élők. Az irodalmi áttekintés során mindegyiket fogjuk használni, mert mindig az adott irodalom kifejezését fogjuk átvenni a feldolgozás során. A nemzetközi irodalomban „foster care” néven jelenik meg a kifejezés, amely megnevezés arra utal, hogy a nyugati társadalmakban már nevelőszülőknél nevelkednek a gyermekvédelmi rendszerben élő gyermekek, így ezzel az elnevezéssel le lehet fedni a jelenséget.

Számos pszichológiai vizsgálat bizonyítja, hogy a gyermekvédelmi gondoskodásban felnövekvő gyermekek minden téren hátrányos helyzetben vannak családban élő társaikkal szemben, személyiségfejlődésük lényegesen eltér azokétól. Amerikai adatok azt mutatják, hogy tizenhatszoros a pszichiátriai diagnózisok, és nyolcszoros a pszichotróp szerek szedésének esélye a hasonlóan veszélyeztetett, de családban maradó gyermekekéhez képest (Takayama, Bergman és Connel, 1994). Bruskas 2008-as cikkében Young (1990) elnyomás fogalma alapján elemzi, hogy mely tényezők mentén vannak hátrányos helyzetben a családjukból kiemelt fiatalok. Young öt állapot mentén határozza meg, hogy egy csoport valóban el van-e nyomva. Ezek a kihasználás, a marginalizáció, az erőtlenség, a kulturális imperializmus (ahol van egy domináns csoport, mely azt érezteti a másikkal, hogy ő nem fontos) és az erőszak. Bruskas megállapítja, hogy az állami gondoskodásban élő gyermekekre mind az öt tényező érvényes.

Az intézmények szándékosság nélkül is kihasználtság érzetet adhatnak azzal, hogy nem kérdőjelezzik meg az irányelveknek és gyakorlatoknak a rutinszerű elvégzését, és sokszor a gyermekek feje felett intézkednek. A marginalizáció jelensége legszembetűnőbben abból látszik, hogy a gondozásból kikerülő fiatal felnőttek nagy részének problémát jelent a társadalomba való beilleszkedés (Racusin, Maerlender, Sengupta, Isquith és Straus, 2005). A tehetetlenséget, erőtlenséget is gyakran megélik a gyermekek, például azzal, hogy sok esetben a gyermekjóléti rendszerek nem adják meg nekik a lehetőséget arra, hogy a döntéshozatal folyamatába beleszóljanak. Ez a kizárás azt az érzetet okozhatja, hogy nincs befolyásuk életük felett. Harden (2004) hangsúlyozza, hogy a gyermekek tehetetlensége drámaian megnőtt, akkor, ha a jövőjükkel kapcsolatos információkat visszatartották. Különösen fontos tehát, hogy a gyermek megértse életének alakulását, annak miértjeit, és érezze, hogy van beleszólása. Young szerint a kulturális imperializmus során egy domináns csoport más csoportokat jelentéktelennek állít be. Ez a jelentéktelenítés, láthatatlanság akkor következik be, amikor a domináns csoport tagjai nem tudják, megérteni vagy nem tudnak azonosulni a „másik” csoport perspektívájával. Ez a fajta láthatatlanság érzés lép fel, amikor a gyermeket elszakítják családjától, és ezzel elszakítják a mainstream társadalomtól is. Az évek során aztán a társadalom tudtukra adja, hogy az állami gondozottként nevelkedés nem normális. Az ab normalitás érzése és a kisebbségi érzés gyakori az állami gondozott gyermeknél, és ez további támogatás nélkül helyreállíthatatlanul károsíthatja önérzetüket (Bruscas, 2008). Az erőszaknak is számos formája jelenik meg a családjukból kiemelt gyermekek életében.

Az állami gondoskodásban élők életében előforduló traumatizáló tényezőket osztályozhatjuk aszerint, hogy életük mely szakaszából származik. Ez alapján 3 típusba sorolhatóak:

1. a nevelésbe vételt megelőző időszakból származó lelki sérülések
2. a nevelésbe vétel traumája
3. a nevelőotthonban, vagy nevelőszülőknél megélt problémák

3.2.1. A nevelésbe vételt megelőző időszakból származó lelki sérülések

Ahhoz, hogy egy gyermeket kiemeljenek a családjából, nem csak Magyarországon, de a világon mindenhol, komoly veszélyeztetettségnek kell kitéve lennie a családon belül. Traumatikus élményekről szinte minden gyermekvédelmi ellátásban élő be tud számolni a bekerülése előtti időszakból. Ezek súlya, mértéke nem csak a történés traumatikusságában mérhető le, hanem abban is, hogy milyen következményei vannak a gyermek fejlődése szempontjából. A közeli hozzátartozó súlyos betegségétől, halálától, az erőszakos jelenetek átélésén át, bűncselekményekig, balesetekig bármi előfordulhat.

Amerikai kutatások azt mutatták ki, hogy amíg korábban a gyermekek főleg a szülők betegsége, szegénysége, vagy halála miatt kerültek ki a családból, addig a nyolcvanas, kilencvenes évektől kezdődően egyre inkább az elhanyagolás, bántalmazás került előtérbe. A különböző vizsgálatok 50, de akár 75 százalékos arányban is kimutattak bántalmazást, és legalább ilyen arányú elhanyagolásról számoltak be (Simms, 1989; Takayama, Wolfe és Culter, 1998; Stein, 1997). A legutóbbi magyar felmérések hasonló eredményeket mutatnak. A gondozásba vételeknél a vezető indok a szülői elhanyagolás, majd ezt követi a rossz szociális körülmények és a szülő szenvedélybetegsége (Neményi, Messing, 2007).

Bruskas (2008) hangsúlyozza, hogy a veszélyeztetésnek tartósan kell fennállnia ahhoz, hogy a kiemelés megtörténjen. A veszélyeztetés alatt a gyermekvédelmi törvény két fogalmat ért, az elhanyagolást és a bántalmazást.

Az elhanyagolásnak többféle formája lehetséges. A gyermek testi elhanyagolása (rossz táplálkozás, hiányos ruházat, nem megfelelő lakásviszonyok) létbizonytalanság érzést, reménytelenséget, állandó feszültséget okozhatnak a gyermekben. Az értelmi elhanyagolás alatt azt értjük, hogy a gyermek környezete gyakran ingerszegény, senki nem foglalkozik vele, nem beszélgetnek vele, így értelmi képességei nem fejlődnek megfelelő szinten, melynek következtében beiskolázása gyakran csak eltérő tantervű iskolában lehetséges. Számos készségük tekintetében „kicsúsznak a kritikus periódusból”, így már későbbi fejlesztésük is nehézkes lehet. Az érzelmi elhanyagolás következtében a kötődési zavaroknak valamelyik formája szinte törvényszerűen kialakul, már a gyermekvédelmi gondoskodásba vétel előtt. A család széthullása következtében a gyermek nem tanul meg odafigyelni másokra, elköteleződni egyes kapcsolatokban, ami „érzelmi fogyatékosághoz” (emotional insanity) vezethet.

Ugyanakkor az érzelmi elhanyagolás jelentős szerepet játszik a gyermekek „erkölcsi fogyatékoságának” (moral insanity) kialakulásában is (Kálmánchey 2001).

Az elhanyagolást elszenvedett gyermekek iskolás korban gyakrabban mutatnak viselkedési problémákat, illetve bizonytalanabban kötődnek társaikhoz (Egeland, Sroufe és Ericson, 1983). Felnőttként nagyobb a kockázata a depresszióknak, szorongásnak, étkezési rendellenességeknek, droghasználatnak, PTSD-nek, öngyilkosságnak, és bűnözői életmódnak (Spertus, Yehuda, Wing, Halligan és Seremetis, 2003). A vizsgálatok azt igazolták, hogy akik az elhanyagolást életkoruk korai szakaszában szenvedik el, azoknál a gyermekeknél a legnagyobb a fent leírt problémák kockázata (Keiley, Howe, Dodge, Bates és Pettit, 2001).

A gyermekek gondozásba vételének nagyon sokszor súlyos fizikai vagy szexuális bántalmazás az indoka valamelyik szülő (vagy mindkettő) részéről. Ezek komoly lelki sérüléseket okoznak a gyermekeknél. Hesse és Main (2006, 336. o) egyfajta „paradox szituációként” jellemezte a bántalmazást átélő gyermekek élményét. Amikor bántalmazzák a gyermeket, félelmet érez az iránt, akitől a támogatást várja. Amikor a gondozó a félelem forrása, nem tudja ellátni a védelmező feladatát. A bántalmazott gyermekekben ennek következtében szorongás, frusztráció keletkezik, amely agressziót, vagy regressziót vált ki belőlük (Vig, Chinitz és Shulman, 2005; Schneider és Phares, 2005). Nem ritka az sem, hogy hiperszexualitás vagy depresszió jelentkezik a bántalmazás következtében, amelyet aztán az ellátórendszer nehezen kezel, nem igazán tolerál. Azok a gyermekek, akik szexuális vagy fizikai bántalmazásnak voltak kitéve, gyakran mutatnak olyan tüneteket, mint a félelem és zavarodottság, sebezhetőbbek lesznek, és gyakrabban fordul elő náluk a poszttraumás stressz betegség (PTSD) (Dubner és Motta, 1999). A korai bántalmazás és a felnőttkori kriminalitás között szoros kapcsolatot mutattak ki a vizsgálatok, a családból kiemelték esetében (Alexander, Baca, Fox Frantz, Glanz és Huffman, 2003).

Az, hogy milyen mértékű pszichés ártalmat okoz a gyermeknél a bántalmazás, vagy az elhanyagolás, az nem csak a trauma mértékétől függ, hanem attól is, ahogyan azt ő megélte. Például a szexuális bántalmazásnak a legrosszabb hatása nem maga a bántalmazás ténye, hanem azok az érzések, melyeket a gyermekben okoz, mint például az erőtlenség, a piszkosság, a hibáság érzése (Neuberger, DeVos, 1988). Fontos tehát látnunk, hogy a veszélyeztetés különböző formái milyen pszichés hatással vannak. Briere és Runtz (1988) erős korrelációt

találtak a bántalmazás mindenféle formája és a felnőttkori pszichés tünetek között. Jelentős összefüggés van a disszociáció és a szexuális abúzus között, de a bántalmazás egyéb formái is okoznak disszociatív zavarokat. A bántalmazás különböző formái általában nem külön-külön jelentkeznek, hanem nagyon sok esetben a bántalmazó családoknál többféle abúzus is jelen van. Ezek halmozódása növeli a disszociáció, vagy egyéb pszichés zavar megjelenésének valószínűségét (Sandberg és Lynn, 1992; Chu és Dill, 1990)

A szülők alkoholizmusa, újabban droghasználata is igen gyakori oka a gondozásba vételnek (Vidra-Szabó, 2001). A szülők szerfüggősége akkor is súlyos traumákat okoz a gyermekekben, ha nem jár együtt bántalmazással, agresszióval, bár az esetek többségében a kettő szorosan összefügg. Az ilyen családok rendkívül instabilak, a szülők kiszámíthatatlanok, hangulatuk hullámzó. A gyermekek ennek megfelelően bizonytalanokká válnak, vagy kénytelenek túl hamar felnőni. Nem ritka a szülők bűnöző életmódja, vagy a prostitúció jelenléte a családban. Ezek torz értékrendet közvetítenek felé. Szocializálódása folyamán a normális erkölcsi szabályokat nem tudja elsajátítani, hiszen környezete a bűnözést, prostitúciót kezeli természetesként. Ilyen közegből érkező gyermekek azután nehezen értik meg, hogy miért fontos tanulniuk, beilleszkedniük a társadalomba, s hogy azt egyáltalán hogyan tudják megvalósítani, arról elképzelésük sincsen (Kálmánchey, 2001).

3.2.2. A gondozásba vétel, mint traumatikus esemény

A gyermekeknek csak igen kis hányada kerül gondozásba csecsemő korában, amelynek hatásairól a korai kötődés megszakadása kapcsán már beszéltünk. Amennyiben azonban nagyobb korban történik a családtól való elszakadás, az szintén lelki sérülést okoz (Racusin és munkatársai, 2005, Dozier és Rutter, 2008). A korábban megélt stresszhatásokhoz ilyenkor hozzáadódnak olyan tényezők, mint a testvérek, a barátok és más fontos kapcsolatok elvesztése, a jövő bizonytalansága, beleértve azt is, hogy mikor kerülhet vissza a családjához (Pecora, 2007, idézi Conradi, Agosti, Tullberg, Richardson, Langan és Wilson, 2011). A korábban kialakult családtagok iránti bizalom érzése, melyet a fent felsorolt tényezők természetesen nehezítettek, meginog a gyermekben. Az eltaszítottság érzése, az hogy azt éli meg, nem kellett a családjának, egyrészt dühöt, dacot vált ki belőle, másrészt pedig önvádat. Mindenképpen meginog a saját szeretetreméltóságába vetett hite, önértékelése lecsökken (Kálmánchey, 2001).

Ráadásul a rendszerbe kerüléskor megélt szeparáció, melyet a gyermek visszautasításként és veszteségként él meg, potenciálisan zavarja az új rendszerhez való alkalmazkodást (Dozier, Stovall, Albus és Bates, 2001). Milan és Pinderhughes (2000) vizsgálatai alapján, a rendszerbe való kerülés után már egy hónappal megfigyelhetők mind internalizáló, mind externalizáló viselkedésformák 9-13 éves korú gyermekek körében.

3.2.3. A gyermekotthoni élet jellegzetességei

A hospitalizáció klasszikus tünetei (Spitz, 1946), és a megkésett fejlődés miatt gyakran alakul ki a gyermekotthonban élő gyermekeknél zavart szociális viselkedés, vagy más pszichés probléma. Ugyanúgy előfordulhat visszahúzódás, mint gátolatlan kötődés, de sokan mutatnak depressziós tüneteket is (Chisolm, 1998; Zeanah és munkatársai, 2004).

Kálmánchey (2001) leír az intézményes nevelésből fakadó speciális nehézségeket. Ezek közül a legfontosabbak, hogy hiányzik a személyesség a kapcsolataikból, csoportban vannak mindig, így az egyéniség fejlődése nehezített. Állandóan alkalmazkodni kell másokhoz, ugyanakkor szabadidejük szervezetlen, strukturálatlan, ami szintén stresszorként szerepelhet. A gyerekek egymás között rangsort alakítanak ki, amelyben az erősebb, nagyobb, uralkodik a kisebbek felett. Ez ellenségeskedést, gyűlölködést alakíthat ki. Aki egy kicsit is eltérő, más mint a társai, azt kiközösítik, bántják. Hibaként, szégyenként élik meg helyzetüket, ezért megpróbálják eltitkolni, vagy ha ez nem sikerül, akkor túlkompensálják. A szülők hibáit, vétségét önmaguk szégyeneként élik meg. Leggyakrabban csak a jelennek élnek. A múltat a szégyen miatt, a jövőt a bizonytalanság, szorongás miatt tagadják meg.

Kaufman, Yang, Douglas-Palumberi, Houshyar Lipschitz és Krystal (2004) egyik legnagyobb problémának azt találták, hogy az intézményes elhelyezés esetén a gyermekek nem tudnak szelektív kötődést kialakítani gondozóikkal, sokszor az intézmény vezetősége sem ajánlja a nevelők számára, hogy elköteleződjenek egy-egy gyermek mellett. Groark, Muhamedrahimov, Palmov, Nikiforova és McCall (2005) hangsúlyozzák, hogy az intézmény kondícióinak javításával jelentősen lehet csökkenteni a kialakuló viselkedéses problémák előfordulását.

Zsubrits (2011a) gyermekotthonokban élők hazai vizsgálata kapcsán hangsúlyozza, hogy ezekben az otthonokban összetett személyi hatások érvényesülnek. A nevelő-gyermek viszony mellett számtalan más kapcsolatnak van hatása a gyermek személyiségének fejlődésére, mint például a kortársak, a tanárok, a származási család, szabadidős csoportok résztvevői is markáns nyomokat hagyhatnak. Az itt élő fiatalok általában 3-4 személyhez kötődnek szorosabban. Ebben a rendszerben a nevelők és a fiatalok is kölcsönösen erős érzelmi involválódással vesznek részt, de mindkét fél úgy ítélte meg, hogy a fiatal számára fontosabb ez a kapcsolat.

Veressné (2002) hangsúlyozza, hogy az intézményes rendszerben élő gyermekek képességeiktől függetlenül iskolai teljesítmény zavarral, illetve sokszor beilleszkedési nehézségekkel is küszködnek. A lemaradás okai között a gyermekek motivátlanságát, nem megfelelő fejlesztését emeli ki a szerző.

3.2.4. A nevelőszülőknél elhelyezett gyermekek sajátosságai

A nevelőszülőknél elhelyezett gyermekek számos területen adaptálódnak jobban, mint a gyermekotthonban élő társaik. Herczog (2013) megállapítja, hogy a nemzetközi gyakorlathoz hasonlóan, Magyarországon is a nevelőszülőknél nevelkedő állami gondoskodásban élőknek vannak a legjobb továbbtanulási adatai. A kriminalitási mutatójuk is sokkal kedvezőbb a gyermekotthonokban elhelyezettekéhez képest. Papházi és Szikulai (2008) statisztikai adatok elemzése során azt találták, hogy míg a gyermekotthonokban élő 15-17 éves korúaknak 6,3%-a részesült elmarasztaló ítéletben, addig a nevelőszülőknél elhelyezetteknek csak 0,8%-a.

Schofield és Beek (2005) longitudinális vizsgálatukban nevelőszülőknél tartós nevelésben elhelyezett gyermekek fejlődését nézték. 3 tényező mentén osztályozták a gyerekeket, amely tényezőket ők a reziliencia összetevőiként fogalmaztak meg. Ezek a tényezők:

1. Biztonságos alap (secure base): viselkedés és kapcsolatok a nevelőszülői családon belül: mennyire érzi magát biztonságban, mennyire hagyott el destruktív viselkedési módokat.
2. Társadalmi funkciók a nevelőszülői családon kívül: kielégítően működik-e a gyermek az iskolában, pl. a kortársakkal, tanárokkal.
3. Tartósság érzése: stabilnak érzi-e az elhelyezést, illetve a gyerekeknek sikerült-e a család tagjává válni.

A kapott „osztályzatok” alapján 3 csoportba osztották a gyerekeket: Jó előrehaladást mutatott a gyermekek 60%-a. Ők jól, vagy elég jól teljesítettek mindhárom fent említett szempont alapján. Bizonytalan előrehaladás jellemezte a gyermekek 27%-át, akik néhány dologban nehézséget mutattak. Lefelé ívelő spirálként jellemezték a gyerekek 13%-ának a sorsát, akiknek az elhelyezése időközben megszűnt, és akik helyzete időleges, bizonytalan volt, és jelentős viselkedési és szociális nehézségeket mutatnak. Az ebbe a csoportba sorolt gyerekek többször költöztek a vizsgálatok alatt. Többségük rosszabb körülmények között élt, súlyosabb tapasztalatokat szerzett a bekerülése előtt (extrém erőszak, szexuális abúzus), mint a másik két csoport tagjai. Az ilyen gyerekeknek és nevelőszüleinek extra támogatásra lett volna szüksége, amit a legtöbb esetben nem kaptak meg.

Barth, Crea, John, Thoburn és Quinton (2005) összefoglaló cikkükben arra mutatnak rá, hogy azok a terápiák, amelyek a szülő-gyermek kapcsolatot tartják középpontban, illetve család- és iskolaközponitú megközelítéssel dolgoznak, hatékonyan tudnak segíteni olyan családokat, ahol problémás nevelt gyermekek vannak. Azt is kiemelik az eredmények alapján, hogy hasznos lehet, ha a nevelőszülő ismeretekkel rendelkezik a kötődés biztonságáról szóló elméletek tekintetében, ugyanakkor ez visszafele is elsülhet, ha nem segítünk számukra kidolgozni olyan stratégiákat, melyek a konfliktusok megbeszélését és az együttműködés kialakítását segítik.

3.2.5. Utógondozás, rendszerből való kikerülés

Arnett (2007) a serdülő korból a felnőtt korba való átlépés szakaszát, amely alatt körülbelül a 18-tól 25 éves korig terjedő időszakot értette, „kibontakozó felnőttkorak” nevezte el. A kutató ezt a korszakot úgy definiálja, mint az önállóságra való törekvésnek, és nem annak elérésnek, korszakát. Arnett és Taber (1994) szerint 3 fő fejlődési területe van ennek a korszaknak:

- (1) *Kognitív terület:* logikus érvelés, a szubjektív érzelmek és a személyes tapasztalatok ötvözése, a másokért való felelősségvállalás, és függetlenség megélése egy nagyobb közösségben.
- (2) *Érzelmi terület:* a szülőktől való függetlenség, az intimitás kiépítése a kapcsolatokban.
- (3) *Viselkedési terület:* a társadalmi szokások átvétele és az ösztönös viselkedés kontrollja.

A kutatások azt igazolták, hogy bár a serdülők sokszor rendelkeznek ugyanazon kognitív képességekkel, mint a felnőttek pl. döntések meghozatalához, ám döntéseik mégis nagy valószínűséggel lesznek eltérőek a felnőttekétől, hiszen azokat nagyobb mértékben határozzák meg pillanatnyi érzelmeik és a társak által való elfogadottság vágya.

A mai jogrend azt hangsúlyozza, hogy az állami gondoskodásból „kiöregedő”, azaz a 18. életévét elérő fiatalot minél hamarabb vissza kell integrálni a származási családjába, vagy önálló élet megkezdésére kell ösztönözni. Ez az elvárás azonban nélkülöz mindenféle realitást, nem csak hazánkban, de a nyugati társadalmakban felnőtt fiatalok körében általában (Avery, 2010). Nagyon sokan úgy kerülnek ki a rendszerből, hogy sem végzettségüket tekintve, sem interperszonális kapcsolataik terén, de anyagilag sincsenek azon a szinten, hogy önálló életet éljenek (Racusin és munkatársai, 2005). Addig, amíg a családban felnövekvők számos hátránnyal meg tudnak küzdeni felnőtt korukban, a családjukból kiemelt személyek esetében megnövekedett előfordulási gyakoriságot figyeltek meg mind a testi, mind a pszichés betegségek terén, öngyilkossági kísérletek előfordulásában, a szerfüggőség tekintetében ugyanúgy, mint a munkanélküliség, hajléktalanság és egyéb interperszonális nehézségek előfordulását tekintve (Cook-Fong, 2000; Reilly, 2003). Különösen magas rizikó csoportnak számítanak az etnikai kisebbséghez tartozó, gyermekvédelmi ellátásból kikerülők, mivel náluk még gyakoribb a nem várt terhesség, az aluliskolázottság, a szerhasználat, hajléktalanság és a kriminalitás előfordulása (Yancey, 1992).

Ezek az adatok különösen hangsúlyossá teszik azt, hogy az állami gondoskodásban élők milyen támaszt kapnak, amikor a nagykorúságukat elérik, azaz az utógondozás módja. Az utógondozás a gyermekvédelemben azt jelent, hogy a 18. életévét betöltő fiatalokról továbbra is gondoskodnak, ha nappali tagozaton tanul, vagy jövedelméből nem tudja magát fenntartani. Az utógondozás célja olyan készségek kialakítása, melyek alkalmassá teszik az önálló életmód kialakítására, illetve a sikeres társadalmi beilleszkedésre. Ez az ellátási forma megállapodáshoz kötött, a fiatalnak kérvényeznie kell azt, és együtt kell működnie a számára kirendelt utógondozóval. Az utógondozást megszüntetik, amennyiben a fiatal nem tartja be a megállapodás rá eső részét, vagy a lakóotthona házirendjét (1997. évi XXXI. Törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról, 93§). Látható ebből, hogy a legveszélyeztetettebb fiatalok nagy eséllyel nem fognak utógondozásban részesülni, mivel nem fogják tudni betartani ezeket a rendelkezéseket.

3.3. A gyermekvédelmi gondoskodásban élő gyermekek kötődéseinek jellegzetességei

3.3.1. *A kötődés folyamatosságának fontossága a gyermekvédelmi gondoskodásban élő gyermekek életében*

Az előző fejezetekben leírt nehézségek következtében a gyermekvédelmi gondoskodásban élő gyermekek nagy részénél kialakulnak stressz reakciók, - az adott fejlődési körülményekhez mérten adaptív, ugyanakkor optimális helyzetben súlyosan inadaptív válaszok - melyek minél hosszabb ideig lappanganak kezeletlenül, annál valószínűbben okoznak viselkedésbeli és pszichés problémákat (Cook, Spinazzola, Ford, Lanktree, Blaustein, Cloitre, DeRosa, Hubbard, Kagan, Liautaud, Mallah, Olafson és van der Kolk, 2005). Ezek a kezeletlen problémák vezetnek azután nagyon gyakran ahhoz, hogy gondozási hely váltásra kerül sor. A gondozóhely-váltás azonban nem oldja meg a problémát, hanem leggyakrabban inkább tovább súlyosbítja (Rubin, O'Reilly, Luan és Localio, 2007). Általában az ilyen gondozóhelyváltások önvádat, elutasítottság érzést eredményeznek, és a szociális kapcsolatok megszakadásával együtt ezek az érzések már általában valamilyen, leggyakrabban externalizáló problémát okoznak (Conradi, Agosti, Tullberg, Richardson, Langan, Ko, Wilson, 2011).

Az Amerikai Egyesült Államokban már a 70-es évektől foglalkoznak a kérdéssel, hogy hogyan lehet a családjukból kiemelt gyermekek számára a folytonosságot biztosítani nevelőikkel, nevelőszüleikkel kapcsolatban. Az Egyesült Államokban, Kanadában és Angliában azt preferálják, hogy ha a családba visszagondozásra nincs esély, akkor örökbeadással oldják meg a helyzetet. Az európai országokban az adoptálás nem valósulhat meg a szülők beleegyező nyilatkozatának hiányában (Schofield, Beek és Ward, 2012). Ugyanakkor több olyan kutatás látott napvilágot, melyek azt hangsúlyozzák, hogy a hosszabb távú nevelőszülői modell is nyújthat biztonságot a gyermeknek. Biehal, Ellison, Baker és Sinclair (2010) hasonló tanulmányi és fejlődéstani eredményeket mértek örökbe fogadott, és tartós nevelőszülői elhelyezésben nevelkedő gyermekeknél. Schofield és munkatársai (2012), a fentebb említett cikkükben arról írnak, hogy hogyan változott meg a gyermekek és a nevelőszülők viselkedése és érzései attól, hogy kimondásra került mindkét fél részéről az, hogy az elhelyezés végleges. A kapcsolat tartósságának vállalása következtében javult a gyermekek iskolai teljesítménye, korábbi antiszociális viselkedésük megszűnt, és úgy érezték, hogy szeretetteljes, „normális”

kapcsolatuk van a nevelőszülőkkel. A nevelőszülők elkötelezettsége is nőtt a gyermekekkel szemben, és onnantól úgy kezelték őket, mintha sajátjuk lenne, a kapcsolat emocionális töltöttsége javult.

Avery 2010-ben ismertetett egy olyan projektet, amelyben azon dolgoztak, hogy gyermekotthonokban élő kamaszoknak találjanak még nagykorúságuk elérése előtt olyan családot, amely befogadja őket, és amely a folytonosságot biztosíthatja számukra. A fiatalokkal és a befogadó családdal is komoly felkészítő és utánkövetéses munka következtében sikerült még ilyen késői életkorban is hozzásegíteni őket egy megtartó kapcsolati rendszerhez, ami pozitívan hatott a későbbi beilleszkedésükre.

3.3.2 A vérszerinti családdal való kapcsolattartás dilemmája

A törvény nem csak hazánkban, de a nyugati társadalmakban mindenhol azt szorgalmazza, hogy a gyermekek állami gondoskodásban töltött hónapjaik, éveik alatt is rendszeresen tartsák a kapcsolatot vérszerinti családjukkal, illetve minél hamarabb hazagondozzák őket (azaz lehetővé tegyék, hogy újra a vér szerinti család nevelje őket). Collins, Paris és Ward (2008) arról írnak, hogy a fiatal felnőtt önazonosságának kialakulásához elengedhetetlen a család támogató jelenléte. Ennek a támasznak sokrétűsége is fontos: nem csak eszközbeli, de érzelmi, információs, és bármilyen más típusú segítséget jelent. Scholt, van Lieshout és van Aken (2001) igazolták, hogy a szülői támogatás kihat a fiatalok önértékelésére, és alkalmazkodási készségeik alakulására. Számos cikk hangsúlyozza, hogy a családjukból kiemelt gyermekeknek szükségük van a gyökereik ápolására, többszörös kötődések segíthetik a társadalmi beilleszkedésüket (Cushing, Samuels és Kerman, 2014). Szikulai 2003-as beszámolójában sajnálatos tényként említi, hogy a rendszerből kikerülő fiataloknak a 45-47%-a nem tart kapcsolatot a szüleivel. A korábban leírt folytonosság egyik eleme a vér szerinti családdal való kapcsolattartás, amelybe bele tartoznak a szülők, testvérek, de a szélesebb család is (Stott, Gustavsson, 2010).

Ugyanakkor az utóbbi években napvilágot láttak olyan tanulmányok is, amelyek hangsúlyozzák annak fontosságát, hogy ez ne csak egy jogi kényszer legyen, hanem a gyermek tényleges szükségleteire kell koncentrálni. Samuels (2009) olyan utógondozottakat vizsgált, akik már elérték a nagykorúságot, és azt találta, hogy ezek a fiatalok zavaros családképpel rendelkeztek:

a veszteségélményeik nem voltak feldolgozva, így a származási családdal való lojalitás nehezítette más, alternatív kötődések kialakulását. Samuels hangsúlyozza, hogy a kötődés folytonosságának fogalmát sokkal rugalmasabban kell kezelni az állami gondoskodásban élőknél, mert nem lehet csak a papírformára, a jogi „családra” korlátozni a gyermek családképét, hanem arra van szüksége, hogy egy több szempontú megközelítés alapján segítsünk nekik realizálni a szülőképüket, és a családról kialakított elképzeléseiket. Azt javasolja, hogy a családi identitás kialakításához bővítsük a kapcsolati hálóját a gyermeknek, és egy ilyen összetettebb rendszerben segítsük őt megtalálni a saját helyét.

Bede és Illés (2002) tanulmányukban arról számolnak be, hogy a vérszerinti szülővel való kapcsolattartás számos nehézséget vet föl mind a gyermek, mind az őt nevelő felnőttek életében, és ezeknek a kezelése külső segítség nélkül nem várható el a szülőktől/nevelőszülőktől. A gyermekvédelmi rendszer azonban nincs felkészülve még máig sem arra, hogy esetmegbeszélő csoportokkal, szupervízióval segítse a kapcsolattartásokat.

Taussig, Clyman és Landsverk (2001) utánkövetéses vizsgálatukban azt találták, hogy azok a fiatalok, akiket hazagondoztak, szignifikánsan gyakrabban mutattak öndestruktív viselkedést, gyakrabban fogyasztottak pszichoaktív szereket, nagyobb volt náluk a letartóztatottak aránya, inkább kimaradtak az iskolából, és rosszabbak voltak mind az internalizáló, mind az externalizáló problémák tekintetében a mutatóik, mint azoknak a társaiknak, akik folyamatosan állami gondoskodásban maradtak. Wulczyn, Hislop és Harden (2002) arra hívták fel a figyelmet, hogy az Egyesült Államokban egyre gyakoribb jelenség, hogy a gyermekeket visszagondozzák a családjukhoz, minek következtében komoly viselkedési problémák jelentkeznek, ezért újra gondozóhelyet kell váltaniuk, és egy újabb nevelőcsaládhoz kerülnek. Mindezek következtében a gyermekekben kialakul egy nagyon mély érzés, hogy nem bízhatnak meg az őket gondozó felnőttekben.

Gauthier, Fortin és Jéliu (2004) egy úgynevezett Kötődés Klinikát hoztak létre, ahol jól felépített, megtervezett körülmények között alakítják ki a vérszerinti szülőkkel való kapcsolattartást, de még így is azt javasolják, hogy ha a gyermek kialakított egy stabil kapcsolatot a nevelőszüleivel, akkor ennek a kapcsolatnak a folytonosságát kell szem előtt tartani, és a zavartalanságát biztosítani.

EMPIRIKUS VIZSGÁLAT

Kutatási cél

A vizsgálat célja annak a felmérése, hogy a gyermekkori jelentős kapcsolatok alakulása (kapcsolatok száma, kötődések minősége, azok gyakori megszakadása, a kötődési személyekkel kapcsolatos traumatikus élmények), szerepet játszhatnak-e a bűnözői életmód kialakulásában. A vizsgálat kiindulási pontja Bowlby (1980) kötődésemellete, és az a kijelentése, amely szerint a kötődés hiánya aszociális fejlődést eredményez, míg a gyakori megszakadása antiszocialitáshoz vezet. Az elmúlt fél évszázad kutatási eredményei ugyan finomították Bowlby erős ok-okozati feltevéseit az antiszociális személyiségfejlődés kialakulásával kapcsolatban, de a tartós biztonságot nyújtó kapcsolatok protektív szerepe megkérdőjelezhetetlen maradt (Sroufe és munkatársai, 2005). Arra voltunk tehát kíváncsiak, hogy állami gondoskodásban felnövekedettek esetében a kapcsolatok alakulásának mely tényezői fejtenek ki ilyen protektív hatást.

Habár a gyermekvédelmi törvényben az elmúlt években létrehozott változások biztosítják, hogy ma már Magyarországon is (a nyugati társadalmakhoz hasonlóan) nevelőszülőkhöz kerülnek elhelyezésre a 12 év alatti, családjukból kiemelt gyermekek, ez azonban fokozottan hangsúlyozza a nevelőszülő, és az őket segítők szerepét a gyermekek fejlődésében.

Az állami gondoskodásból kikerülő fiatalok nagy részének, felnövekedésük során számos nehézséggel kell megküzdeni. Nagykorúvá válva sokan a támogató felnőttektől, szolgáltatásoktól elszakadva, különösebb társadalmi-gazdasági segítség nélkül maradnak, holott azok jelentősen növelnék esélyeiket a tevékeny, önfenntartó felnőtté válásra (Metzger, 2006). A különféle kutatási eredmények azt mutatják, hogy az állami gondozásból „önálló létbe” kikerülő fiatalok körében jóval gyakrabban fordul elő a hajléktalanság, a munkanélküliség, a nem kívánt terhesség, a különféle jogi ügyek, a szerekekkel való visszaélés, sőt gyakran még az alapvető egészségügyi szolgáltatások igénybevételének hiánya is. Sokuk nem szerez érettségét, nem vesz részt felsőoktatásban és nem keres annyit, hogy eltartsa magát (Courtney, Dworsky, Ruth, Havlick, Bost, 2005). Mi az egyik legsúlyosabb kimenetelt, a

börtönbe kerülést helyeztük vizsgálatunk középpontjába, és azt hogy hogyan lehetne az állami gondoskodásban élőket abban segíteni, hogy ne alakuljon ki náluk ilyen probléma.

Először 10 évvel ezelőtt végeztünk egy vizsgálatot, melynek eredményei további kérdéseket vetettek fel bennünk, illetve az azóta eltelt idő alatt a gyermekvédelemben bekövetkezett változások hatásaira is kíváncsiak voltunk, ezért 2016 tavaszán egy újabb vizsgálattal egészítettük ki kutatásunkat. A továbbiakban ezt a két vizsgálatot külön fogjuk bemutatni, majd összegezzük az eredményeket.

ELSŐ VIZSGÁLAT (2006)

1. A VIZSGÁLAT ELŐKÉSZÍTÉSE

1.1. Kutatási kérdések és hipotézisek

A kutatás alapkérdése az volt, hogy a gyermekkori jelentős kapcsolatok alakulása (azok mennyisége, minősége, tartóssága) befolyásolja-e az antiszociális, deviáns személyiségfejlődést, illetve vannak-e olyan, a felnőtt kötődési mintázatban megjelenő sajátosságok, amelyek specifikusak a büntetett előéletű vizsgálati személyekre?

I. kutatási kérdés: Van-e összefüggés a gyermekkori kapcsolatok számának alakulása és a bűnözővé válás között?

A kapcsolatrendszer összetettségének fontosságát különösen állami gondoskodásban élők esetében vizsgálták. Perry (2006) megállapította, hogy a különböző heterogén csoportoktól nyert támogatás növeli az állami gondoskodásban élők rugalmasságát. Feltételeztük tehát, hogy az egészséges szocializációnak része az, hogy több személyből álló kapcsolatrendszer vegye körül gyermekkorában az egyént, tehát a szociális atomon is több személynek kell megjelennie a büntetlen előéletű vizsgálati személyeknél.

1. hipotézis: Szegényesebb kapcsolatrendszere volt gyermekkorában a börtönbüntetését töltő személyeknek, mint a büntetlen előéletűeknek, emiatt gyakrabban fordul elő náluk extrém alacsony elemszám a szociális atomon.

II. kutatási kérdés: Van-e védő szerepe a kapcsolatok tartósságának a bűnelkövetéssel szemben? A veszélyeztetett háttérű állami gondoskodásban felnövekvő, de büntetlen előéletű személyeknél mely kapcsolatok fennmaradása jellemző?

Az utóbbi évek kutatásai szerint, azoknál az állami gondoskodásból kikerülő fiataloknál, akik sohasem tapasztalták meg a kötődés folytonosságát, akik nem rendelkeznek támogató kapcsolatokkal, magasabb arányban jelenik meg a hajléktalanná válás, a kiskorú terhesség, a bebörtönzés, az áldozattá válás és a szegénység kockázata (Barth, 1990; Courtney,

Piliavin, Grogan-Kaylor és Nesmith, 2001; Hook és Courtney, 2011). A biztonságot nyújtó háttér, amely a gondozottnak legalább egy felnőttel való stabil, támogató és bensőséges kapcsolatát foglalja magában ugyancsak esszenciális eleme ennek a korszaknak, mely bizonyítottan jelentősen tudja csökkenteni a fentebb már említett, a gondozásban élőket gyakrabban fenyegető kockázatok bekövetkezésének esélyét (Jones és LaLiberte, 2013; Bamba és Haight, 2007).

2. hipotézis: Kevesebb olyan személy van a büntetlen előéletűek között, akinek egyetlen kapcsolata sem maradt fenn gyermekkorából a jelenig.
3. hipotézis: Szülővel, nevelőszülővel, vagy más szülőt helyettesítő figurával ápolt kapcsolat fennmaradása gyakoribb a büntetlen előéletű csoportban (állami gondoskodásban felnővekvőknél ez a személy lehet nevelő is)
4. hipotézis: Nem a börtönbe kerülés miatt szakadnak meg a gyermekkori kapcsolatai a börtönbüntetésüket töltő személyeknek. Ezt az utolsó pontot azért tartottuk fontosnak megvizsgálni, hogy kizárjuk azt, hogy a vizsgálati személynek már felnőtt korában, a börtönbe kerülés okán szakadt meg a kapcsolata az illető felnőtt személyekkel, így a megszakadás nem oka, hanem következménye a bűnelkövető magatartásnak.

III. kutatási kérdés: A gyermekkori kapcsolatok minősége, az azokkal kapcsolatos emlékek összefüggést mutatnak-e azzal, hogy valaki bűnelkövetővé válik?

A kötődés minősége meghatározza az általánosan pozitív vagy az ellenálló szociális beállítódást a gyermeknél, megadva a társadalomra való felkészültségének állapotát (Richters és Waters, 1991). A biztonságos kötődés meghatározhatja a gyermek arra vonatkozó motivációját, hogy ellenálljon a devianciáknak és pozitív kötődést hozzon létre, ami megvédi a szociális és önpusztító folyamatoktól (Hawkins, Arthur, Catalano, 1995).

Számos vizsgálat igazolta ugyanakkor, hogy a bántalmazás és a traumák átélése növeli a gyermekek sebezhetőség érzését. A „rossz” bánásmód, a neuro-pszichológiai alkalmazkodás következtében, hatással van a kognitív, affektív, viselkedésbeli és kapcsolati funkciókra, ami egész életen át fent marad (Briere és Scott, 2006; Coates, 2010; Lansford és munkatársai, 2002). A kora gyermekkori bántalmazáson átesettek esetében a

fejlődő agy stressz szabályozó képessége csökken (Kendall- Tackett, 2002; McCrory, De Brito, és Viding, 2011). Azoknál a gyermekeknél, akiket kora gyermekkorukban bántalmaztak, gyakran fejlődik ki túlszenzitizált neurobiológiai rendszer, mely egy viszonylag kis interperszonális fenyegetés hatására erős negatív viselkedésbeli és pszichológiai reakciót vált ki (Dozier és Rutter, 2008). A rossz bánásmód szintén nehezebbé teszi az egyén képességét, hogy bizalmi viszonyt alakítson ki gondozóival, károsítva a pontos szociális megismerést, és empátiás kapacitását (Cicchetti és Curtis, 2005; Dodge, Bates és Valente, 1995; Milan és Pinderhughes, 2000), ezen keresztül hat az egyén szocializációjára.

5. hipotézis: A büntetlen előéletű személyek több pozitív kapcsolatot tüntetnek fel a gyermekkori szociális atomjukon, mint a börtönbüntetésüket töltők.
6. hipotézis: A börtönbüntetésüket töltő személyek gyakrabban tüntetnek fel negatív kapcsolatot szüleikkel/nevelőszüleikkel, mint a büntetlen előéletűek
7. hipotézis: Mivel az állami gondoskodásban felnővekvők esetében a nevelők szerepelhetnek szülő-pótló figuraként, ezért azt feltételeztük, hogy a büntetlen előéletű állami gondoskodásban felnővekvő vizsgálati személyek gyakrabban említenek pozitív kapcsolatot nevelőikkel a gyermekkori szociális atomon.
8. hipotézis: A büntetlen előéletű vizsgálati személyek gyakrabban említenek olyan pozitív emlékeket, amelyek tényleges érzelmek megjelenését is tartalmazzák (pl. én voltam a kedvenc, sok szeretetet kaptam), szemben az olyan semmit mondó válaszokkal, melyek nem jelenítenek meg különösebb érzelmeket (pl. jó volt, sokat utaztunk, pénzt kaptam).
9. hipotézis: A börtönbüntetésüket töltő személyek gyakrabban említenek súlyosabb traumákra utaló negatív emlékeket családjukkal kapcsolatosan (pl. bántalmazás, szülői alkoholizmus).

- IV. kutatási kérdés: Van-e védő szerepe annak, ha a nagykorúvá válás idején segíti valaki a fiatal felnőttet az önálló élet megkezdésében, illetve a jelenkori kapcsolatokban van-e eltérés a büntetett és büntetlen csoport között?

A nagykorúvá válás egy kritikus életszakasz, nem csak az állami gondoskodásból kikerülők, de a családban felnővekvők számára is, hiszen amellettt hogy le kell válniuk a

szülőkről, ki kell alakítaniuk a saját autonóm identitásukat is (Arnett, 2001). Számos vizsgálat igazolta mégis, hogy a serdülő kor végén és fiatal felnőtt korban is szükség van a szülőkre (vagy őket helyettesítő figurákra) az egészséges fejlődéshez (Aquilino, 2006; Grotevant és Cooper, 1986). A szülői kapcsolatok olyan jellemzői fontosak, mint rendelkezésre állás, támogatás és bevonás, illetve anyagi támogatás. Ezek nélkül a fiatalok hátrányos helyzetbe kerülnek kortársaikhoz képest (Furstenberg, Rumbaut és Settersten, 2005; Fussell és Furstenberg, 2005; Cushing, Samuels és Kerman, 2014).

Az állami gondoskodás, mely magában foglalja a lakhatást, a pénzügyi támogatást, valamint egészségügyi-, oktatási- és egyéb igényeket kielégítő szolgáltatások sorát, tipikusan akkor szűnik meg, amikor a fiatal még nem áll azon a fejlettségi szinten, hogy egy teljes értékű felnőtt szerepét magára vállalja, annak minden felelősségével (Avery, 2010). Avery hangsúlyozza, hogy az amerikai gyermekjóléti politikában továbbra is megmaradt az a minden következetességet mellőző elvárás a 18 évesen állami gondozásból kikerülő fiatalokkal szemben, hogy az önállóvá válással vállalják a felnőtt létet annak minden felelősségével. Természetesen, mondja, ezek az elvárások a mai 21. századi fiatalok körében nélkülöznek minden realitást. Ez a megállapítás a magyar fiatalokra is ugyanígy érvényes, ezért vizsgálatunkban erre az időszakra is külön koncentráltunk.

10. hipotézis: A büntetlen előéletű vizsgálati személyek gyakrabban jelzik azt, hogy segítette őket valaki az önálló élet megkezdésében a nagykorúvá válásuk idején.

11. hipotézis: A büntetlen előéletű személyeknél nagyobb a jelenkori kapcsolatok száma a szociális atomon, mint a börtönbüntetését töltőknél.

V. kutatási kérdés: A börtönbüntetésüket töltő személyeknél milyen jellegzetességek mutatkoznak a felnőttkori kötődésben? A büntettség és a felnőtt kötődés közötti kapcsolatáról nem találtunk irodalmi hivatkozást, ezért ezt nem tudjuk hipotézisként megfogalmazni, de abból kiindulva, hogy a biztonságos kötődés az adaptívabb (Bartholomew és Horowitz, 1991; Collins és Feeney, 2000, részletesebben lásd elméleti háttér 1.6 fejezet), azt feltételeztük, hogy a börtönbüntetésüket töltő személyek magasabb értékeket fognak elérni az ECR tesztnél mind az elkerülés, mind a szorongás dimenzióban.

1.2. Vizsgálati személyek felkérése

Mivel a kötődés és az antiszocialitás összefüggéseit állt szándékunkban vizsgálni, ezért olyan személyeket vontunk be a vizsgálatba, akik éppen börtönbüntetésüket töltötték. A bűnözés nemi megoszlását figyelembe véve (ld. 1.6. fejezet) vizsgálatunkba csak férfiakat vontunk be. Három börtönben sikerült felvennünk a kérdőíveket az ott őrzött állami gondoskodásban felnőtt elítéltekkel, és mindenhol ugyanannyi, a vérszerinti családjában felnövekedett személlyel. A három intézmény: a Nagyfai Országos Büntetésvégrehajtási Intézet, az Állampuszta Büntetésvégrehajtási Intézet és a Tököli Fiatalok Büntetésvégrehajtási Intézete. Tökölön, a nevével ellentétben felnőtt korú elítéltek is vannak, mi a vizsgálatunkba csak közülük választottunk be személyeket. Mindhárom helyen csak börtön szintű szabadságvesztésre ítélt férfiak vettek részt a vizsgálatban, ami azt jelenti, hogy olyan büntetést követek el, amelynek büntetése legalább két évi szabadságvesztés, de nem annyira súlyos, hogy fegyházba kerüljön (nem emberölés, bünszervezetben való részvétel, terrorizmus, stb. volt a vétség). Tehát nem került a vizsgálatba olyan személy, aki kisebb vétségért volt elítélve, csak olyan, aki komolyabb büntetést követett el (2012. évi C törvény).

A büntetlen előéletű állami gondoskodásban felnövekvő személyekhez az ÁGOTA (Állami Gondoskodásban Élő és Veszélyeztetett Fiatalok Támogatásáért) Alapítvány segítségével jutottunk el. Az alapítvánnyal kapcsolatban álló, állami gondoskodásból kikerült személyek, és az általuk ismert társaik kerültek be a vizsgálati csoportba. A vizsgálati személyek nagy része Csongrád és Bács-Kiskun megyében élt gyermekkorában, de többen nevelkedtek Szabolcs-Szatmár-Bereg, Baranya, illetve Pest megyében közülük.

A családban felnövekvő, büntetlen előéletű csoport kiválasztásánál, ahhoz, hogy illeszthető legyen iskolai végzettség szerint is a mintához a kontroll csoport, alacsonyabb végzettségű, nem túl magas szocioökonómiai státuszú férfiakat kértünk meg a kérdőív kitöltésére. Mivel az állami gondoskodásból kikerülők zöme nagyvárosi lakótelepen élt, illetve kis városokban, ezért a kontrollcsoportot is hasonló lakókörnyezetből kértük fel.

1.3. Vizsgálati minta bemutatása

A vizsgálatban 161 férfi vett részt, 19 és 46 év közötti életkorúak, akik közül 82 fő állami gondoskodásban nőtt fel, ill. gyermekkorában legalább 5 évet töltött állami gondoskodásban.

A résztvevő személyek tehát 4 csoportba tartoztak:

1. csoport: 42 fő éppen *börtönbüntetését töltötte, és állami gondoskodásban élt* gyermekkorában. Átlag életkoruk 26,5 év (szórás: 8,6), átlagosan 12,2 évet töltöttek állami gondoskodásban (szórás: 5,6) és átlagosan 8,7 éve kerültek ki onnan (szórás: 5,6).
2. csoport: 40 fő *büntetlen előéletű, és állami gondoskodásban élt* gyermekkorában. Átlag életkoruk 27,8 (szórás: 5,9), átlagosan 13,4 évet töltöttek állami gondoskodásban (szórás: 5,8) és átlagosan 7,9 éve kerültek ki onnan (szórás: 6,2)
3. csoport: 39 fő éppen *börtönbüntetését töltötte és a vér szerinti családjában nőtt fel*. Átlag életkoruk 27,3 év (szórás: 6,9)
4. csoport: 40 fő *büntetlen előéletű és a vér szerinti családjában nőtt fel*. Átlag életkoruk 29,6 év (szórás: 6,7).

Ahhoz, hogy könnyebben átláthatóak legyenek az elemzéseknél az ábrák, táblázatok, a csoportokat rövidített néven fogjuk feltüntetni ezeken. A csoportok rövidítésének módját a 2. táblázat tartalmazza:

2. táblázat: A vizsgálati csoportok nevének rövidítése

Csoport megnevezése	Rövidítés módja
éppen börtönbüntetését töltötte, és állami gondoskodásban élt gyermekkorában	BÁ
büntetlen előéletű (nem volt börtönben), és állami gondoskodásban élt gyermekkorában	NBÁ
éppen börtönbüntetését töltötte és a vér szerinti családjában nőtt fel	BCS
büntetlen előéletű (nem volt börtönben) és a vér szerinti családjában nőtt fel	NBCS
Börtönbüntetésüket töltők csoportja (BÁ és BCS együtt)	B
Büntetlen előéletűek csoportja (NBÁ és NBCS együtt)	NB
Állami gondoskodásban élt gyermekkorában (BÁ és NBÁ együtt)	Á
Vér szerinti családjában nőtt fel (BCS és NBCS együtt)	CS

Az iskolai végzettség tekintetében mind a négy csoportban zömében alap és középfokú végzettségűek szerepeltek (lásd 3. táblázat):

3. táblázat: A vizsgálati személyek végzettségének megoszlása

	alapfokú végzettség	középfokú végzettség	felsőfokú végzettség
BÁ	26 fő (62%)	16 fő (38%)	0 fő (0%)
NBÁ	20 fő (50%)	18 fő (45%)	2 fő (5%)
BCS	25 fő (64%)	11 fő (28,5%)	3 fő (7,5%)
NBCS	24 fő (60%)	13 fő (32,5%)	3 fő (7,5%)

1.4. Az eljárás

A kidolgozott kérdőívet kezdetben önkitöltős módszerrel próbáltuk felvenni, de hamar kiderült, hogy a vizsgálati személyek egy részének nem csak az értelmezés, de sok esetben még az olvasás is nehézségeket okozott, így a feldolgozott kérdőívek mindegyike kétszemélyes helyzetben, kikérdezéssel lett felvéve. Az anonimitásról, adatvédelemről minden esetben tájékoztattuk a résztvevőket. A kérdőív kitöltése általában 30-60 percet vett igénybe, attól függően, hogy mennyit beszélt egy-egy kérdéssel a résztvevő. Igyekeztünk szó szerint leírni a véleményeket, de ha hosszabban beszélt valamiről, akkor megkértük, hogy foglalja össze a lényegét, és azt jegyeztük le.

2. VIZSGÁLATI MÓDSZEREK

2.1. Szociodemográfiai adatok

A szociodemográfiai adatok felvételéhez különböző kérdőívet állítottunk össze a családban felnövekvő és a gyermekvédelmi ellátásban felnövekvők számára (lásd 1. és 2. melléklet). A kérdőíven még szerepel a nem is, de mivel nem sikerült női büntetés-végrehajtási intézetbe bejutnunk, ezért ez a tétel értelmetlenné vált. Megkérdeztük az illető korát, iskolai végzettségét, foglalkozását. Állami gondoskodásból kikerülteknél az is szerepelt a kérdések között, hogy hány évet töltött állami gondoskodásban és hány éve került ki onnan.

A következő kérdések már a családi állapotára vonatkoztak, illetve arra, hogy mennyi ideig tartott a leghosszabb párkapcsolata, hiszen a vizsgálatnak egy fontos része volt a jelenben meglévő kapcsolatok milyenségének a felmérése. Ezután rákérdeztünk az illető gyermekeinek a számára, és arra, hogy közülük hányan él egy háztartásban.

2.2. Szociális atom

A szociális atom fogalmát először Moreno használta 1932-ben. Az ő rendszerében ez a kifejezés többféle jelentéssel bír. Definíciója szerint a szociális univerzum legkisebb egységét jelenti, amely az egyén emocionális viszonyulásait tartalmazza (Pintér, 1992).

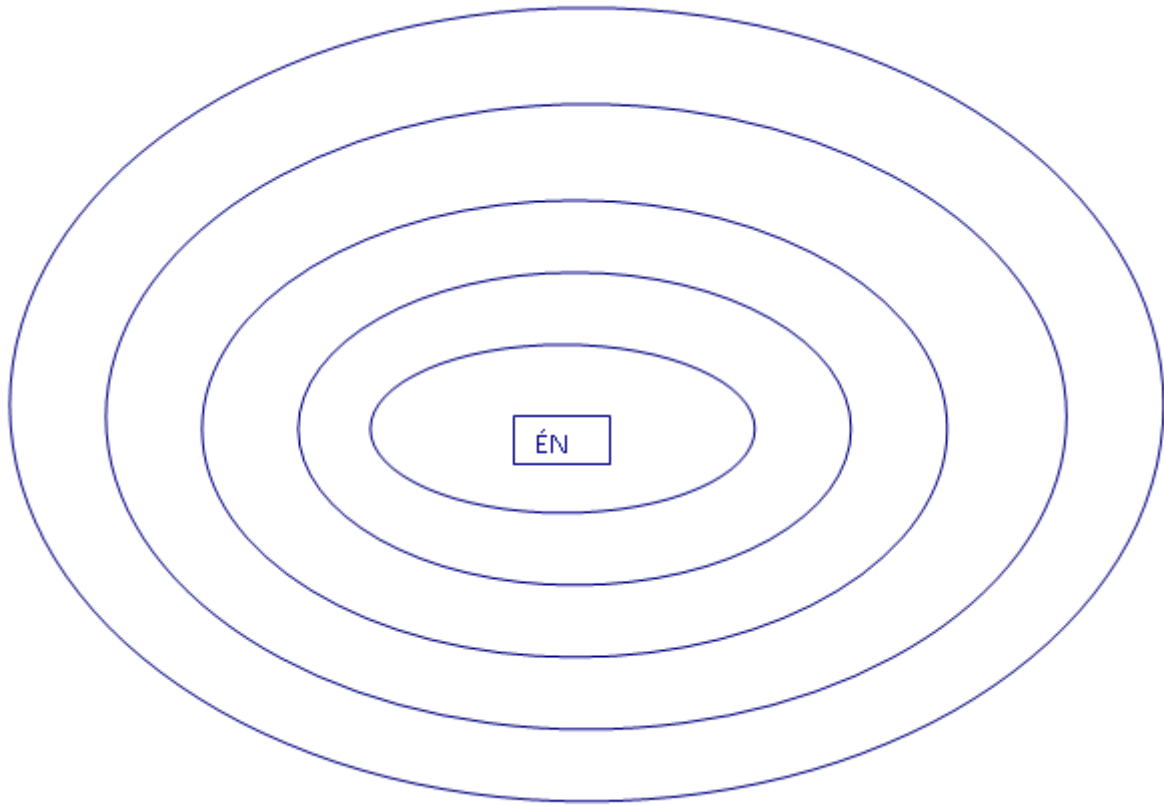
Zeintlinger 1981-ben azt írta, hogy a szociális atom egy szocioemocionális rendszer, amely az egyént körülvevő emberi kapcsolatokból épül fel, és amelyben az illető személyisége fejlődik (Zeintlinger, 1981). A szociális atomot többféle módon lehet megjeleníteni. Használják a pszichodráma egyik módszereként, de más egyéni és csoport terápiák részekén is (Pilling, 2003). A megjelenítés történhet személyekkel (a csoport egyes tagjai által), grafikusán, különféle tárgyakkal (pl. pénzérmék, kövek, kis játékfigurák). A lényeg, hogy az egyén számára fontos kapcsolatok jelenjenek meg, és az éntől való távolsággal fejezzék ki az érzelem erősségét, ezeken keresztül tükrözve az értékeket, a különböző egyéni problematikákat, kapcsolati struktúrákat (Budavári-Takács, 2011).

Az eredeti értelmezésben a szociális atomhoz hozzátartozóként kezelik az át nem élt, de vágyott kapcsolatokat is. Mi ezeket nem tüntettük fel a kérdőívben, mivel a konkrétan megélt kapcsolatokra, és azok milyenségére voltunk kíváncsi. Egyik vizsgálendő kérdés a gyermekkori jelentős kapcsolatok tartóssága volt, így a jelenre vonatkozó szociális atom után a gyermekkorra vonatkozót is felvettük. Így két szociális atomot készített minden kitöltő:

1. A jelen kapcsolatokét
2. A gyermekkori kapcsolatokét

Arra kértük a vizsgálati személyeket, hogy egy koncentrikus elipsziseket tartalmazó rajzba, melynek középpontjában az „ÉN” szó szerepelt, tüntessék fel azokat a személyeket, akik fontos

szerepet játszanak, vagy (a gyermekkori atom esetében) játszottak az életükben (lásd 5. ábra). Jeleztük, hogy nem csak a pozitív, hanem a negatív értelemben vett fontos kapcsolatokat is megjeleníthetik az ábrán.

5. ábra: Szociális atom

A vizsgálati személynek lehetősége volt a kapcsolatok fontosságának differenciálására, mivel 5 koncentrikus körben, az éntől távolodóan jelezhetette a kapcsolat fontosságának mértékét (a távolabbi körökbe a kevésbé fontosak kerültek). Nem határoztuk meg, hogy hány főnek kell szerepelnie a szociális atomon, így a megjelenített személyek száma is informatív.

A körök kitöltése után minden feltüntetett személyről egy részletező kérdéssort töltöttünk ki, ahol az illető értékelhette a feltüntetett személlyel megélt kapcsolat minőségét 5 fokozatú Likert

skálán, meghatározhatta a kapcsolat időtartamát, és pár szóban jellemezte a kapcsolatot (lásd 4. táblázat).

4. táblázat: A szociális atomon szereplő személyek jellemzésére használt kérdések

Név és a kapcsolat jellegének megnevezése (pl. nevelő, testvér)	Kapcsolat milyensége	Mettől meddig álltak kapcsolatban (pl. 4-11 éves korig)	Mi miatt szakadt meg a kapcsolatuk?	Milyen szerepet játszott az illető az Ön életében?
	<ul style="list-style-type: none"> - teljesen pozitív - általában pozitív - változó - általában negatív - teljesen negatív 			

2.3. A felnövekedés során átélt jelentős kapcsolatokkal összefüggésben megélt történésekre vonatkozó kérdések

A kérdőívnek ez a része különböző a családban felnövekvők (lásd 2. melléklet) és a családjukból kiemelték (lásd 1. melléklet) számára, mivel az állami gondoskodásban felnövekvőknél a vérszerinti szülők mellett az esetleges nevelőszülőkkel, ill. patronáló szülőkkel megélt kapcsolatokra is rákérdeztünk. Minden esetben lehetőség volt a családdal kapcsolatos pozitív és negatív emlékek felidezésére. Az instrukcióban szerepelt, hogy gyermekkorára vonatkozóan vagyunk kíváncsiak a családdal kapcsolatos pozitív, illetve negatív élményekre, mivel azt szeretnénk volna vizsgálni, hogy milyen emlékeket őriz az illető a származási családjáról, illetve az esetleges nevelő családjáról.

Az emlékek felidézése után arra voltunk kíváncsiak, hogy a felnőtté válás küszöbén volt-e támasza az illetőnek, hiszen az állami gondoskodásból kikerülőknél ez egy különösen kritikus időszak, de amint azt feljebb jeleztük, a családban felnövekvők esetében is kiemelkedő szerepe van a további életvitel szempontjából. Megkérdeztük tehát, hogy segítette-e valaki a nagykorúvá válása idején, és itt megint eltérő kérdések voltak a családban felnövekvő és az állami gondoskodásból kikerülő vizsgálati személyek számára, mert az utóbbi csoportban külön választási lehetőség volt, hogy csak a kötelező utógondozói segítséget kapták meg. A törvény ugyanis előírja, hogy utógondozásra jogosultak a 18. életévük betöltése után is, ám ez sok esetben csak formális, személytelen segítséget jelent, nem igazi támaszt.

2.4. A hitre, vallási közösséghez való tartozásra vonatkozó kérdések

A kérdésekkel arra szerettünk volna rákérdezni, hogy van-e olyan vallási közösség, amelynek megtartó ereje lehet az illetők számára, illetve a hit jelenthet-e védőfaktort az antiszocialitással szemben. Ezekre a kérdésekre azonban annyira kevés pozitív válasz érkezett, hogy nem lehetett statisztikai próbákkal elemezni az eredményt, így a továbbiakban nem fogom ezeket említeni.

2.5. Felnőtt kötődési kérdőív

A vizsgálatunkhoz a Közvetlen Kapcsolatok Élményei (Experiences of Close Relationship, továbbiakban ECR) kérdőív hosszú változatát használtuk. A kérdőívet Brennan, Clark és Shaver (1998) dolgozták ki, és Nagy László (2005a,b) adaptálta magyarra.

Az önbeszámoló felnőtt kötődési kérdőívek annyira sokfélék lettek a kilencvenes évek közepére, hogy szükségessé vált egy egységes módszer kidolgozása ahhoz, hogy a kutatások összevethetőek, megismételhetőek legyenek. Így hozták létre Brennan, Clark és Shaver (1998) a Közvetlen Kapcsolatok Élményei (ECR) kérdőívet, amely egyszerre tesz lehetővé kategoriális és dimenzionális mérést is. Az általunk is használt hosszú változata 142 itemből áll, a vizsgálati személyek mindegyiket egy 7 fokozatú Likert skálán értékelik. A kérdőív alapján mérhető a vizsgált személyek kapcsolaton belül megélt szorongás szintje, és az elkerülés mértéke. Ugyanakkor 12 alskálát is kidolgoztak, amelyek egy sokkal finomabb, részletesebb képet nyújtanak az illetőnek a romantikus kapcsolatban megélt érzéseiről, viselkedéséről. Nagy László leírásában ezek a következők:

1. a partner jó kötődési személy („partner is a good attachment figure”),
2. szeparációs szorongás („separation anxiety”),
3. önállóság („self-reliance”),
4. kényelmetlenség-érzés a partner közelségétől („discomfort with closeness”),
5. harag vagy frusztráció a partnerrel szemben („anger or frustration with partners”),
6. bizonytalanság a partner érzéseit illetően („uncertainty about feelings of the partner”),
7. a partnertől való függés kényelmetlen („discomfort with dependence”),
8. bizalom a partnerekben („trust in partners”),

9. szerethetőség vagy kapcsolati önértékelés („lovability or relational self-esteem”),
10. sürgető vágy a partnerrel való egybeolvadásra („repellant desire to merge with partner”),
11. a függetlenség fenntartása a kapcsolaton belül („independence with respect to relationship),
12. félelem az elhagyatástól („fear of abandonment”).”

(Nagy, 2005a, 230.old.)

Nagy László (2005b) vizsgálatai igazolták, hogy mind a szorongás és elkerülés dimenzió tekintetében, mind a 12 alszála megbízhatósága, így a teszt belső konzisztenciája megfelelő (Cronbach-alfa mutatóik 0,67-0,96 között mozogtak). A teszt-reteszt vizsgálat értékei is kiválóak voltak (0,7 és 0,8 közöttiek). Azért használtuk a kérdőívnek ezt a hosszabb változatát, mert nagyon sok plusz információval szolgálnak az alszálak, amelyek elvesztek volna, ha csak a rövidített formát alkalmazzuk.

3. EREDMÉNYEK

3.1. A gyermekkori kapcsolatok számának alakulása

Első kérdésünk első hipotézise szerint azt feltételeztük, hogy szegényesebb kapcsolatrendszerre volt gyermekkorában a börtönbüntetését töltő személyeknek, mint a büntetlen előéletűeknek, emiatt gyakrabban fordul elő náluk extrém alacsony elemszám a szociális atomon. Ennek bizonyítására először több szempontú variancia analízissel néztük meg, hogy van-e eltérés a négy csoport között a gyermekkori szociális atomon feltüntetett személyek számában. A függő változó a feltüntetett személyek száma volt, a magyarázó változók pedig a B/NB és az Á/CS. A modell szignifikáns lett ($p = 0,023$), és a két magyarázó változó a függő változó varianciájának 4,7%-át magyarázza.

Annak megállapítása érdekében, hogy ez az eltérés mely csoportok között hogyan jelentkezik, kétmintás t-próbával hasonlítottuk össze a feltüntetett személyek számát.

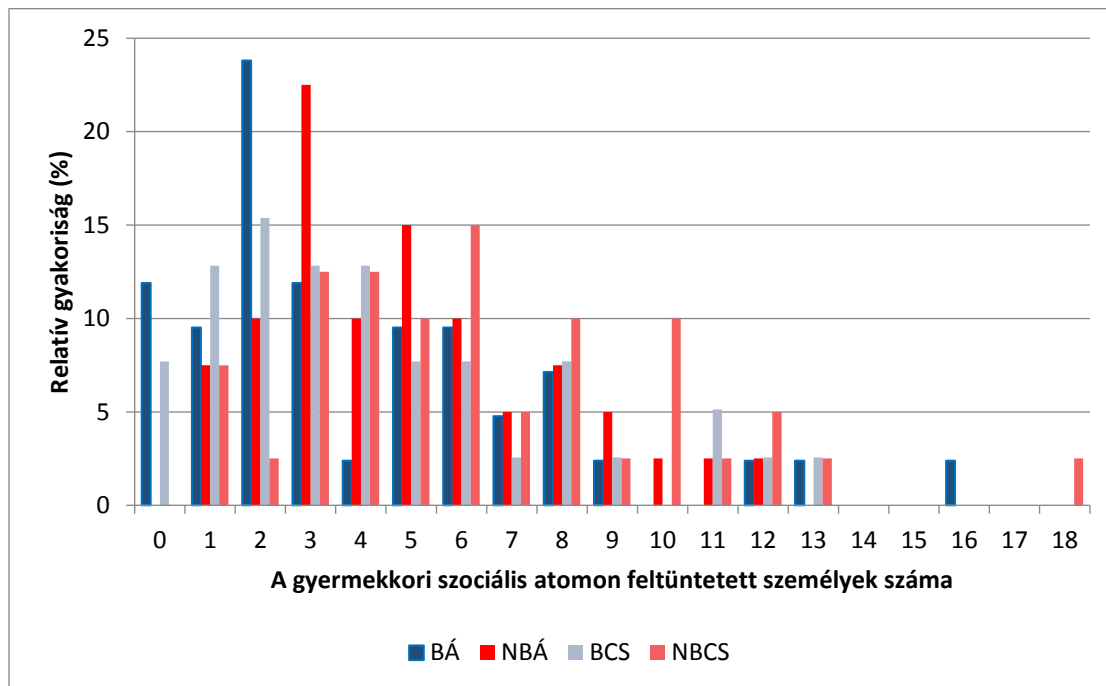
Az eredmények szerint szignifikáns különbség mutatkozik a családban felnövekvő büntetlen előéletű vizsgálati személyek és a másik három csoport válaszai között abban, hogy hány ember szerepel a gyermekkorra vonatkozó szociális atomon, de nincs szignifikáns különbség az állami gondoskodásban felnövekvő két csoport között (lásd 5. táblázat).

5. táblázat: A gyermekkori szociális atomon feltüntetett személyek számának összehasonlítása kétmintás t-próbával (** $p \leq 0.001$, ** $p \leq 0.01$, * $p \leq 0.05$)

	BÁ (átlag: 4.16 szórás: 3.69)	NBÁ (átlag: 4.95 szórás: 2.86)	BCS (átlag: 4.4 szórás: 3.38)	NBCS (átlag: 6.42 szórás: 3.87)
NBÁ	p=0.288 t=1,069			
BCS	p=0.767 t=0,296	p=0.437 t=0,780		
NBCS	p=0.007** t=2,764	p=0.049* t=1,993	p=0.012* t=2,542	

Ha azokat a csoportokat nézzük, amelyek között szignifikáns lett a különbség, akkor azt látjuk, hogy a két büntetlen előéletű csoport között szinte csak jelzés értékű lett ez az eredmény ($p=0,049$), tehát közöttük van a legkisebb eltérés. További elemzéseknek vetettük alá az

értékeket, hogy részletesebb képet kapjunk az egyes csoportok közti eltérések természetéről. Ezért szétbontottuk, hogy az egyes vizsgálati csoportokban szereplő személyek hány, számukra fontos személyt jelöltek meg a gyermekkori szociális atomon. A 6. ábrán látszik, hogy mindkét büntetlen előéletű csoportban kevés a szélsőségesen alacsony számú kapcsolat, eltérés a nagyobb értékeknél van közöttük.

6. ábra: A gyermekkorra vonatkozó szociális atomon feltüntetett személyek száma

A diagramon az is szembeötlő, hogy a legfontosabb különbség a büntetlen előéletűek és a börtönbüntetésüket töltők között, hogy csak a börtönbüntetésüket töltőknél fordult elő olyan, hogy senkit nem tüntettek fel a gyermekkori szociális atomon, vagy extrém alacsony számú kapcsolat szerepel. Az állami gondoskodásban felnővekvőknek 45%-a (19 fő) tüntetett fel 2 vagy annál kevesebb embert, a családban felnővekvőknek is 35%-a (14 fő). Ilyen alacsony érték a büntetlen előéletűek esetében a volt állami gondozottaknál 17,5%-ban, a családban felnővekvőknél pedig 10%-ban fordult elő. Khí-négyzet próbával összehasonlítottuk a csoportokat aszerint, hogy hány főnél szerepelt kettő vagy annál kevesebb személy a gyermekkori szociális atomon (lásd 6. táblázat). A kapott eredményekből kitűnik, hogy a két büntetlen előéletű csoport között nincs szignifikáns különbség, és a két börtönbüntetését töltő csoport között sem, viszont szignifikáns különbségeket kapunk, ha a büntetlen előéletűeket a

büntetett előéletűekkel hasonlítjuk össze mind az állami gondoskodásban felnővők, mind a családjukban nevelkedők esetén.

6. táblázat: A gyermekkori szociális atomon feltüntetett személyek számának összehasonlítása aszerint, hogy kettő vagy annál kevesebb ember szerepel-e rajta, khi-négyzet próbával mérve (** $p \leq 0.001$, ** $p \leq 0.01$, * $p \leq 0.05$)

	BÁ	NBÁ	BCS
NBÁ	0,006** $\chi^2=7,279$		
BCS	0,392 $\chi^2=0,730$	0,064 $\chi^2=3,424$	
NBCS	0,000*** $\chi^2=12,605$	0,330 $\chi^2=0,948$	0,006** $\chi^2=7,527$

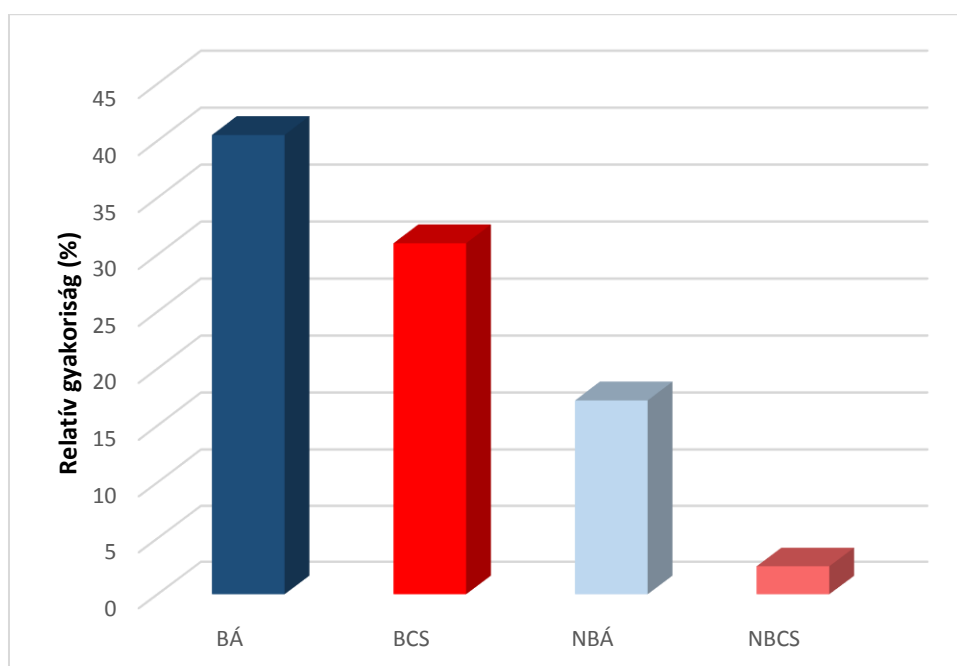
Tehát az extrém alacsony kapcsolat-szám mind az állami gondoskodásban, mind a családban felnövekvő személyeknél elsősorban a büntettséghez kapcsolódott, ugyanakkor az állami gondozottság és a büntetett előélet együtt még erősebben kapcsolódik hozzá

3.2. A gyermekkori jelentős kapcsolatok megmaradásának vizsgálata

Második kutatási kérdésünk arra vonatkozott, hogy van-e védő szerepe a kapcsolatok tartósságának az antiszocialitással szemben. Vajon az állami gondoskodásban felnövekvő büntetlen előéletű személyekre mely kapcsolatok fennmaradása jellemző?

Ennek vizsgálata során összevetettük a gyermekkori és a jelenre vonatkozóan kitöltött szociális atomot, és azt vizsgáltuk, hogy kik azok a személyek, akik mindkét ábrán szerepelnek.

A második hipotézisünk az volt, hogy kevesebb olyan személy van a büntetlen előéletűek között, akinek egyetlen kapcsolata sem maradt fenn gyermekkorából a jelenig. A 7. ábra azoknak a százalékos arányát mutatja, akiknek egyetlen átfedés sem volt a két szociális atomja között, tehát egyetlen személy sem maradt fontos a jelenig a gyermekkori kapcsolatok közül. Már ez alapján látható, hogy nagy különbség van a börtönbüntetésüket töltők és a büntetlen előéletűek között, de az állami gondoskodásban és a családban felnövekvők között is. Nagyon szembetűnő, hogy a büntetlen előéletű, családban felnövekvők közül csak egyetlen személynél nem volt átfedés a két szociális atom között.

7. ábra: A vizsgálati személyek közül azoknak a százalékos aránya, akiknek a gyermekkori szociális atomon szereplő kapcsolataiból egy sem szerepel a jelenkorin

Ahhoz, hogy értelmezni tudjuk a látottakat, az adatokat χ^2 -próbával elemeztük tovább. Egyrészt összevetettük a családban felnövekvők eredményeit az állami gondoskodásból kikerültekkel. Azt találtuk, hogy az eltérés szignifikáns a két csoport között ($\chi^2_{(1)} = 10,291$; $p = 0,001$), tehát a családban felnövekvő személyeknél szignifikánsan ritkábban fordul elő, hogy nem marad fenn felnőtt korig egyetlen fontos kapcsolata sem. Ha a börtönbüntetésüket töltő személyeket vetjük össze a büntetlen előéletűekkel, akkor azonban még jelentősebb különbség mutatkozik ($\chi^2_{(1)} = 18,728$; $p \leq 0,001$), vagyis a börtönbüntetésüket töltőknél gyakoribb az, hogy nem marad fenn egyetlen gyermekkori kapcsolat sem.

Ha az állami gondoskodásban felnövekvő két csoportot vetjük össze, akkor azt látjuk, hogy itt is szignifikáns az eltérés ($\chi^2_{(1)} = 6,129$; $p = 0,013$), azaz a börtönbüntetésüket töltőknél gyakrabban szakad meg minden kapcsolat a felnőtt korra. Ezek alapján fontosnak gondoltuk azt megvizsgálni, hogy kik azok a személyek, akik megmaradnak, ebben van-e eltérés a csoportok között.

A harmadik hipotézisünkben azt feltételeztük, hogy a büntetlen előéletű csoportban gyakrabban maradt fenn kapcsolat a szülőkkel, vagy állami gondoskodásban élők esetén a szülőt helyettesítő felnőtt figurával. A könnyebb elemzés érdekében a feltüntetett személyeket az

alábbi kategóriákba soroltuk: anya, apa, testvér, nevelőanya, nevelőapa, nagyszülő, nevelő, barát/barátnő, más rokon, más nem rokon. A más rokon kategóriába pl. a nagynéni, nagybácsi, unokatestvér került, míg a más nem rokon kategóriába soroltuk például a tanárt és a szomszédot (lásd 7. táblázat).

7. táblázat: Azoknak a személyeknek az előfordulási gyakorisága, akik mindkét szociális atomon szerepelnek

	BÁ	BCS	NBÁ	NBCS	Össz
anya	11	18	5	31	65
apa	6	11	5	23	45
testvér	37	42	16	33	128
nevelőanya	0	0	3	0	3
nevelőapa	0	1	3	1	5
nagyszülő	1	4	2	5	12
nevelő	0	0	4	0	4
barát/barátnő	2	6	23	12	43
más rokon	7	0	1	9	17
más nem rokon	0	0	1	0	1

A nevelő kategória csak az állami gondoskodásban felnőveknél szerepelhet, illetve náluk valószínűbb a nevelőszülő kategória is, ezért az összevont csoportok elemzése nem volt indokolt. A családban felnövekvőket és a családjukból kiemelt csoportot így önmagával vetettük össze. Az eredmény nagyon beszédes lett.

A családban felnőveknél a szülőkkel fenntartott kapcsolat szignifikánsan gyakoribb a büntetlen csoportban, mint a börtönbüntetésüket töltőknél: **anya** ($\chi^2_{(1)} = 8,238$; **p = 0,004**), **apa** ($\chi^2_{(1)} = 5,718$; **p = 0,017**). A többi szereplő tekintetében nem volt lényeges különbség a két csoport között. Tehát a vérszerinti családban növekvők esetében a szülőkkel ápolt kapcsolat fennmaradása függ össze a büntetlen előélettel.

A volt állami gondozottak körében ugyanakkor gyakrabban fordult elő a börtönviselt csoportban az, hogy a vérszerinti szülővel maradt fenn kapcsolat, bár ez a különbség nem szignifikáns. Jelentős viszont az eltérés abban, hogy gyakrabban marad fenn a felnőtt korig kapcsolata legalább egy nevelővel és/vagy baráttal, kortárssal a büntetlen előéletű csoportnak: **nevelő** ($\chi^2_{(1)} = 4,415$; **p = 0,036**), **barát/barátnő** ($\chi^2_{(1)} = 13,362$; **p ≤ 0,001**).

Mivel a nevelőszülőknek kiemelten fontos szerepe lehet az állami gondoskodásból kikerülő életében, ezért külön megvizsgáltuk, hogy a velük megjelenő kapcsolatok hogyan alakultak. Az előző összehasonlításban nem jelentkezett szignifikáns eltérés a nevelőszülők tekintetében, de ennek oka az lehetett, hogy nem minden állami gondoskodásban felnövekvő volt nevelőszülőknél, így az egész vizsgálati mintát nem használhatjuk a velük való kapcsolat elemzésére. A börtönbüntetését töltő csoportból 20 fő volt nevelőszülőknél, míg a büntetlen előéletűek közül 17 fő, amelyet χ^2 próbával összehasonlítva azt látjuk, hogy nincs lényeges eltérés a két csoport között ($\chi^2_{(1)} = 2,095$; $p = 0,14$). A 20 büntetett előéletű vizsgálati személyből senki nem jelenítette meg a jelenkori kapcsolatok között a nevelőszülőket, míg a 17 büntetlen előéletűből 5-en feltüntették a jelenkori szociális atomon is valamelyiküket (vagy mindkét nevelőszülőt). Ez az eltérés χ^2 próbával mérve önmagában is szignifikáns ($\chi^2_{(1)} = 8,389$; $p = 0,003$). Mivel itt az egyik érték 0, ezért Fischer egzakt próbával is megnéztük, azzal is hasonló eredményt kaptunk ($p=0,011$). Ha tovább elemezzük az adatokat, és azt nézzük meg, hogy kik azok, akik a kérdőívben utalnak arra, hogy máig is fennáll a kapcsolat közte és a nevelőszülő között, akkor még nagyobb eltérést találunk. A 20 börtönbüntetését töltőből csak 3 említi, hogy máig is tartja a kapcsolatot volt nevelőszülőjével, míg a 17 büntetlen előéletűből 9-nek van valamilyen kapcsolata velük (χ^2 próbával: $\chi^2_{(1)} = 21,873$; $p \leq 0,001$).

Természetesen felmerül a kérdés, hogy vajon a börtönbüntetésüket töltőknél a kapcsolat megszakadását maga a börtönbe kerülés okozta-e, hiszen ha igen, az torzítja az eredményt, ezért negyedik hipotézisünkben azt vetettük fel, hogy nem a börtönbe kerülés volt a kapcsolatok megszakadásának oka. Az eredmények vizsgálata során további elemzéseknek vetettük alá azt, hogy milyen okkal magyarázták az illetők a kapcsolat megszakadását (lásd 8. táblázat).

8. táblázat: A négy vizsgált csoport tagjai mivel magyarázták a kapcsolat megszakadását

	halál	távol-ság	össze- veszés	intézet- be ke- rülés	börtön	saját hiba	beteg- ség	szülő került börtönbe	nem tudja	össz
BÁ	14	30	8	7	13	4	2	3	1	82
BCS	22	23	14	0	7	0	0	0	3	69
NBÁ	9	52	5	6	0	0	0	0	0	72
NBCS	13	45	7	0	0	0	0	0	1	66
Össz	58	150	34	13	20	4	2	3	5	289

Látható az eredményből, hogy a kapcsolatok legnagyobb része a távolság miatt szakadt meg (ide azokat a válaszokat soroltuk, melyek arról szóltak, hogy elköltöztek, más iskolába, intézetbe kerültek, végeztek és elkerültek egymás közeléből, vagy kikerültek az intézetből). A második leggyakoribb oka a kapcsolatok megszakadásának a szociális atomon feltüntetett fontos személy halála. A börtönbe kerülés az állami gondoskodásból kikerülőknél a harmadik helyen szerepel ugyan, de ez az összes megszűnő kapcsolatnak csak a 15,8%-a. Ha még hozzá vesszük azt a 4 esetet, amikor az illető saját hibáival magyarázta a megszűnés okát (ide azokat a válaszokat soroltuk, ahol arra hivatkozik, hogy ő tett valami rosszat, pl. „a balhéim miatt”, „az életvitelem miatt”), akkor is csak a megszűnő kapcsolatok 20,7%-a történt az illető hibájából, az összes többi rajta kívül álló okkal magyarázható. A családban felnövekvők esetében még kisebb ez az arány, hiszen ott a kapcsolatoknak csak 10%-a szűnt meg amiatt, hogy az illető börtönbe került. Náluk elég magas még az összeveszés aránya, ahol nem tudjuk, hogy a veszekedésnek oka volt-e az illető életvitele, de összességében kimondhatjuk, hogy a börtönviselt csoport kapcsolatainak a nagy része is önhibáján kívül szakadt meg, tehát nem a börtönbe kerülés volt a kiváltó ok. Ha részletesen elemezzük, hogy mely kapcsolatok szűntek meg a börtönbe kerülés miatt (lásd 9. táblázat), látszik, hogy a megszűnő kapcsolatokból csak kettő volt szülő és kettő nevelő (a két szülőt ugyanaz a személy jelölte, és a két nevelőt is egy személy). A börtönbekerülés miatt megszűnő kapcsolatok zöme a barát/barátnő kategóriába tartozik.

9. táblázat: A különböző kapcsolatok megszakadását hány esetben magyarázták a börtönbe kerüléssel a vizsgálati személyek

	anya	apa	testvér	nevelő	barát/ barátnő	más rokon	nem rokon
BÁ	0	0	2	2	6	3	0
BCS	1	1	0	0	3	0	2

Ha azt vizsgáljuk, hogy azok közül, akiknek nem maradt fenn egyetlen kapcsolata sem a gyermekkorból, hányan említették, hogy börtön miatt is szakadt meg valamennyi, azt látjuk, hogy az állami gondoskodásban felnövő 24 személyből is csak 3, míg a családban felnövő 15-ből 1 említette a börtönt okként legalább egy megszakadt kapcsolat esetén.

Mindezek alapján kimondhatjuk, hogy nem magyarázható a börtönbe kerüléssel az, hogy a börtönviselt csoportban szignifikánsan gyakoribbak az olyan vizsgálati személyek, akiknek egyetlen gyermekkori fontos kapcsolata sem marad fenn felnőtt korig.

3.3. A gyermekkori jelentős kapcsolatok minőségének vizsgálata

A harmadik kutatási kérdésünk az volt, hogy a gyermekkori kapcsolatok minősége, az azokkal kapcsolatos emlékek összefüggést mutatnak-e azzal, hogy valaki bűnelkövetővé válik vagy nem.

Ötödik hipotézisünk vizsgálatához először megnéztük, hogy a gyermekkori szociális atomon megjelenő személyekről milyen értékelést adtak a résztvevők. A 10. táblázat azt mutatja meg, hogy az egyes csoportokban milyen értékelések születtek az öt fokozatú Likert skálán (a teljesen pozitívtól a teljesen negatívig terjedően).

10. táblázat: A gyermekkori szociális atomon feltüntetett kapcsolatok minőségének megítélése

	BÁ	BCS	NBÁ	NBCS
teljesen pozitív	105	126	110	95
általában pozitív	27	28	38	107
hol ilyen, hol olyan	27	14	31	39
általában negatív	2	2	6	3
teljesen negatív	13	4	5	3
össz	174	174	190	247

Az összes, szociális atomon szereplő kapcsolat értékelése ordinális skálának tekinthető, és Mann-Whitney próbával vizsgálható az, hogy az egyes csoportok szignifikánsan más válaszokat adtak-e ennek tekintetében. Ezeknek a Mann-Whitney-próbáknak az eredményeit foglalja össze a 11. táblázat, ahol szignifikáns különbség esetén annak a csoportnak a nevét tüntettük fel, amelyben lényegesen több pozitív (tehát inkább a teljesen pozitív felé és kevésbé a teljesen negatív felé hajló) választ adott.

11. táblázat: A gyermekkori szociális atomon feltüntetett személyekkel megélt kapcsolat értékelésének összehasonlítása Mann-Whitney próbával (** $p \leq 0.001$, * $p \leq 0.01$, $p \leq 0.05$)

B/NB	Á/CS	BÁ/NBÁ	BCS/NBCS
B $U = 63784$ $p \leq 0,001***$	$U = 75502$ $p = 0,694$	$U = 16474$ $p = 0,950$	BCS $U = 14711$ $p \leq 0,001***$

Amint az látható a börtönbüntetésüket töltő személyek által adott értékelések szignifikáns módon tolnak el a pozitív megítélés irányába a büntetlen előéletűek értékeihez képest. Nem találunk ilyen eltérést, ha az állami gondoskodásban felnővekvőket a családban felnővekvőkkel

vetjük össze, illetve akkor sem, ha a két állami gondoskodásból kikerült csoportot egymással hasonlítjuk össze. Ugyanolyan jelentősen szignifikáns az eltérés viszont a vérszerinti családjukban felnővekvő két csoport között. Ha a gyakorisági táblázatot (10. számú) megnézzük az is látszik, hogy az eltérés abból adódik, hogy a börtönbüntetését töltő, családjukban felnővekedett személyek sokkal gyakrabban ítélték „teljesen pozitív”-nak a szociális atomon megjelenített kapcsolatot, míg a büntetlen előéletűek inkább az „általában pozitív” értékelést részesítették előnyben.

3.4. Vér szerinti szülőkkal kapcsolatos értékelések

A hatodik hipotézisünk az volt, hogy a börtönbüntetésüket töltő személyek gyakrabban tüntetnek fel negatív kapcsolatot vér szerinti szüleikkel, mint a büntetlen előéletűek, ezért először azt vizsgáltuk meg, hogy egyáltalán negatív értékelés milyen gyakran született a vizsgált csoportokban. A 12. táblázat azt mutatja meg, hogy a gyermekkori szociális atomon megjelenő jelentős kapcsolatok közül hány volt negatívként megjelölve. Negatívnak azt vettük, ahol azt nyilatkozta a vizsgálati személy, hogy általában negatív, vagy teljesen negatív kapcsolatot élt meg az illetővel.

12. táblázat: A feltüntetett gyermekkori kapcsolatok száma, aszerint hogy negatívnak értékelte-e a vizsgálati személy

	Nem negatív	Negatív	Összesen
BÁ	159	15	174
BCS	168	6	174
NBÁ	179	11	190
NBCS	241	6	247

A 12. táblázat részletesebb vizsgálata azt is megmutatja, hogy a szociális atomon főleg nem negatív kapcsolatok jelentek meg. A családban felnővekvőknél az összes kapcsolatnak csupán 2.85%-a volt negatív, de az állami gondoskodásban élőknél is csak 7,14%. KHI-négyzet próbával megvizsgálva ezt az eredményt, azt látjuk, hogy az eltérés a két csoport között mégis szignifikáns ($\chi^2_{(1)} = 7,809$; $p = 0,005$), tehát bár általában negatív szereplő kevés jelenik meg a szociális atomon, azok jellemzően inkább az állami gondoskodásból kikerült vizsgálati személyeknél szerepelnek.

Ha ugyanígy összevetjük a börtönviselt, illetve büntetlen előéletűek csoportját, akkor nem találunk szignifikáns különbséget. Az éppen börtönbüntetését töltők csoportja az összes kapcsolat 6%-át ítélte negatívnak, míg a büntetlen előéletűeknél ez az arány 4% ($\chi^2_{(1)} = 1,933$; $p = 0,164$).

Ezután megvizsgáltuk, hogy milyen gyakran jelenik meg vér szerinti szülő a gyermekkori szociális atomon (lásd 13. táblázat „összesen” oszlopa).

13. táblázat: A vér szerinti szülővel feltüntetett gyermekkori kapcsolatok száma, aszerint hogy hogyan értékelte annak minőségét a vizsgálati személy

	Nem negatív	Negatív	Összesen
BÁ	24	4	28
BCS	41	2	43
NBÁ	11	3	14
NBCS	59	1	60

Ha az összevont csoportokat hasonlítottuk össze, akkor nem találtunk különbséget a börtönbüntetésüket töltő és a büntetlen előéletűek között ($\chi^2_{(1)} = 0,158$; $p = 0,690$), viszont jelentősen több esetben tüntettek fel vér szerinti szülőket a családban felnövekvők az állami gondoskodásból kikerülőkhöz képest ($\chi^2_{(1)} = 24,80$; $p \leq 0,001$).

A családban felnövekvőknél a büntetlen előéletűek jelenítik meg gyakrabban a szülőket, mint a börtönviselt csoport, bár ez az eltérés nem szignifikáns ($\chi^2_{(1)} = 0,0056$; $p = 0,812$). Ezzel szemben, ha a két állami gondoskodásból kikerült csoportot hasonlítjuk össze, azt látjuk, hogy a börtönbüntetésüket töltők szignifikánsan gyakrabban említik meg a szülőket a gyermekkori szociális atomjukon, mint a büntetlen előéletű társaik ($\chi^2_{(1)} = 3,844$; $p = 0,049$).

Megvizsgáltuk azt is, hogy a szülő milyen gyakran szerepel negatív kapcsolatként a vizsgálati személyeknél. Ahogyan az a 13. táblázaton is látszik, rájuk vonatkozóan is nagyon kevés negatív értékelés jelent meg a vizsgálati személyeknél, és ezek főleg az állami gondoskodásban felnövőkre voltak jellemzőek: családban felnövőknél összesen 3 (összes szülőre vonatkozó válasz 2,8%-a) esetben, míg állami gondoskodásban felnövekvőknél 7 esetben (összes szülőre vonatkozó válasz 16,66%-a). Ha ezt khi-négyzet próbával összehasonlítjuk, azt látjuk, hogy erősen szignifikáns az eltérés abban, hogy a megjelenő szülők milyen megítélésűek a családban felnövőknél, illetve az állami gondoskodásból kikerülőknél ($\chi^2_{(1)} = 8,789$; $p = 0,003$), azaz lényegesen gyakrabban jelennek meg negatív előjellel az utóbbi csoportban. Az is látható, hogy

az állami gondoskodásban felnővekvőknél több, mint kétszer akkora százalékban jelenik meg a szülő negatívként, mint bárki más.

Aszerint, hogy büntetett előéletű-e az illető, nem volt lényeges eltérés. A börtönbüntetésüket töltő vizsgálati személyek 6 (összes szülőre vonatkozó válasz 8,4 %-a) esetben ítélték negatívnak az említett kapcsolatot, míg a büntetlen előéletűek között 4 esetben szerepelt negatívként a szülő (összes szülőre vonatkozó válasz 4,76%-a). Khí-négyzet próbával összevetve ezeket az értékeket azt látjuk, hogy ez az eltérés nem szignifikáns ($\chi^2_{(1)} = 0,867$; $p = 0,351$). Ha a családon belül felnővekedett és az állami gondoskodásból kikerülő csoportokat vetjük össze büntettség szerint, akkor sem kapunk szignifikáns eltérést ($\chi^2_{(1)} = 0,342$; $p = 0,558$; $\chi^2_{(1)} = 0,789$; $p = 0,374$).

Az eredmények tehát azt mutatják, hogy a vér szerinti szülő szignifikánsan ritkábban jelenik meg az állami gondoskodásban felnővekvőknél, és ha megjelenik, akkor is gyakrabban kap negatív megítélést, mint a vér szerinti családban felnővekvők csoportjában. Elvárásainkkal ellentétben nem volt lényeges eltérés a börtönbüntetésüket töltők és a büntetlen előéletűek között abban a tekintetben, hogy negatívként jelent-e meg a szülő figurája a gyermekkorra vonatkozóan.

3.5. A nevelőszülőkkal, nevelőkkel kapcsolatos értékelések

Mivel az állami gondoskodásban felnővekvők esetében a nevelőszülő vagy a nevelő szerepelhet szülő pótló figuraként, ezért azt feltételeztük, hogy közülük a büntetlen előéletűek gyakrabban említenek pozitív kapcsolatot nevelőszüleikkel, nevelőkkel a gyermekkori szociális atomon. Megnéztük tehát, hogy milyen értékelést adtak a vizsgálati személyek a nevelőszüleikkel, *nevelőkkel való kapcsolatukra*.

A nevelőszülők megjelenését a 14. táblázatba foglaltuk össze. Mivel 0 érték is szerepel a táblázatban, ezért χ^2 próbát nem lehet számolni, így Fischer exact tesztet végeztünk, és azt kaptuk, hogy erősen szignifikánsan több pozitív értékelést adtak a büntetlen előéletű személyek a nevelőszülők tekintetében ($p \leq 0,001$).

14. táblázat: Állami gondoskodásban felnővőknél a nevelőszülővel feltüntetett kapcsolat minősége gyermekkorban

	Pozitív (teljesen vagy általában)	Hol ilyen, hol olyan	Negatív (teljesen vagy általában)	Összesen
BÁ	0	3	1	4
NBÁ	10	0	0	10

Amint az a 15. táblázatból látszik, a büntetlen előéletűek esetében az is sokkal gyakoribb, hogy egy nevelővel pozitívnak értékelt kapcsolat jelenik meg a szociális atomon. Kí-négyzet próbával összevetve, azt látjuk, hogy ez a különbség azonban csak jelzés értékű ($\chi^2_{(1)} = 3,576$; $p = 0,058$). Negatív, vagy semleges kapcsolatot csak két-két esetben említ mindkét vizsgált csoport, ebben eltérés nincs a büntetett és büntetlen előéletűek között. Úgy tűnik tehát, hogy a nevelők szinte csak akkor jelentek meg a gyermekkori szociális atomon, ha pozitív szerepet játszottak az vizsgálati személy életében.

15. táblázat: Állami gondoskodásban felnővőknél a nevelőkkel feltüntetett kapcsolat minősége gyermekkorban

	Pozitív (teljesen vagy általában)	Hol ilyen, hol olyan	Negatív (teljesen vagy általában)	Összesen
BÁ	7	1	1	9
NBÁ	17	0	2	19

3.6. A gyermekkori élmények elemzése

A következő hipotéziseink a származási családdal kapcsolatos gyermekkori emlékekre vonatkoztak. Az emlékeket tartalomelemzéssel dolgoztuk fel. A kapott válaszok alapján kategóriákat hoztunk létre, amelyekbe besoroltuk az élményeket. Mind a pozitív, mind a negatív emlékek tekintetében egy-egy vizsgálati személy akár több kategóriába is besorolható volt az alapján, hogy válaszaiban milyen tartalmak jelentek meg, hiszen sokszor előfordult, hogy egy személy többféle emléket is elmondott (pl. „Kirándulások, családi közös események, érzelmek: szeretetet, boldogságot adtak”, „Veszekedések, balhék, mostohaapám ivott, gáz volt. Édesanyám meghalt”). A kategóriákat a 16. és a 17. táblázatban foglaltuk össze:

16. táblázat: *Posztív emlékek kategóriái*

1. poz.	Minden/sok minden, más általános, semmitmondó válasz (pl. „jó volt”, „minden jó volt”)
2. poz.	Anyagi - ide pénz és tárgyi ajándékok említését soroltuk (pl. „zsebpénzt kaptam”, „amikor először kaptam focilabdát”)
3. poz.	Élmények, együttlét (pl. „együtt töltöttük az időt”, „családi összejövetelek”, „közös kirándulás”)
4. poz.	Kapcsolattartás- csak állami gondozottaknál (pl. „képeslapok”, „látogattak”, „telefonálások”)
5. poz.	Támasz, törődés (pl. „törődtek velem”, „mindig mellettem álltak”)
6. poz.	Példakép, minta (pl. „mintát mutattak egy példás családi életre”, „gyermekkori bálvány”)
7. poz.	Nevelés, tanítás (pl. „elveimet tőlük kaptam”, „együtt tanulás”)
8. poz.	Kapott érzelmek – ide azokat a válaszokat soroltuk, amelyek azt fejezték ki, hogy érzelmeket kapott a családtól (pl. „boldogság”, „nagyon szerettek”, „én voltam a kedvenc”)
9. poz.	Érzelmek feléjük – ide olyan válaszokat soroltunk, melyek azt fejezték ki, hogy mit érzett a vizsgálati személy a család iránt (pl. „szerettem őket”)
10. poz.	Egyéb- az előzőekben nem sorolható, általában nem is egyértelműen pozitív emlék (pl. „anyám bement és megverte a tanárokat”, „én gondoskodtam a testvéreimről”)

17. táblázat: *Negatív emlékek kategóriái*

1.neg.	Szülők/nevelőszülők válása (pl. „szülők válása”, „a válás”)
2.neg.	Szülő/nevelőszülő vert/bántalmazott más családtagot (pl. „nevelőfaterom megverte anyámat”, „verekedtek a szüleim”)
3.neg.	Szülő/nevelőszülő alkoholizmusa (pl. „apám ivott”, „anyám nagy alkoholista volt”)
4.neg.	Szülő/nevelőszülő verte/bántalmazta őt- ide akkor soroltuk, ha az illető kihangsúlyozta, hogy rendszeres és/vagy súlyos fenyegetést kapott (pl. „apa sokat vert”, „ütöttek, vertek”, „hozzám vágta a magnót is”)
5.neg.	Kikapás/pofon- ide azt soroltuk, ha a fizikai fenyegetés enyhébb formáit említi (pl. „egy-két pofon”, „néha kikaptam”)
6.neg.	Szidás/büntetés (pl. „nagyon leszidtak, mert...”, „leszidások”)
7.neg.	Veszekedés (pl. „néha összeveszések”, „szülők közötti veszekedés”)
8.neg.	Szülő/nevelőszülő halála (pl. „apám halála”, „meghalt anyukám”)
9.neg.	Más halála (pl. „húgom elvesztése”)
10.neg.	Elhanyagolás, szeretethiány (pl. „anyám nem foglalkozott velem”, „nem törődött velem”)
11.neg.	Saját „rossz” cselekedet - az illető olyan eseményt említi, amikor ő tett valami „rosszat” (pl. „csínytevések, amik rosszul sülték el”, „iskolából kirúgtak, első ügyeim”)
12.neg.	Bekerülés az otthonba (pl. „állami gondozásba kerültem”, „nem mondta meg, hogy hova kerülünk, csak az intézetben derült ki, hogy bekerültünk”)
13.neg.	Nevelőszülő pénzhétsége (pl. „pénzért csinálták”, „le kellett volna adni nekik a családi pótlékot”, „Mamika kicsit pénzhéves volt”)
14.neg.	Egyéb- az előző kategóriákba nem sorolható emlékek (pl. „édesapámat nem ismertem”, „az fáj, hogy a két húgom fel tudott nevelkedni otthon”)

Miután kialakítottuk ezeket a kategóriákat, felkértünk 5 független szakembert (hárman közülük pszichológus, ketten pedig pszichiáter végzettségűek), hogy az összes emléket sorolják be a fenti kategóriákba. Azokat a tételeket, melyekre a besorolások nem voltak egyértelműek, megbeszéltük, és közösen döntöttük el, hogy melyik kategóriába soroljuk. A feldolgozásban tehát ezeket a konszenzusos besorolásokat használtuk.

A 18. és 19. táblázatokban összefoglaltuk, hogy az egyes csoportokba tartozó vizsgálati személyek milyen gyakorisággal említették a különböző kategóriákat a pozitív illetve negatív emlékeknek.

18. táblázat: A pozitív emlékek előfordulásának gyakorisága a négy vizsgált csoportban

	1. poz	2. poz	3. poz	4. poz	5. poz	6. poz	7. poz	8. poz	9. poz	10. poz
BÁ	1	1	6	13	1	0	1	0	0	2
BCS	5	6	17	0	6	0	1	2	1	1
NBÁ	1	0	10	8	1	0	0	0	0	6
NBCS	2	3	21	0	4	4	7	8	2	2

19. táblázat: A negatív emlékek előfordulásának gyakorisága a négy vizsgált csoportban

	1. neg	2. neg	3. neg	4. neg	5. neg	6. neg	7. neg	8. neg	9. neg	10. neg	11. neg	12. neg	13. neg	14. neg
BÁ	2	2	6	7	0	0	3	4	0	5	2	5	0	1
BCS	1	3	2	2	0	0	1	2	2	1	5	0	0	5
NBÁ	3	0	6	4	1	1	4	1	0	6	1	6	1	4
NBCS	1	2	1	1	6	4	6	3	1	2	1	0	0	11

Ahhoz, hogy az eredményeket értelmezni tudjuk, chí-négyzet próbával hasonlítottuk össze az emlékek előfordulási gyakoriságát a különböző csoportokban. Összevetettük a börtönbüntetésüket töltőket a büntetlen előéletűekkel, illetve a családban felnövekvőket az állami gondoskodásból kikerülőkkel. Ezek után az állami gondoskodásból kikerülő két csoportot és a családban felnövekvő két csoportot is összehasonlítottuk egymással, mert úgy tűnt, hogy a nagy csoportok közötti különbségekhez közelebb kerülünk, ha ezek eltéréseit is megvizsgáljuk. A próba eredményeit a 20. táblázatban foglaltuk össze. A szignifikáns eltéréseknél a szokásos rövidítéseket használva feltüntettük, hogy mely csoportnál volt gyakoribb az a tétel. Ahol nem szerepelnek értékek ott a próbát nem lehetett elvégezni, mert

vagy egyetlen elem sem szerepelt abban a kategóriában az adott csoportnál, vagy annyira alacsony számban, hogy kivitelezhetetlen lett a próba. Már első ránézésre feltűnő, hogy a börtönbüntetésüket töltők csak nagyon kevés tételnél különböznek szignifikánsan a büntetlen előéletűektől, ugyanakkor a családban felnövekvő csoport és az állami gondoskodásból kikerültek között számos, lényeges különbség adódott.

20. táblázat: A pozitív gyermekkori emlékek megjelenése a különböző csoportokban khi-négyzet próbával összehasonlítva (** $p \leq 0.001$, ** $p \leq 0.01$, * $p \leq 0.05$)

	NB/B	CS/Á	BÁ-NBÁ	BCS-NBCS
általános, semmitmondó	$\chi^2_{(1)} = 1,020$ $p = 0,312$	$\chi^2_{(1)} = 3,144$ $p = 0,076$	$\chi^2_{(1)} = 0,001$ $p = 0,972$	$\chi^2_{(1)} = 1,496$ $p = 0,221$
anyagi	$\chi^2_{(1)} = 1,653$ $p = 0,198$	CS $\chi^2_{(1)} = 7,148$ $p = 0,008^{***}$	$\chi^2_{(1)} = 0,964$; $p = 0,326$	$\chi^2_{(1)} = 1,216$ $p = 0,270$
élmény, együttlét	$\chi^2_{(1)} = 1,936$ $p = 0,164$	CS $\chi^2_{(1)} = 14,753$; $p \leq 0,001^{***}$	$\chi^2_{(1)} = 1,498$ $p = 0,221$	$\chi^2_{(1)} = 0,628$ $p = 0,428$
kapcsolat-tartás	$\chi^2_{(1)} = 1,299$; $p = 0,254$	Á $\chi^2_{(1)} = 23,266$ $p \leq 0,001^{***}$	$\chi^2_{(1)} = 1,290$ $p = 0,256$	
támasz, törődés	$\chi^2_{(1)} = 0,334$ $p = 0,563$	CS $\chi^2_{(1)} = 6,092$ $p = 0,014^*$	$\chi^2_{(1)} = 0,001$; $p = 0,972$	$\chi^2_{(1)} = 0,518$; $p = 0,472$
példakép, minta	NB $\chi^2_{(1)} = 4,153$ $p = 0,042^*$	CS $\chi^2_{(1)} = 4,258$ $p = 0,039^*$		NBCS $\chi^2_{(1)} = 4,108$ $p = 0,043^*$
nevelés, tanítás	$\chi^2_{(1)} = 3,009$ $p = 0,083$	CS $\chi^2_{(1)} = 6,094$ $p = 0,014^*$	$\chi^2_{(1)} = 0,964$ $p = 0,326$	NBCS $\chi^2_{(1)} = 4,840$ $p = 0,028^*$
kapott érzelmek	NB $\chi^2_{(1)} = 3,918$ $p = 0,048^*$	CS $\chi^2_{(1)} = 11,067$ $p = 0,001^{***}$		NBCS $\chi^2_{(1)} = 3,950$ $p = 0,047^*$
érzelmek feléjük	$\chi^2_{(1)} = 0,352$ $p = 0,553$	$\chi^2_{(1)} = 3,173$ $p = 0,075$		$\chi^2_{(1)} = 0,321$ $p = 0,571$
egyéb	$\chi^2_{(1)} = 2,507$; $p = 0,113$	$\chi^2_{(1)} = 2,244$ $p = 0,134$	$\chi^2_{(1)} = 2,439$; $p = 0,118$	$\chi^2_{(1)} = 0,321$ $p = 0,571$

Látható az táblázatból, hogy az állami gondoskodásban felnövekvő két csoport egyetlen tételnél sem tér el szignifikánsan egymástól, tehát nincs lényeges különbség náluk a büntetett- illetve büntetlen előéletűek között a származási családdal kapcsolatos pozitív emlékek tekintetében.

Ugyanakkor, ha a családban felnővekvő vizsgálati személyeket vetjük össze az állami gondoskodásban felnővekvőkkel, akkor azt látjuk, hogy gyakorlatilag minden ténylegesen pozitív tétel tekintetében szignifikánsan több válasz érkezett a családjukban felnővekvő személyektől, hiszen csak a semmitmondó, általános válaszok és az olyanok, amelyek a vizsgálati személy érzelmeit fejezik ki a család felé (pl. szerettem őket) nem mutatnak szignifikáns eltérést. Egy kategória van, amelyben az állami gondoskodásban felnővekvők adtak több választ, de ez a szülővel való kapcsolattartásra vonatkozó válaszok kategóriája, amely csak náluk fordulhatott elő, így ez az eredmény természetes.

Ugyanakkor, ha a családban felnővekvő két csoportot önmagában hasonlítjuk össze, azt láthatjuk, hogy az első kategóriáknál nincs lényeges eltérés, míg a példakép, a nevelés, tanítás és a kapott érzelmek tekintetében szignifikánsan több válasz érkezett a büntetlen előéletűektől.

Ha a négy csoportot egyszerre vizsgáljuk, és az előéletük alapján differenciálunk, akkor azt látjuk, hogy a büntetlen előéletűeknél szignifikánsan gyakrabban fordult elő, hogy olyan emléket mondtak, amelyből az derült ki, hogy a család számukra mintául szolgált, példaképet jelentett (pl.: mintát mutattak egy példás életre”, „legfőbb minta”, „gyerekkori bálvány”); illetve sokkal gyakrabban jelentek meg náluk a kapott érzelmekről szóló válaszok (pl.: „erős szeretet”, „nagyon szerettek”, „én voltam a kedvenc”). Ez az eltérés abból adódik, hogy a családjukban felnővekvő, büntetlen előéletűeknél fordulnak elő ezek a válaszok. Az állami gondoskodásban felnővekvőknél a példakép nem jelenik meg egyszer sem, és a kapott érzelmek is csak két esetben, a büntetlen előéletűek csoportjában.

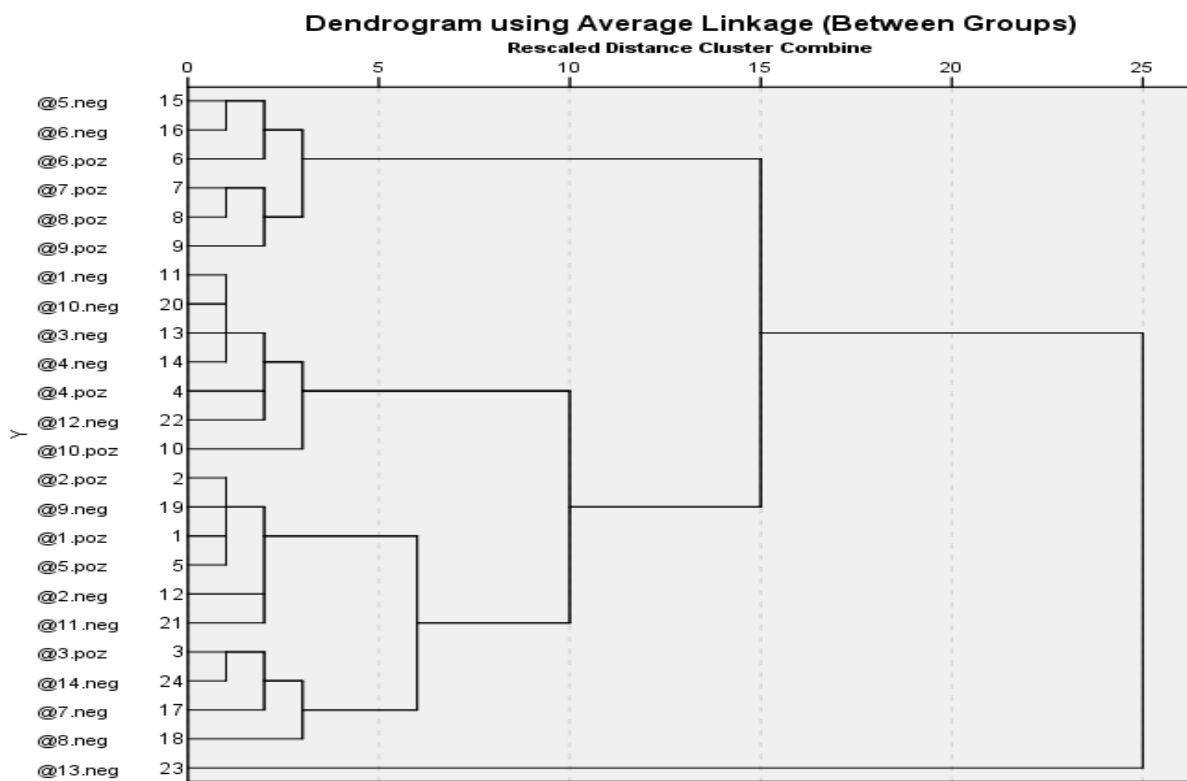
A családdal kapcsolatos gyermekkori negatív emlékeket szintén khí-négyzet próbával elemeztük. Ennek eredményeit a 21. táblázat tartalmazza.

21. táblázat: A negatív gyermekkori emlékek megjelenése a különböző vizsgálati csoportokban khi-négyzet próbával összehasonlítva (** $p \leq 0.001$, ** $p \leq 0.01$, * $p \leq 0.05$)

	NB/B	CS/Á	BÁ-NBÁ	BCS-NBCS
válás	$\chi^2_{(1)} = 0,163$ $p = 0,687$	$\chi^2_{(1)} = 1,230$; $p = 0,267$	$\chi^2_{(1)} = 0,268$; $p = 0,604$	$\chi^2_{(1)} = 0,000$ $p = 0,986$
mást bántalm.	$\chi^2_{(1)} = 1,306$ $p = 0,253$	$\chi^2_{(1)} = 1,464$ $p = 0,226$	$\chi^2_{(1)} = 1,952$ $p = 0,162$	$\chi^2_{(1)} = 0,241$ $p = 0,623$
alkoholizmus	$\chi^2_{(1)} = 0,060$; $p = 0,806$	Á $\chi^2_{(1)} = 5,593$ $p = 0,018^*$	$\chi^2_{(1)} = 0,008$ $p = 0,927$	$\chi^2_{(1)} = 0,373$; $p = 0,541$
bántalmazás	$\chi^2_{(1)} = 1,198$; $p = 0,274$	Á $\chi^2_{(1)} = 4,687$ $p = 0,030^*$	$\chi^2_{(1)} = 0,784$ $p = 0,376$	$\chi^2_{(1)} = 0,373$ $p = 0,541$
kikapás pofon	NB $\chi^2_{(1)} = 7,410$ $p = 0,006^{**}$	CS $\chi^2_{(1)} = 3,932$ $p = 0,047^*$	$\chi^2_{(1)} = 1,063$; $p = 0,303$	NBCS $\chi^2_{(1)} = 6,331$ $p = 0,012^*$
szidás büntetés	NB $\chi^2_{(1)} = 5,225$ $p = 0,022^*$	$\chi^2_{(1)} = 1,976$ $p = 0,160$	$\chi^2_{(1)} = 1,063$ $p = 0,303$	NBCS $\chi^2_{(1)} = 4,108$ $p = 0,043^*$
veszekedés	$\chi^2_{(1)} = 2,899$ $p = 0,089$	$\chi^2_{(1)} = 0,005$ $p = 0,942$	$\chi^2_{(1)} = 0,214$ $p = 0,643$	$\chi^2_{(1)} = 3,782$ $p = 0,052$
szülő halála	$\chi^2_{(1)} = 0,400$ $p = 0,527$	$\chi^2_{(1)} = 0,004$ $p = 0,951$	$\chi^2_{(1)} = 1,765$ $p = 0,184$	$\chi^2_{(1)} = 0,187$; $p = 0,665$
más halála	$\chi^2_{(1)} = 0,327$ $p = 0,567$	$\chi^2_{(1)} = 3,173$ $p = 0,075$		$\chi^2_{(1)} = 0,373$; $p = 0,541$
elhanyagolás	$\chi^2_{(1)} = 0,341$ $p = 0,559$	Á $\chi^2_{(1)} = 4,687$; $p = 0,030^*$	$\chi^2_{(1)} = 0,169$ $p = 0,681$	$\chi^2_{(1)} = 0,321$ $p = 0,571$
saját „rossz”	$\chi^2_{(1)} = 2,877$ $p = 0,090$	$\chi^2_{(1)} = 1,181$; $p = 0,277$	$\chi^2_{(1)} = 0,297$ $p = 0,586$	$\chi^2_{(1)} = 2,997$ $p = 0,083$
otthonba kerülés	$\chi^2_{(1)} = 0,111$ $p = 0,739$	Á $\chi^2_{(1)} = 11,375$ $p = 0,001^{***}$	$\chi^2_{(1)} = 0,169$ $p = 0,681$	
nev.szül. pénzéh.	$\chi^2_{(1)} = 1,019$ $p = 0,313$	$\chi^2_{(1)} = 0,969$ $p = 0,325$	$\chi^2_{(1)} = 1,063$ $p = 0,303$	
egyéb	NB $\chi^2_{(1)} = 4,565$ $p = 0,033^*$	Á $\chi^2_{(1)} = 7,108$; $p = 0,008^{**}$	$\chi^2_{(1)} = 2,077$ $p = 0,150$	$\chi^2_{(1)} = 2,635$ $p = 0,105$

Látható, hogy az eredmények nagymértékben hasonlítanak a pozitív emlékeknél kapottakra, amennyiben a családban felnővekvők térnek el lényegesen az állami gondoskodásban nevelkedettektől, míg annak a mentén, hogy büntetett előéletű-e az illető, nem mutatkozik akkora különbség. A büntetlen előéletűeknél szignifikánsan gyakrabban fordult elő az, hogy negatív emlékként egy-egy pofont, vagy kikapást említettek, illetve azt, hogy szidást, büntetést kaptak, mint a büntetett előéletűeknél. Az eltérés úgy tűnik, hogy a családban felnővekvőknél jelentkező különbségből adódik, mert náluk szintén csak ebben a két tételben lett szignifikáns az összehasonlítás eredménye. Az állami gondoskodásból kikerültek két csoportja a negatív emlékek tekintetében sem mutatott egyetlen tételnél sem szignifikáns különbséget. Ugyanakkor az állami gondoskodásban felnővekvő csoport szignifikánsan gyakrabban élt meg bántalmazást, elhanyagolást illetve szülői alkoholizmust gyermekkorában. Az otthonba kerülés, mint lényeges eltérés megint nem értelmezhető, mert ez a válasz is csak náluk fordulhatott elő.

Az eredmények mélyebb elemzése érdekében klaszter analízist végeztünk a pozitív és negatív emlékek összességével, melynek eredményét összefoglaló dendrogramot a 8. ábra tartalmazza.

8. ábra: Dendrogram a gyermekkori emlékek klaszter elemzése alapján

Az ábrából látható, hogy négy nagyobb csoport különül el, illetve van egy teljesen különálló tétel, amely semelyik csoporthoz nem csatlakozik. Ezek alapján négy klasztert alkothatunk a következők szerint:

Az első klaszterbe (A klaszter) tartozik a kikapás/pofon, a szidás/büntetés, a példakép/minta, a nevelés/tanítás, illetve a kapott és a család felé megélt érzelmek.

Következő csoportba (B klaszter) az alábbi emlékek sorolódtak: szülők válása, elhanyagolás/szeretethiány, szülők alkoholizmusa, a szülőtől elszenvedett bántalmazás, a kapcsolattartás, illetve az otthonba kerülés és a pozitív emlékek egyéb kategóriája.

A harmadik nagyobb csoport (C klaszter) az anyagi javak kapása, a nem-szülő halála, a semmitmondó pozitív emlék és a támasz/törődés megélése mellett azt is tartalmazza, hogy a szülő mást bántalmazott, illetve a saját balhé megjelenését.

A negyedik nagyobb csoportban (D klaszter) az élmény/együttlét megélése és a negatív emlékek egyéb kategóriája mellett megjelenik a családban megélt veszekedés és a szülő halála.

A nevelőszülő pénzhisége nem kapcsolódik egyetlen más élményhez sem, ami természetes, hiszen itt a szülőkről, vér szerinti családról szóló emlékeket hasonlítottuk össze, így erre a tételre nem volt válasz.

Hogy a klaszterváltozók máshogy viselkednek-e az egyes vizsgálati csoportokban, azt kétmintás *t*-próbával ellenőriztük. A 22. táblázat tartalmazza a *t*-próba eredményeit.

22. táblázat: Az egyes klaszterek gyakoriságának összehasonlítása kétmintás *t*-próbával (***) $p \leq 0.001$, (**) $p \leq 0.01$, (*) $p \leq 0.05$)

	B/NB	Á/CS	BÁ/NBÁ	BCS/NBCS
A klaszter	NB $t = 4,113$ $p \leq 0,001^{***}$	CS $t = 4,8$ $p \leq 0,001^{***}$	$t_{(80)} = - 0,625$ $p = 0,534$	NBCS $t = - 4,4641$ $p \leq 0,001^{***}$
B klaszter	$t_{(159)} = - 0,039$ $p = 0,969$	Á $t = - 6,628;$ $p \leq 0,001^{***}$	$t_{(80)} = - 0,103$ $p = 0,918$	$t_{(77)} = 0,048$ $p = 0,962$
C klaszter	B $t = - 2,64$ $p = 0,009^{**}$	CS $t = 4,777$ $p \leq 0,001^{***}$	$t = 1,275$ $p = 0,206$	BCS $t_{(77)} = 2,656$ $p = 0,01^{**}$
D klaszter	NB $t_{(159)} = 2,327$ $p = 0,021^*$	CS $t_{(159)} = 3,858$ $p \leq 0,001^{***}$	$t_{(80)} = - 0,965$ $p = 0,337$	NBCS $t = - 2,317$ $p = 0,023^{**}$

Látható a táblázatból, hogy az első (A) és a negyedik (D) klaszter a családban felnövekvő, büntetlen előéletű vizsgálati személyekre jellemző. Náluk fordul tehát leggyakrabban elő, hogy, pozitív emlékként olyan válaszokat adnak, amelyekben a szülő mint példakép/minta jelenik meg, vagy az, hogy nevelte/tanította őt valamire. Szintén náluk a leggyakoribb, hogy olyan válaszokat adtak, melyekben családtól kapott és a család felé megélt érzelmek és az élmény/együttlét megélésének az öröme fejeződik ki. A negatív emlékeknél a családban felnövekvő büntetlen előéletű személyek említenek a családban megélt veszekedést, a szülő halálát, kikapást/pofont és szidást/büntetést.

A börtönbüntetését töltő, családban felnövekvő csoportnál a C klaszter volt jellemző, azaz ők azok, akik leggyakrabban említik együtt azt, hogy anyagi javakat kaptak, azzal, hogy valaki (nem a szülő) meghalt, semmitmondó pozitív emléket (pl. „minden jó volt”, „sokminden”) és azt, hogy úgy érezték támaszt/törődést kaptak a család részéről. Ugyanakkor negatív emlékek tekintetében náluk fordul leggyakrabban elő az, hogy a szülő mást bántalmazott, illetve a saját balhé megjelenése.

Ebből az összehasonlításból is látszik, hogy emlékek tekintetében a két állami gondoskodásból kikerült csoport nem különül el egymástól, ők a B klaszterbe sorolódtak. Tehát azt mondhatjuk, hogy rájuk általában jellemző a következő emlékek együtt járása: pozitív emlékek közül csak a szülővel való kapcsolattartás és az egyéb kategória, míg a negatívak közül a szülők válása, az elhanyagolás/szeretethiány, a szülők alkoholizmusa, a szülőtől elszenvedett bántalmazás, illetve az otthonba kerülés. A szülővel való kapcsolattartás, és az otthonba kerülés azért nem értelmezhető, mint a másik két csoporttól elkülönítő tényező, mert ez csak náluk jelenhetett meg.

3.7. Nevelőszülőkkel kapcsolatos emlékek az állami gondoskodásban felnövekvőknél

A továbbiakban azt néztük meg, hogy az állami gondoskodásban felnövekvők esetében a nevelőszülőkkel kapcsolatosan vannak-e különbségek a felidézett emlékek tekintetében. Amint a 23. és a 24. táblázatból látszik, ebben sem találtunk szignifikáns eltérést a börtönbüntetését töltő és a büntetlen előéletű csoport között.

23. táblázat: A nevelőszülőkkel kapcsolatos pozitív élmények előfordulásának összehasonlítása khi-négyzet próbával (** $p \leq 0.001$, ** $p \leq 0.01$, * $p \leq 0.05$)

	BÁ/NBÁ
általános, semmitmondó	$\chi^2_{(1)} = 0,03; p = 0,863$
anyagi	$\chi^2_{(1)} = 0,874; p = 0,350$
élmény/együttlét	$\chi^2_{(1)} = 0,002; p = 0,969$
kapcsolattartás	$\chi^2_{(1)} = 2,775; p = 0,096$
támasz/törődés	$\chi^2_{(1)} = 0,001; p = 0,972$
példakép/minta	
nevelés/tanítás	$\chi^2_{(1)} = 2,056; p = 0,152$
kapott érzelmek	$\chi^2_{(1)} = 2,007; p = 0,100$
érmek feléjük	$\chi^2_{(1)} = 0,792; p = 0,373$
egyéb	$\chi^2_{(1)} = 0,014; p = 0,906$

24. táblázat: A nevelőszülőkkel kapcsolatos negatív élmények előfordulásának összehasonlítása khi-négyzet próbával (** $p \leq 0.001$, ** $p \leq 0.01$, * $p \leq 0.05$)

	BÁ/NBÁ
válás	
mást bántalmazott	$\chi^2_{(1)} = 1,209; p = 0,272$
alkoholizmus	$\chi^2_{(1)} = 0,874; p = 0,350$
bántalmazás	$\chi^2_{(1)} = 0,436; p = 0,509$
kikapás/pofon	$\chi^2_{(1)} = 0,874; p = 0,350$
szidás/büntetés	
veszekedés	$\chi^2_{(1)} = 1,797; p = 0,180$
szülő halála	$\chi^2_{(1)} = 1,797; p = 0,180$
más halála	
elhanyagolás	$\chi^2_{(1)} = 0,209; p = 0,647$
saját „rossz”	
otthonba kerülés	
nev.szül. pénzhésége	$\chi^2_{(1)} = 1,209; p = 0,272$
egyéb	$\chi^2_{(1)} = 0,03; p = 0,863$

Azt mondhatjuk tehát, hogy az állami gondoskodásból kikerülők esetében nincsen szignifikáns különbség sem a vér szerinti-, sem a nevelőszülőkkel kapcsolatosan felidézett emlékek tekintetében a büntetlen előéletű és a börtönviselt csoport között.

3.8. Annak elemzése, hogy segítette-e valaki a nagykorúvá válása idején, illetve a jelenkori szociális atomon megjelenő kapcsolatok alakulása

A kilencedik hipotézisünkben azt feltételeztük, hogy a büntetlen előéletű vizsgálati személyek közül többen éltek úgy meg, hogy volt mellettük valaki, aki segítette őket, amikor nagykorúvá váltak és elkezdték élni az önálló életüket.

A kapott eredményeket χ^2 próbával hasonlítottuk össze, és azt találtuk, hogy feltevésünk beigazolódott (lásd 25. táblázat), mert a büntetlen előéletű, de vérszerinti családjában felnövekvő vizsgálati személyek mind a három másik csoporttól szignifikánsan eltérnek abban, hogy gyakrabban érezték azt, hogy segítette őket valaki, ugyanakkor az állami gondoskodásban felnövekvő csoporton belül is a büntetlen előéletűek jelezték szignifikánsan gyakrabban ezt.

25. táblázat: Annak összehasonlítása, hogy segítette-e az illetőt valaki, amikor nagykorúvá vált χ^2 próbával (***) $p \leq 0.001$, (**) $p \leq 0.01$, (*) $p \leq 0.05$)

	BÁ	NBÁ	BCS	NBCS
NBÁ	NBÁ p=0,866 $\chi^2_{(1)}=0,028^*$			
BCS	p=0,157 $\chi^2_{(1)}=1,997$	p=0,217 $\chi^2_{(1)}=1,520$		
NBCS	NBCS p\leq0,001*** $\chi^2_{(1)}=14,525$	NBCS p\leq0,001*** $\chi^2_{(1)}=13,094$	NBCS p=0,014** $\chi^2_{(1)}=5,932$	

Érdekes eredményt kapunk, ha megnézzük, hogy ki az, aki segítette őket. Ennek összehasonlítását is kvi-négyzet próbával végeztük el. Amint a 26. táblázatból látszik, az hogy a vér szerinti szülő van jelen segítőként, az a családban felnövekvők esetében a büntetlen előéletűekre jellemző, ugyanakkor az állami gondoskodásból kikerülteknél éppen fordítva, a börtönbüntetésüket töltők esetében lett szignifikánsan gyakoribb. Ha az összevont csoportok eredményeit nézzük, nem meglepő, hogy a családban élők említik szignifikánsan gyakrabban a szülőket, mint segítőket. Mivel nevelőt csak az állami gondoskodásból kikerülők említhettek, az az eredmény, hogy náluk gyakoribb az ő említésük, nem értelmezhető adat. Viszont fontos eredmény, hogy a büntetlen előéletű személyeknél többször jelenik meg a nevelőszülő és a barát, mint a börtönbüntetésüket töltők esetében.

26. táblázat: Annak összehasonlítása khi-négyzet próbával, hogy ki segítette a vizsgálati személyeket (** $p \leq 0.001$, ** $p \leq 0.01$, * $p \leq 0.05$)

	NB/B	CS/Á	BÁ/NBÁ	BCS/NBCS
anya	$\chi^2_{(1)} = 1,203$ $p = 0,273$	CS $\chi^2_{(1)} = 32,869$ $p \leq 0,001^{***}$	BÁ $\chi^2_{(1)} = 7,289$ $p = 0,007^{**}$	NBCS $\chi^2_{(1)} = 7,922$ $p = 0,005^{**}$
apa	$\chi^2_{(1)} = 1,34$ $p = 0,247$	CS $\chi^2_{(1)} = 32,493$ $p \leq 0,001^{***}$	BÁ $\chi^2_{(1)} = 4,005$ $p = 0,045^*$	NBCS $\chi^2_{(1)} = 4,729$ $p = 0,030^*$
testvér	$\chi^2_{(1)} = 0,085$ $p = 0,771$	$\chi^2_{(1)} = 0,142$ $p = 0,707$	$\chi^2_{(1)} = 0,164$ $p = 0,685$	$\chi^2_{(1)} = 0,001$ $p = 0,974$
nevelő- szülő	NB $\chi^2_{(1)} = 4,153$ $p = 0,042^*$	$\chi^2_{(1)} = 0,951$ $p = 0,330$	$\chi^2_{(1)} = 3,27$ $p = 0,071$	$\chi^2_{(1)} = 0,988;$ $p = 0,320$
nagyszülő	$\chi^2_{(1)} = 2,05$ $p = 0,152$	$\chi^2_{(1)} = 2,102$ $p = 0,147$		$\chi^2_{(1)} = 2,001$ $p = 0,157$
nevelő	$\chi^2_{(1)} = 1,383;$ $p = 0,240$	Á $\chi^2_{(1)} = 7,05$ $p = 0,008^{**}$	$\chi^2_{(1)} = 1,571$ $p = 0,210$	
barát	NB $\chi^2_{(1)} = 4,153;$ $p = 0,042^*$	$\chi^2_{(1)} = 0,001$ $p = 0,970$	$\chi^2_{(1)} = 2,153$ $p = 0,142$	$\chi^2_{(1)} = 2,001$ $p = 0,157$
más rokon	$\chi^2_{(1)} = 0,4$ $p = 0,527$	$\chi^2_{(1)} = 0,351$ $p = 0,554$	$\chi^2_{(1)} = 0,618$ $p = 0,432$	$\chi^2_{(1)} = 0,001$ $p = 0,979$
más nem rokon	$\chi^2_{(1)} = 0,219$ $p = 0,639$	$\chi^2_{(1)} = 1,745$ $p = 0,187$	$\chi^2_{(1)} = 1,157$ $p = 0,282$	$\chi^2_{(1)} = 1,039$ $p = 0,308$

Következő hipotézisünk arról szólt, hogy hogyan alakulnak a jelenkori kapcsolatai a személyeknek, azaz hány embert említene a jelenkori szociális atomon. Amint az a 27. táblázatból is látszik, a négy csoport összehasonlításánál szinte mindegyik szignifikánsan tér el a másik három csoporttól, egyedül a büntetlen állmi gondoskodásban növekedő és a börtönbüntetését töltő családban felnövekvők értékei hasonlóak.

27. táblázat: A jelen szociális atomon feltüntetett személyek számának összehasonlítása kétmintás t-próbával (** $p \leq 0.001$, ** $p \leq 0.01$, * $p \leq 0.05$)

	BÁ (átlag: 5,45 szórás: 3,50)	NBÁ (átlag: 7,2 szórás: 3,41)	BCS (átlag: 7,69 szórás: 4,32)	NBCS (átlag: 9,7 szórás: 4,08)
NBÁ	$p=0.025^{**}$ $t= -2,290$			
BCS	$p=0.012^*$ $t = -2,571$	$p=0,575$ $t=0,563$		
NBCS	$p \leq 0.001^{***}$ $t = -5,065$	$p=0.004^{**}$ $t = -2,973$	$p=0.037^*$ $t = -2,122$	

Ha tovább elemezzük ezeket az értékeket, akkor láthatjuk, hogy ez abból adódik, hogy feltevésünknek megfelelően szignifikánsan több kapcsolat jelenik meg a büntetlen személyek szociális atomjában, mint a büntetettekén ($p = 0,003$, $t = 3,045$, büntetlen csoport átlaga 8,45, börtönbüntetését töltő csoport átlag 6,53). Ugyanakkor még erősebben szignifikáns az eltérés úgy, hogy a családban felnővekvőknél több ember szerepel a jelenkori szociális atomon, mint az állami gondoskodásban felnővekvőknél ($p \leq 0.001$, $t = 3,879$, családban felnővekvők átlaga 8,71, állami gondoskodásból kikerülők átlaga 6,30). Látható tehát, hogy az állami gondoskodásban élőknek alapvetően kevesebb szociális kapcsolatuk van felnőtt korukban is a családban felnővekvőkhöz képest.

3.9. A felnőtt kötődési kérdőív (ECR) eredményeinek elemzése

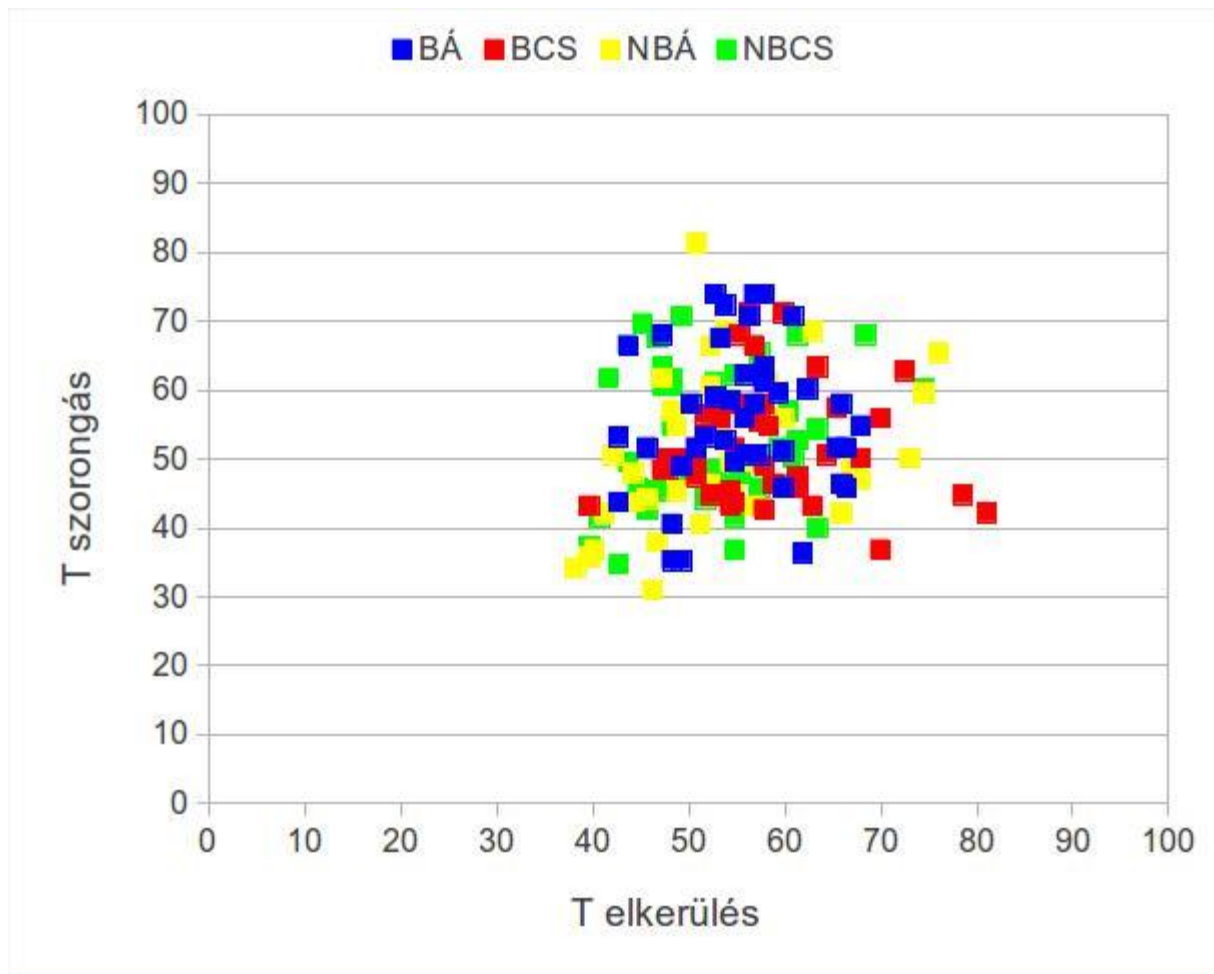
A közvetlen Kapcsolatok élményei kérdőív elemzését a két fő dimenzió vizsgálatával kezdtük. Először több szempontú variancia analízist végeztünk ezekre vonatkozóan. A próbához mindkét változó esetében a T értékeket használtuk fel, ezek lettek a függő változók, míg a magyarázó változók itt is a B/NB és az Á/CS voltak. Az elkerülés dimenzióban azt találtuk, hogy a modell szignifikáns ($p = 0,026$), mert a két magyarázó változó a függő változó varianciájának 4,5%-át magyarázza. A szorongás dimenzió vizsgálatánál a modell nem lett szignifikáns ($p = 0,310$).

Annak eldöntésére, hogy miből adódik a különbség, a kétmintás t-próbát alkalmaztuk, mert ezzel tudtuk legrészletesebben összehasonlítani a csoportokat (lásd 28. táblázat). A próba azt mutatta, hogy az elkerülés mértéke az, amelyben a börtönviselt csoport magasabb értéket ért el, azaz náluk jellemzőbb az elkerülés a kötődésben. A családban felnövekvő két csoport is ebben a dimenzióban tér el egymástól, náluk is a börtönviselteknél jellemzőbb az elkerülés. Az állami gondoskodásból kikerülők csoportja viszont a kapcsolaton belüli szorongás tekintetében mutat szignifikáns eltérést, mégpedig úgy, hogy a börtönbüntetésüket töltőkre jellemző inkább a szorongás. Látható tehát, hogy a családban-, illetve az állami gondoskodásban felnövekvőknél a két dimenzió nem egyformán különbözik a büntetlen előéletű és a börtönviselt csoport tekintetében.

28. táblázat: Az ECR két fő dimenziójának összehasonlítása kétmintás t-próbával (*** $p \leq 0.001$, ** $p \leq 0.01$, * $p \leq 0.05$)

	B-NB	Á-CS	BÁ-NBÁ	BCS-NBCS
Szorongás	$t_{(159)} = -1,407$ $p = 0,161$	$t_{(159)} = 0,647$ $p = 0,518$	BÁ $t_{(80)} = 2,205$ $p = 0,030^*$	$t_{(77)} = -0,41$ $p = 0,683$
Elkerülés	B $t_{(159)} = -2,667$ $p = 0,008^{**}$	$t = -0,584$ $p = 0,560$	$t_{(80)} = 0,898$ $p = 0,372$	BCS $t_{(77)} = 2,919$ $p = 0,005^{**}$

A 9. ábrán megjelenítettük, hogy a két dimenzió mentén hol helyezkednek el a vizsgálati személyek. Ehhez itt is a szorongás és az elkerülés dimenzióban elért T értékeket vezettük fel. Az ábrán jól látszik, hogy elkerülés tekintetében az egész vizsgált minta az 50-es érték fölé tolódik kissé, de a börtönviselt, családjában felnövekvő különösen a magasabb értékeket veszi fel. Szorongás tekintetében nincs ilyen szembeötlő eltolódás a teljes mintára nézve, de a börtönviselt állami gondoskodásból kikerültek értékei itt is eltolódnak az 50-es érték fölé.

9. ábra: Az ECR teszten a szorongás és az elkerülés dimenziókban elért eredmények T értékének megjelenése

A kérdőív alskáláinak elemzését szintén kétmintás t-próbával végeztük. Itt is összehasonlítottuk külön a családban felnőveket az állami gondoskodásból kikerültekkel, a börtönbüntetésüket töltőket a büntetlen előéletűekkel, és a családban-, illetve állami gondoskodásban felnövekvő két csoportot egymással. Az elemzés azt az eredményt hozta, hogy a felnőttkori kötődés tekintetében nincs lényeges különbség az állami gondoskodásban felnövekvő és a családban nevelkedett csoportok között, hiszen egyetlen alskálán volt szignifikáns az eltérés. Viszont jelentősen különbözik a börtönbüntetésüket töltő egyének és a büntetlen előéletűek kötődési mintázata. Ebben az összehasonlításban 8 alskálán van szignifikáns eredmény (lásd 29. táblázat)

29. táblázat: Az ECR teszten elért eredmények összehasonlítása kétmintás *t*- próbával (***) $p \leq 0.001$, (**) $p \leq 0.01$, (*) $p \leq 0.05$)

	B-NB	Á-CS	BÁ-NBÁ	BCS-NBCS
Partner jó kötődési személy	$t_{(159)} = 1,6$ $p = 0,112$	$t_{(159)} = - 1,277$ $p = 0,203$	$t_{(80)} = 0,397$ $p = 0,692$	NBCS $t = - 3,106$ $p = 0,003^{**}$
Bizalom a partnerben	NB $t = 3,752$ $p \leq 0,001^{***}$	$t_{(159)} = -0,562$ $p = 0,575$	NBÁ $t_{(80)} = -2,376$ $p = 0,020^*$	NBCS $t_{(77)} = - 2,903$ $p = 0,005^{**}$
Önállóság	B $t_{(159)} = - 2,198$ $p = 0,029^*$	$t_{(159)} = 0,433$ $p = 0,665$	$t_{(80)} = 1,277$ $p = 0,205$	$t_{(77)} = 1,825$ $p = 0,072$
Kapcsolati önértékelés	$t_{(159)} = 1,133$ $p = 0,259$	CS $t_{(159)} = - 2,437$ $p = 0,016^*$	$t_{(80)} = - 0,481$ $p = 0,632$	$t_{(77)} = - 1,096$ $p = 0,277$
Függetlenség	B $t_{(159)} = - 4,178$ $p = 0,001^{***}$	$t_{(159)} = 0,303$ $p = 0,762$	BÁ $t_{(80)} = 2,081$ $p = 0,041^*$	BCS $t_{(77)} = -3,813$ $p \leq 0,001^{***}$
Bizonytalanság a partner érzelmi tekintetében	B $t = - 6,033$ $p \leq 0,001^{***}$	$t_{(159)} = 0,77$ $p = 0,443$	BÁ $t_{(80)} = 3,67$ $p \leq 0,001^{***}$	BCS $t_{(77)} = 4,843$ $p \leq 0,001^{***}$
Függés kényelmetlen	B $t_{(159)} = - 4,184$ $p \leq 0,001^{***}$	$t = - 0,561$ $p = 0,576$	BÁ $t_{(80)} = 3,581$ $p = 0,001^{***}$	BCS $t_{(77)} = 2,368$ $p = 0,020^*$
Kényelmetlenség a partner közelségétől	B $t_{(159)} = - 3,501$ $p = 0,001^{***}$	$t_{(159)} = -0,754$ $p = 0,452$	$t_{(80)} = 0,91$ $p = 0,362$	BCS $t_{(77)} = 4,407$ $p = 0,001^{***}$
Harag, frusztráció	B $t_{(159)} = - 3,689$ $p \leq 0,001^{***}$	$t_{(159)} = 0,746$ $p = 0,457$	$t_{(80)} = 1,518$ $p = 0,133$	BCS $t_{(77)} = 3,868$ $p \leq 0,001^{***}$
Szeparációs szorongás	$t_{(159)} = - 1,247$ $p = 0,214$	$t_{(159)} = 0,985$ $p = 0,326$	BÁ $t_{(80)} = 2,636$ $p = 0,010^{**}$	$t_{(77)} = - 0,998$ $p = 0,322$
Vágy az egybeolvadásra	B $t = - 2,959$ $p = 0,004^{**}$	$t = 0,32$ $p = 0,74$	$t_{(80)} = 1,794$ $p = 0,077$	BCS $t_{(77)} = 2,393$ $p = 0,019^*$
Félelem az elhagyatástól	B $t_{(159)} = - 2,627$ $p = 0,009^{**}$	$t_{(159)} = 1,342$ $p = 0,181$	BÁ $t_{(80)} = 2,63$ $p = 0,010^{**}$	$t_{(77)} = 1,041$ $p = 0,301$

Az alskálák eltéréseit vizsgálva azt láthatjuk, hogy az állami gondoskodásban felnövekvők szignifikánsan alacsonyabb értéket adtak a „szerethetőség vagy kapcsolati önértékelés” alskálán a családban nevelkedettekkel szemben. A két csoport között ez az egy lényeges különbség mutatható ki.

Számos ponton tér el egymástól a börtönbüntetését töltő és a büntetlen előéletű csoport a közvetlen kapcsolataik milyenségét tekintve. A büntetlen előéletűek szignifikánsan magasabb értéket értek el a partnerrel szembeni bizalom tekintetében. Ugyanakkor 8 alskálán a börtönbüntetésüket töltők adtak szignifikánsan magasabb pontszámokat. Ezek a következők voltak: „önállóság”, „függetlenség fenntartása a kapcsolaton belül”, „bizonytalanság a partner érzéseit illetően”, „a partneről való függés kényelmetlen”, „kényelmetlenség-érzés a partner közelségétől”, „harag vagy frusztráció a partnerrel szemben”, „sürgető vágy a partnerrel való egybeolvadásra” és a „félelem az elhagyatástól”.

Ehhez nagyon hasonló eredményt mutat, ha a családban felnövekvő két csoportot hasonlítjuk össze egymással, kivéve, hogy náluk a büntetlen előéletűeknél gyakrabban jelenik meg a partner, mint „jó kötődési személy”, illetve nincs szignifikáns különbség az önállóság és az elhagyatástól való félelem tekintetében a két csoport között.

Az állami gondoskodásban felnövekvő két csoport eltérései kevésbé hasonlítanak az összevont csoport eredményeihez. Náluk is csak a „bizalom a partnerben” skálán mutatnak szignifikánsan magasabb értéket a büntetlen előéletűek, de a börtönbüntetésüket töltők is csak öt skálán értek el magasabb értéket. Ezek a következők voltak: „függetlenség fenntartása a kapcsolaton belül”, „bizonytalanság a partner érzéseit illetően”, „a partnertől való függés kényelmetlen”, „szeparációs szorongás”, és a „félelem az elhagyatástól”.

3.10. A kapott eredmények további vizsgálata, komplex elemzése

Mivel nagyon szerteágazó adatokat kaptunk, diszkriminancia analízissel elemeztük azt, hogy a vizsgált változók külön-külön és együtt hatva hogyan befolyásolják a börtönbe kerülés valószínűségét. Azokat a tényezőket igyekeztünk megtalálni, amelyek védőfaktoroként szolgálhatnak, illetve, amelyeknek elkerülése lenne a cél ahhoz, hogy ne alakuljon ki a kriminalitás.

A következő változókat vontuk be ebbe a vizsgálatba:

1. Gyermekkori kapcsolatok száma (hány személy jelenik meg a szociális atomon)
2. Gyermekkori kapcsolatok tartóssága
 - Leghosszabb kapcsolat időtartama években

- Gyermekkoron túlmutató kapcsolatok száma (hány tart közülük 18 éves kor utánig)
 - Kortárs figurák közül hány szerepel a jelen atomon is
3. Felnőttekkel megélt gyermekkori kapcsolatok
- Kapcsolatok száma (hány felnőtt figura jelenik meg a gyermekkori szociális atomon)
 - Hány tart közülük a jelenig
 - Hány tartott a felnőtt korig, 18 éves kor utánig (ezt a tételt azért vettük bele az elemzésbe, mert több olyan figura jelent meg a gyermekkori szociális atomon, aki csak pár évvel a vizsgálat előtt tűnt el az illető életéből, például mert meghalt, de a felnőtt korában még támaszként szerepelt egy ideig)
 - Segítette-e valaki, amikor nagykorúvá vált
4. Gyermekkori kapcsolatok minősége
- Milyennek értékeli a kapcsolatot (5 fokú skála)
 - Kapcsolat szorossága (hányadik körben jelenik meg az illető személy)
 - Vérszerinti családdal kapcsolatos pozitív emlékek (hány emléket említ)
 - Vérszerinti családdal kapcsolatos negatív emlékek (hány emléket említ)
5. Állami gondoskodásban eltöltött idő
6. Vérszerinti családdal fenntartott kapcsolat
- Tartotta-e velük a kapcsolatot
7. Nevelőszülőkkel fenntartott kapcsolat
- Volt-e nevelőszülőnél
 - Hány nevelőszülőnél volt
 - Tartja-e a kapcsolatot máig is velük
 - Nevelőszülőkkel kapcsolatos pozitív emlékek (hány emléket említ)
 - Nevelőszülőkkel kapcsolatos negatív emlékek (hány emléket említ)

Az 5., 6., 7. változó csoportot értelemszerűen csak az állami gondoskodásban felnövekedettek esetében elemeztük.

Amint az a 30. táblázatból látszik, a vér szerinti családjukban felnövekedett vizsgálati személyek esetén az általunk mért változók nagyrésze szignifikáns eltérést mutat a börtönbüntetését töltő és a büntetlen csoport között. Ha részletesebben megnézzük, akkor látszik, hogy a gyermekkori szociális atomon megjelenő személyek száma szignifikánsan eltér,

de a megjelenő felnőtt figuráknál már csak az szignifikáns, hogy mennyi ideig tart ez a kapcsolat, támaszt jelentett-e a felnőtt korban is. A kapcsolatok minőségénél a pozitív emlékek megjelenése, és az mutat szignifikáns különbséget, hogy hogyan értékelte az illető azt a kapcsolatot.

30. táblázat: A diszkriminancia analízis eredményei azoknál a személyeknél, akik vérszerinti családjukban nőttek fel. (** $p \leq 0.001$, ** $p \leq 0.01$, * $p \leq 0.05$)

	Magyarázott hányad	Szignifikancia szint
A gyermekkori változók együttesen (1-től 4-ig az összes változó)	0,419	0,001***
1. Gyermekkori kapcsolatok száma	0,057	0,035*
2. Gyermekkori kapcsolatok tartóssága összesen	0,216	0,001***
A leghosszabb kapcsolat időtartama években	0,119	0,002**
Gyermekkoron túlmutató kapcsolatok száma	0,162	< 0,001***
Kortárs figurák közül hány szerepel a jelen atomon is	0,010	0,385
3. Felnöttekkel megélt gyermekkori kapcsolatok	0,221	< 0,001***
Kapcsolatok száma	0,036	0,093
Hány tart közülük a jelenig	0,127	0,001***
Hány tartott a felnőtt korig	0,114	0,002**
Segítette-e valaki, amikor nagykorúvá vált	0,116	0,002**
4. Gyermekkori kapcsolatok minősége	0,173	0,009**
Milyennek értékeli a kapcsolatot	0,055	0,044*
Kapcsolat szorossága	0,004	0,568
Vérszerinti családdal kapcsolatos pozitív emlékek	0,132	0,001***
Vérszerinti családdal kapcsolatos negatív emlékek	0,003	0,608

A 31. táblázatban foglaltuk össze az állami gondoskodásban élők diszkriminancia analízisének eredményeit. Ebből jól látszik, hogy náluk sokkal kevesebb változó esetén van lényeges eltérés a büntetett és büntetlen csoport között. Szignifikáns különbséget itt csak abban látunk, hogy a felnöttekkel megélt 124utate124atok mennyire volt tartós, mennyi időt töltöttek állami gondoskodásban, tartották-e a vér szerinti szüleikkel a kapcsolatot, illetve hogy, tartják-e a jelenben is a kapcsolatot a nevelőszüleikkel.

31. táblázat: A diszkriminancia elemzés eredménye azoknál a személyeknél, akik állami gondoskodásban éltek gyermekkorukban. (** $p \leq 0.001$, * $p \leq 0.01$, $p \leq 0.05$)

	Magyarázott hányad	Szignifikancia szint
A gyermekkori változók együttesen (1-től 4-ig az összes változó)	0,436	0,007**
1. Gyermekkori kapcsolatok száma	0,014	0,288
2. Gyermekkori kapcsolatok tartóssága összesen	0,076	0,185
A leghosszabb kapcsolat időtartama években	0,022	0,177
Gyermekkoron túlmutató kapcsolatok száma	0,035	0,093
Kortárs figurák közül hány szerepel a jelen atomon is	0,016	0,262
3. Felnőttekkel megélt gyermekkori kapcsolatok	0,091	0,115
Kapcsolatok száma	0,013	0,304
Hány tart közülük a jelenig	0,054	0,035*
Hány tartott a felnőtt korig	0,072	0,015*
Segítette-e valaki, amikor nagykorúvá vált	0,003	0,616
4. Gyermekkori kapcsolatok minősége	0,066	0,309
Milyennek értékel a kapcsolatot	0,015	0,298
Kapcsolat szorossága	0,016	0,252
Vérszerinti családdal kapcsolatos pozitív emlékek	0,003	0,660
Vérszerinti családdal kapcsolatos negatív emlékek	0,003	0,643
5. Állami gondoskodásban eltöltött idő	0,052	0,038*
6. Tartotta-e a kapcsolatot a vérszerinti szüleivel	0,049	0,046*
7. Nevelőszülőkkel fenntartott kapcsolat	0,139	0,020*
Volt-e nevelőszülőnél	0,011	0,351
Hány nevelőszülőnél volt	0,008	0,420
Tartja-e a kapcsolatot máig is velük	0,101	0,004**
Nevelőszülőkkel kapcsolatos pozitív emlékek	0,000	0,939
Nevelőszülőkkel kapcsolatos negatív emlékek	0,003	0,872

A szignifikáns eltéréseket mutató tételeknél megnéztük, hogy milyen irányú ez a kapcsolat a változó és a börtönbe kerülés között, tehát milyen eltéréseket találunk a változó értékeiben a büntetlen és a börtönben lévő csoport között. A következő eredményeket kaptuk. A jelenig tartó felnőtt kapcsolatok számát tekintve a büntetlen csoportnál jöttek ki magasabb értékek

(büntetlen csoport átlaga 1,050, börtönbüntetését töltő csoport átlaga 0,452), ugyanígy abban a tekintetben, hogy hány ember maradt fenn a gyermekkor után is (büntetlen csoport átlaga 1,100, börtönbüntetését töltő csoport átlaga 0,571). Meglepő eredmény volt, hogy a büntetlen személyek töltöttek szignifikánsan több időt állami gondoskodásban, mint a börtönbüntetésüket töltők (büntetlen csoport átlaga 13,425, börtönbüntetését töltő csoport átlaga 10,857). Ugyanakkor a börtönbüntetésüket töltők tartották gyakrabban a kapcsolatot a vér szerinti szüleikkel (büntetlen csoport átlaga 0,44, börtönbüntetését töltő csoport átlaga 0,57), míg a büntetlen csoportból pedig többen tartják a jelenig is a kapcsolatot a nevelőszüleikkel (büntetlen csoport átlaga 0,300, börtönbüntetését töltő csoport átlaga 0,000).

4. AZ EREDMÉNYEK MEGVITATÁSA

Ha ránézünk első vizsgálatunk eredményeire, szembeötlő, hogy a vérszerinti családjában felnövekedett, büntetlen előéletű csoport a mutatók egy jó részében egészen más eredményeket ért el, mint a másik három, illetve sok olyan tényező van, amely a családban felnövekedettek esetében védőfaktornak tekinthető, de az állami gondoskodásból kikerülőknél nem jelenik meg. Mindezek arra engednek következtetni, hogy az állami gondoskodásban felnövekedett emberek, függetlenül attól, hogy deviáns irányba fejlődtek később vagy nem, veszélyeztetett csoportnak tekinthetők számos aspektusból. Ez az eredményünk egybeesik azokkal az irodalmakkal, melyek arra hívják fel a figyelmet, hogy az állami gondoskodásban növekvő gyermekek előéletében szinte kivétel nélkül előfordulnak traumák, elhanyagolás, rossz bánásmód (Simms, 1989; Takayama, Wolfe és Culter, 1998; Stein, 1997; Neményi, Messing, 2007). Hátrányos helyzetük ellenére vannak olyan tényezők, amelyek úgy tűnik, segíthetnek abban, hogy ne kallódjának el, ne alakuljon ki a kriminalitás náluk. Ezeket igyekeztünk megtalálni a vizsgálatunk során

Az *első kutatási kérdésünk* a kapcsolatrendszer összetettségére vonatkozott. Tekintve, hogy retrospektíven kellett a személyeknek nyilatkozniuk arról, ki játszott fontos szerepet gyermekkorukban az életükben, az érzelmi elhanyagolás merül fel azoknál a személyeknél, akik senkit, vagy csak egy-egy embert jelenítettek itt meg. Eredményeink szerint ilyen extrém alacsony számú kapcsolat a gyermekkor szociális atomon a börtönbüntetésüket töltő személyeknél volt jellemző, akár vérszerinti családban nőttek fel, akár állami gondoskodásban. Hasonló eredményre jutottak Horowitz és munkatársai 2001-ben közölt vizsgálatukkal, amely

az alacsony szülői gondoskodás és az antiszociális személyiségzavar között összefüggést mutatott ki.

A **második kutatási kérdésünk** az volt, hogy van-e védő szerepe a kapcsolatok tartósságának a bűnelkövetéssel szemben, és ha igen, akkor az állami gondoskodásban felnővekvő, de büntetlen előéletű személyeknél mely kapcsolatok fennmaradása jellemző. Eredményeink egyértelműen igazolták feltevésünket, hogy a börtönbüntetésüket töltőknek kevesebb jelenkorig fennmaradó kapcsolata van, mint a büntetlen előéletűeknek. A kapcsolatok megszakadását csak az esetek kis részében magyarázhatjuk azzal, hogy börtönbe került az illető, tehát nem feltételezhetjük, hogy azért van kevesebb fennmaradó kapcsolat náluk, mert börtönbe kerültek. Inkább fordított irányú okságot feltételezhetünk a jelenség hátterében. A nemzetközi tapasztalatokhoz (Barth, 1990; Courtney, Piliavin, Grogan-Kaylor és Nesmith, 2001; Hook és Courtney, 2011) hasonlóan tehát azt mondhatjuk ki, hogy azok a fiatalok, akiknél nem alakul(nak) ki tartós, felnőttkorig fennálló kapcsolat(ok), melyek támaszt jelenthetnek, veszélyeztetettebbek a kriminális fejlődésre.

Amikor azt vizsgáltuk meg, hogy kik azok a személyek, akik ezt a tartósságot, támaszt biztosíthatják, azt találtuk, hogy a vérszerinti családban felnővekvőknél egyértelműen a szülők jelentek meg. A családjukból kiemeltekén azonban, első látásra meglepőnek tűnő módon, a szülőkkel fenntartott hosszútávú kapcsolat inkább a börtönbüntetésüket töltőknél volt gyakoribb, még ha nem is szignifikánsan. Az utóbbi évek irodalmi adatai hoztak hasonló eredményeket arról, hogy nem egyértelműen pozitív állami gondoskodásban élőkénél a szülők szerepe a szocializáció szempontjából (Samuels, 2009; Bede és Illés, 2002). Ugyanakkor az állami gondoskodásban felnővekvők esetében a nevelőkkel, nevelőszülőkkel kialakított tartós kapcsolatok jelentenek megtartó erőt, ami az alternatív kötődési figurák fontosságát mutatja. Jones és La Liberte (2013), illetve Bamba és Haigh (2007) vizsgálatai is azt igazolták, hogy ha legalább egy felnőttel ki tudnak alakítani hosszú távú, stabil kapcsolatot, annak már védő szerepe van a családjukból kiemelt személyek fejlődésében.

Meglepő eredmény volt, hogy a felnőtt támasz mellett a kortársakkal fenntartott kapcsolat is a büntetlen előéletű csoportban volt gyakoribb, és ez az eredmény erősen szignifikáns. Ennek magyarázata lehet, hogy a büntetlen előéletűek képesebbek intim, tartós, közeli barátságok létrehozására, ugyanakkor a büntettség ténye elsodorhat a nem deviáns társaktól. Forgatch és munkatársai (2009) is a kortársak szerepére hívták fel a figyelmet, ők azt emelték ki, hogy a

deviáns kortársakkal fenntartott kapcsolat sodorhatja kriminalitás felé a fiatalot, illetve hogy a viselkedészavarok megjelenése eltávolítja őt a nem deviáns kortársaktól.

Harmadik kutatási kérdésünk arra vonatkozott, hogy a gyermekkori kapcsolatok minősége, az azokkal kapcsolatos emlékek összefüggést mutatnak-e azzal, hogy valaki bűnelkövetővé válik.

A szociális atomon megjelenő személyekről adott értékelések alapján szignifikáns eltérés csak a családban felnövekvőknél volt, mégpedig olyan irányban, hogy a börtönbüntetését töltő csoport a szélsőséges „teljesen pozitív” választ részesítette előnyben, míg a büntetlen az „általában pozitív” értékelést adta. A különbség arra enged következtetni, hogy a büntetlen csoport előbb, realisabb kapcsolatokat tüntetett fel, míg a kriminális csoportnál inkább egy idealizált kép jelenik meg. Másik lényeges eltérés abban volt, hogy az állami gondoskodásban felnövekvők szignifikánsan gyakrabban jelenítettek meg negatív figurákat is a szociális atomjukon. Ennek magyarázata az lehet, hogy mivel eleve kevesebb szociális kapcsolattal rendelkeznek, ezért felértékelődnek a kevésbé pozitív kapcsolataik is, tehát negatív figurák is fontosként élnek az emlékezetükben. Az, hogy a vérszerinti szülők is gyakrabban kapnak náluk negatív értékelést, lehet annak is a következménye, hogy a gyermekek hibáztathatják szüleiket a sorsuk alakulásáért.

Amikor azt vizsgáltuk, hogy az állami gondoskodásban felnövekvőknél a vér szerinti szülők negatívabb értékelést kapnak-e a börtönbüntetésüket töltő vizsgálati személyek esetén, nem találtunk lényeges eltérést, de megdöbbentő volt az az eredményünk, hogy náluk szignifikánsan gyakrabban jelenik meg a vérszerinti szülő a szociális atomon, mint a büntetlen előéletűek csoportjában. Ugyanakkor az állami gondoskodásban nevelkedetteknél nagyon nagy eltérés volt a nevelőszülők tekintetében a büntetett és büntetlen csoport között. Ez alapján azt mondhatjuk, hogy a vér szerinti szülővel való kapcsolatnak úgy tűnik, hogy nincs, viszont a nevelőszülővel kialakított pozitív kapcsolatnak megtartó ereje van a szocializáció során. Eredményünk hasonló Schofield és Beek 2005-ös vizsgálatáéval, akik szintén azt találták, hogy ha sikerült kialakítani pozitív kötődést a nevelőszülőkkel, az segített a problémák csökkenésében, de ha nem, az tovább súlyosbította a gyermekek helyzetét, illetve azokhoz a vizsgálatokhoz, amelyek azt írták le, hogy a vérszerinti szülővel való kapcsolattartás nehezíti az alternatív kötődések kialakulását (Gauthier, Fortin és Jéliu, 2004).

A nevelők tekintetében nem találtunk lényeges eltérést az értékelések tekintetében, mert úgy tűnik, hogy ők csak akkor maradtak meg fontosként a vizsgálati személyek életében, ha pozitív

szerepük volt. Ennek oka az lehet, hogy ők kevésbé kizárólagosan hatnak a gyermekekre, és egy-egy rossz nevelő hatását a többi kapcsolat esetleg ellensúlyozni tudja. Azonban ha kialakul egy biztonságos, hosszútávú kapcsolat velük, annak megtartó ereje lehet a fiatal számára.

A vér szerinti családra vonatkozó emlékek elemzése váratlan eredményt hozott, amennyiben az állami gondoskodásban felnővekvő csoporton belül semmilyen tekintetben nem találtunk szignifikáns különbséget a büntettség szerint. Legbeszédesebben a klaszterelemzés eredménye mutatja, hogy mennyire hátrányos helyzetűnek tekinthető ez a csoport ebből a szempontból. Ugyanis egyedüli klaszter, amely egyértelműen az állami gondoskodásban élőkre volt jellemző, az a B klaszter lett, amelybe olyan tételek sorolódtak, mint szülők válása, elhanyagolás/ szeretethiány, szülők alkoholizmusa, és a szülőktől elszenvedett bántalmazás. Pozitív emlék nem is jelenik meg, csak az egyéb kategória, amelybe olyan válaszok kerültek, melyek nem is igazán pozitívak (pl. anyám bement és megverte a tanárokat). Látható, hogy szinte a legsúlyosabb negatív emlékek tartoznak hozzájuk, pozitív ellensúly nélkül. Ha figyelembe vesszük mindazokat a neuro-pszichológiai vizsgálatokat, melyek arra hívták fel a figyelmet, hogy a korai rossz bánásmód negatív viselkedésbeli és pszichés következményekkel jár (Briere és Scott, 2006; Coates, 2010; Lansford és munkatársai, 2002; Kendall- Tackett, 2002; McCrory, De Brito, és Viding, 2011; Dozier és Rutter, 2008), akkor ezek alapján egyértelműen kimondhatjuk, hogy az állami gondoskodásban felnővekvők veszélyeztetettnek tekinthetők, a vér szerinti családban megélt események kapcsán. A nemzetközi irodalmakkal ez teljesen egybecseng (Takayama és munkatársai, 1994; Bruska, 2008), de a bántalmazottság és a kriminalitás erős kapcsolatát bizonyító korábbi kutatások (Caspi és munkatársai, 2002; DeKlyen és Greenberg, 2008) kapcsán mégis azt vártuk, hogy a büntetlen csoport kevesebb ilyen traumát élt át. Eredményeink azonban azt mutatják, hogy más tényezőknek van szerepe abban, hogy ezeknek a traumatikus élményeknek a megélése ellenére be tudjanak illeszkedni a társadalomba.

A családjukban felnövekedett csoportok vizsgálata kapcsán is születtek érdekes eredmények. Ha őket hasonlítjuk össze egymással a büntettség tekintetében, akkor azt látjuk, hogy szignifikáns eltérés abban mutatkozik, hogy a büntetlen csoportnál gyakorabban jelennek meg kapott érzelmek, az hogy a szülő nevelte, tanította és hogy példaképet jelentett számára. Ugyanakkor a negatív emlékek közül a büntetés, illetve a kikapás/pofon kategóriák is gyakrabban jelentek meg a büntetlen csoportban. Ez az eredményünk a kriminalitás kontroll

elméletének azzal a vonulatával cseng egybe, amely hangsúlyozza, hogy a szülői szilárd kontroll legalább annyira fontos, mint a kötődés minősége (Hoeve és munkatársai, 2012).

A nevelőszülőkkel kapcsolatos emlékek tekintetében sem találtunk szignifikáns eltérést az állami gondoskodásban felnővekvőknél, de itt olyan alacsony elemszámok szerepeltek az egyes tételeknél, hogy emiatt nem tudjuk értelmezni ezt az eredményt.

Negyedik kutatási kérdésünk az volt, hogy van-e védő szerepe annak, ha a nagykorúvá válás idején segíti valaki a fiatal felnőttet az önálló élet megkezdésében, illetve arra voltunk kíváncsiak, ha igen, akkor kik ezek a személyek. Azt találtuk, hogy a családjukban felnővekedett, büntetlen előéletű csoport tért el szignifikánsan a másik háromtól abban, hogy ők több esetben érezték úgy, hogy segítette őket valaki, amikor nagykorúvá váltak. Ugyanakkor az állami gondoskodásban felnővekvők közül is a büntetlenek élték meg gyakrabban azt, hogy segítette őket valaki, amikor elkezdték a felnőtt életet. Sikerült tehát azonosítanunk annak fontosságát, hogy a felnőtt életbe lépéskor a beilleszkedést segítő szerepe van annak, hogy van-e kire támaszkodnia a fiatalnak, ahogyan azt Aquilino (2006), Cushing, Samuels és Kerman, (2014) és sokan mások is leírták. Ugyanakkor meglepő eredményt kaptunk, amikor azt néztük meg, hogy kik voltak ezek a személyek, akik segítették az „életkezdésüket”. A vérszerinti családban növekedetteknél a szülők megjelenése a büntetlen előéletűekre volt inkább jellemző, viszont a családjukból kiemelt csoportnál a börtönbüntetésüket töltők említették szignifikánsan gyakrabban, hogy a szüleikre támaszkodtak. Ez az eredmény első látásra meglepő, de egyrészt egybe vág a második kutatási kérdésnél kapott eredményeinkkel és az ott említett irodalmakkal. Másrészt, aki gyermekvédelemben dolgozik, előbb utóbb megtapasztalja azt a jelenséget, hogy amikor a fiatalok eléri a nagykorúságuk idejét, akkor az esetek nagyon nagy százalékában megjelennek olyan vér szerinti szülők is, akik évek óta nem tartották a kapcsolatot a gyermekükkel, és a fiatalok ilyenkor boldogan költöznek oda hozzájuk. Sajnos ezeket a kapcsolatfelvételeket szinte kivétel nélkül az motiválja a szülők részéről, hogy a fiatalok ilyenkor elég jelentős pénzösszeghez jutnak életkezdési támogatás címen. Pár hónap múlva, amikor elfogyott ez a pénz, a fiatalok ismét érdektelenek lesznek a szülők számára, akkor viszont már nagyon sokszor nincs vissza útjuk a gyermekvédelmi ellátásba, hiszen nagykorúvá váltak, s így teljesen talajtalanul elkallódnak.

Annak vizsgálata, hogy a jelenkori szociális atomon hányan szerepeltek, igazolta a feltevésünket, hogy a börtönbüntetését töltő személyeknek kevesebb szociális kapcsolata van a

jelenben, mint büntetlen társaiknak, azonban az is kiderült, hogy az állami gondoskodásban felnövekedetteknek szintén szignifikánsan kevesebb kapcsolata van a felnőtt korában, mint a családban növekvő társaiknak.

Ötödik kutatási kérdésünk arra vonatkozott, hogy a börtönbüntetésüket töltő személyeknél milyen jellegzetességek mutatkoznak a felnőttkori kötődésben az ECR kérdőív alapján. Mind a négy csoport összehasonlítása azt hozta, hogy a börtönbüntetésüket töltő személyek szignifikánsan magasabb értéket értek el az elkerülés dimenzióban, és az a családjukban felnövekedett személyeknél is így volt. Az állami gondoskodásból kikerülő csoportra viszont az volt jellemző, hogy a börtönbüntetésüket töltő személyekre inkább a szorongás magas szintje volt jellemző. Az eredmények értelmezése kapcsán felmerül, hogy a tesztben elért értékeket befolyásolhatta az, hogy az illető börtönben lévén, el volt szakítva a párjától. Dr. Nagy László szóbeli közlése alapján tudjuk, hogy a teszt érzékeny az aktuális élethelyzetre. Ugyanakkor, ha a felnőttkori kötődést egy tartós személyiség vonásnak tekintjük (Hazan és Shaver, 1987; Collins és Read, 1990; Fraley és munkatársai, 2013), akkor az erősen szignifikáns értékeknél már feltételezhetjük, hogy az összefüggések inkább fordított oksági viszonyt takarnak. Erősen szignifikáns eltéréseket nem annyira a dimenziók, mint inkább az alsókálák tekintetében kaptunk. Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy a börtönbüntetésüket töltő személyeknél, függetlenül attól, hogy hol nőttek fel, inkább jellemző volt az, hogy kényelmetlennek élték meg a függést, ezzel egyidőben megjelent a függetlenség iránti vágy, és ugyanakkor bizonytalanság jellemezte őket a partnerük érzéseit tekintve. Érdekes, hogy a családban felnövekedett büntetett előéletű csoportnál szintén gyakori volt a harag, frusztráció megjelenése, a partner közelségében megélt kényelmetlenség érzése, és az egybeolvadás iránti vágy. Ugyanakkor az állami gondoskodásban felnövekedett börtönbüntetését élő csoportnál inkább a szeparációs szorongás és az elhagyatástól való félelem dominált. Az, hogy megbízik a partnerében, a büntetlen előéletű csoportra jellemzőbb, és csak a családjukban felnövekedett büntetlen személyeknél szignifikánsan magasabb annak megjelenése, hogy a partner jó kötődési személy.

Ez alapján elmondható, hogy beigazolódott az, hogy a büntetlen személyekre volt jellemzőbb a biztonságos kötődés, ami Bartholomew és Horowitz (1991), illetve Collins és Feeney (2000) eredményeivel egybe vág. A börtönbüntetésüket töltő állami gondoskodásban felnövekedett személyeknél inkább a szorongás, a partner elvesztésétől való félelem dominál úgy, hogy közben a függetlenség iránti vágy is magas értékeket ér el. A családban felnövekedett börtönbüntetésüket töltő csoportnál viszont a partner iránti harag és az egybeolvadás iránti vágy

jelenik meg. A kapcsolati szorongás magas értékének háttérében állhat az, ami az állami gondoskodásban élőkre általában is jellemző volt, hogy a kapcsolati önértékelésük alacsony, illetve az állami gondoskodásban élőknek alapvetően kevesebb kapcsolatuk lévén, felerősödik a párkapcsolatok értéke.

Az elvégzett diszkriminancia analízis eredménye azt mutatja, hogy az állami gondoskodásban élőknel, az általunk vizsgált tényezők közül csak párnak van jelentős szerepe abban, hogy kialakul-e valakinél a kriminalitás, vagy nem. Ez a tény viszont még hangsúlyosabbá teszi azoknak a tényezőknek a szerepét, amelyknél szignifikáns eltérés van a büntetett előéletű és a büntetlen csoport között. Védő faktorként szinte csak azt emelhetjük ki, hogy sikerült-e kialakítani tartós, a gyermekkoron túlmutató kapcsolatot bárki olyan felnőttel, aki alternatív kötődési figuraként szolgálhat számára, ezen belül is kiemelkedő szerepe van annak, hogy nevelőszülőkkel sikerült-e jelenig tartó jó kapcsolatot kialakítani. Ugyanakkor azt is láthatjuk, hogy a vér szerinti szülővel való kapcsolat inkább a kriminális csoportra jellemző, hiszen azok a személyek töltötték kevesebb időt állami gondoskodásban, akik börtönbüntetésüket töltötték éppen, és ők említették gyakrabban azt, hogy gyermekkorukban tartották a kapcsolatot a vér szerinti szüleikkel. Ezek az eredmények erősen ellentmondanak annak a gyakorlatnak, amely a magyar gyermekvédelemben arról szól, hogy a vér szerinti családdal való kapcsolat elsőbbséget élvez, minél inkább azon kell dolgozni, hogy a gyermek minél hamarabb visszakerüljön a családjába (1997. évi XXXI. Törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról). Ugyanakkor a fentebb már említett irodalmak (Samuels, 2009; Bede és Illés, 2002) is arra hívják fel a figyelmet, hogy nem egyértelműen pozitív hatású a vérszerinti családdal való kapcsolat tartása a gyermek szocializációja szempontjából.

MÁSODIK VIZSGÁLAT (2016)

1. A VIZSGÁLAT ELŐKÉSZÍTÉSE

A második vizsgálatra azért volt szükség, mert az első vizsgálat óta eltelt 10 év során sok mindenben változott a gyermekvédelem működése. A 2006-ban felvett kérdőíveket sok olyan személy is kitöltötte, akik még az új gyermekvédelmi törvény hatálybalépése előtt éltek állami gondoskodásban, és még a hagyományos intézetekben növekedtek. Az elmúlt pár év során azonban sokat változott a helyzet, ha csak azt tekintjük, hogy például ma már nem kerülhet 12 éven aluli gyermek normál gyermekotthonba, hanem nevelőszülőkhöz kell elhelyezni őket. Ez a tény erősen ráirányítja a figyelmünket arra, hogy milyen tényezőknek kell jelen lenniük a nevelőszülőknél ahhoz, hogy a gyermekek szocializációját segítsék, illetve milyen tényezők segíthetik, vagy akadályozhatják a nevelőszülővel kialakítandó, megtartó jellegű kapcsolatot.

Ugyanakkor a 10 évvel ezelőtti vizsgálat eredményei nem adtak választ olyan fontos kérdésekre, mint például, hogy milyen nevelési stílus jellemezte azokat a személyeket, akiket szüleikként emlegetnek az állami gondoskodásból kikerült személyek, vagy milyen megküzdési módok jellemzik őket, milyen traumákat éltek át gyermekkorukban, illetve mennyire reziliensek, és mindezek hogyan befolyásolják azt, hogy bűnelkövetővé válnak-e. Lettek olyan eredményei is a korábbi vizsgálatnak, melyek meglepőek voltak, és amelyeknek az ellenőrzését szükségesnek érzetük. Ilyen volt például az, hogy a vérszerinti szülővel való kapcsolattartásnak nem hogy védő szerepe lenne, de inkább a kriminális csoportra jellemző az állami gondoskodásban felnövekedett személyeknél, vagy az, hogy minél később került állami gondoskodásba, annál valószínűbben lesz bűnöző.

1.1. Kutatási kérdések és hipotézisek

I. Arra voltunk kíváncsiak, hogy a reziliencia, a gyermekkori emlékek, a traumatizáltság és a megküzdési stratégia tekintetében van-e eltérés a börtönviselt és a büntetlen előéletű csoport között.

1. hipotézis: Azt feltételeztük, hogy a börtönbüntetésüket töltő személyeknél a reziliencia mértéke alacsonyabb lesz. A reziliencia fogalmának meghatározása (Rutter, 1999; Kiss, 2015) arról szól, hogy az egyén hogyan adaptálódik, hogyan illeszkedik be a társadalomba. Mivel a bűnözővé válást nem tekinthetjük egészséges adaptációnak, ezért feltételezhetjük, hogy börtönbüntetésüket töltő személyek reziliencia értéke alacsonyabb lesz.
2. hipotézis: Azt feltételeztük, hogy a büntetlen előéletű személyeknél magasabb mértékben jelenik meg a szülői, nevelői viselkedésre való visszaemlékezésben az érzelmi melegség, illetve a túlféltés, míg a visszautasítottság érzése a börtönbüntetésüket töltőknél lesz magasabb. Számos vizsgálat igazolta a családi légkör és a későbbi kriminalitás kapcsolatát. Joan McCord (1979) egyik legfontosabb veszélyeztető tényezőként az anyai szeretet hiányát emelte ki. További vizsgálatok összefüggést találtak a szülői elhanyagolás, a tőlük kapott figyelem hiánya, és a bűnelkövetés, illetve erőszakos viselkedés előfordulása között (Gorman-Smith, Tolan, Zelli, Huesmann, 1996; Thornberry, Huizinga, Loeber, 1995). Palmer és Gough (2007) szintén az EMBU tesztet használták kriminális személyek vizsgálatára, és azt találták, hogy a büntetlen személyek az érzelmi melegség és túlféltés skálán magasabb értéket adtak az apáknak, mint a büntetettek. A személy elleni bűncselekményt elkövetők kevésbé érezték az anya részéről az érzelmi melegséget, mint a büntetlenek és a nem személy elleni bűnt elkövetők.
3. hipotézis: Feltételezésünk szerint a börtönbüntetésüket töltők szignifikánsan több gyermekkori traumát éltek meg, mint a büntetlen előéletűek, akár az elutasítottság, akár a szexuális vagy fizikai bántalmazás tekintetében. Shi és munkatársai által végzett vizsgálat azt állapította meg, hogy a 16 éves kor előtt elszenvedett bármilyen típusú bántalmazás megnöveli az antiszociális személyiségfejlődés valószínűségét (Shi és munkatársai, 2012), de korábbi vizsgálatok is igazolták, hogy a fizikai bántalmazás és elhanyagolás növeli a bűnelkövetés valószínűségét (Smith és Thornberry, 1995; Zingraff, Leiter, Myers, és Johnson, 1993; Jaffe és Maikovich-Fong, 2011).

4. Nem fogalmazhatjuk hipotézisként meg, mivel ide vonatkozó irodalmi adatot nem találtunk, de kérdést fogalmaztunk meg arra nézve, hogy a megküzdési módok közül melyik lesz jellemzőbb a büntetlen előéletűekre. Tekintettel arra, hogy a tesztben szereplő problémaközpontú megküzdés valószínűleg jobban segíti a beilleszkedést (Lantos, 2015), ezért úgy gondoltuk, hogy ez lesz gyakoribb náluk.
- II. Második kutatási kérdéscsoportunk arról szólt, hogy van-e különbség a börtönbüntetésüket töltő és büntetlen előéletű személyek által megélt életpályában, a vérszerinti családdal való kapcsolattartás tekintetében. Az utóbbi évek kutatásai arról számolnak be, hogy a szülőkkel való kapcsolattartás, amennyiben nincs kellően előkészítve és segítve a szakemberek részéről, növeli a gyermekek elkallódásának esélyét (Bede és Illés, 2002; Taussig és munkatársai, 2001; Gauthier és munkatársai, 2004). Saját korábbi vizsgálatunk is azt az eredményt hozta, hogy ha már olyanok a körülmények, hogy ki kell emelni egy gyermeket, akkor minél később kerül ki a vér szerinti családból, annál veszélyeztetettebb arra, hogy bűnelkövetővé váljon.
5. hipotézis: Azt feltételeztük, hogy a börtönbüntetésüket töltő személyek későbbi életkorban kerültek be az állami gondozásba, és gyakrabban volt jellemző náluk az, hogy hazagondozták őket.
 6. hipotézis: Az előző hipotézishez kapcsolódva feltételeztük, hogy a büntetett előéletű személyeknél gyakrabban jelenik meg a vér szerinti szülő mind a gyermekkori, mind a jelenre vonatkozó szociális atomon.
- III. A következő kutatási kérdésünk arra vonatkozott, hogy mennyire van jelentősége a gondozóknak (nevelőszülő, nevelő), illetve más szociális kapcsolatoknak gyerekkorban és jelenben a két vizsgált csoportban.
7. hipotézis: Feltételeztük, hogy a büntetlen előéletű személyeket eltérő állami gondozási karrier jellemzi, ezen belül náluk feltételezhetően kevesebb gondozási hely váltás történt, mint a büntetettekénél, mivel a gondozási helyek váltása csak tovább súlyosbítja a problémás gyermekek beilleszkedési nehézségeit (Rubin és munkatársai, 2007)

8. hipotézis: Feltételeztük, hogy a börtönbüntetésüket töltő személyek jellemzően kevesebb személyt fognak feltüntetni a gyermekkori szociális atomon. Mivel feltételezésünk szerint az alternatív kötődési figurák, azaz a gyermek életében megjelenő felnőttek adhatnak olyan stabilitást, amely védhet az elkallódással szemben, ezért azt várjuk, hogy a büntetlen előéletű személyek több felnőtt személyt fognak megjeleníteni. Cushing és munkatársai (2014) vizsgálata azt igazolta, hogy azok a gyermekek voltak előnyben további szocializációjuk tekintetében, akik úgynevezett többszörös családi rendszerben növekedtek, azaz a nevelőszülők mellett más személyekkel is tartották a kapcsolatot. Korábbi kutatások is a gyermekkorban kialakított „társadalmi tőke” fontosságát hangsúlyozták a pszichés jóllét, önértékelés, vagy a társadalmi beilleszkedés tekintetében (Scholte, van Lieshout és Aken, 2001; Reilly, 2003). Előző vizsgálatunk is azt igazolta, hogy a börtönbüntetésüket töltő személyekre volt az jellemző, hogy nagyon kevés, vagy akár egyetlen egy személyt sem tüntettek fel a gyermekkori szociális atomon.
9. hipotézis: Az előző vizsgálatunk eredményei és a kötődés folyamatosságának fontosságából (Schofield és munkatársai, 2012) kiindulva azt feltételeztük, hogy börtönbüntetésüket töltő személyeknél a gyermekkori kapcsolatok ritkábban maradnak fenn felnőtt korukig, mint a büntetlen előéletűeknél.
10. hipotézis: Feltételeztük, hogy a büntetlen előéletűeknél több nevelőszülő vagy nevelő fog megjelenni a szociális atomon, és ezek érzelmi melegséget is tartalmazó kapcsolatok lesznek, tehát magasabb értéket érnek el az EMBU érzelmi melegség dimenziójában. Schofield és Beek (2005) longitudinális vizsgálata azt igazolta, hogy azok a gyermekek, akik biztonságban érezték magukat a nevelő családjukban, és pozitív kapcsolatuk volt a nevelőszüleikkel, képesek voltak a destruktív viselkedésüket elhagyni, és jól beilleszkedni, de számos más vizsgálat és statisztika is igazolta a nevelőszülők szerepét családjukból kiemelt gyermekek szocializálásában (Herczog, 2013; Papházi és Szikulai, 2008).

IV. Végül arra voltunk kíváncsiak, hogy ha a megküzdési módok, a végzettség és a reziliencia alapján leválogatunk egy veszélyeztetett és egy ígéretesebb csoportot, akkor milyen különbségeket találunk a gondozási karrierjükben, családi változóikban és egyéb mért változóikban. Az iskolai végzettség azért került be az ígéretesség kritériumai közé, mert hazánkban a jogerősen elítélt bűnelkövetők nagyrésze alacsony iskolázottságú: 58,8%-uk csak

általános iskolai végzettséggel rendelkeznek (KSH, 2008), míg a népesség egészében ez az arány 27% (KSH, 2011). Országosan 5,4% a diplomás bűnelkövetők aránya (KSH, 2008), az össznépességben ugyanakkor 12,7% (KSH, 2011). A KSH (2008) adatelemzői hangsúlyozzák, hogy az alacsony iskolai végzettség, marginalizáló hatású lehet, az ilyen háttérű ember nehezebben, vagy egyáltalán nem képes érvényesülni a társadalomban, így a bűnözés útjára sodródhat. Tekintve, hogy a CISS alskálák közül a problémaközpontú megküzdés tekinthető a legadaptívabbnak (Lantos, 2015), és a reziliencia alapvetően az alkalmazkodási, beilleszkedési készséget méri, így a CISS problémaközpontú skáláját és a reziliencia mértékét vettük be az ígéretesség kritériumaiba.

Függő változóknak olyan tényezőket kerestünk, amelyek minden vizsgálati személyre érvényes értékeket tartalmaznak, így ki kellett hagynunk ebből az elemzésből a vér szerinti- és a nevelőszülőkre vonatkozó részeket, és csak általánosabb adatokat vettünk be. A választott független változóink a következők lettek:

- CATS mérőeszköz az összes alskálájával
- az EMBU mindhárom alskálája a legpozitívabb apa és anya esetében (azért a legpozitívabbat választottuk, mert arra voltunk kíváncsiak, hogy mely tényezők lehetnek segítők az ígéretesség kialakulásának)
- a gondozási helyek száma
- a jelenkori szociális atomon szereplő személyek száma
- a gyerekkori szociális atomon szereplő személyek száma
- a gyerekkori szociális atomon szereplő olyan személyek száma, akikkel máig megmaradt a kapcsolat

Mivel ilyen típusú szakirodalmi adat sem áll rendelkezésünkre, ezért ide vonatkozó hipotéziseket sem tudtunk felállítani. **Feltételeztük** azonban, hogy az ígéretesség negatívan fog korrelálni a CATS összes alskálájával, az EMBU elutasítás skálájával, és a gondozási helyek számával. Ugyanakkor arra azt vártuk, hogy minél magasabb értéket ér el az illető az EMBU érzelmi melegség és túlféltés skáláján, illetve minél több személyt tüntet fel a gyerekkori és a jelen szociális atomon, illetve ezek közül minél több marad fent a jelenig, annál valószínűbben fog az ígéretes kategóriába tartozni.

1.2. Vizsgálati személyek felkérése

Vizsgálatunkba olyan fiatalokat vontunk be, akik már nagykorúságukat elérték, de még utógondozotti életkorúak (18-25 év közöttiek). A büntetlen előéletűek így azok közül kerültek ki, akik még utógondozásban élnek, mivel róluk egyértelmű információt tudtunk szerezni arról, hogy nem büntetett előéletűek. A másik ok, amiért őket választottuk, hogy, ahogyan azt a 3.2.5. fejezetben kifejtettük, utógondozásban azok a fiatalok maradnak, akik képesek a szabályok betartására, alkalmazkodásra, tovább tanulnak, így őket tekinthetjük egy olyan csoportnak, akiknek jó esélyeik vannak a társadalomba való beilleszkedésre. Ezzel szemben a börtönbüntetésüket töltő fiatalok esetén azért volt fontos a minél alacsonyabb életkor, hogy kizárhassuk annak a lehetőségét, hogy későbbi életesemények sodorták őket a kriminalitás irányába (ld. Sampson és Laub eredményei, melyeket az 1.7.2. fejezetben ismertettünk). Az általunk vizsgált fiatalokról elmondható, hogy vagy már serdülőkorukban, vagy egész korai fiatal korukban váltak bűnelkövetőkkel.

A második vizsgálatban két büntetés-végrehajtási intézet két-két objektumában sikerült felvennünk a tesztek, így összesen 4 börtönben végeztünk felmérést, illetve egy javítóintézetben. Az Állampusztai Országos Büntetés-végrehajtási Intézet solti és állampusztai objektumában, a Pálhalmai Országos Büntetés-végrehajtási Intézet bernátkúti és a sándorházi objektumaiban, és az Aszódi Javítóintézetben készítettük el a vizsgálatot. Mind a négy börtönben olyan 18 és 26 év közötti fiatalokat kértünk fel a részvételre, akik gyermekkorukban állami gondoskodásban éltek. Összesen 74-en egyeztek bele a vizsgálatba, ebből 62 kérdőívet tudtunk az értékelésbe bevenni, mert volt, aki túlkoros volt az utógondozotti csoporthoz képest, volt, akiről kiderült a vizsgálat folyamán, hogy tulajdonképpen nem is élt állami gondoskodásban, csak papíron, illetve pár személy még a kérdező segítségével sem tudta értelmezni a kérdéseket.

A résztvevők zöme lopás és rablás miatt volt elítélve, de gyakori volt még a testi sértés is. Egy-két esetben fordult elő garázdaság, hivatalos személy elleni erőszak, visszaélés kábítószerrel, erőszakos közösülés, vagy kerítés. A büntetés időtartama fél évtől 6 évig terjedt. A vizsgálatba beleegyezőknek csak a 24%-a volt első bűntényes, a többiek mind visszaesők voltak. Nagyrészüknél nincs megállapítva a visszaesés mértéke, de még így is 24%-ról lehet tudni, hogy többszörös- vagy különös visszaeső, ami azt jelenti, hogy minimum 2-3 visszaesése volt már. Tekintve a résztvevők alacsony életkorát nagyon elgondolkodtató ez az adat.

A büntetlen előéletű, állami gondoskodásban felnövekedett, jelenleg utógondozotti státuszban élő személyeket egyrészt a Pest Megyei Gyermekvédelmi Központon, másrészt a Szent Ágota Gyermekvédelmi Központon keresztül értük el. Így Pest, Bács-Kiskun és Csongrád megyékben élő fiatal felnőttekkel tudtuk elvégezni a vizsgálatot, összesen 63 személlyel. Itt is volt pár résztvevő, aki nem tudta értelmezni a kérdéseket, így 58 értékelhető kérdőívünk lett. Ebben a három megyében mind a nevelőszülői hálózatban élő, mind az utógondozói házakban vagy gyermekotthonokban lakó 18-25 év közötti fiatalokat felkértük a vizsgálatra, így a részvételi arányuk körülbelül megfelel annak, amilyen arányban el vannak helyezve a különböző ellátási formákban.

1.3. Vizsgálati minta bemutatása

A vizsgálatban 120 fő 18 és 25 év közötti életkorú férfi vett részt, akik mindnyájan állami gondoskodásban éltek gyermekkorukban. A vizsgálati személyek két csoportra oszthatóak:

1. csoport: 62 fő éppen *börtönbüntetését töltötte*. Átlag életkoruk 22,51 év (szórás: 2,27)
2. csoport: 58 fő *büntetlen előéletű*. Átlag életkoruk 20,21 év (szórás: 1,70).

Az iskolai végzettség tekintetében azt kérdeztük meg, hogy kinek hány befejezett osztálya van, így pontosabban láthattuk a tényleges végzettségét. A börtönbüntetésüket töltők átlagosan 9,01 évet végeztek el (szórás 1,53), míg a büntetlen előéletűeknél 10,38 volt az elvégzett évek átlaga (szórás 1,89). Látható tehát, hogy a büntetlen előéletűek magasabb végzettségűek, és ez egybeesik Farrington, Coid, Harnett, Jolliffe, Soteriou, Turner és West (2006) nagyszabású longitudinális vizsgálatának eredményeivel, akik egyik fontos rizikótényezőnek az alacsony iskolai teljesítményt találták a kriminalitás esetében, de Werner és Smith is ezt igazolták (2001).

1.4. Az eljárás

A börtönökben lévő volt állami gondozottaknál, és a nem börtönben élő utógondozottaknál is azzal kezdődött a vizsgálat, hogy szóban ismertettük velük a vizsgálat lényegét, illetve kiosztottuk a beleegyező nyilatkozatot, amelyen le voltak írva a legfontosabb információk. Mindenhol hangsúlyoztuk, hogy ha valakiben olyan emlék merülne fel, amely rossz érzéseket ébreszt benne, akkor akár a helyszínen a vizsgálatot vezető pszichológustól, akár később az intézményben dolgozó pszichológustól kérhet segítséget. Ezt mindenhol egyeztetjük az ott dolgozó kollégákkal is. Az ismertetést követően eldöntötték, hogy aláírják-e a beleegyező

nyilatkozatot. Szinte minden helyszínen volt egy-két olyan ember, aki nem vállalta a részvételt, nekik megköszöntük a figyelmüket. A többiekkel, akik aláírták a nyilatkozatot, elkezdtek a személyes lekérdezést. Egy-egy kérdőív csomag felvétele 45-90 percet vett igénybe.

2. VIZSGÁLATI MÓDSZEREK

Mivel ebben a második vizsgálatban kíváncsiak voltunk arra is, hogy milyen pszichés folyamatok zajlanak az állami gondoskodás küszöbén élő fiatalokban, ezért olyan kérdőíveket is bevettünk a vizsgálati módszerek közé, amelyek ezeknek a mérésére kidolgozott módszerek. Így a vizsgálat legelején egy reziliencia, majd egy megküzdési stílus kérdőívvel vettünk fel. Azért ezzel kezdtük a vizsgálatot, hogy a szociális atom felvétele kapcsán megjelenő emlékek, érzelmek ne befolyásolják ezek eredményeit. A két kérdőívet követte a szociális atom, majd az állami gondoskodásban töltött időről szóló kérdések. Csak ezek után vettük fel a gyermek- és serdülőkorban megélt traumákra vonatkozó kérdőívet, és a szülői nevelési stílusról szólót, mert mindkét tesztben hangsúlyosan megjelennek a szülők/nevelőszülők, és ez befolyásolhatta volna a szociális atomon feltüntetett személyek kilétét. A szülői nevelési stílus kérdőívvel zártuk a vizsgálatot, mivel az pozitívabb kicsengésű, mint a gyermekkori traumákról szóló. Az alábbi kérdőívek kerültek tehát felvételre:

2.1. A Connor-Davidson reziliencia kérdőív 10 ítemes változata

A reziliencia fogalmának sokrétűsége (ld. 2. fejezet) miatt, kihívást jelentett a kutatók számára egy megbízható mérőeszköz kidolgozása. Számos kérdőív olvasható a nemzetközi irodalomban (Ahern, Kiehl, Sole és Byers, 2006; Windle, Benett és Noyes, 2011). Mi a Connor és Davidson által kidolgozott Resiliencia Skála 10 ítemes formáját választottuk a vizsgálatunkhoz, mivel ennek magyar mintán validált változata érhető el (Járai és munkatársai, 2015). Connor és Davidson először egy 25 ítemes kérdőívet dolgozott ki a reziliens viselkedés mérésére CD-RISC néven. A vizsgálatok alapján öt tényezőt emeltek ki, a személyes kompetenciát, az affektus szabályozást, a változások elfogadását, a belső kontroll érzetét és a spiritualitást. Kérdőívük keresztvalidálása során azt találták, hogy a reziliencia szignifikánsan korrelál a szívósság magas értékeivel és az észlelt stressz, illetve a sérülékenység alacsony fokával

(Connor és Davidson, Lee, 2003). Trauma túlélők vizsgálata azt mutatta, hogy a teszttel mért reziliencia mértéke erős együttjárást mutatott a lelki egyensúllyal, jó egészségi állapottal, és negatív összefüggést a PTSD mértékével. A 25 tételű változattal szemben számos módszertani kérdés merült fel. Legfontosabb az, hogy az öt faktort más vizsgálatoknak nem sikerült igazolniuk (Singh és Yu, 2010, Gy. Kiss, Csókási, Hargitai, Káplár, Nagy és Czirják, 2012). Campbell-Sills és Stein 2007-ben kidolgoztak ezek alapján egy 10 tételű rövidített változatot, amelyről bizonyítani tudták, hogy megbízhatóan méri a rezilienciát (Cronbach-alfa: 0,85) mind az eredeti angol verzió, mind a spanyol adaptációja (Campbell-Sills és Stein, 2007; Notario-Pacheco, Solera-Martínez, Serrano-Parra, Bartolomé-Gutiérrez, García-Campayo és Martínez-Vizcaíno, 2011).

Járai, Vajda, Hargitai, Nagy, Csókási és Kiss (2015) magyar mintán nem tudták igazolni ennek a változatnak a működését, ezért az eredeti 25 tételből másik 10-et kiválasztva dolgoztak ki egy új kérdőívet, amelyet 1459 fő részvételével validáltak, szisztémás autoimmun betegségben szenvedő betegek, és egészséges kontroll csoport részvételével. A teszt konkurrens validitását bináris logisztikus modellel nézve azt találták, hogy szignifikánsan alacsonyabb értékeket értek el a beteg csoportban, mint az egészségeseknél ($p < 0,01$). Konvergencia validitását vizsgálva a TCI kérdőív (Rózsa, Kő, Komlósi, Somogyi, Dezső, Kállai, Osváth és Bánki, 2004) igazolták, hogy a teszt által mért reziliencia szignifikáns pozitív korrelációt mutat az önirányítottság ($p < 0,001$) és együttműködés ($p < 0,01$) dimenziókkal, tehát az érettséggel, felelősségtudattal, célra irányultsággal, eredményességgel, önellfogadással, és a kongruens mások természetével. Diszkriminatív validitását a HADS (Muszbek, Szekely, Balogh, Molnar, Rohanszky, Ruzsa, Varga, Szollosi és Vadasz, 2006) kérdőív használatával mérték. Eredményeik szerint, akik magasabb depresszió- és szorongás értéket értek el, azoknak szignifikánsan alacsonyabb reziliencia értékeik voltak ($p < 0,01$). Reliabilitását is igazolni tudták (Cronbach-alfa értéke: 0,851).

Vizsgálatunkban tehát a CD-RISK-nek fent leírt magyar változatát használtuk, ahol a személyeknek egy 5 fokú Likert skálán kell a felsorolt állításokról jelölniük, hogy azok milyen mértékben voltak jellemzőek rájuk az elmúlt hónapban (lásd 3. melléklet).

2.2. CISS 48 (Coping Inventory for Stressful Situations)

A megküzdési mód mérésére a CISS-48 (Coping Inventory for Stressful Situations) kérdőívet használtuk (lásd 4. melléklet), mely a három klasszikus megküzdési módot különíti el: a problémaközpontút, az érzelemközpontút és az elkerülésre irányuló megküzdést. Endler és Parker (1994) nevéhez fűződik a kérdőív kidolgozása, akik számos vizsgálattal igazolták a megbízhatóságát. Lyne és Roger (2000) kanadai mintán is megfelelő mutatókat találtak (Cronbach alfa 0,76-0,92), illetve McWilliams, Cox és Enns (2003) klinikai mintán való alkalmazhatóságát is bizonyították. A magyar fordítást Perczel Forintos és Annus készítették 2004-ben (idézi: Perczel Forintos, Kiss és Ajtay, 2007), majd magyar mintán Andó, Annus, Rózsa, Tánzos, Kurgyis, Honti, Demeter, Szikszay, Perczel Forintos, Janka és Áloms (2009) alkoholbetegek körében alkalmazták.

Vizsgálatunkhoz azért választottuk tehát ezt a módszert, mert könnyen értelmezhető tételeket tartalmaz, és megbízhatóan méri az alapvető megküzdési módokat. A kérdőív 48 itemet tartalmaz különböző stresszteli-, vagy problémahelyzetekben mutatott viselkedésmódok leírásával. A vizsgálati személyeknek ötfokú Likert skálán kell jelölni, hogy mennyire jellemző rájuk az adott viselkedés. A feladatfókuszú megküzdésre vonatkozó tételek arra irányulnak, hogy a személy milyen mértékben próbálja megérteni, elemezni, megoldani a kialakult helyzetet. A kérdőív emóciófókusz-skálához olyan viselkedésmódok tartoznak, amelyek a kialakult helyzethez kötődnek, de nem irányulnak az aktív megoldásra. Arról szólnak a kijelentések, hogy a személy vádolja és hibáztatja magát anélkül, hogy megpróbálná megoldani a helyzetet. Az elkerülés dimenzióba olyan kijelentéseket soroltak, melyek arról szólnak, hogy a vizsgálati személy mennyire ignorálja a kialakult helyzetet. A CISS-48 dimenzióiban tehát létezik egyfajta adaptív sorrend a coping-stratégiák között. A problémaközpontú az, amelyet leginkább adaptívnek tekinthetünk (Lantos, 2015).

2.3. Szociális atom

A következő az volt, hogy a vizsgálati személyekkel felvettük a szociális atom jelenre vonatkozó változatát (lásd első vizsgálat 2.2 fejezete), majd arra kértük őket, hogy minden egyes feltüntetett személyről mondják meg, hogy ki volt ő számukra (pl. édesanya, nevelőanya, barát). Ugyanúgy, mint az előző vizsgálatnál, egy 5 fokú Likert skálán a kapcsolat minőségét

értékeltek ezután, illetve azt kérdeztük meg, hogy mióta állnak kapcsolatban. Ezt követően felvettük a gyermekkorra vonatkozó szociális atomot is (lásd 5. melléklet). Azt ezt követő kérdések annyiban különböztek a 10 évvel ezelőttiektől, hogy a kapcsolat jellege és minősége után csak azt kérdeztük meg, hogy hány éves koruktól hány éves korukig álltak kapcsolatban, és ha megszakadt, akkor annak mi volt az oka (lásd 32. táblázat)

32. táblázat: *A gyermekkori szociális atomon szereplő személyek jellemzésére használt kérdések*

Név és a kapcsolat jellege (pl. testvér)	Kapcsolat minősége	Mettől meddig álltak kapcsolatban (pl. 4-11 éves korig)	Mi miatt szakadt meg a kapcsolatuk?
	<ul style="list-style-type: none"> - teljesen pozitív - általában pozitív - változó - általában negatív - teljesen negatív 		

2.4. Az állami gondoskodásban megélt váltások felmérése

A következő kérdéssorban arra voltunk kíváncsiak, hogy az állami gondoskodásban milyen kapcsolati váltásokat élt meg az illető. Első kérdésünk arra vonatkozott, hogy hány évesen került állami gondoskodásba, és hogy utána volt-e bármikor hazagondozva, és ha igen, akkor mennyi időre. Hazagondozásnak azt hívjuk, amikor az alapellátás segítségével sikerül megszüntetni az okot, ami miatt ki kellett emelni a gyermeket a családjából, s így visszatérhet oda. Ezután megkérdeztük, hogy mi miatt emelték ki eredetileg a családjából, majd azt, hogy tartotta-e velük a kapcsolatot, és ha igen, akkor milyen gyakran és milyen formában.

Ez után részletesen kikérdeztük, hogy milyen gondozási helyeken fordult meg, amíg állami gondoskodásban élt, hangsúlyozva, hogy ha csak egy pár napot töltött is valahol, azt mondja. Minden gondozási helyről felírtuk, hogy milyen jellegű volt (pl. gyermekotthon, nevelőszülő, speciális otthon), majd azt, hogy mettől meddig volt ott, és hogy mi miatt történt a gondozóhely váltás (lásd 6. melléklet).

Ezek után, ha a gondozási helyeknél megjelent olyan nevelőszülő, aki nem szerepelt a szociális atomokon, illetve ha kiderült, hogy emlékszik a vérszerinti szüleire, de nem említette őket a szociális atomon, akkor ezekről a személyekről kikérdeztük ugyanazokat a kérdéseket, melyeket a gyermekkori szociális atomon szereplő személyekről.

2.5. CATS (Child Abuse and Trauma Scale)

A gyermekkori traumák felmérésére kerestünk egy objektívebb módszert, mint az előző vizsgálatban használt emlékek felidézése, ezért a Sanders és Becker-Lausen által kidolgozott CATS kérdőívet alkalmaztuk (Child Abuse and Trauma Scale), amely a gyermekkorban és serdülőkorban esetlegesen megélt bántalmazás és trauma gyakoriságának és mértékének mérésére szolgál (Sanders, Becker-Lausen, 1995). A szerzők arra törekedtek, hogy a megélt élmények formája is kiderüljön a kérdőívből, de ezek együttes hatásáról is legyen információnk az összpontszám alapján, tekintve, hogy a trauma súlyossága, gyakorisága, vagy a többféle trauma jelenléte súlyosbítja annak pszichés hatásait (Sandberg és Lynn, 1992; Chu és Dill, 1990). A CATS kidolgozása során arra törekedtek, hogy egy könnyen használható, sok ember lekérdezésére alkalmas mérőeszközt hozzanak létre, ezért egy papír ceruza tesztet alkottak.

Mivel a bántalmazás felvállalása, a társadalmi előítéletek miatt nem könnyű, ezért igyekeztek finoman megfogalmazni az egyes tételeket. Így például a szexuális bántalmazásnál nem azt kérdezik, hogy megerőszakolt-e valaki, hanem hogy „részem volt olyan felkavaró szexuális élményben, amelyet nem tudtam / nem mertem megosztani felnőttekkel”. A tételek átdolgozott formában visszatérnek, hogy nagyobb valószínűséggel kiderüljön a bántalmazás ténye. A teszt bevezetőjében az van, hogy az otthoni környezetről szól. A kérdések arra vonatkoznak, hogy az illető gyermek és serdülő korában élt-e meg szexuális visszaélést, fizikális bántalmazást, büntetést, pszichés bántalmazást, fizikális vagy lelki elhanyagolást, illetve negatív családi légkört (pl. szülői alkoholizmus, szülők közti konfliktusok).

A 38 tételből álló CATS kérdőív felvállaltan azt vizsgálja, hogy a felnőtt személynek milyen szubjektív emlékei vannak arról, hogy milyen veszélyeztetésnek volt kitéve gyermekkorában. Utalnak Neuberger és DeVos (1988) korábban ismertetett vizsgálatára, amely azt igazolta, hogy a megélt esemény pszichés hatását az határozza meg, ahogyan azt a gyermek értelmezi, felfogja.

A kérdőív első változatát pszichiátriai kezelés alatt álló serdülőkkel vették fel, és szignifikáns összefüggést találtak a teszten elért pontszám és a disszociáció mértéke között. ($p < 0,001$). A vizsgálat tanulságai alapján pár tételt változtattak, így született meg a végső változata a tesztnek. Ezt az átdolgozott változatot tesztelték két nagy létszámú főiskolásokból álló mintán, illetve 17 fővel, akiknek többszörös személyiség diagnózisa volt a DSMIII-R szerint.

Az első főiskolásokkal végzett vizsgálat alapján 3 faktort határoztak meg. Az első faktor a *negatív atmoszféra*, a család általános atmoszférájának a negativitását mutatta, és a magányosságot, illetve az elhanyagolást tartalmazta. A második faktor a *szexuális bántalmazást*, míg a harmadik a *büntetést* tartalmazta. A teszt belső konzisztenciáját mérve az összpontszám tekintetében 0.90 lett a Cronbach alfa érték, a negatív atmoszféránál 0,86, a szexuális bántalmazásnál 0,76 és a büntetés alkálán 0,63. Nemek tekintetében csak a szexuális abúzus alkálán találtak szignifikáns eltérést, itt viszont a nőknél kétszer akkora volt az átlag érték, mint a férfiaknál.

A teszt-reteszt reliabilitás 0,89 lett ($p < 0,001$), és a disszociációval is szignifikánsan korreláltak az eredmények ($r = 0,33$, $p < 0,001$).

A második vizsgálatban a nemek szerinti különbség hasonló volt az előző vizsgálatához. A CATS eredmények itt is szignifikánsan korreláltak a disszociációval ($r = 0,24$, $p < 0,001$), a depresszióval ($r = 0,40$, $p < 0,001$) és a negatív események skálával ($r = 0,29$, $p < 0,001$), de nem korrelált olyan életeseményekkel, melyekre az egyénnek nincs hatása, mint a betegség, vagy hozzátartozó halála. Addig, míg a főiskolás csoportok összpontszám átlaga 0,75 és 0,73 volt, addig a többszörös személyiség diagnózisú csoport átlaga 2,7 lett, tehát itt is sikerült a teszt alkalmazhatóságát igazolniuk. A CATS kérdőív tehát egy megbízható módszernek bizonyult a gyermek- vagy serdülőkorban elszenvedett veszélyeztetés, bántalmazás, traumák felmérésére (Sanders és Becker-Lausen, 1995).

A teszt magyar változatát Láng és Lénárd (2015) sikeresen használták a Machiavellizmus és a gyermekkori pszichés veszélyeztetés összefüggésének mérésére. Mi is ezt a változatot használtuk (lásd 7. melléklet)

2.6. EMBU-S

Annak felmérésére, hogy az egyénnek milyen emlékei vannak a szülőfigurák nevelői stílusára vonatkozóan, egy a nemzetközi gyakorlatban gyakran használt tesztet, az EMBU rövidített változatát használtuk (EMBU-S). Az EMBU egy svéd mozaikszó (Egna Minnen Beträffande Uppfostran), melynek jelentése: Emlékeim a nevelésemről. A 81 ítemes eredeti változatot Arrindel, Methorst, Kwee, van der Ende, Pol és Moritz dolgozták ki (1989), de hosszúsága

miatt viszonylag nehézkesen lehetett használni, ezért 10 évvel később, több ország bevonásával, kidolgoztak egy rövidített változatot (Arrindel, Sanavio, Aguilar, Sica, Hatichristou, Eisemann, Recinos, Gaszner, Peter, Battagliese, Kállai, van der Ende, 1999). A magyar változat is ekkor készült, Gaszner Péter és Kállai János közreműködésével. Ez a 23 ítemes változat funkcionálisan megfelel az eredeti EMBU tesztnek. A reliabilitás és validitás vizsgálatok is igazolták használhatóságát, illetve kultúrközi összehasonlításban invariánsnak bizonyult a kérdések faktorstruktúrája.

Az EMBU-S 23 állítást tartalmaz, melyekről a vizsgálati személy négy fokú Likert skálán kell eldöntenie, hogy a szülők vele szembeni viselkedésében milyen gyakran fordult elő. Minden állításnál külön kell az anyáról és az apáról nyilatkoznia. A válaszok alapján mindkét szülőfigura három dimenzióban kap pontszámokat. Az *elutasítás* alszákhoz olyan tételek tartoznak, mint „Úgy bántak velem, mint a család feketebárányával vagy bűnbakjával”, „úgy éreztem, hogy a szüleim jobban szeretik a fiútestvéreimet és/vagy lánytestvéreimet, mint engem”. Az *érzelmi melegség* dimenziót olyan állítások alkotják például, hogy „Szüleim szavaikkal és gesztusaikkal mutatták, hogy szeretnek”. A harmadik alszáka a *túlfeltés*, itt olyan tételek szerepelnek, mint „Azt kívántam, bárcsak a szüleim kevesebbet aggódnának azon, hogy mit csinálok”.

Tekintve, hogy az állami gondoskodásban élőkénél az, hogy kit tekintenek anya és apa figurának nem mindig egyértelmű, illetve nem mindig annak a szülőpárosnak van legpozitívabb hatása a gyermekre, akik leghosszabb ideig nevelték őket, ezért két változatát készítettük el a tesztnek. Az elsőben, az eredeti változatnak megfelelően arra kértük, hogy azokról a személyekről mondjon információkat, akik leghosszabb ideig nevelték (lásd 8. melléklet, illetve az eredményeknél lásd EMBU LH jelöléssel), majd megkérdeztük, hogy ez a szülő/szülő páros volt-e a legpozitívabb hatással rá. Ha azt nyilatkozta, hogy igen, akkor nem töltöttünk ki újabb tesztet, ha viszont egy másik szülőpárost ítélte a legpozitívabbnak, akkor arról is kitöltöttük az EMBU-S-t (lásd 9. melléklet, illetve az eredményeknél lásd EMBU LP jelöléssel). Előfordult, hogy valaki azt nyilatkozta, hogy az édesanyja volt a legpozitívabb anyafigura, de a későbbi nevelőapa jobb volt, mint az édesapa. Ilyen 2 esetben fordult elő. Ekkor arra kértük a vizsgálati személyeket, hogy döntsék el, hogy szülőpárosként a vér szerinti szülők vagy a nevelőszülők voltak-e a pozitívabbak, és a szülőpárosról nyilatkozzon.

3. EREDMÉNYEK

3.1. A reziliencia, a gyermekkori emlékek, a traumatizáltság és a megküzdési stratégia vizsgálata

Az első kutatási kérdésünknek megfelelően azt, hogy a reziliencia, a gyermekkori emlékek, a traumatizáltság és a megküzdési stratégia tekintetében van-e eltérés a börtönviselt és a büntetlen előéletű csoport között, kétmintás t-próbával vizsgáltuk.

Amint az a 33. táblázatból is látszik, az eredmények nem igazolták az *első hipotézisünket*, amely szerint a reziliencia mértéke magasabb lesz a büntetlen csoportban, mert az átlaguk csak pár tizednyivel lett magasabb, és ez az eltérés nem szignifikáns.

33. táblázat: A reziliencia és a büntettség közötti összefüggés vizsgálata kétmintás t-próbával (** $p \leq 0.001$, ** $p \leq 0.01$, * $p \leq 0.05$)

	Büntettség	elem- szám	átlag	t érték	szignifikancia szint
Reziliencia	büntetlen	58	30,6034	$t_{(118)} = 1,508$	$p = 0,134$
	börtönbüntetését tölti	62	29,0645		

Az EMBU teszt elemzései részben igazolták a *második hipotézisünket*, ugyanis a büntetlen előéletű csoport, ahogyan az a 34. táblázatból is látszik, csak az érzelmi melegség skálán ért el magasabb pontszámokat, és csak az anyák esetében. Mind a leghosszabb, mind a legpozitívabb anyafigura értékelésénél szignifikáns ez a különbség. Ugyanakkor az apák esetében, és a túlféltés skálán nincs szignifikáns eltérés a büntetett és a büntetlen csoport között. Az elutasítás skálára vonatkozóan viszont teljes mértékben beigazolódtott a feltevésünk, mert mindkét szülő - a leghosszabban nevelő, és a legpozitívabb - értékeinél is szignifikánsan magasabb lett az éppen börtönbüntetésüket töltő személyek eredménye.

34. táblázat: A nevelésre vonatkozó gyermekkori emlékek (EMBU) és a büntettség közötti összefüggés vizsgálata kétmintás *t*-próbával (** $p \leq 0.001$, ** $p \leq 0.01$, * $p \leq 0.05$)

	Büntettség	elem- szám	átlag	<i>t</i> érték	szignifikancia szint
EMBU elutasítás LH anya	büntetlen	57	9,9474	$t = -3,063$	$p = 0,003^{**}$
	börtönbüntetését tölti	59	12,7797		
EMBU elutasítás LH apa	büntetlen	57	8,3333	$t = -3,255$	$p = 0,002^{**}$
	börtönbüntetését tölti	59	11,6949		
EMBU elutasítás LP anya	büntetlen	57	9,0175	$t = -3,226$	$p = 0,002^{**}$
	börtönbüntetését tölti	59	11,7966		
EMBU elutasítás LP apa	büntetlen	57	7,9474	$t = -2,843$	$p = 0,005^{**}$
	börtönbüntetését tölti	59	10,5254		
EMBU érzelmi melegség LH anya	büntetlen	57	18,2807	$t_{(114)} = 2,644$	$p = 0,009^{**}$
	börtönbüntetését tölti	59	15,5424		
EMBU érzelmi melegség LH apa	büntetlen	56	15,8571	$t_{(112)} = 1,663$	$p = 0,099$
	börtönbüntetését tölti	58	13,6034		
EMBU érzelmi melegség LP anya	büntetlen	57	18,8772	$t_{(114)} = 2,089$	$p = 0,039^*$
	börtönbüntetését tölti	59	16,7627		
EMBU érzelmi melegség LP apa	büntetlen	56	16,8393	$t_{(112)} = 1,057$	$p = 0,293$
	börtönbüntetését tölti	58	15,4138		
EMBU túlfeltés LH anya	büntetlen	57	21,2456	$t_{(114)} = 0,303$	$p = 0,762$
	börtönbüntetését tölti	59	20,9322		
EMBU túlfeltés LH apa	büntetlen	57	17,5614	$t_{(114)} = -0,463$	$p = 0,644$
	börtönbüntetését tölti	59	18,1356		
EMBU túlfeltés LP anya	büntetlen	57	20,9825	$t_{(114)} = ,787$	$p = 0,433$
	börtönbüntetését tölti	59	20,1186		
EMBU túlfeltés LP apa	büntetlen	57	17,6316	$t_{(114)} = -0,421$	$p = 0,675$
	börtönbüntetését tölti	59	18,1525		

Azt is megnéztük, hogy vér szerinti szülőről, vagy nevelőszülőről töltték-e ki az kérdőíveket, és azt kaptuk, hogy a börtönbüntetésüket tölő személyek mind az anya, mind az apa esetén szignifikánsan gyakrabban nyilatkoztak a vér szerinti szülőről ($p \leq 0.001$), míg a büntetlen előéletűek éppen fordítva, a nevelőszülőkről nyilatkoztak gyakrabban. Ez az eltérés is szignifikáns volt mind a két szülő esetén, akár a leghosszabb, akár a legpozitívabb kapcsolat értékelését néztük (lásd 35. táblázat).

35. táblázat: A vér szerinti- és a nevelőszülő előfordulási gyakorisága az EMBU teszten a börtönbüntetését tölő és a büntetlen csoportban, χ^2 teszttel összehasonlítva (** $p \leq 0.001$, ** $p \leq 0.01$, * $p \leq 0.05$)

	χ^2	szignifikancia szint
EMBU LH anya	$\chi^2=12,776$	$p \leq 0.001$ ***
EMBU LH apa	$\chi^2=11,473$	$p \leq 0.001$ ***
EMBU LP anya	$\chi^2=13,993$	$p \leq 0.001$ ***
EMBU LP apa	$\chi^2=14,724$	$p \leq 0.001$ ***

Harmadik hipotézisünk, miszerint a börtönbüntetését tölő csoport több traumát élt meg gyermekkorában, mint a büntetlen társaik, beigazolódott. A CATS teszt összes alszkáláján, és az összpontszámokat tekintve is szignifikánsan magasabb értékeket kaptunk a börtönbüntetését tölő csoportnál (lásd 36. táblázat).

36. táblázat: A traumatizáltság (CATS értékek) és a büntettség közötti összefüggés vizsgálata kétmintás t-próbával (** $p \leq 0.001$, ** $p \leq 0.01$, * $p \leq 0.05$)

	Büntettség	elem- szám	átlag	t érték	szignifikancia szint
CATS	büntetlen	58	35,5862	$t = -4,783$	$p < 0,001$ ***
	börtönbüntetését tölti	62	59,4516		
CATS negatív atmoszféra	büntetlen	58	16,9138	$t_{(118)} = -4,160$	$p < 0,001$ ***
	börtönbüntetését tölti	62	27,4032		
CATS szexuális bántalmazás	büntetlen	58	0,6034	$t = -2,122$	$p = 0,037$ *
	börtönbüntetését tölti	62	2,0806		
CATS büntetés	büntetlen	58	7,8103	$t_{(118)} = -4,164$	$p < 0,001$ ***
	börtönbüntetését tölti	62	11,4516		

A *negyedik feltételezésünkre* vonatkozó vizsgálatok a következő eredményt hozták: a megküzdési stratégiák közül kettőnél találtunk szignifikáns eltérést (lásd 37. táblázat). A büntetlen csoportnál a problémaközpontú megküzdés a gyakoribb, míg az érzelemközpontú megküzdés pontszáma a börtönbüntetését töltő csoportnak magasabb. Az elkerülő stratégia tekintetében nem lett szignifikáns különbség a két csoport között.

37. táblázat: A megküzdési stratégiák (CISS) és a büntettség közötti összefüggés vizsgálata kétmintás *t*-próbával (** $p \leq 0.001$, ** $p \leq 0.01$, * $p \leq 0.05$)

	Büntettség	elem- szám	átlag	<i>t</i> érték	szignifikancia szint
CISS problémaközp ontú	büntetlen	58	65,3103	$t_{(118)} = 2,170$	$p = 0,032^*$
	börtönbüntetését tölti	62	61,6452		
CISS érzelemközp ontú	büntetlen	58	42,0000	$t_{(118)} = -4,147$	$p < 0,001^{***}$
	börtönbüntetését tölti	62	50,5645		
CISS elkerülő	büntetlen	58	47,7069	$t_{(118)} = 1,037$	$p = 0,302$
	börtönbüntetését tölti	62	45,3387		

A problémaközpontú megküzdés esetén felmerült bennünk a kérdés, hogy nincs-e összefüggés az iskolai végzettség, és ennek a megküzdési módnak a gyakorisága között. Mivel irodalmi adatokat nem találtunk erre, ezért megnéztük a saját mintánkon, hogy van-e összefüggés a kettő között. Lineáris korrelációt számítva azt találtuk, hogy a két tényező közötti összefüggés nem szignifikáns ($r = 0,165$, $p = 0,072$), így feltételezhetjük, hogy a két változó független egymástól, tehát nem azért gyakoribb a problémaközpontú megküzdés jelenléte a büntetlen előéletűeknél, mert náluk magasabb az iskolai végzettség.

3.2. A vér szerinti családdal megélt kapcsolat vizsgálata

Ötödik hipotézisünk arra vonatkozott, hogy az illető hány évesen került állami gondoskodásba, és ezután hogyan alakult a szüleivel való kapcsolata. Azt, hogy valaki hány évesen került állami gondoskodásba, a legkézenfekvőbb kétmintás *t*-próbával vizsgálni. Ennek a próbának nem lett szignifikáns az eredménye ($t_{(118)} = - 0,509$; $p = 0,612$). Amikor azonban a kapott értékeket

néztük, elég szembetűnő volt, hogy a börtönviselt és büntetlen csoport között különbség van abban a tekintetben, hogy négy éves koruk előtt, vagy után kerültek-e el a családjuktól. Ebben az esetben két dichotóm változó között kerestük az összefüggést, ezért χ^2 -próbát végeztünk (keresztábrát lásd 38. táblázat), amely azt igazolta, hogy szignifikánsan több személy került állami gondoskodásba négy éves kora előtt a büntetlen előéletű csoportból ($\chi^2_{(1)} = 7,087; p = 0,008$).

38. táblázat: Négy éves kor alatt került-e állami gondoskodásba az illető

	Négy éves kor alatt került gondoskodásba	Négy éves kor felett került gondoskodásba	Összesen
Büntetlen	23	35	58
Börtönbüntetését töltő	11	51	62
Összesen	34	86	120

Megvizsgáltuk azt is, hogy van-e eltérés a két csoport között abban, hogy tartották-e a kapcsolatot a vér szerinti családjukkal, és azt találtuk, hogy nincs szignifikáns különbség ($\chi^2_{(1)} = 0,593; p = 0,441$).

Szintén χ^2 -próbával lehet azt vizsgálni, hogy a börtönbüntetésüket töltő személyek voltak-e gyakrabban hazagondozva, vagy a büntetlenek (keresztábrát lásd 39. táblázatban). Az eredmények a hipotézisünknek megfelelően azt mutatták, hogy arányait tekintve szignifikánsan több személy volt hazagondozva a börtönbüntetésüket töltő csoportból, mint a büntetlenből ($\chi^2_{(1)} = 9,807; p = 0,002$).

39. táblázat: Volt-e hazagondozva az illető

	Nem volt hazagondozva	Volt hazagondozva	Összesen
Büntetlen	54	4	58
Börtönbüntetését töltő	44	18	62
Összesen	98	22	120

Hatodik hipotézisünk vizsgálatához χ^2 -próbával mértük azt, hogy a vér szerinti szülő megjelenik-e a szociális atomon, és nem teljesen az elvárásainknak megfelelő eredményt kaptunk. A jelen atomra vonatkozóan beigazolódott, hogy szignifikánsan gyakrabban jelentek meg a szülők a börtönbüntetésüket töltő személyeknél, mint a büntetlen csoportban ($\chi^2_{(1)} = 7,477$; $p = 0,006$), azonban a gyermekkori szociális atomra vonatkozóan nem volt szignifikáns ez az eredmény ($\chi^2_{(1)} = 2,453$; $p = 0,117$).

40. táblázat: *A jelen szociális atomon megjelenik-e vér szerinti szülő*

	Nincs vér szerinti szülő	Van vér szerinti szülő	Összesen
Büntetlen	36	22	58
Börtönbüntetését töltő	23	39	62
Összesen	59	61	120

41. táblázat: *A gyermekkori szociális atomon megjelenik-e vér szerinti szülő*

	Nincs vér szerinti szülő	Van vér szerinti szülő	Összesen
Büntetlen	39	19	58
Börtönbüntetését töltő	33	29	62
Összesen	72	48	120

Ha megnézzük a két keresztábrát (lásd 40. és 41. táblázat), szembevetve, hogy mindkét csoportban a jelen szociális atomon szerepelt gyakrabban szülőfigura, de ez a büntetlen előéletűeknél nem volt olyan jelentős (gyermekkori atomon 19, a jelenkorin 22 esetben), mint a büntetett csoportban (gyermekkori atomon 29, a jelenkorin 39 esetben).

Tovább vizsgáltuk ezt a kérdést, mert arra voltunk kíváncsiak, hogy milyen emlékek kapcsolódhatnak a jelen szociális atomon megjelenő szülőkhöz. Mivel az EMBU-ban nem mindenki a vér szerinti szüleiről töltötte ki a kérdőívet, ezért úgy tudtuk megvizsgálni ezt a kérdést, hogy azoknál a személyeknél, akiknél az édesanya jelent meg a jelen szociális atomon, ott kiválasztottuk azokat, akik bármelyik EMBU-t a vér szerinti anyáról töltötték ki, és csak ezeket az eredményeket hasonlítottuk össze egymással. Ugyanígy jártunk el az édesapákra vonatkozóan. Azért kellett ezt a dupla szűrőt alkalmaznunk, hogy biztosak legyünk abban, hogy tényleg a vér szerinti szülőkről szóló véleményeket kapjuk. Ennek a módszernek a hátránya, hogy kis elemszámmal tudunk dolgozni, ami azt eredményezi, hogy kevésbé van esély

szignifikáns eltéréseket kapni, hiszen ilyen alacsony elemszámnál sokkal nagyobb eltérések mutathatóak csak ki. Viszont, ha szignifikáns eredményre jutunk az erős együttjárásra fog utalni. Megnéztük tehát külön az édesanyákra és az édesapákra vonatkozó értékeléseket, akár a leghosszabb, akár a legpozitívabb kapcsolatra vonatkozóan jelentek meg. A 42. táblázatból látszik, hogy az édesanyákra vonatkozóan nem kaptunk szignifikáns eltérést egyik alskála esetén sem.

42. táblázat: *EMBU LH vagy LP édesanya megítélésének összehasonlítása kétmintás t-próbával azoknál a személyeknél, akiknél megjelent az édesanya személye a jelen szociális atomon (** $p \leq 0.001$, ** $p \leq 0.01$, * $p \leq 0.05$)*

	Büntettség	elem- szám	átlag	t érték	szignifikancia szint
EMBU elutasítás LH anya	büntetlen	10	11,8000	$t_{(36)} = -0,443$	$p = 0,661$
	börtönbüntetését tölti	28	12,6071		
EMBU érzelmi melegség LH anya	büntetlen	10	18,000	$t_{(36)} = 0,517$	$p = 0,609$
	börtönbüntetését tölti	28	17,1429		
EMBU túlfeltés LH anya	büntetlen	10	21,4000	$t_{(36)} = -0,492$	$p = 0,626$
	börtönbüntetését tölti	28	22,2857		

Az édesapákra vonatkozóan ugyanakkor szignifikánsan magasabb értéket értek el az elutasítás alskálán a börtönbüntetésüket töltő vizsgálati személyek, mint a büntetlenek (lásd 43. táblázat).

43. táblázat: *EMBU LH vagy LP édesapa megítélésének összehasonlítása kétmintás t-próbával azoknál a személyeknél, akiknél megjelent az édesapa személye a jelen szociális atomon (** $p \leq 0.001$, ** $p \leq 0.01$, * $p \leq 0.05$)*

	Büntettség	elem- szám	átlag	t érték	szignifikancia szint
EMBU elutasítás LP apa	büntetlen	4	7,0000	$t_{(15)} = -2,364$	$p = 0,032^*$
	börtönbüntetését tölti	13	11,6923		
EMBU érzelmi melegség LP apa	büntetlen	4	15,0000	$t_{(15)} = -1,000$	$p = 0,333$
	börtönbüntetését tölti	13	18,4615		
EMBU túlfeltés LP apa	büntetlen	4	19,5000	$t_{(15)} = -0,334$	$p = 0,743$
	börtönbüntetését tölti	13	20,9231		

A CATS kérdőív eredményeit is megvizsgáltuk a következő lépésben, tekintve, hogy az is arra utal, hogy milyen emlékei vannak az illetőnek a családi légkorról. Kíváncsiak voltunk tehát, hogy akiknél megjelenik a vér szerinti szülő a jelen szociális atomon, vajon mennyire élték meg negatívnak, traumatizálónak ezt a légkört. Ennek vizsgálatára kétmintás t-próbát végeztünk, melynek eredményét a 44. táblázat tartalmazza.

44. táblázat: Annak vizsgálata kétmintás t-próbával, hogy akinél megjelenik a jelen szociális atomon a vér szerinti szülő, milyen értékeket ért el a CATS skálán (** $p \leq 0.001$, ** $p \leq 0.01$, * $p \leq 0.05$)

	Büntettség	elem- szám	átlag	t érték	szignifikancia szint
CATS összes	büntetlen	22	41,77	$t = -2,110$	$p = 0,040^*$
	börtönbüntetését tölti	39	56,82		
CATS negatív atmoszféra	büntetlen	22	18,64	$t = -2,265$	$p = 0,027^*$
	börtönbüntetését tölti	39	26,41		
CATS szexuális bántalmazás	büntetlen	22	0,95	$t_{(59)} = -0,842$	$p = 0,403$
	börtönbüntetését tölti	39	1,54		
CATS büntetés	büntetlen	22	9,27	$t_{(59)} = -1,315$	$p = 0,193$
	börtönbüntetését tölti	39	11,10		

A táblázatból jól látszik, hogy mind a CATS összpontszám tekintetében, mind a negatív atmoszféra alszáján szignifikánsan magasabb pontszámot értek el a börtönbüntetésüket töltő személyek, mint a büntetlen társaik, azaz sokkal negatívabb emlékeket őriznek a családjukra vonatkozóan. Megállapíthatjuk tehát, hogy bár szignifikánsan gyakrabban jelennek meg a vér szerinti szülők a börtönbüntetésüket töltő vizsgálati személyeknél, ezekhez a kapcsolatokhoz inkább negatív gyermekkori emlékek kapcsolódnak, mint pozitívak, sőt az apák tekintetében még az elutasítottság érzése is szignifikánsan gyakrabban jelenik meg náluk.

3.3. Az alternatív gondozókkal kialakított kötődések és más szociális kapcsolatok elemzése

Hetedik hipotézisünknek megfelelően először azt vizsgáltuk meg, hogy mennyire volt lehetőségük a vizsgálati személyeknek hosszú távú kapcsolatokat kiépíteni azalatt, amíg állami gondoskodásban éltek. Kétmintás t-próbával néztük meg azt, hogy a gondozási helyek száma

hogyan alakult a két vizsgálati csoportunkban. Eredményeink szerint a börtönbüntetésüket töltők átlagosan szignifikánsan *több gondozási helyen* voltak, mint a büntetlen személyek ($t = -2,895$; $p = 0,005$; börtönbüntetését töltő személyek átlagosan 2,81 db hely, büntetlen személyek átlagosan 2,07 db hely). Lehet finomítani ezt az eredményt is úgy, hogy figyelembe vesszük, hogy a gondozási helyek száma hány éves időszakon oszlik el, mert aki csak kamasz korában került gondozásba, annak kevesebb „lehetősége” volt több gondozóhely váltást megélni, mint aki már kisgyermek korában is gondozásban volt. Kiszámoltuk tehát az első gondozásba vételtől a 18. életévig eltelt évek számát, és ezt elosztottuk azzal, hogy életében hány gondozási helyen volt. Ezzel a módszerrel azt kaptuk meg, hogy átlagosan hány évente „szenvedett el” az illető újabb gondozási hely váltást. Az eredmény így még szembetűnőbb, mert látszik, hogy a büntetlen személyek majdnem kétszer olyan hosszú ideig voltak egy-egy gondozási helyen. A két mutató közötti különbség erősen szignifikáns lett ($t = 4,383$; $p < 0,001$; börtönbüntetésüket töltők átlagosan 3,87 évente, büntetlenek átlagosan 6,92 évente kerülnek új gondozási helyre).

Nyolcadik hipotézisünkhöz azt néztük meg, hogy a gyermekkori szociális atomon hány személy jelenik meg, és ezek milyen kapcsolatokat jelentenek. Kétmintás t -próbaival megnéztük, hogy van-e szignifikáns különbség a börtönviselt és a büntetlen csoport között abban a tekintetben, hogy a gyermekkori szociális atomon hány személy szerepel. Ennek az eredménye azt mutatja, hogy a különbség szignifikáns ($t_{(118)} = 2,120$; $p = 0,036$; börtönbüntetésüket töltők átlaga = 4,21; büntetlenek átlaga = 5,83).

Következő lépésben megvizsgáltuk, hogy a vér szerinti szülőn kívüli bármely felnőtt megjelenése tekintetében van-e eltérés a börtönviselt és a büntetlen csoport között. Kétmintás t -próbaival azt találtuk, hogy szignifikánsan több felnőtt figura jelenik meg a büntetlen csoport gyermekkori szociális atomján ($t=4,507$, $p < 0,001$, börtönbüntetésüket töltők átlaga 0,8226, büntetlen csoport átlaga 2,3103). Mivel nem mindenki volt nevelőszülőknél, illetve a nevelőszülők kiemelt szerepe feltételezhető, és arra is kíváncsiak voltunk, hogy vajon van-e jelentősége más felnőtt kapcsolatoknak is, ezért elvégeztük ugyanezt a próbát úgy is, hogy kihagytuk a nevelőszülőket az összehasonlításból. Az eredmény így is szignifikáns lett, bár nem annyira erősen, mint az előző esetben ($t=2,574$, $p=0,012$, börtönbüntetésüket töltők átlaga 0,7258, büntetlen csoport átlaga 1,4828).

Megvizsgálhatjuk külön is, hogy kik azok, akik megjelennek a szociális atomokon. Mivel a szülő és a nevelőszülő kiemelkedő fontosságú, ezért az ő megjelenésüket külön elemezzük, itt csak a többi személyt tüntetjük fel. A 45. táblázatból jól látszik, hogy a gyermekkori atomon csak az egyéb kategóriába sorolt személyeknél van szignifikáns különbség. Megnéztük részletesen, hogy kik ezek a személyek, és azt láttuk, hogy olyan felnőttek – például tanár, vagy szomszéd-, akik támaszai voltak az illetőnek.

45. táblázat: Gyermekkori szociális atomon megjelenő személyek számának összehasonlítása kétmintás t-próbával (** $p \leq 0.001$, ** $p \leq 0.01$, * $p \leq 0.05$)

	büntettség	elemszám	átlag	t érték	szignifikancia szint
nevelő	büntetlen	58	0,1897	0,695	$p = 0,488$
	börtönbüntetését tölti	62	0,1129		
édestestvér	büntetlen	58	0,7931	-1,616	$p = 0,109$
	börtönbüntetését tölti	62	1,1935		
féltestvér	büntetlen	58	0,1897	1,591	$p = 0,116$
	börtönbüntetését tölti	62	0,0323		
barát	büntetlen	58	1,2931	0,195	$p = 0,846$
	börtönbüntetését tölti	62	1,2097		
nagy szülő	büntetlen	58	0,2586	0,005	$p = 0,996$
	börtönbüntetését tölti	62	0,2581		
felnőtt rokon	büntetlen	58	0,1897	- 0,041	$p = 0,968$
	börtönbüntetését tölti	62	0,1935		
kortárs rokon	büntetlen	58	0,1379	- 0,326	$p = 0,745$
	börtönbüntetését tölti	62	0,1774		
egyéb	büntetlen	58	0,8448	3,452	$p = 0,001^{***}$
	börtönbüntetését tölti	62	0,1452		

Kilencedik hipotézisünknek megfelelően következő lépésben azt vizsgáltuk meg, hogy a gyermekkori szociális atomon megjelenő kapcsolatok mennyire voltak tartósak. Ehhez tekinthetjük az összes megmaradt kapcsolat számát, illetve az összes megszakadt kapcsolat számát, és összehasonlíthatjuk, hogy ezek átlagos értékében a két csoport egymástól szignifikánsan különbözik-e. De feltehető ez a kérdés úgy is, hogy nem a megmaradt illetve megszakadt kapcsolatok számát, hanem azoknak az atomon összesen megjelenő kapcsolathoz viszonyított arányát, százalékát vizsgáljuk meg. Vélhetően nem ugyanaz a veszteség, ha a gyerekkori atomon szereplő két személyből szakad meg kettő, mint ha tizenöt személyből szakad meg tíz, pedig az utóbbi esetben ötször nagyobb a megszakadt kapcsolatok száma. Mind

a négy vizsgálatot kétmintás *t*-próbával végeztük el. Az eredményeket a 46. táblázatban foglaltuk össze.

46. táblázat: A gyermekkori szociális atomon megjelenő figurák közül hány maradt meg a felnőtt korig, illetve hány szakadt meg összehasonlítása kétmintás *t*-próbával (***p*≤0.001, ***p*≤0.01, **p*≤0.05)

	börtön	elem- szám	átlag	<i>t</i> érték	szignifikancia szint
megszakadt (db)	büntetlen	56	2,1071	$t_{(109)} = -1,532$	$p = 0,128$
	börtönbüntetését tölti	55	2,8727		
megszakadt (%)	büntetlen	56	38,42%	$t_{(109)} = -3,646$	$p < 0,001^{***}$
	börtönbüntetését tölti	55	63,53%		
megmaradt (db)	büntetlen	56	3,9286	$t = 3,259$	$p = 0,002^{**}$
	börtönbüntetését tölti	55	1,9091		
megmaradt (%)	büntetlen	56	61,58%	$t_{(109)} = 3,646$	$p < 0,001^{***}$
	börtönbüntetését tölti	55	36,47%		

Azt látjuk ez alapján, hogy nincs szignifikáns különbség, büntetettségre szerint, ha darabszámra nézzük a megszakadó kapcsolatokat, ugyanakkor ez az átlagosan nagyjából ugyanannyi megszakadó kapcsolat a börtönviseltek esetében az összes gyermekkori atomon megjelenő kapcsolatnak sokkal nagyobb arányát adja, 64%-ot a büntetlen előéletűek 34%-ával szemben. A büntetlen csoportnak majdnem kétszer annyi kapcsolata maradt meg felnőttkorig, és ez az összes gyermekkori atomon megjelenő kapcsolatok részarányában is szignifikánsan több, mint a börtönben ülő személyek esetében. Megnéztük ezután, hogy mely kapcsolatok megmaradása, illetve megszakadása az, amely ezt a különbséget hozza, így szerepekre lebontva, külön elemeztük ezt a kérdést. Az eredményeket a 47. és a 48. táblázat tartalmazza. Látható, hogy mindkét esetben a nevelőszülő, az édestestvér és a barát tekintetében van szignifikáns különbség, azaz a börtönbüntetését töltő csoport egyetlen tagjának sem maradt meg nevelőszülővel kapcsolata, és édes testvérrel, illetve baráttal is sokkal ritkábban. Azt is látjuk, hogy nem azért nem maradnak meg ezek a szereplők, mert egyáltalán nem voltak jelen a vizsgálati személyek életében, hiszen a megszakadásoknál fordított irányba, de szintén ennek a három szereplőnek a mentén tér el szignifikánsan a büntetett és büntetlen csoport.

47. táblázat: A gyermekkori szociális atomon megjelenő figurák közül hány maradt meg a felnőtt korig, szerepekre lebontva a büntetlen és a börtönbüntetését töltő csoportban, kétmintás t-próbával számolva (** $p \leq 0.001$, ** $p \leq 0.01$, * $p \leq 0.05$)

	börtön	elem- szám	átlag	t érték	szignifikancia szint
szülő	büntetlen	19	0,7895	$t_{(46)} = 0,313$	$p = 0,755$
	börtönbüntetését tölti	29	0,7241		
nevelő- szülő	büntetlen	29	1,4138	$t = 11,159$	$p < 0,001$***
	börtönbüntetését tölti	4	0,0000		
nevelő	büntetlen	4	0,7500	$t_{(6)} = 0,926$	$p = 0,390$
	börtönbüntetését tölti	4	0,2500		
nagyszülő	büntetlen	11	0,4545	$t_{(22)} = 0,287$	$p = 0,777$
	börtönbüntetését tölti	13	0,3846		
édestestvér	büntetlen	25	1,9200	$t = 2,046$	$p = 0,049$*
	börtönbüntetését tölti	23	0,7391		
féltestvér	büntetlen	8	1,0000	$t_{(14)} = 0,314$	$p = 0,758$
	börtönbüntetését tölti	8	0,8750		
nevelt- testvér	büntetlen	15	2,0000	$t_{(14)} = 0,427$	$p = 0,676$
	börtönbüntetését tölti	1	1,0000		
barát	büntetlen	25	1,8000	$t = 8,179$	$p < 0,001$***
	börtönbüntetését tölti	23	0,6086		
kortárs rokon	büntetlen	4	1,2500	$t_{(8)} = - 0,069$	$p = 0,947$
	börtönbüntetését tölti	6	1,3333		
egyéb	büntetlen	23	0,7826	$t_{(26)} = - 0,356$	$p = 0,725$
	börtönbüntetését tölti	5	1,0000		

48. táblázat: A gyermekkori szociális atomon megjelenő figurák közül hány szakadt meg a felnőtt korig, szerepekre lebontva a büntetlen és a börtönbüntetését töltő csoportban, kétmintás t -próbával számolva (** $p \leq 0.001$, ** $p \leq 0.01$, * $p \leq 0.05$)

	börtön	elem- szám	átlag	t érték	szignifikancia szint
szülő	büntetlen	19	0,7368	$t_{(46)} = -0,883$	$p = 0,382$
	börtönbüntetését tölti	29	0,9310		
nevelő- szülő	büntetlen	29	0,2414	$t_{(31)} = -3,745$	$p = 0,001^{***}$
	börtönbüntetését tölti	4	1,5000		
nevelő	büntetlen	4	2,0000	$t_{(6)} = 0,522$	$p = 0,620$
	börtönbüntetését tölti	4	1,5000		
nagyszülő	büntetlen	11	0,9091	$t_{(22)} = 0,221$	$p = 0,827$
	börtönbüntetését tölti	13	0,8462		
édestestvér	büntetlen	25	1,0800	$t = -2,874$	$p = 0,007^{**}$
	börtönbüntetését tölti	23	2,5217		
féltestvér	büntetlen	8	0,3750	$t_{(14)} = -0,780$	$p = 0,448$
	börtönbüntetését tölti	8	0,6250		
nevelt- testvér	büntetlen	15	0,3333	$t_{(14)} = 0,395$	$p = 0,699$
	börtönbüntetését tölti	1	0,0000		
barát	büntetlen	25	1,0800	$t = -5,463$	$p < 0,001^{***}$
	börtönbüntetését tölti	23	2,608		
kortárs rokon	büntetlen	4	0,7500	$t_{(8)} = 0,531$	$p = 0,610$
	börtönbüntetését tölti	6	0,5000		
egyéb	büntetlen	23	1,3478	$t_{(26)} = 0,665$	$p = 0,512$
	börtönbüntetését tölti	5	1,0000		

A fenti eredmény is hangsúlyozza a nevelőszülők szerepét, és ez már átvezet a tizedik hipotézisünkhöz, amelyben az ő fontosságukat emeltünk ki. Megvizsgáltuk tehát χ^2 -próbával, hogy különböznek-e egymástól a börtönbüntetésüket töltő és a büntetlen vizsgálati személyek abban a tekintetben, hogy voltak-e életük során nevelőszülőnél, vagy nem. Az ehhez tartozó keresztábrát a 49. táblázat tartalmazza.

49. táblázat: Keresztábra arról, hogy hány személy volt nevelőszülőnél a büntetlen, illetve a börtönbüntetését töltő csoportból

	Nem volt nevelőszülőnél	Volt nevelőszülőnél	Összesen
Büntetlen	7	51	58
Börtönbüntetését töltő	44	18	62
Összesen	51	69	120

Látható ez alapján, hogy a börtönbüntetésüket töltők között lényegesen nagyobb arányban vannak azok, akik nem voltak nevelőszülőnél, mint azok, akik voltak, míg a büntetlen csoportban éppen fordítva van, és ez az eltérés, a kiszámított statisztika alapján, szignifikáns ($\chi^2_{(1)} = 42,539; p < 0,001$).

A következő lépésben azt néztük meg, hogy azoknál a személyeknél, akik voltak nevelőszülőnél, megjelenik-e nevelőszülő, illetve neveltestvér (ide soroltuk a nevelőszülő saját gyermekét, és azokat az állami gondozott társakat is, akik szintén a nevelőszülőnél nevelkedtek, ha az illető neveltestvérként említette őket) a szociális atomokon.

50. táblázat: A gyermekkori szociális atomon megjelenő nevelőszülők és neveltestvérek számának összehasonlítása kétmintás t-próbával (** $p \leq 0.001$, ** $p \leq 0.01$, * $p \leq 0.05$)

	büntettség	elemszám	átlag	t érték	szignifikancia szint
nevelőszülő	büntetlen	51	0,9216	$t = 3,141$	$p = 0,003^{**}$
	börtönbüntetését tölti	18	0,2778		
neveltestvér	büntetlen	51	0,6863	$t = 2,828$	$p = 0,006^{**}$
	börtönbüntetését tölti	18	0,0556		

51. táblázat: A jelen szociális atomon megjelenő nevelőszülők és neveltestvérek számának összehasonlítása kétmintás t-próbával (** $p \leq 0.001$, ** $p \leq 0.01$, * $p \leq 0.05$)

	börtön	elemszám	átlag	t érték	szignifikancia szint
nevelőszülő	büntetlen	51	1,1373	$t = 4,298$	$p < 0,001^{***}$
	börtönbüntetését tölti	18	0,2778		
neveltestvér	büntetlen	51	1,0980	$t = 3,507$	$p = 0,001^{***}$
	börtönbüntetését tölti	18	0,1111		

A 50., illetve a 51. táblázatból jól látható, hogy mind a gyermekkori, mind a jelen szociális atomon szignifikánsan gyakrabban jelenik meg a nevelőszülő is, és nevelt testvér is a büntetlen előéletű csoportban

Kétmintás t -próbával azt is megnéztük, hogy azok közül a válaszadók közül, akik voltak nevelőszülőknél, van-e különbség a büntetett és nem büntetett csoportnál abban, hogy hány nevelőszülőnél voltak. Ennek eredménye szerint a két csoport átlagos „nevelőszülő száma” között szignifikáns eltérés nincs ($t = 1,324$; $p = 0,191$). Ebben az esetben is megszorítottuk a megfelelő szűrő használatával az esetek számát azokra, akik egyáltalán voltak életük során nevelőszülőnél. Finomabb összehasonlítást kapunk, ha figyelembe vesszük, hogy a válaszadók nem ugyanannyi időt töltöttek különféle gondozási helyeken. Ha megnézzük, hogy mennyi idő telt el az első gondozási helyre bekerülés és 18 éves koruk között, és ezt elosztjuk a nevelőszülők számával, akkor megkapjuk, hogy a vizsgálati személy életébe átlagosan hány évente lépett be új nevelőszülő. Ebben a mutatóban se különbözik szignifikánsan a börtönviselt csoport a büntetlen csoporttól ($t_{(67)} = 0,699$; $p = 0,487$).

Az EMBU eredményeket a nevelőszülőkre vonatkoztatva nem tudtuk összehasonlítani, mert azok közül a személyek közül, akik a börtönbüntetésüket töltötték, és megjelenítették a nevelőszülőt a szociális atomjukon, egyetlen egy nyilatkozott erről a nevelőszülőről bármelyik EMBU tesztben.

3.4. Ígéretes és veszélyeztetett csoport létrehozása és elemzése

Az ígéretes csoport létrehozásához a fő szempont az volt, hogy CISS problémaközpontú alskála, a reziliencia, és az iskolában eltöltött évek alapján három csoportra bontsuk a vizsgálati személyeket: egy olyan csoportra, akik a legjobb eredményeket érték el ebben a három változóban, egy olyanra, akik a legrosszabbakat, és egy közepes csoportra.

Ehhez mind a három változónak megkerestük azt a két-két osztópontját, ami három tercilisre osztja a mintát. Ez a CISS problémaközpontú alskála esetében az 58,5 és a 69,5 pont, a reziliencia esetében a 27,5 és a 33,5 pont, az iskolai évek esetében pedig a 8,5 és a 10,5 év. Ezután a teljes mintát úgy osztottuk fel, hogy azokat a válaszadókat tekintettük *ígéretesnek*, akik mind a három változó tekintetében a felső két harmad valamelyikébe esetek, plusz legalább

az egyik tekintetében a legfelső harmadba. Azokat a válaszadókat tekintettük *veszélyeztetettnek*, ahol a válaszadók mind a három változó tekintetében az alsó két harmad valamelyikébe esetek, és legalább az egyik tekintetében a legalsó harmadba. Azokat a válaszadókat, akik egyik csoportba se kerültek így be, *köztes* csoportnak tekintettük. Ez a felosztás majdnem tökéletesen megharmadolta a teljes mintát: 41 válaszadó került a veszélyeztetett csoportba, 40 a köztesbe és 39 az ígéretesbe.

Hogy a börtönbe kerülés szempontjából is érdemes így osztani a csoportot, az mutatja, hogy ha az ígéretesség és a börtön változók keresztábráját tekintjük, azon világosan kirajzolódik az a tendencia, hogy minél inkább ígéretes valaki, annál kevésbé valószínű, hogy börtönbe kerül (lásd 52. táblázat).

52. táblázat: *Keresztábra az ígéretes/köztes/veszélyeztetett csoportról*

	Veszélyeztetett	Köztes	Ígéretes	Össz
Büntetlen	11	23	24	58
Börtönbüntetését tölti	30	17	15	62
Össz	41	40	39	120

A keresztábrához tartozó χ^2 -próba is világosan alátámasztja, hogy a két változó nem független egymástól ($\chi^2_{(2)} = 11,661; p = 0,003$).

Az ígéretesség változójának létrehozásával tehát a vizsgálati személyek három csoportba sorolhatóak be, és így lehetőség nyílik arra, hogy diszkriminancia-analízis segítségével megvizsgáljuk, hogy bizonyos változók együttes működése milyen mértékben képes magyarázni azt, hogy a vizsgálati személyek a három csoport melyikébe esnek. A választott független változóink a következők:

- CATS mérőeszköz az összes alsóskálájával
- az EMBU mindhárom alsóskálája a legpozitívabb apa és anya esetében
- a gondozási helyek száma
- a jelenkori szociális atomon szereplő személyek száma
- a gyerekkori szociális atomon szereplő személyek száma
- a gyerekkori szociális atomon szereplő olyan személyek száma, akikkel máig megmaradt a kapcsolat

A független változóknak erre a halmazára lefuttatva a diszkriminancia-analízist szignifikáns modellt kapunk ($\chi^2_{(26)} = 41,643$; $p = 0,047$), de az alkalmazási feltételeket vizsgáló csoportátlagokat összehasonlító bevezető lépésből azt lehet látni, hogy ezen változók közül több olyan is van, amely nem járul hozzá érdemben a három csoport elkülönítését végző diszkriminancia-függvények létrehozásához (lásd 53. táblázat).

53. táblázat: Csoportátlagok egyenlőségének vizsgálata (** $p \leq 0.001$, ** $p \leq 0.01$, * $p \leq 0.05$)

Csoportátlagok egyenlőségének vizsgálata				
	F	df1	df2	Szignifikancia szint
CATS összesített	4,488	2	102	0,014*
CATS negatív atmoszféra	4,488	2	102	0,014*
CATS szexuális bántalmazás	0,854	2	102	0,429
CATS büntetés	2,510	2	102	0,086
EMBU elutasítás LP anya	1,882	2	102	0,157
EMBU elutasítás LP apa	1,152	2	102	0,320
EMBU érzelmi melegség LP anya	3,843	2	102	0,025*
EMBU érzelmi melegség LP apa	7,270	2	102	0,001***
EMBU túlféltés LP anya	0,158	2	102	0,854
EMBU túlféltés LP apa	0,736	2	102	0,482
gondozási helyek száma	5,905	2	102	0,004**
jelen szociális atomon lévő személyek száma	0,797	2	102	0,453
gyermekkori szociális atomon lévő személyek száma	2,084	2	102	0,130
megmarad kapcsolatok összesen	3,394	2	102	0,037*

A fenti táblázat alapján az mondható, hogy összesen 6 olyan független változó van, amely érdemben részt vehet a diszkriminancia-függvények megkonstruálásában, ezek a következők:

- CATS összesített pontszám
- CATS negatív atmoszféra
- EMBU érzelmi melegség legpozitívabb anya
- EMBU érzelmi melegség legpozitívabb apa

- gondozási helyek száma
- a gyerekkori szociális atomon szereplő olyan személyek száma, akikkel máig megmaradt a kapcsolat

A végső diszkriminancia-analízist tehát úgy futtattuk le, hogy csak ezt a hat változót adtuk meg független változónak. A három csoport elkülönítésére az eljárás két diszkrimináló függvényt határoz meg, ezek együttesen szignifikáns különbséget képesek produkálni a három csoport között ($\chi^2_{(26)} = 30,949; p = 0,002$). A két diszkrimináló függvény közül az első az ígéretesség változatosságának (heterogenitásnak) 19,8%-át magyarázza, a második a 8,58%-át (a vonatkozó kanonikus korrelációs együtthatók 0,494 és 0,330).

Az eljárás által létrehozott találat-mátrix alapján látható, hogy a pusztán a diszkrimináló függvények által bejósolt csoporttagság és a valódi csoporttagság sok esetben egyezik (egész pontosan az esetek 55,24%-ában), vagy legalább közeli (lásd 54. táblázat).

54. táblázat: A bejósolt csoporttagság és a valódi csoporttagság egyezése

	Bejósolt csoporttagság			
		Ígéretes	Köztes	Veszélyeztetett
Valódi csoporttagság	Ígéretes	17,14%	4,76%	11,42%
	Köztes	8,57%	18,1%	7,61%
	Veszélyeztetett	4,76%	7,61%	20%

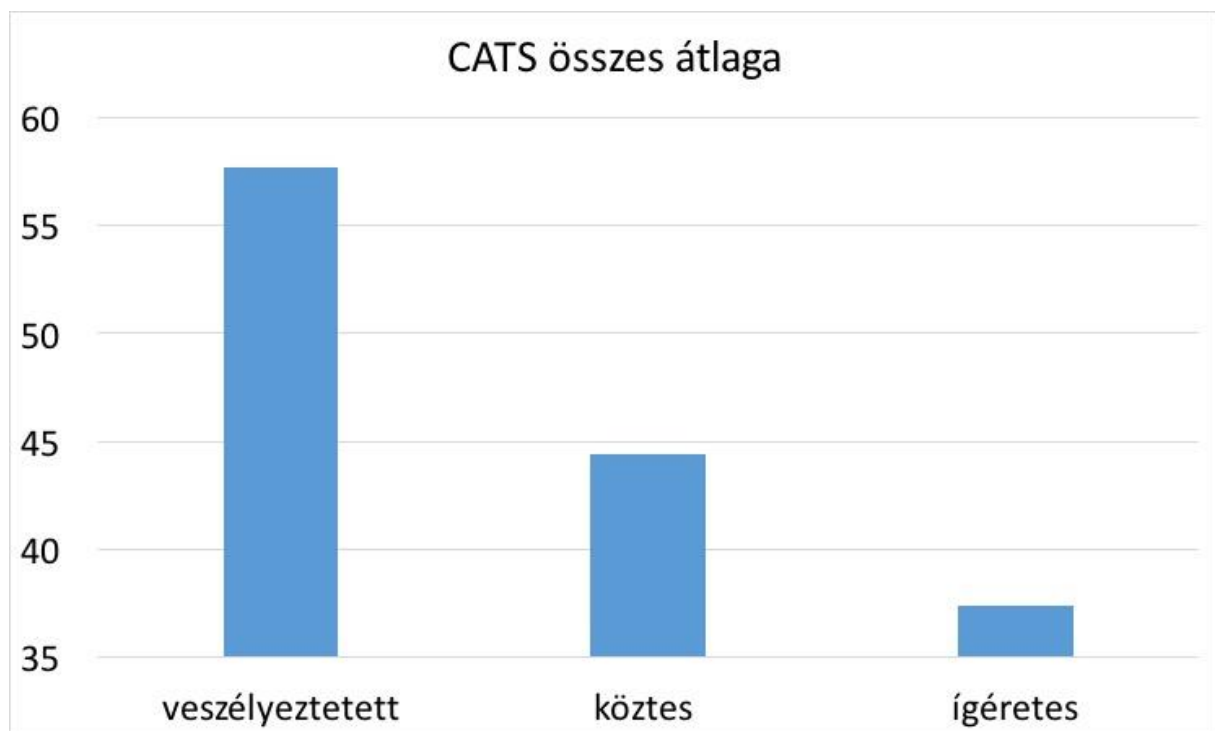
Azt, hogy a diszkriminancia-analízis hat független változója milyen módon függ össze az ígéretességgel, azt az ezekre a független változókra végzett varianciaanalízisek post hoc statisztikáiból olvashatjuk ki.

A korábbi vizsgálatok alapján az már nem meglepő, hogy mind a hat változó esetében szignifikáns különbséget talált a csoportok között a varianciaanalízis (lásd 55. táblázat).

55. táblázat: A variancia analízis eredményei (** $p \leq 0.001$, ** $p \leq 0.01$, * $p \leq 0.05$)

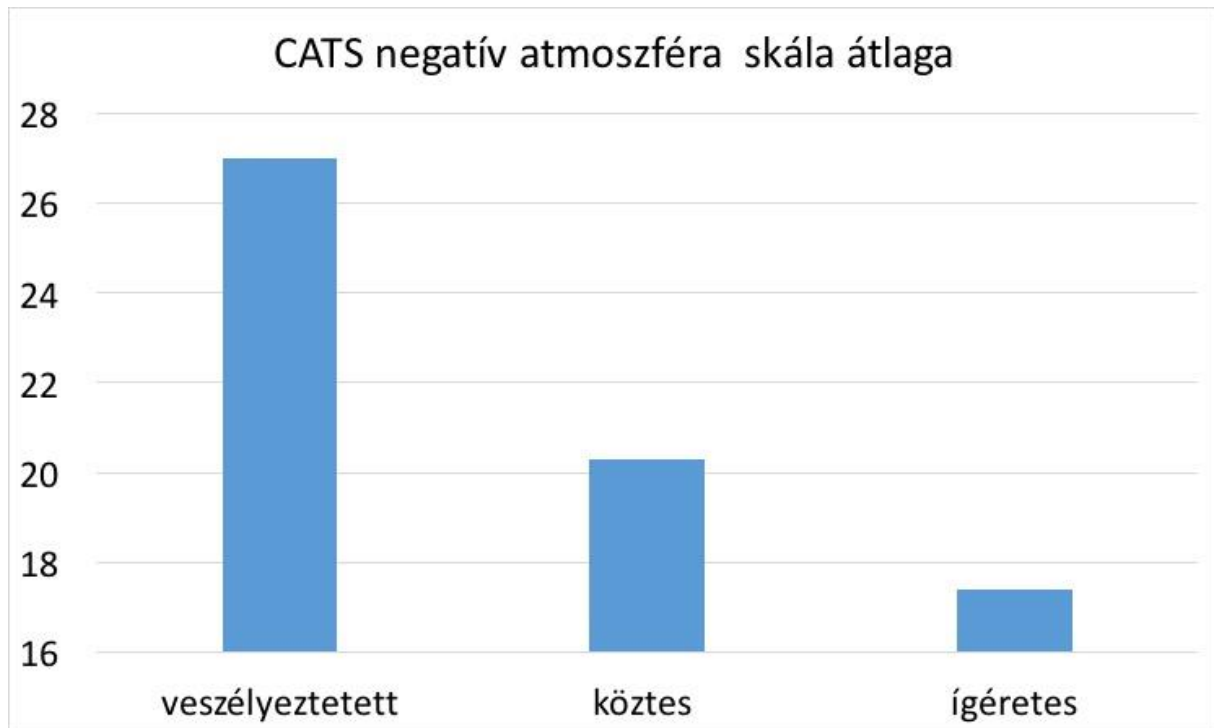
	<i>F</i> érték	szignifikancia szint
CATS összes	3,893	$p = 0,023^*$
CATS negatív atmoszféra	3,083	$p = 0,049^*$
EMBU érzelmi melegség LP anya	4,620	$p = 0,012^*$
EMBU érzelmi melegség LP apa	6,130	$p = 0,003^{**}$
gondozási helyek száma	8,882	$p < 0,001^{***}$
megmaradt kapcsolatok ♦	3,849	$p = 0,026^*$
♦ a szórások homogenitása miatt Welch-féle tesztet alkalmazva		

Következő lépésben post hoc tesztet végeztünk, hogy lássuk, milyen módon különülnek el a csoportátlagok az egyes változók tekintetében. A CATS összpontszám esetén (átlagokat lásd a 10. ábrán) LSD post hoc tesztel mérve a veszélyeztetett csoport szignifikánsan magasabb értéket ért el, mint a másik kettő ($p = 0,045$ és $p = 0,009$), a köztes és az ígéretes csoport pedig nem különbözik szignifikánsan ($p = 0,514$).

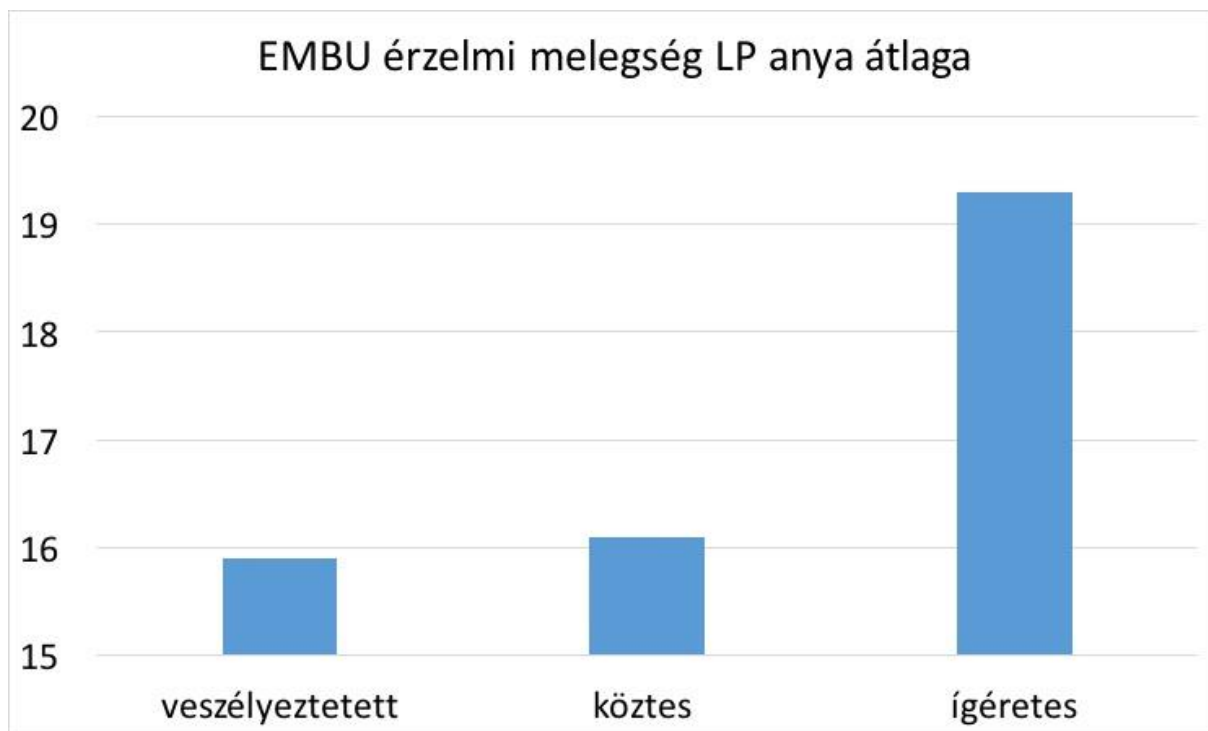
10. ábra: A CATS teszt összesített eredményének átlagai a veszélyeztetett, köztes és ígéretes csoportban

A CATS negatív atmoszféra alskálájának vizsgálatára végzett LSD post hoc teszt szerint csak a veszélyeztetett csoport különbözik szignifikánsan az ígéretestől ($p = 0,020$), a köztes csoport egyiktől sem különbözik szignifikánsan ($p = 0,069$; $p = 0,598$). Ahogyan a 11. ábrán látszik, itt is a veszélyeztetett csoport ért el legmagasabb értékeket.

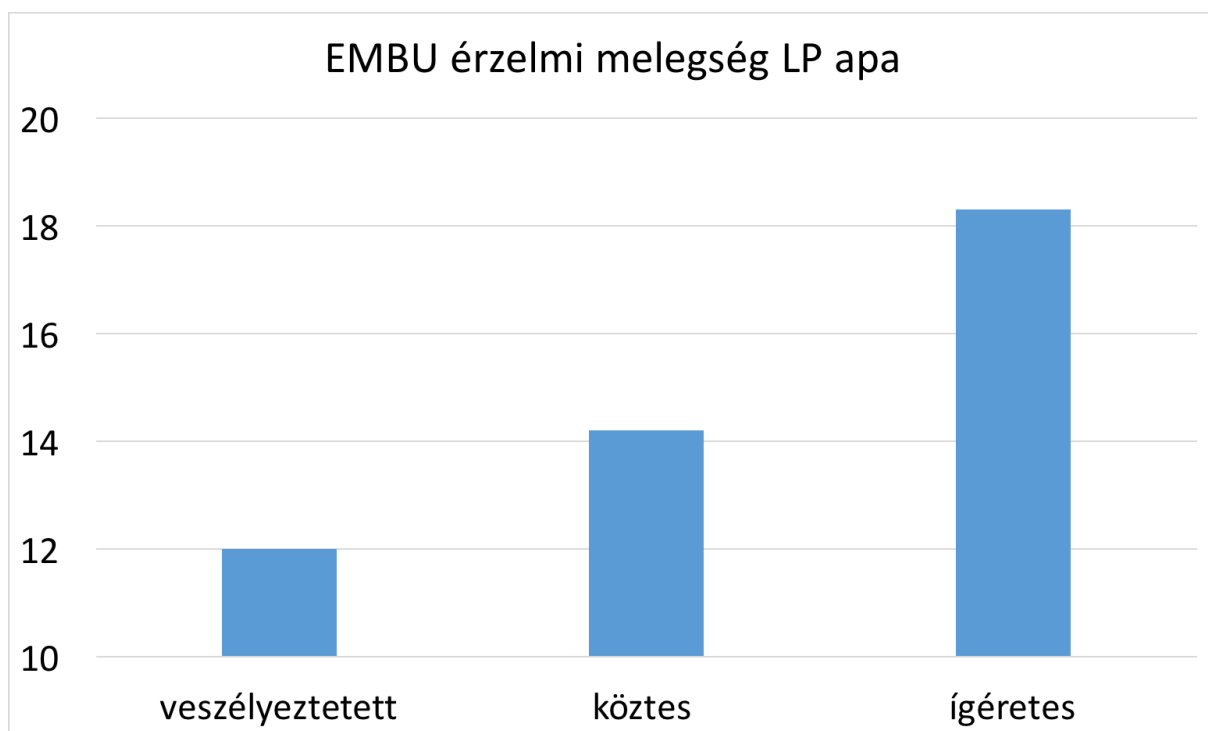

11. ábra: A CATS negatív atmoszféra skála átlagai a veszélyeztetett, köztes és ígéretes csoportban

Ahogyan az a 12. és a 13. ábrán is jól látszik, az EMBU érzelmi melegség skáláján éppen fordított a helyzet. Itt az ígéretes csoport ért el magasabb értékeket a legpozitívabb anya és a legpozitívabb apa figura tekintetében is. Az LSD post hoc teszt szerint az anyákról szóló skálán az ígéretes csoport szignifikánsan különbözik a másik kettőtől ($p = 0,006$ és $p = 0,015$), azok egymástól pedig nem különböznek szignifikánsan ($p = 0,743$). Ugyanez a helyzet az apákra vonatkozóan, csak ott az ígéretes és a másik kettő összehasonlításának szignifikancia értékei $p = 0,001$ és $p = 0,044$, míg a köztes és a veszélyeztetett csoport esetén $p = 0,141$.

12. ábra: Az EMBU legpozitívabb anya értékelés érzelmi melegség skálán elért átlagai a veszélyeztetett, köztes és ígéretes csoportban

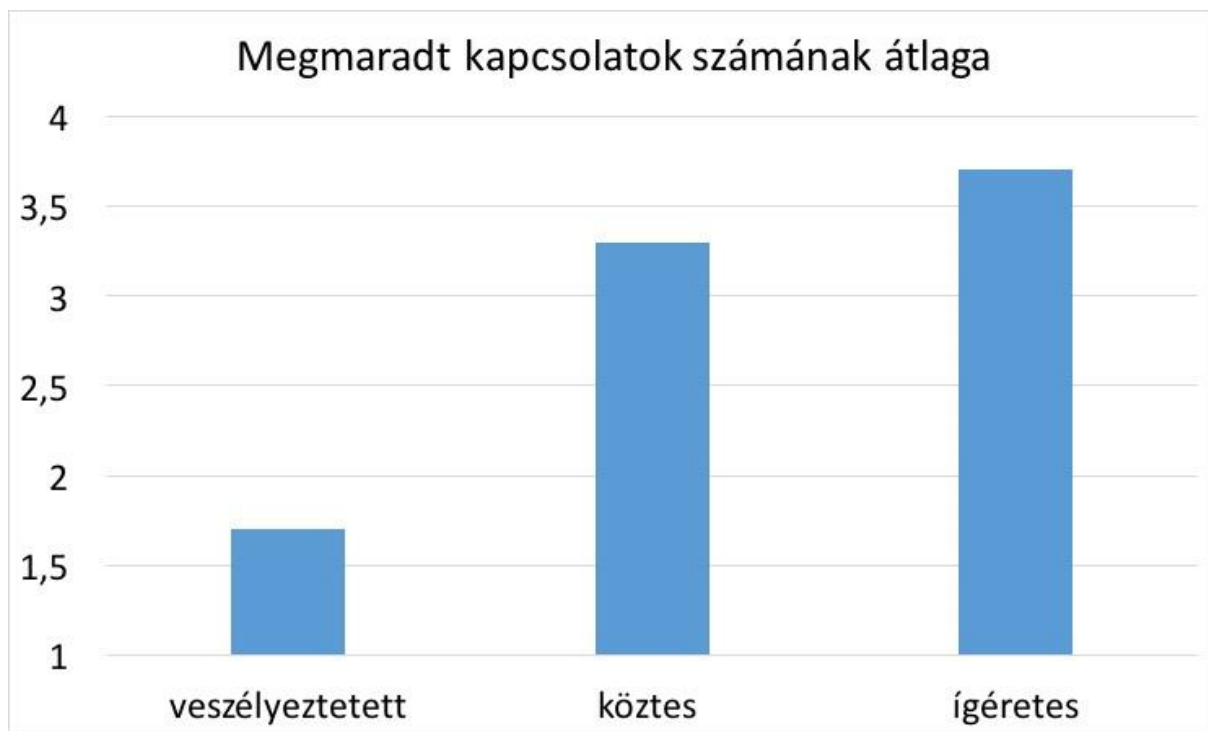
13. ábra: Az EMBU legpozitívabb apa értékelés érzelmi melegség skálán elért átlagai a veszélyeztetett, köztes és ígéretes csoportban

Szintén LSD post hoc teszttel néztük, hogy a gondozási helyek száma hogyan tér el a három csoportban (lásd 14. ábra). Ennek eredménye szerint a veszélyeztetett csoport tagjai szignifikánsan több gondozási helyen voltak, mint a köztes és az ígéretes csoport tagjai ($p < 0,001$ és $p = 0,002$), azok viszont egymástól nem különböznek szignifikánsan ($p = 0,507$).

14. ábra: Gondozási helyek átlagának alakulása a veszélyeztetett, köztes és ígéretes csoportban

Annak a vizsgálatára, hogy a gyermekkori szociális atomon szereplő személyek közül mennyivel maradt meg a jelenig is a kapcsolat, a Dunnett-féle T3 post hoc tesztet használtuk. Amint a 15. ábrán is látszik, a legkevesebb a veszélyeztetett csoport esetén maradt meg, és a vizsgálat szerint ez a csoport szignifikánsan különbözik az ígéretestől ($p = 0,021$), a köztes csoport viszont sem az ígéretes, sem a veszélyeztetett csoporttól nem különbözik szignifikánsan ($p = 0,058$; $p = 0,663$).

15. ábra: Azoknak a gyermekkori szociális atomon megjelenő személyeknek, akikkel felnőtt korig megmaradt a kapcsolat, az átlaga a veszélyeztetett, köztes és ígéretes csoportban

4. EREDMÉNYEK MEGVITATÁSA

A második vizsgálat *első kutatási kérdéscsoportja* arra vonatkozott, hogy a reziliencia, a gyermekkori emlékek, a traumatizáltság és a megküzdési stratégia tekintetében van-e eltérés a börtönviselt és a büntetlen előéletű csoport között.

Első hipotézisünk, miszerint a börtönbüntetésüket töltő személyeknél a reziliencia mértéke alacsonyabb lesz, nem igazolódott be. Ennek oka az lehet, hogy a kérdőív számos olyan tételt tartalmaz, melyek börtönben élő embereknek valószínűleg más jelentenek, mint a hétköznapi életben. Ez látszott abból is, amilyen megjegyzésekkel kísérték a vizsgálati személyek a válaszaikat. Például arra a tételre, hogy „Erős emberként gondolok magamra”, sokan válaszolták, hogy minden nap edzenek. Annál a tételnél pedig, hogy „Képes vagyok arra, hogy alkalmazkodjak a változásokhoz” sokan válaszolták, hogy enélkül nem tudná túlélni a börtönt. Mindezek alapján tehát úgy tűnik, hogy a börtönbüntetésüket töltő személyek, mint speciális populáció esetében megkérdőjeleződik a reziliencia kérdőív használhatósága. Az volt a

benyomásunk, mintha esetükben a reziliencia kérdőív azt mérné, hogy ehhez a speciális környezethez hogyan tudnak alkalmazkodni.

Második hipotézisünk az volt, hogy a büntetlen előéletű személyeknél magasabb mértékben jelenik meg a szülői, nevelői viselkedésre való visszaemlékezésben az érzelmi melegség, illetve a túlféltés, míg a visszautasítottság érzése a börtönbüntetésüket töltőknél lesz magasabb. Ez a feltevésünk csak részben igazolódott, mert a túlféltés skálán egyáltalán nem lett eltérés. Az érzelmi melegség skálán az anyák értékelésénél adtak szignifikánsan magasabb pontokat a büntetlen előéletűek, ami egybevág McCord (1979) anyai szeretet szerepéről szóló eredményeivel. Az, hogy az EMBU elutasítás alskáláján mind az anyák, mind az apák a börtönbüntetésüket töltő személyeknél kaptak magasabb pontszámot, ugyanazt igazolja, amit a korábbi vizsgálatok, melyek a szülői elhanyagolás, a tőlük kapott figyelem hiánya, és a bűnelkövetés közötti kapcsolatot bizonyították (Gorman-Smith, Tolan, Zelli, Huesmann, 1996; Thornberry, Huizinga, Loeber, 1995).

Harmadik hipotézisünk vizsgálatokor kapott eredményeink is ezt támasztják alá, amennyiben a családban megélt negatív atmoszféra értékei szintén a börtönbüntetésüket töltő személyeknél volt magasabb. De ha a gyermekkorban elszenvedett bántalmazások mértékét tekintjük, akkor is a börtönbüntetésüket töltő személyekre jellemzőek ezek, akár a fizikai bántalmazást, büntetést, akár a szexuális bántalmazást nézzük. Ez az eredményünk ismét nem okozott nagy meglepetést, mert a korábbi vizsgálatok is azt igazolták, hogy bármilyen típusú bántalmazás növeli a bűnelkövetés valószínűségét (Shi és munkatársai, 2012; Smith és Thornberry, 1995; Zingraff, Leiter, Myers, és Johnson, 1993).

Negyedik felvetésünk is az elvárásainknak megfelelő eredményt hozta, amennyiben a problémaközpontú megküzdési stratégia inkább a büntetlen, míg az érzelemközpontú megküzdés pedig inkább a börtönbüntetésüket töltő személyekre volt jellemző. Ha megnézzük részletesebben a két alskála tételeit, akkor azt látjuk, hogy a problémaközpontúba olyan tételek tartoznak (például: „A problémára összpontosítok, és végiggondolom, hogy hogyan oldanom meg”, „Azt teszem, amit a legjobbnak gondolok”, „Próbálok azonnal javítani a helyzeten”), melyek a Snyder (2001) féle modellben inkább a megközelítő stratégiába lennének sorolhatóak. Az érzelemközpontú megküzdéshez sorolt tételek pedig inkább az elkerülő stratégiára lehetnek jellemzőek (például: „A régi szép időkre gondolok”, „Aggódok amiatt, hogy nem tudok a problémával megküzdeni”, „Leblokkolok, és nem tudom, mit tegyek”). A válaszok adódhatnak

a börtönviseltek sajátos élethelyzetéből, azaz abból, hogy a börtönben sok tekintetben korlátozott a kontrolljuk a velük történő dolgok felett. Ugyanakkor a válaszok a copingra, mint tartós, vonásjellegű tényezőre is utalhatnak, ekkor a problémaközpontúság, mint védőfaktor, megakadályozhatja a bűnelkövetésbe sodródást.

Ezután megvizsgáltuk, hogy az iskolai végzettség nem befolyásolja-e a megküzdési módok alakulását, hiszen a statisztikai adatok (KSH 2008, 2011) tükrében várható volt, hogy a börtönbüntetésüket töltőknek alacsonyabb lesz az iskolai végzettsége, mint a büntetlen vizsgálati személyeknek. Ugyanakkor a vizsgálataink azt igazolták, hogy a megküzdési módok alakulása nem függ össze a végzettséggel, így nem ennek köszönhető a két csoport közötti eltérés.

Második kutatási kérdéscsoportunk arról szólt, hogy van-e különbség a börtönbüntetésüket töltő és büntetlen előéletű személyek által megélt életpályában, a vérszerinti családdal való kapcsolattartás tekintetében. Itt több tényezőt is megvizsgáltunk, mert az előző vizsgálat, és a legújabb irodalmak felvetései alapján úgy tűnt, hogy a mindennapi gyakorlatnak, és a „józan” pszichológiai gondolkodásnak ellentmondva, a büntetlen csoportnak lesz kevesebb kapcsolata velük.

Ötödik hipotézisünk arról szólt, hogy mikor került az illető állami gondoskodásba, és hogy utána hogyan alakult a szülőkkel való kapcsolattartás. Azt találtuk, hogy lényeges különbség abban volt, hogy a büntetlen csoportból szignifikánsan többen kerültek 4 éves koruk előtt állami gondoskodásba, mint a börtönbüntetésüket töltő társaik. Azért lehet fontos határkö ez a 4 éves kor, hiszen a kisgyermekkor a társas és a személyes azonosságtudat kialakulásának időszaka, ekkor kezd kialakulni az önszabályozás képessége, megjelenik a lelkiismeret és a bűntudat, tehát az erkölcsi fejlődésnek ez egy fontos állomása. A szocializáció pedig identifikáció útján tud megvalósulni, tehát ebben a korban kiemelkedően fontos, hogy kik azok a személyek, akikkel azonosul a gyermek (Cole és Cole, 1998). Másik magyarázat lehet, hogy alternatív kötődési személyekkel (például tartósan gondozó nevelőszülővel) is rugalmasabban tud kialakítani új, biztonságos kapcsolatot egy fiatalabb, mint egy idősebb gyermek.

Hipotézisünk második fele csak részben igazolódott, mert abban nem volt különbség, hogy tartották-e a kapcsolatot a vér szerinti családdal. Ennek hátterében az lehet, hogy a mai gyermekvédelemben ez szinte kötelező jellegű, tehát valamilyen formában szinte minden állami gondoskodásban élő gyermek tartja a kapcsolatot a vér szerinti családjával. Lényeges

különbség volt azonban tekintetben, hogy a börtönbüntetésüket töltők közül többen voltak hazagondozva, mint a büntetlen társaik. Az is kiderült a válaszokból, hogy ezek a hazagondozások nem voltak elég körültekintően előkészítve. Például volt olyan személy, aki az anya börtönbe kerülése miatt volt gyermekotthonban, majd amikor édesanyja szabadult, másnap őt hazaadták. Nem meglepő módon pár hónap múlva újra visszakerült a gyermekvédelmi rendszerbe, de addigra további traumákat élt meg.

Hatodik hipotézisünk vizsgálata meglepő eredményt hozott, amennyiben kiderült, hogy a jelen szociális atomon mindkét csoportban gyakrabban jelenítették meg a vér szerinti szülőket, mint a gyermekkorin. Az eltérés a börtönbüntetésüket töltők esetében jelentősebb, és náluk szignifikánsan gyakrabban jelenik meg a jelen szociális atomon a szülő, mint a büntetlen előéletű személyeknél. Ugyanakkor a további elemzések azt mutatták, hogy ezekkel a szülőkkel nem volt melegséget, biztonságot nyújtó kapcsolatuk gyermekkorukban, sőt az apák részéről inkább az elutasítás dominált. Palmer és Gough (2007) szintén az apák szerepét emelték ki, bár náluk pont a másik két skála tért el a kriminális és nem kriminális csoport tekintetében. Az a tény, hogy a CATS kérdőív negatív atmoszféra skálája is szignifikánsan magasabb azoknál a büntetett előéletű személyeknél, akik a jelen szociális atomon feltüntették a vér szerinti szülőket, mint a büntetlen társaiknál, arra utal, hogy valószínűleg olyan kapcsolatok lehetnek ezek, amelyek gyermekkorban nem adtak biztonságot, nem lehetett támaszkodni rájuk, így nem is lett megtartó ereje ezeknek a kapcsolatoknak. Klinikumból azt is tudjuk, hogy a bántalmazó szülővel való kapcsolat paradox módon számtalanszor nagyobb függőséget jelent, amelyben sok az idelazított, irreális várákozás.

Harmadik kutatási kérdésünkben arra voltunk kíváncsiak, hogy az alternatív gondozók (nevelőszülő, nevelő) hogyan jelennek meg a két csoportnál, illetve más szociális kapcsolatoknak milyen jellegzetességei figyelhetők meg gyerekkorban és jelenben náluk. *Hetedik hipotézisünket* igazolták eredményeink, így azt láthatjuk, hogy a büntetlen csoportnak sokkal több esélye volt tartós kötődéseket kialakítani, mivel átlagosan majdnem kétszer olyan hosszú időt töltöttek egy-egy gondozási helyen, mint a börtönbüntetésüket töltő csoport tagjai. Az, hogy azok a személyek kerültek börtönbe, akik több gondozóhelyváltást éltek meg, egybeesik Conradi és munkatársai (2011) azon megállapításával, hogy a gondozóhelyváltás, az önvád és az elutasítottság érzés növelése által, illetve a szociális kapcsolatok megszakadása

miatt leggyakrabban externalizáló tüneteket erősítenek fel a gyermekeknél, ami nehezíti a további szocializációjukat.

Nyolcadik hipotézisünk az volt, hogy a börtönbüntetésüket töltő személyek jellemzően kevesebb személyt fognak feltüntetni a gyermekkori szociális atomon, különös tekintettel az alternatív kötődési figuraként is felfogható felnőtt személyekre. Ez a hipotézisünk is igazolódott, tehát mi is igazolni tudtuk a gyermekkorban kialakított „társadalmi tőke” fontosságát a későbbi fejlődés szempontjából (Scholte, van Lieshout és Aken, 2001; Reilly, 2003). Érdekes eredmény lett, hogy az itt vizsgált felnőtt figurák közül legnagyobb hatásúnak az általunk egyéb kategóriába sorolt olyan felnőtteknek volt, akik nem rokonai, nem nevelői voltak az illetőknek, hanem más miatt játszottak fontos szerepet az életükben. Ilyenek voltak például a tanárok vagy a szomszédok. Az, hogy a nevelők megjelenésében nem volt szignifikáns különbség, az abból adódhat, hogy nagyon kevés nevelőt tüntettek fel mindkét csoportban. Ez nagy valószínűséggel azzal magyarázható, hogy a büntetlen előéletű személyek nagy része nevelőszülőknél nevelkedett, és kevesebbet volt gyermekotthonban. Másik fontos eredmény, hogy a nevelt testvérek szignifikánsan gyakrabban jelentek meg a büntetlen előéletű csoportban azoknál a személyeknél, akik nevelőszülőknél voltak.

Kilencedik hipotézisünk szintén beigazolódott, amennyiben a börtönbüntetését töltő csoport tagjainak szignifikánsan kevesebb kapcsolata maradt fenn a jelen korig. A folytonosság szerepének ismeretében (Biehal és munkatársai, 2010; Schofield és munkatársai, 2012) ez az eredmény nem volt meglepő. Arra is kíváncsiak voltunk azonban, hogy kik azok, akik a büntetlen személyeknél a folytonosságot adják, és azt találtuk, hogy szignifikáns eltérést csak a nevelőszülők, az édes testvérek és a barátok tekintetében látunk. Az édes testvérekkel és barátokkal fenntartott hosszútávú kapcsolat, és az a tény, hogy a nevelt testvérek a büntetlen csoportban szerepelnek gyakrabban a szociális atomon, mind a kortárs kapcsolatok fontosságára hívja fel a figyelmet, amelyről állami gondoskodásban élőkről szóló szakirodalmi adatot nem találtunk. Az állami gondoskodásban élőkkel kapcsolatosan általában a kortárs kapcsolatok deficitjéről szólnak a szerzők, és nem azoknak a megtartó erejéről (Harden, 2004). Ugyanakkor Anna Freud (1951) a második világháború után végzett vizsgálatai rámutattak arra, hogy a szüleik nélkül felnövő gyerekek számára kortársaik valódi biztonságot nyújtó támaszként szolgáltak, és felnőttkorig fenntartott kapcsolataik alakultak ki velük. Hasonló eredményeket hoznak a testvérkapcsolatok hatásait firtató vizsgálatok, amelyek szerint a jó minőségű testvérkapcsolat protektív szerepű lehet (Gass, Jenkins, Dunn, 2007).

A nevelőszülőkre vonatkozó eredmény már *a tizedik hipotézisünk* felé mutat. A büntetlen személyek szignifikánsan gyakrabban voltak nevelőszülőknél, és ezek a nevelőszülők gyakrabban is jelennek meg mind a gyermekkori, mind a jelenre vonatkozó szociális atomon. A kapcsolatok tartósságának vizsgálata is azt igazolta, hogy a büntetlen csoportnál marad fenn a nevelőszülővel a kapcsolat. Mindez arra utal, hogy a nevelőszülővel kialakított pozitív, tartós kapcsolatnak védő szerepe van a kriminalitással szemben, amely eredmény ugyanazt igazolja, amit Schofield és Beek 205-ös vizsgálata is, illetve egybeesik azokkal a statisztikákkal, melyek szerint a nevelőszülőknél elhelyezett gyermekek kevesebb problémával küzdenek (Herczog, 2013; Papházi és Szikulai, 2008).

Negyedik kutatási kérdésünk arra vonatkozott, hogy ha a megküzdési mód, a végzettség és a reziliencia alapján leválogatunk egy veszélyeztetett és egy ígéretesebb csoportot, akkor milyen különbségeket találunk a gondozási karrierjükben, családi változóikban és egyéb mért változóikban. A diszkriminancia analízis azt igazolta, hogy a veszélyeztetettség kialakulásában csak hat tényező játszik jelentős szerepet az általunk mért változók közül. Veszélyeztető tényezőként emelkedett ki a traumatizáltság általában (CATS összes) és a családban megélt negatív atmoszféra. Ez az eredmény részben felel meg a várakozásainknak, mivel az irodalmi adatok (Smith és Thornberry, 1995; Zingraff, Leiter, Myers, és Johnson, 1993; Jaffe és Maikovich-Fong, 2011) alapján azt vártuk, hogy a bántalmazás és a szexuális abúzus is veszélyeztető tényezőként jelenik majd meg. Protektív faktorként az anyai és apai gondozóval megélt érzelmi melegség jelent meg, illetve a kapcsolatok tartóssága.

KONKLÚZIÓ

A két vizsgálat legfontosabb eredményeinek összegzése

Az első vizsgálat során az állami gondoskodásban felnövekedett személyek eredményeit összevetettük családban felnövekedett személyek által adott válaszokkal, így el tudunk különíteni olyan tényezőket, amelyek az állami gondoskodásban felnövekvők jellegzetességei. Ezek a jellegzetességek megfeleltek a szakirodalmi adatoknak (Takayama, Bergman és Connel, 1994; Bruska 2008), miszerint arra utaltak, hogy az állami gondoskodásban felnövekedett emberek gyermekkorukban több traumatikus élményt éltek meg, kevesebb pozitív emlékük van a vér szerinti családjukról, illetve kapcsolatrendszerük is szegényesebb, mint a családban felnövekedett illetett kontrollé. A második vizsgálatba már csak állami gondoskodásban felnövekedetteket vontunk be, mert arra voltunk kíváncsiak, hogy milyen tényezők segíthetik ennek a veszélyeztetett csoportnak a beilleszkedését.

Mindkét vizsgálatunk egyértelműen azt mutatta, hogy a büntetlen előéletű személyek nagyobb szociális hálóról számolnak be gyermekkorukra vonatkozóan, illetve ami még fontosabb, hogy több olyan kapcsolatról tudnak beszámolni, amelyek a gyermekkor után is fennmaradtak, és megtartó erejűek lehettek. Különösen fontos szerepe van a nevelőkkel/nevelőszülőkkel ápolt, érzelmi melegséget nyújtó kapcsolatnak. Ez az eredményünk egybe esik azokkal a nemzetközi kutatásokkal, melyek szintén a nevelőszülőkkel kialakított folytonos kapcsolat hatásait vizsgálták (Avery, 2010; Schofield és munkatársai 2012). Ugyanakkor a hosszútávú kortárs kapcsolatok is a büntetlen csoportban jelentek meg gyakrabban, akár édes testvérrel, akár barátról, intézeti társról, vagy a nevelőszülőnél együtt nevelkedő gyermekekről volt szó.

Szintén mindkét vizsgálatunkban visszatérő eredmény, hogy a vér szerinti szülőkkel fenntartott kapcsolatnak hatása ellentmondásos, hiszen a várakozásainkkal szemben azt kaptuk, hogy a büntetett csoportban volt gyakoribb, hogy tartották a kapcsolatot a vérszerinti családjukkal. Ez az első hallásra meglepő eredmény az utóbbi években közölt vizsgálatok eredményeit igazolta, amelyek arra hívták fel a figyelmet, hogy számos nehézséget vet fel a vér szerinti szülőkkel való kapcsolattartás (Samuels, 2009; Taussig, Clyman és Landsverk, 2001). Mindkét vizsgálat azt mutatta, hogy azok a fiatalok kerülnek börtönbe, akiket túl későn emeltek ki a családjukból. Ennek oka az lehet, hogy ha egy család súlyosan veszélyeztető, esetleg bántalmazó, akkor minél tovább nevelkedik ott a gyermek, annál több traumát él meg, annál hosszabban hat rá a család negatív atmoszférája (lásd CATS teszt eredményei), ami pedig rontja a későbbi

belilleszkedésének esélyeit (Harden, 2004). Ugyanakkor minél később kerül állami gondoskodásba, annál kisebb az esélye arra, hogy biztonságos, tartós, érzelmi melegséget nyújtó kötődést alakítson ki az őt nevelő felnőttekkel.

Nagyon fontos eredménynek gondoljuk, hogy a megküzdési készség tekintetében egyértelműen az jött ki, hogy a problémaközpontú megközelítést alkalmazó személyek kevésbé veszélyeztetettek a kriminalitás szempontjából, ami azt veti fel, hogy ha a gyermeget sikerül az őt körülvevő felnőtteknek megtanítani arra, hogy dolgozzon a problémák megoldásán, igyekezzon nem elkerülni azokat, azzal sokat segíthetnek a későbbi szocializálódását tekintve.

A mi vizsgálatunk is igazolta, hogy a börtönbüntetését töltő csoport számottevően több traumát élt át gyermekkorában, mint a büntetlen társaik, ami szintén a szakirodalmi adatoknak megfelelő eredmény (Shi és munkatársai, 2012; Smith és Thornberry, 1995). Ezen egyrészt úgy tudunk segíteni, ha az alapellátásnak sikerül még a traumák megtörténte előtt közbelépni, és megakadályozni azokat, másrészt azonban mindenképpen felveti annak szükségességét, az állami gondoskodásban élőkkel traumafeldolgozás történjen a rendszerbe kerülésüket követően.

Limitációk

A vizsgálat egyik legfontosabb limitációja az, hogy retrospektív adatokkal dolgoztunk. A vizsgálati személyek felnőttként nyilatkoztak arról, hogy hogyan emlékeznek a gyermekkorukban megélt gondoskodásról, körülményekről. Ezek az adatok nagy valószínűséggel nem fedik teljesen a valóságot, hiszen megtörténhet, hogy valaki, aki úgy érzi, hogy nem olyan életet él, mint szeretne, azzal indokolja ezt, hogy gyermekkorában negatív élmények érték. Úgy gondoljuk azonban, hogy éppen a megélt szubjektív élmények perspektívája az, ami közelebb vihet minket ahhoz, hogy hogyan is érezték magukat gyermekkorukban a vizsgálati személyeink. Hiszen például nem feltételezhetjük, hogy senki felnőtt nem foglalkozott azzal a személlyel, aki a gyermekkori szociális atomon nem tüntet fel egyetlen kapcsolatot sem. Az azonban nagy valószínűséggel állítható, hogy érzelmileg nem kapta meg azt a támaszt, amire szüksége lett volna. Ugyanakkor vannak információk, melyek torzulhattak a szubjektivitás miatt. Többek között természetesen pontosabb adatokat tudtunk volna meg arról, hogy ki mennyi időt töltött egy-egy gondozási helyen, ha az aktáikból ki tudtuk

volna keresni. Így csak arra hagyatkozhattunk, hogy mire emlékeznek a résztvevőink. Minél kisebb korukban történt váltásról volt szó, annál kevésbé tudtak pontosan visszaemlékezni arra, hogy hol mennyi időt töltöttek. Azonban a börtönbüntetésüket töltő személyeknél ezek az akták már nem voltak elérhetőek, így a büntetlen csoportnál is a vizsgálati személyek visszaemlékezésére hagyatkoztunk.

Szintén hátránya a vizsgálatunknak, hogy nem reprezentatív mintán készült, például a büntettség szempontjából, hiszen csak a börtön szintű büntetést töltőkhöz jutottunk el, illetve az is, hogy viszonylag kis elemszámú vizsgálatokat sikerült elvégeznünk. Ez a felvétel módjából, és abból fakadt, hogy nagyon időigényes volt felkeresni, és kikérdezni a vizsgálati személyeinket. A kérdőívek összetettsége, és a vizsgálati személyeink alacsony iskolázottsága miatt az önkitöltős forma nem volt kivitelezhető. Szintén nehézséget okozott olyan börtönbüntetésüket töltő személyek felkutatása, akik állami gondoskodásban éltek gyermekkorukban. Ezúton is szeretnénk megköszönni a büntetésvégrehajtásban dolgozó kollégáknak azt, hogy energiát és időt áldoztak arra, hogy ebben segítsenek minket.

Kitekintés

Eredményeink alapján több olyan következtetés vonható le, amely komoly feladatok elé állítja a gyermekvédelmi rendszerben dolgozókat, illetve a mindennapi gyakorlat átgondolását is magával vonhatja. Egyrészt felmerül annak a szükségessége, hogy kidolgozzunk módszereket arra, hogy hogyan tudjuk segíteni az állami gondoskodásban élő gyermekeknek a vér szerinti családjukkal való kapcsolattartását. A gyermeknek szüksége van a gyökerei megismerésére, és legtöbbször - főleg ha idősebb korban kerül be a gyermekvédelmi rendszerbe - igénye is tartani a kapcsolatot szüleivel, családjával, de arra is figyelniük kell, hogy ez a kapcsolattartás ne hátráltassa a fejlődését, beilleszkedését. A kapcsolattartás során minden résztvevőben erős érzelmek keletkeznek (Bede és Illés, 2002), melyeknek sokszor még a megfogalmazására sincs lehetőségük. A vér szerinti szülő kritikaként élheti meg, hogy más neveli a gyermekét, különösen nehéz lehet azt látnia, ha a gyermeke kötődik egy másik felnőtthöz, szereti őt. A nevelőszülőnek rosszul eshet, ha a gyermek az őt elhanyagoló, bántalmazó szülővel kedvesebb, mint vele, aki igyekszik minél jobban gondoskodni róla. A gyermekek nagyon sokszor lojalitáskonfliktusba keverednek, mivel a vér szerinti szülővel szembeni árulásnak élhetik meg, ha a nevelőszülőt szeretik. Ugyanakkor, ha törődést, odafigyelést kapnak, akkor elkezdnek kötődni hozzájuk.

Külföldön már vannak kezdeményezések olyan szervezetek létrehozására, amelyek kifejezetten a kapcsolattartást, illetve az új kötődések kialakítását segítik az állami gondoskodásban élők számára (Gauthier, Fortin és Jéliu, 2004). Nagyon fontos, hogy amellett, hogy a gyermekben segítünk feloldani a lojalitás konfliktust, arra is figyelniük kell, hogy a nevelőszülőket/nevelőket és a vér szerinti szülőket is segítsük ebben a folyamatban. Nagyon fontos rendszerként kezelni őket, és a rendszer minden tagját támogatni annak érdekében, hogy a gyermek egészséges fejlődését tudják elősegíteni.

Másik terület, amelynek fontosságára felhívja a figyelmet a kutatásunk a kortárs kapcsolatok. Az általunk ismert, állami gondoskodásban élőkről szóló szakirodalmakban a kortárs kapcsolatok megtartó ereje nem kerül előtérbe, pedig a mi eredményeink arra utalnak, hogy időnként az „intézeti társak”, vagy „nevelt testvérek” egymás támaszai lehetnek, és ez komoly segítség számukra. Elengedhetetlen a gyermekvédelemben dolgozó szakemberek számára az arra való felkészülés, hogy mennyire traumatizáltak a gondozásukra bízott gyermekek, és hogy hogyan tudja segíteni őket, mindenki a saját kompetenciája keretein belül az ezekkel való megküzdésben. Szintén fontos arra odafigyelni, hogy a gyermekeket, fiatalokat tanítsuk meg arra, hogy hogyan tudnak szembe nézni problémáikkal, megküzdni a nehéz helyzetekkel, ahelyett hogy elmenekülnének, vagy önsajnálathoz fordulnának.

Magyarországon már kidolgoztunk egy ma már több országban is működő módszertant, a *Kothencz-féle ÁGOTA Szenzitív Pedagógoterápiás Módszert (KÁSZPEM)*, amelyet állami gondoskodásban élő gyermekekkel és a velük foglalkozó felnőttekkel lehet alkalmazni, és amelynek „alappillérei” közül több is rímel az eredményeinkre (Kothencz, Kothenczné Osváth, Balog, Pál, Balogh, 2009). Ugyanis az egyik ilyen alappillér az *Interperszonális kapcsolatok*, melynek része a vérszerinti családdal való viszony realizálása mellett az alternatív kötődések építése és az egészséges kortárs kapcsolatokhoz szükséges készségek kialakítása is. Külön alappillér foglalkozik a *Traumafeldolgozással*, ahol a serdülőkkel folytatott kliens csoportokban terápiás szintű munka folyik, a felnőttek számára pedig a problémás viselkedés hátterének, átérzésének képességét erősítik a szakemberek. A megküzdés segítésére két alappillérben is találunk gyakorlatokat, az *Önrendelkezés* és a *Teljesítményhez való viszony és jövőkép* is arról szól, hogy segítsük a fiatalokat egy reális énkép kialakításában, és felelősségvállalásra, döntésekre, önálló életre készítsük fel őket.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Szeretném megköszönni korábbi témavezetőmnek, prof. Kézdi Baláznak, hogy segített a téma kiválasztásában és az első lépések megtételében, jelenlegi témavezetőmnek, Dr. Pohárnok Melindának, hogy támogatott, irányított, biztatott közös munkánk teljes ideje alatt. Köszönöm tanszékvezetőmnek prof. Kiss Enikő Csillának, hogy figyelemmel kísérte, és ötleteivel gazdagította a dolgozatot.

Köszönöm kollégáimnak, Dr. Lippai Lászlónak, Dr. Sarungi Emőkének, Dr. Fejes-Varga Hedvignek, Kuba Péternek és Hent Cecéliának az együtt gondolkodást, a kritikákat és az ötleteket, melyek tovább lendítettek, amikor elakadtam, és új szempontokat nyitottak.

A tesztek felvételéhez nyújtott segítségét köszönöm Csóti András bv. altábornagy, országos parancsnok, Balázs Péter bv. dandártábornok és Dr. Füzesi Viktor bv. ezredes uraknak, illetve azoknak a lelkes munkatársaiknak, akik segítettek és gördülékennyé tették a börtönökben a munkánkat, megkönnyítve ezzel az adatszerzésünket tíz évvel ezelőtt, és az idei évben is.

Köszönöm Kothencz Jánosnak és Perei Lillának, illetve a Szent Ágota Gyermekvédelmi Szolgáltató és a Pest Megyei Területi Gyermekvédelmi Szakszolgálat dolgozóinak, hogy koordinálták, segítettek a náluk nevelkedő fiatalok kikérdezését.

Kothencz Jánosnak és Balogh Zsoltnak külön köszönöm, hogy a munka minden fázisában segítettek biztatással, eszközökkel, melléállással.

A kérdőívek felvételében és az adatbevitelben az ÁGOTA (Állami Gondoskodásban Élő és Veszélyeztetett Fiatalok Támogatásáért) Alapítvány alábbi munkatársai vettek részt: Balogh Zsolt, Balog Mária, Baranyi Róbert, Jakus István, Kiripóczki Tímea, Klotz Attila, Kolláth Enikő, Major Klaudia, Molnár Tímea, Pál Hortenzia, Pálinkó Krisztina, Rácz Béla, Rittler Gabriella, Szekeres Judit. Hálás vagyok a barátságukért és lelkesedésükért, nagy élmény volt együttműködni velük.

Az emlékek elemzéséért Csupor Évának, Dr. Fejes-Varga Hedvignek, Dr. Kiss Ajnának, Dr. Kiss-Szőke Annának és Obál Annabellának tartozom köszönettel.

Köszönöm mindazoknak a személyeknek, akik részt vettek a vizsgálatban, és betekintést engedtek életükbe, még ha ez nem is volt mindig könnyű számukra.

Utoljára, de nem utolsó sorban köszönöm családomnak a sok biztatást, szeretetet és segítséget, amely nélkül nem tudtam volna végigvinni ezt a folyamatot. Szüleimnek, hogy időt biztosítottak számomra a munkához, gyemekeimnek a türelmet. Bátyámnak, hogy végig biztatott és hasznos tanácsokkal látott el.

ÁBRÁK JEGYZÉKE

1. ábra: A felnőtt kötődés négykategóriás modellje (Griffin és Bartolomew, 1994, 25.o., idézi: Láng 2009).....	32
2. ábra: A reziliencia értelmezése Masten és munkatársai szerint (forrás: Kiss, 2015, 357.old)	50
3. ábra: A megelőzés és kezelés szintjei (forrás: Herczog, 2003, 34.old.)	64
4. ábra: <i>A szakellátásban élők aránya a kijelölt gondozási hely szerint (forrás: KSH, 2012)</i>	67
5. ábra: Szociális atom.....	91
6. ábra: A gyermekkorra vonatkozó szociális atomon feltüntetett személyek száma	96
7. ábra: A vizsgálati személyek közül azoknak a százalékos aránya, akiknek a gyermekkori szociális atomon szereplő kapcsolataiból egy sem szerepel a jelenkorin	98
8. ábra: Dendrogram a gyermekkori emlékek klaszter elemzése alapján.....	112
9. ábra: Az ECR teszten a szorongás és az elkerülés dimenziókban elért eredmények T értékének megjelenése	120
10. ábra: A CATS teszt összesített eredményének átlagai a veszélyeztetett, köztes és ígéretes csoportban	165
11. ábra: A CATS negatív atmoszféra skála átlagai a veszélyeztetett, köztes és ígéretes csoportban	166
12. ábra: Az EMBU legpozitívabb anya értékelés érzelmi melegség skálán elért átlagai a veszélyeztetett, köztes és ígéretes csoportban	167
13. ábra: Az EMBU legpozitívabb apa értékelés érzelmi melegség skálán elért átlagai a veszélyeztetett, köztes és ígéretes csoportban	167
14. ábra: Gondozási helyek átlagának alakulása a veszélyeztetett, köztes és ígéretes csoportban	168
15. ábra: Azoknak a gyermekkori szociális atomon megjelenő személyeknek, akikkel felnőtt korig megmaradt a kapcsolat, az átlaga a veszélyeztetett, köztes és ígéretes csoportban	169

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. táblázat: A kötődési zavarok és a dezorganizált kötődés összehasonlítása (forrás: Green és Goldwyn, 2002).....	37
2. táblázat: A vizsgálati csoportok nevének rövidítése	88
3. táblázat: A vizsgálati személyek végzettségének megoszlása.....	89
4. táblázat: A szociális atomon szereplő személyek jellemzésére használt kérdések.....	92
5. táblázat: A gyermekkori szociális atomon feltüntetett személyek számának összehasonlítása kétmintás t-próbával (**p≤0.001, *p≤0.01, *p≤0.05).....	95
6. táblázat: A gyermekkori szociális atomon feltüntetett személyek számának összehasonlítása aszerint, hogy kettő vagy annál kevesebb ember szerepel-e rajta, chí-négyzet próbával mérve (**p≤0.001, *p≤0.01, *p≤0.05).....	97
7. táblázat: Azoknak a személyeknek az előfordulási gyakorisága, akik mindkét szociális atomon szerepelnek.....	99
8. táblázat: A négy vizsgált csoport tagjai mivel magyarázták a kapcsolat megszakadását.....	100
9. táblázat: A különböző kapcsolatok megszakadását hány esetben magyarázták a börtönbe kerüléssel a vizsgálati személyek	101
10. táblázat: A gyermekkori szociális atomon feltüntetett kapcsolatok minőségének megítélése	102
11. táblázat: A gyermekkori szociális atomon feltüntetett személyekkel megélt kapcsolat értékelésének összehasonlítása Mann-Whitney próbával (**p≤0.001, *p≤0.01, *p≤0.05).....	102
12. táblázat: A feltüntetett gyermekkori kapcsolatok száma, aszerint hogy negatívnak értékelte-e a vizsgálati személy	103
13. táblázat: A vér szerinti szülővel feltüntetett gyermekkori kapcsolatok száma, aszerint hogy hogyan értékelte annak minőségét a vizsgálati személy	104
14. táblázat: Állami gondoskodásban felnővőknél a nevelőszülőkkal feltüntetett kapcsolat minősége gyermekkorban.....	106
15. táblázat: Állami gondoskodásban felnővőknél a nevelőkkel feltüntetett kapcsolat minősége gyermekkorban.....	106
16. táblázat: Pozitív emlékek kategóriái.....	107
17. táblázat: Negatív emlékek kategóriái	107
18. táblázat: A pozitív emlékek előfordulásának gyakorisága a négy vizsgált csoportban.....	108
19. táblázat: A negatív emlékek előfordulásának gyakorisága a négy vizsgált csoportban	108
20. táblázat: A pozitív gyermekkori emlékek megjelenése a különböző csoportokban chí-négyzet próbával összehasonlítva (**p≤0.001, *p≤0.01, *p≤0.05).....	109
21. táblázat: A negatív gyermekkori emlékek megjelenése a különböző vizsgálati csoportokban chí-négyzet próbával összehasonlítva (**p≤0.001, *p≤0.01, *p≤0.05)	111
22. táblázat: Az egyes klaszterek gyakoriságának összehasonlítása kétmintás t-próbával (**p≤0.001, *p≤0.01, *p≤0.05)	113
23. táblázat: A nevelőszülőkkal kapcsolatos pozitív élmények előfordulásának összehasonlítása chí-négyzet próbával (**p≤0.001, *p≤0.01, *p≤0.05)	115
24. táblázat: A nevelőszülőkkal kapcsolatos negatív élmények előfordulásának összehasonlítása chí-négyzet próbával (**p≤0.001, *p≤0.01, *p≤0.05)	115
25. táblázat: Annak összehasonlítása, hogy segítette-e az illetőt valaki, amikor nagykorúvá vált chí ² próbával (**p≤0.001, *p≤0.01, *p≤0.05).....	116
26. táblázat: Annak összehasonlítása chí-négyzet próbával, hogy ki segítette a vizsgálati személyeket (**p≤0.001, *p≤0.01, *p≤0.05).....	117

27. táblázat: A jelen szociális atomon feltüntetett személyek számának összehasonlítása kétmintás t-próbával (**p≤0.001, *p≤0.01, *p≤0.05).....	118
28. táblázat: Az ECR két fő dimenziójának összehasonlítása kétmintás t-próbával (**p≤0.001, **p≤0.01, *p≤0.05)	119
29. táblázat: Az ECR teszten elért eredmények összehasonlítása kétmintás t- próbával (**p≤0.001, **p≤0.01, *p≤0.05)	121
30. táblázat: A diszkriminancia analízis eredményei azoknál a személyeknél, akik vérszerinti családjukban nőttek fel. (**p≤0.001, **p≤0.01, *p≤0.05).....	124
31. táblázat: A diszkriminancia elemzés eredménye azoknál a személyeknél, akik állami gondoskodásban éltek gyermekkorukban. (**p≤0.001, **p≤0.01, *p≤0.05)	125
32. táblázat: A gyermekkori szociális atomon szereplő személyek jellemzésére használt kérdések ..	143
33. táblázat: A reziliencia és a büntettség közötti összefüggés vizsgálata kétmintás t-próbával (**p≤0.001, **p≤0.01, *p≤0.05).....	147
34. táblázat: A nevelésre vonatkozó gyermekkori emlékek (EMBU) és a büntettség közötti összefüggés vizsgálata kétmintás t-próbával (**p≤0.001, **p≤0.01, *p≤0.05).....	148
35. táblázat: A vér szerinti- és a nevelőszülő előfordulási gyakorisága az EMBU teszten a börtönbüntetését töltő és a büntetlen csoportban, χ^2 teszttel összehasonlítva (**p≤0.001, **p≤0.01, *p≤0.05)	149
36. táblázat: A traumatizáltság (CATS értékek) és a büntettség közötti összefüggés vizsgálata kétmintás t-próbával (**p≤0.001, **p≤0.01, *p≤0.05).....	149
37. táblázat: A megküzdési stratégiák (CISS) és a büntettség közötti összefüggés vizsgálata kétmintás t-próbával (**p≤0.001, **p≤0.01, *p≤0.05).....	150
38. táblázat:Négy éves kor alatt került-e állami gondoskodásba az illető.....	151
39. táblázat: Volt-e hazagondozva az illető.....	151
40. táblázat: A jelen szociális atomon megjelenik-e vér szerinti szülő.....	152
41. táblázat: A gyermekkori szociális atomon megjelenik-e vér szerinti szülő	152
42. táblázat: EMBU LH vagy LP édesanya megítélésének összehasonlítása kétmintás t-próbával azoknál a személyeknél, akiknél megjelent az édesanya személye a jelen szociális atomon (**p≤0.001, **p≤0.01, *p≤0.05).....	153
43. táblázat: EMBU LH vagy LP édesapa megítélésének összehasonlítása kétmintás t-próbával azoknál a személyeknél, akiknél megjelent az édesapa személye a jelen szociális atomon (**p≤0.001, **p≤0.01, *p≤0.05)	153
44. táblázat: Annak vizsgálata kétmintás t-próbával, hogy akinél megjelenik a jelen szociális atomon a vér szerinti szülő, milyen értékeket ért el a CATS skálán (**p≤0.001, **p≤0.01, *p≤0.05).....	154
45. táblázat: Gyermekkori szociális atomon megjelenő személyek számának összehasonlítása kétmintás t-próbával (**p≤0.001, **p≤0.01, *p≤0.05).....	156
46. táblázat: A gyermekkori szociális atomon megjelenő figurák közül hány maradt meg a felnőtt korig, illetve hány szakadt meg összehasonlítása kétmintás t-próbával (**p≤0.001, **p≤0.01, *p≤0.05)	157
47. táblázat: A gyermekkori szociális atomon megjelenő figurák közül hány maradt meg a felnőtt korig, szerepekre lebontva a büntetlen és a börtönbüntetését töltő csoportban, kétmintás t-próbával számolva (**p≤0.001, **p≤0.01, *p≤0.05).....	158
48. táblázat: A gyermekkori szociális atomon megjelenő figurák közül hány szakadt meg a felnőtt korig, szerepekre lebontva a büntetlen és a börtönbüntetését töltő csoportban, kétmintás t-próbával számolva (**p≤0.001, **p≤0.01, *p≤0.05).....	159

49. táblázat: Keresztábra arról, hogy hány személy volt nevelőszülőnél a büntetlen, illetve a börtönbüntetését töltő csoportból	160
50. táblázat: A gyermekkori szociális atomon megjelenő nevelőszülők és neveltestvérek számának összehasonlítása kétmintás t-próbával (** $p \leq 0.001$, ** $p \leq 0.01$, * $p \leq 0.05$).....	160
51. táblázat: A jelen szociális atomon megjelenő nevelőszülők és neveltestvérek számának összehasonlítása kétmintás t-próbával (** $p \leq 0.001$, ** $p \leq 0.01$, * $p \leq 0.05$).....	160
52. táblázat: Keresztábra az ígéretes/köztes/veszélyeztetett csoportról	162
53. táblázat: Csoportátlagok egyenlőségének vizsgálata (** $p \leq 0.001$, ** $p \leq 0.01$, * $p \leq 0.05$).....	163
54. táblázat: A bejósolt csoporttagság és a valódi csoporttagság egyezése.....	164
55. táblázat: A variancia analízis eredményei (** $p \leq 0.001$, ** $p \leq 0.01$, * $p \leq 0.05$).....	165

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Agnew, R. (2009). The contribution of “mainstream” theories to the explanation of female delinquency. In M. A. Zahn (Ed.), *The delinquent girl*. Philadelphia: Temple University Press.
2. Aguilar, B., Sroufe, L.A., Egeland, B., Carlson, E. (2000). Distinguishing the early-onset/persistent and adolescence.onset antisocial behavior types. From birth to 16 years. *Development and Psychopathology*, 12, 109-132.
3. Ahern, N.R., Kiehl, E.M., Sole, M.L., Byers, J. (2006). A review of instruments measuring resilience. *Issues in Comprehensive Pediatric Nursing*, 29(2), 103-125.
4. Ainsworth, M. D. S. (1969). Maternal Sensitivity Scales. The Baltimore longitudinal project.
<http://www.psychology.sunysb.edu/attachment/measures/content/maternal%20sensitivity%20scales.pdf>. (letöltve: 2015.06.09)
5. Ainsworth M.D.S., Wittig, B. (1969). Attachment and exploratory behavior of one-year-olds in a strange situation. In B. Foss (Ed.), *Determinants of infantbehavior*. Vol. 4. New York: Barnes & Noble.
6. Ainsworth, M. D. S. (1973). The development of infant– mother attachment. In B. Caldwell, H. Ricciuti (Eds.), *Review of child development research* (Vol. 3, pp. 1–94). Chicago: University of Chicago Press.
7. Ainsworth, M. D. S. (1979a). Attachment as related to mother– infant interaction. In J. S. Rosenblatt, R. A. Hinde, C. Beer, M.-C. Busnel (Eds.), *Advances in the study of behavior* (Vol. 9, pp. 1–51). New York: Academic Press.
8. Ainsworth, M. D. S. (1979b). Infant-mother attachment. *American Psychologist*, 34(10), 932–937.
9. Ainsworth, M. D. S. (1984, April). Adaptation and attachment. Paper presented at the meeting of the International Conference on Infant Studies, New York.
10. Ainsworth, M.D.S., Bell, S.M.V., Stayton D.J. (1971). Individual differences in strange-situation behaviour of one year olds. In: Shaffer HR (ed.): *The origins of human social relations*. Academicpress, New York.

11. Alexander, A., Baca, L., Fox, J.A., Frantz, M., Glanz, F., Huffman, L.D., et al. (2003). *New Hope for Preventing Child Abuse and Neglect: Proven Solutions to Save Lives and Prevent Future Crime*. Washington, D.C.
12. Almedom, A.M. (2005). Resilience, hardiness, sense of coherence, and posttraumatic growth: all path leading to „light at the end of the tunnel”? *Journal of Loss and Trauma*, 10, 253–265.
13. Andó, B., Annus, R., Rózsa, S., Tánczos, E., Kurgyis, E., Honti, J., Demeter, I., Szikszay, P., Perczel Forintos, D., Janka, Z., Áloms, P. (2009). A megküzdés dimenzióinak feltárása és összefüggéseinek vizsgálata alkoholbetegek körében. *Psychiatria Hungarica*, 24, suppl.4-5.
14. Antonovsky, A. (1987). *Unraveling the mystery of health: How people manage stress and stay well*. San Francisco: Jossey-Bass.
15. Aquilino, W.S. (2006). Family relationships and support systems in emerging adulthood. In J.J.Amett, J.L. Tanner (Eds.), *Emerging adults in America coming of age in the 21st century*. Washington, DC: American Psychological Association.
16. Arnett, J. J. (2001). Conceptions of the transition to adulthood: Perspectives from adolescence through midlife. *Journal of adult development*, 8(2), 133-143.
17. Arrindel, W.A., Sanavio, E., Aguilar G., Sica, C., Hatichristou, C., Eisemann, M., Recinos, L. A., Gaszner P., Peter, M., Battagliese, G., Kállai J., van der Ende, J. (1999). The development of a short form of the EMBU: Its appraisal with students in Greece, Guetamala, Hungary and Italy. *Personality and Individual Differences* 27, 613-628.
18. Arrindell, W.A., Methorst. G.J., Kwee, M.G.T., van der Ende, J., Pol., E., Moritz, B.J.M. (1989). Expanding the validity of a measure of reported parental rearing practices with psychiatric inpatients: further Dutch experiences with the EMBU. *Personality and Individual Differences*, 10, 493-500.
19. Atkinson, R.L., Atkinson, R.C., Smith, E.E., Bem, D.J., Nolen-Hoeksema, S. (1999). *Pszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest
20. Avery, R.J. (2010). An examination of theory and promising practice for achieving permanency for teens before they age out of foster care. *Children and Youth Service Review* 32, 399-408
21. Ákos K. (szerk.) (1964). *A kultúra világa. Az egészség. Lélektá-nevelés. Sport és testkultúra*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

22. Bakermans-Kranenburg, M.J., van IJzendoorn, M.H., Caspers, K., Philibert, R. (2011). DRD4 genotype moderates the impact of parental problems on unresolved loss or trauma. *Attachment & Human Development*, 13 (3), 253-269.
23. Bamba, S., Haight, W.L. (2007). Helping maltreated children to find their Ibasho: Japanese perspectives on supporting the well-being of children in state care. *Children and youth service review*, 29(4), 405-427.
24. Barnas, M.V., Cummings, E.M. (1997). Caregiver stability and toddlers' Attachment-related behaviors towards caregivers in day care. *Infant Behavior and Development*, 17, 171-177.
25. Barth L.(1877). Budapest főváros szegény-ügye, Franklin Társulat, Budapest.
26. Barth, R.P., Crea, T.M., John, K., Thoburn, J., Quinton, D. (2005). Beyond attachment theory and therapy: Towards sensitive and evidence-based interventions with foster and adoptive families in distress. *Child and Family Social Work*, 10, 257-268.
27. Bartholomew, K., Horowitz, L.M. (1991). Attachment styles among young adults: A test of a four-category model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 226-244.
28. Bálint, A. (1990). Anya éa gyermek. Párbeszéd Kiadó, Budapest
29. Bede, N., Illés, A. (2002). Egyedül nem megy. A nevelőszülőknél élő gyermekek vér szerinti kapcsolattartásáról. *Család, Gyermek, Ifjúság*, 9(5), 19-22.
30. Belsky, J. (1999). Interactional and contextual determinants of attachment security. In J. Cassidy, P. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research and clinical applications*. The Guilford Press, New York, London, 249-264.
31. Belsky, J., Fearon, R. M. (2002). Early attachment security, subsequent maternal sensitivity, and later child development: Does continuity in development depend upon continuity of caregiving? *Attachment and Human Development*, 4, 361–387.
32. Belsky, J., Steinberg, L., Draper, P. (1991). Childhood experience, interpersonal development, and reproductive strategy: An evolutionary theory of socialization. *Child Development*, 62, 647–670.
33. Bennet, A.J., Lesch, K.P., Heils, A., Long, J.C., Lorenz, J.G., Shoaf, S.E., Champoux, M., Suomi, S.J., Linnoila, M.V., Highley, J.D. (2002). Early experience and serotonin transporter gene variation interact to influence primate CNS function. *Molecular Psychiatry*, 7, 118-122.
34. Benoit, D. (2004). Infant-parent attachment: Definition, types, antecedents, measurement and outcome. *Pediatric Child Health*, 9(8), 541-545.

35. Benoit, D., Parker, K.C.H. (1994). Stability and transmission of attachment across three generations. *Child Development*, 65, 1444-1456.
36. Biehal, N., Ellison, S., Baker, C., Sinclair, I. (2010). *Belonging and permanence: Outcomes in long-term foster care and adoption*. London: BAAF.
37. Bost, K., Vaughn, B., Washington, W., Cielinski, K. L., Bradbard, M. (1998). Social competence, social support, and attachment: Demarcation of construct domains, measurement, and paths of influence for preschool children attending Head Start. *Child Development*, 69, 192–218.
38. Bowlby, J. (1958). The Nature of the Child's Tie to his Mother. *International Journal of Psycho-Analysis*, 39 (5), 350-373
39. Bowlby, J. (1969). *Attachment and Loss: Volume I: Attachment*. The International Psycho-Analytical Library, 79, 1-401. London: The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis.
40. Bowlby, J. (1973). *Attachment and Loss: Volume II: Separation, Anxiety and Anger*. The International Psycho-Analytical Library, 95, 1-429. London: The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis.
41. Bowlby, J. (1980). *Attachment and Loss: Volume III: Loss, Sadness and Depression*. The International Psycho-Analytical Library, 109, 1-462. London: The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis.
42. Bremnet, J.D., Narayan, M. (1998). The effects of stress on memory and the hippocampus throughout the life cycle: Implications for childhood development and aging. *Development and Psychopathology*, 10, 871-885.
43. Brennan, K.A., Clark C.L., Shaver, P.R. (1998). Self-report measurement of adult attachment: An integrative overview. In: Simpson, J.A., Rholes W.S. (eds.), *Attachment theory and close relationships*. Guilford Press, New York, 46-76.
44. Bretherton, I. (1991). Intentional communication and the development of an understanding of mind. In D. Frye, C. Moore (Eds.), *Children's theories of mind: Mental states and social understanding*. 49-75. Lawrence Erlbaum: Hillsdale, New Jersey
45. Bretherton, I., Munholland, K. A. (1999). Internal working models in attachment relationships: A construct revisited. In J. Cassidy, P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications*. New York: Guilford Press, 89–111.

46. Briere, J., Runtz, M. (1988). Multivariate correlates of childhood psychological and physical maltreatment among university women. *Child Abuse and Neglect*, 12, 331-341.
47. Briere, J., Scott, C. (2006). Principles of trauma therapy: A guide to symptoms. *Evaluation and Treatment. California: Sage.*
48. Bruskas, D. (2008). Children in Foster Care: A Vulnerable Population at Risk. *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing*. 21(2). 70-77
49. Budavári-Takács, I. (2011). A tanácsadási módszerek. http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop412A/2010-0019_A_tanacsadasi_modszerek/ch08.html (2015. május 13.)
50. Bureau, J.F., Easterbrooks, M., Lyons-Ruth, K. (2009). Attachment disorganization and role-reversal in middle childhood: Maternal and child precursors and correlates. *Attachment and Human Development*, 11, 265-284.
51. Caltabiano M.L., Grosset, C. (2009). Attachment, coping and life satisfaction amongst tertiary students. *Proceedings of the 9th Annual Conference of the Australian Psychological Society's Psychology of Relationships Interest Group*. In: Connecting 9th Annual Conference of the Australian Psychological Society's Psychology of Relationships Interest Group, Kelvin Grove, QLD, Australia.
52. Campbell-Sills, L., Stein, M. B. (2007). Psychometric analysis and refinement of the Connor-Davidson Resilience Scale (CDRISC): validation of a 10-item measure of resilience. *Journal of Traumatic Stress*, 20(6), 1019–1028.
53. Caspi, A, Moffitt, T.E., Mill, J., Martin, J., Craig, I.W. et al. (2002). Role of genotype in the cycle of violence in maltreated children. *Science*, 297, 851-854.
54. Carlson, E. A. (1998). A prospective longitudinal study of attachment disorganization/disorientation. *Child Development*, 69, 1107–1128.
55. Cassidy, J. (1988). Child–mother attachment and the self in six-year-olds. *Child Development*, 59, 121–134.
56. Cassidy, J. (1994). Emotion regulation: Influences of attachment relationships. In N. A. Fox (Ed.), *The development of emotion regulation and dysregulation: Biological and behavioral aspects*. Monographs of the Society for Research in Child Development, 59(2–3, Serial No. 240), 228–249.
57. Cassidy, J. (2008). The nature of the child's ties. In J. Cassidy, P. Shaver (Eds.), *Handbook of Attachment. Theory, research and Clinical Applications*. Second Edition. The Guilford Press, New York, London, 3-22.

58. Cassidy, J., Ziv, Y., Mehta, T. G., Feeney, B. C. (2003). Feedback seeking in children and adolescents: Associations with self-perceptions, attachment representations, and depression. *Child Development*, 74, 612–628.
59. Cederblad, M., Dahlin, L., Hagnell, O., Hansson, K. (1994). Salutogenic childhood factors reported by middle-aged individuals. Follow-up of the children from the Lundby study grown up in families experiencing three or more childhood psychiatric risk factors. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience*, 244(1), 1-11.
60. Chisholm, J. S. (1996). The evolutionary ecology of attachment organization. *Human Nature*, 1, 1–37.
61. Chisholm, K. (1998). A three year follow-up of attachment and indiscriminate friendliness in children adopted from Romanian orphanages. *Child Development*, 69, 1092–1106.
62. Chisholm, J. S. (1999). *Death, hope and sex: Steps to an evolutionary ecology of mind and morality*. New York: Cambridge University Press.
63. Chu, J.A., Dill, D-L- (1990) Dissociative symptoms in relation to childhood physical and sexual abuse. *American Journal of Psychiatry*, 147(7), 887-892.
64. Cicchetti, D., Blender, J.A. (2006). A Multiple-Level-of-Analysis Perspective on Resilience. *New York Academy of Science*. 1094, 248-258.
65. Cicchetti, D., Curtis, W.J. (2005). An event-related potential study of the processing of affective facial expressions in young children who experienced maltreatment during the first year of life. *Development and Psychopathology* 17, 641–677.
66. Cicchetti, D., Rogosch, F. A., Toth, S. L. (2006). Fostering secure attachment in infants in maltreating families through preventative interventions. *Development and Psychopathology*, 18, 623–649.
67. Coates, D. (2010). Impact of childhood abuse: Biopsychosocial pathways through which adult mental health is compromised. *Australian Social Work*, 63(4), 391-403.
68. Cobb, R. J., Davila, J. (2009). Internal working models and change. In Obegi, J.H., Berant, E. (Eds.). *Attachment Theory and Research in Clinical Work*. New York, London: Guilford Press.
69. Cohen, P. (2008). Child development and personality disorder. *Psychiatric Clinics of North America*, 31, 477-493.

70. Cohn, J.F., Campbell, S.B., Ross, S. (1992). Infant response in the still-face paradigm at 6 months predicts avoidant and secure attachment at 12 months. *Development and Psychopathology*, 3, 367-376.
71. Cole, M és Cole, S.R. (1998). Fejlődéslélektan. Osiris Kiadó, Budapest.
72. Colin, V. L. (1996). Human attachment. New York: McGraw-Hill.
73. Collins, N.L., Read, S.J.(1990). Adult attachment, working models, and relationship quality in dating couples. *Journal of Personality and Social Psychology*. 58, 644–663.
74. Collins,N.L., Read,S.J.(1994). Cognitive representations of attachment: The structure and function of working models. In Bartholomew, K., Perlman, D. (Eds.). *Advances in personal relationships: Vol. 5. Attachment processes in adulthood*. London: Jessica Kingsley.
75. Collins N.L., Feeney B.C. (2000). A safe haven: An attachment theory perspective on support-seeking and caregiving in adult romantic relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*. 78, 1053–1073.
76. Connor, K.M., Davidson, J.R.T., Lee, L.C. (2003). Spirituality, Resilience, and Anger in Survivors of Trauma: Community Survey. *Journal of Traumatic Stress*, 16(5), 487-494.
77. Conradi, L., Agosti, J., Tullberg, E., Richardson, L., Langan, H., Ko, S., Wilson, C. (2011). Promising Practices and Strategies for Using Trauma-Informed Child Welfare Practice to Improve Foster Care Placement Stability: A Breakthrough Series Collaborative. *Child Welfare* 90(6), 207-225
78. Cook, A., Spinazzola, J., Ford, J., Lanktree, C., Blaustein, M., Cloitre, M., DeRosa, R., Hubbard, R., Kagan, R., Liautaud, J., Mallah, K., Olafson, E., van der Kolk, B. (2005). Complex trauma in children and adolescents. *Psychiatric Annals*, 35(5), 390– 398.
79. Cook-Fong, S.K. (2000). The adult well-being of individuals reared in family foster care placements. *Child & Youth Care Forum*, 29, 7-25.
80. Courtney, M. E., Dworsky, A.L., Cusick, G.R., Havlicek, J., Perez, A. (2007). *Midwest Evaluation of the Adult Functioning of Former Foster Youth: outcomes at age 21*. Chicago: Chapin Hall Center for Children
81. Courtney, M., Piliavin, I, Grogan-Kaylor, A., Nesmith, A., (2001). Foster youth transitions to adulthood: a longitudinal view of youth leaving care. *Child welfare*, LXX,6, 685-717.
82. Crittenden, P. M. (1990). Internal representational models of attachment relationships. *Infant Mental Health Journal*, 11, 259–277.

83. Crittenden, P. M. (2000). A Dynamic-Maturational Approach to Continuity and Change in Pattern of Attachment. In: P.M. Crittenden, A.H. Claussen (Eds.). *The Organization of Attachment Relationships- Maturation, Culture, and Context* (358-383). Cambridge: Cambridge University Press.
84. Cushing, G., Samuels, G.M., Kerman, B., (2014). Profiles of relational permanence at 22: Variability in parental supports and outcomes among young adults with foster care histories. *Children and Youth Services Review* 39, 73-83
85. Csabai, M., Molnár, P. (1999). *Egészség, betegség, gyógyítás*. Springer, Budapest.
86. Csókay L., DomszkyA., Hazai V., Herczog M. (1994). *A gyermekvédelem nemzetközi gyakorlata*, Pont Kiadó, Budapest.
87. Csorna, K. (1929). *A szociális gyermekvédelem rendszere*, Budapest.
88. Davila, J., Cobb, R.J. (2003). Predicting change in self-reported and interviewer assessed adult attachment: Tests of individuals difference and life stress models of attachment change. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29, 859-870.
89. Davila, J., Cobb, R.J. (2004). Predictors of change in attachment security during adulthood. In Rholes, W.S., Simpson, J.A. (Eds.). *Adult attachment: Theory, Research and Clinical Implications*. New York: Guilford Press.
90. DeGarmo, D. S., Forgatch, M. S. (2005). Early development of delinquency within divorced families: Evaluating a randomized preventive intervention trial. *Developmental Science*, 8, 229–239.
91. De Klyen, M., GRENBERG, M.T. (2008). Attachment and psychopathology in childhood. In J. Cassidy, P. Shaver (Eds.), *Handbook of Attachment. Theory, research and Clinical Applications*. Second Edition. The Guilford Press, New York, London, 637-655.
92. Del Giudice, M. (2009). Sex, attachment, and the development of reproductive strategies. *Behavioral and Brain Sciences*, 32, 1 –67.
93. Del Valle, J.F., López, M., Montserrat, C., y Bravo, A. (2009). Twenty years of foster care in Spain. Profiles, patterns and outcomes. *Children and Youth Services Review*, 31(8), 847-853.
94. De Wolff, M., van IJzendoorn, M.H. (1997). Sensitivity and attachment: a meta-analysis on parental antecedents of infant attachment. *Child Development*, 68, 571-591.
95. Dodge, K.A, Petit, G.M., McClasky, C.M., Brown, M. (1986). Social competence in children: Monographs of the Society for Research. *Child Development*, 51 (2) serial No. 213.

96. Dodge, K.A., Pettit, G.S., Bates, J.E., Valente, E. (1995). Social information-processing patterns partially mediate the effect of early physical abuse on later conduct problems. *Journal of abnormal psychology, 104*(4), 632.
97. Domszky, A. (2004). Gyermekvédelmi szakellátás. Segédanyag a szociális szakvizsgához, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest.
98. Dozier, M., Stovall, K.C., Albus, K.E., Bates, B. (2001). Attachment for infants in foster care: The role of caregiver state of mind. *Child Development, 72*, 1467-1477.
99. Dozier, M., Lindheim, O. (2006). This is my child: Differences among foster parents in commitment to their young children. *Child Maltreatment, 11*(4), 338-345.
100. Dozier, M., Rutter, M. (2008). Challenges to the Development of Attachment Relationships Faced by Young Children in Foster and Adoptive Care. In J. Cassidy, P. Shaver (Eds.), *Handbook of Attachment. Theory, research and Clinical Applications. Second Edition.* The Guilford Press, New York, London, 698-717
101. Dubas, J. S., Gerris, J. R. M. (2002). Longitudinal changes in the time parents spend in activities with their adolescent children as a function of child age, pubertal status and gender. *Journal of Family Psychology, 16*(4), 415–426.
102. Dubner, A.E., Motta, R.W. (1999). Sexually and physically abused foster care children and posttraumatic stress disorder. *American Psychological Association, 7*(3), 367-373.
103. Easterbrooks, M.M., Goldberg, W. (1987). Toddler development in the family: Impact of father involvement and parenting characteristics. *Child Development, 55*, 770-752.
104. Egeland, B., Farber, E.A. (1984). Infant-mother attachment: Factors related to its development and changes overtime. *Child Development, 55*, 753-771
105. Egeland, B., Sroufe, L. A., Erickson, M. (1983). The developmental consequence of different patterns of maltreatment. *Child Maltreatment, 7*, 459–469.
106. Emlen, A., Lahti, J., Downs, G., McKay, A., Downs, S. (1977). Overcoming barriers to planning for children in foster care. Portland State University.
107. Endler, N.S., Parker, J.D.A. (1994). Assessment of Multidimensional coping: Task, Emotion and Avoidance Strategies. *Psychological Assessment, 6*(1), 50-60.
108. Ezell, M. E., Cohen, L. E. (2005). Desisting from crime: Continuity and change in long-term crime patterns of serious chronic offenders. New York: Oxford University Press.
109. Farrington, D.P., Coid, J.W., Harnett, L., Jolliffe, D., Soteriou, N., Turner, R, West, D.J. (2006). Criminal careers and life success: New findings from the Cambridge Study in

- delinquent development. *Home Office Research, Development and Statistics Directorate*.
110. Farrington, D. P., Jolliffe, D., Loeber, R., Stouthamer-Loeber, M., Kalb, L. M. (2001). The concentration of offenders in families, and family criminality in the prediction of boys' delinquency. *Journal of Adolescence*, 24(5), 579–596.
111. Fearon, R. P., Bakermans-Kranenburg, M. J., IJzendoorn, a M. H. v, Lapsley, A.-M., Roisman, G. I. (2010). The significance of insecure attachment and disorganization in the development of children's externalizing behavior: a meta-analytic study. *Child Development*, 81(2), 435–456.
112. Filó E., Dr. Katonáné dr. Pehr E. (1998). Gyermekvédelem, gyámügy, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest.
113. Filó E., Dr. Katonáné Dr. Pehr E. (2006). Gyermekjogok, gyermekvédelem, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest.
114. Fogarasi, M. (2006). Az antiszociális személyiségformák kialakulásának háttere. In: Csernyikné Póth, Á. (Eds.) *Kriminálpszichológia*, Rejtjel Kiadó, Budapest
115. Fonagy, P., Steele, M., Steele, H., McOran, G., Higgitt, A. (1991). The capacity for understanding mental states: The reflective self in parent and child and its significance for security of attachment. *Infant Mental Health Journal*, 13, 200-217
116. Fonagy, P., Target, M. (2005). *Pszichoanalitikus elméletek a fejlődési pszichopatológia tükrében*. Gondolat Kiadó, Budapest.
117. Forgatch, M.S., Patterson, G.R., Degarmo, D.S., Beldavs, Z.G. (2009). Testing the Oregon delinquency model with 9-year follow-up of the Oregon Divorce Study. *Development and Psychopathology*, 21(2), 637-660.
118. Fraley, R. C., Roisman, G. I., Booth-LaForce, C., Owen, M. T., Holland, A. S. (2013). Interpersonal and genetic origins of adult attachment styles: A longitudinal study from infancy to early adulthood. *Journal of Personality and Social Psychology*, 104(5), 817.
119. Frankel, K., Bates, J. (1990). Mother– toddler problem solving: Antecedents in attachment, home behavior, and temperament. *Child Development*, 61, 810–819.
120. Freud, A., Dann, S. (1951). An experiment in group upbringing. *Psychoanalytic study of the child*, 6, 127-168.
121. Freud, S. (1963). *An outline of psychoanalysis* (J. Strachey, Trans.). New York: Norton. (Original work published 1940).

122. Furstenberg, F. F., Rumbaut, R. G., Settersten, R. A. (2005). On the frontier of adulthood: Emerging themes and new directions. *On the frontier of adulthood: Theory, research, and public policy*, 3-25.
123. Fussell, E., Furstenberg Jr, F. F. (2005). *The transition to adulthood during the twentieth century: race, nativity, and gender*. University of Chicago Press.
124. Garmezy, N., Masten, A.S., Tellegen, A. (1984). The study of stress and competence in children: A building blocj for developmental psychopatology. *Child Development*, 55, 97-111.
125. Gass, K., Jenkins, J., Dunn, J. (2007). Are sibling relationships protective? A longitudinal study. *Journal of child psychology and psychiatry*, 48(2), 167-175.
126. Gauthier, Y., Fortin, G, Jéliu, G. (2004). Clinical application of attachment theory in permanency planning for children in foster care: The importance of continuity of care. *Infant Mental Health Journal*, 25(4), 379-396.
127. Gáti F.(1987). *Gyermekvédelem az iskolában*, Tankönyvkiadó, Budapest.
128. Gergely F. (1997). *A magyar gyermekvédelem története (1867-1991)*, Püski Kiadó, Budapest.
129. Gervai, J., Novak, A., Lakatos, K., Tóth, I., Danis, I., Ronai, Zs., Nemoda, Zs., Sasvari-Szekely, M., Bureau, J-F., Bronfman, E., Lyons-Ruth, K. (2007). Infant genotype may moderate sensitivity to maternal affective communications: Attachment disorganization, quality of care, and the DRD4 polymorphism. *Social Neuroscience*, 2 (3-3), 307-319.
130. Gervai, J., Lakatos, K., Tóth, I. (2011). Paradigmaváltás a korai kötődés kutatásában: Genetikai tényezők és gén-környezet kölcsönhatások vizsgálata. *Magyar Tudomány* 172(7), 802-808.
131. Goldfarb, W. (1945). Effects of psychological deprivation in infancy and subsequent adjustment. *American Journal of Psychiatry* 102, 18-33.
132. Gorman-Smith, D., Tolan, P. H., Zelli, A., Huesmann, L. R. (1996). The relation of family functioning to violence among inner-city minority youths. *Journal of Family Psychology*, 10(2), 115.
133. Gosztonyi, G., Pik, K. (1998). *A szociális munka szótára*, Grafit Kiadó, Budapest.
134. Green, J., Goldwyn, R. (2002). Annotation: Attachment disorganisation and psychopatology: new findings in attachment research and their potential implications for developmental psychopathology in childhood. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 43(7), 835-846.

- 135.Greenberg, M.T., Speltz, M.L., DeKlyen, M. (1993). The role of attachment in the early development of disruptive behavior problems. *Development and Psychopathology*, 5, 191-213.
- 136.Groark, C. J., Muhamedrahimov, R. J., Palmov, O. I., Nikiforova, N. V., McCall, R. B. (2005). Improvements in early care in Russian orphanages and their relationship to observed behaviors. *Infant Mental Health Journal*, 26, 96–109.
- 137.Grossmann, K., Grossmann, K.E., Spangler, G, Suess G, Unzner L. (1985). Maternal sensitivity and new borns orientation. Responses as related to quality of attachment in Northern Germany. In: *Monographs of the Society for Research in Child Development*. 50(1-2), 231-233.
- 138.Grossmann, K., Grossmann, K.E., Fremmer-Bombik, E., Kindler, H., Scheuerer-English, H., Zimmermann, P. (2002). The uniqueness of the child-father attachment relationship: Father's sensitive and challenging play as a pivotal variable in a 16-year longitudinal study. *Social Development*, 11, 307-331.
- 139.Grotevant, H.D., Cooper, C.R. (1986). Patterns of interaction in family relationships and the development of identity exploration in adolescence *Child Development*, 56, 415-428.
140. Guedeney, A., Guedeney, N. (2008). The infant protection system in France: How does it work? *Infant Mental Health Journal*, 29(1), 5-20.
- 141.GY. Kiss, E., Csókási, K., Hargitai, R., Káplár, M., Nagy, L., Czirják, L. (2012). Resilience and protective factors of personality. *Psychology & Health*, 27, sup1. 222.
- 142.Haan, N. (1977). *Coping and defending: Process of self-environment organization*. New York: Academic Press
- 143.Hanák, K.(1983). *Társadalom és gyermekvédelem*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- 144.Harden, B.J. (2004). Safety and stability for foster children: A developmental perspective. *The Future of Children* 14(1), 31-47.
- 145.Hawkins, J. D., Arthur, M. W., Catalano, R. F. (1995). Preventing substance abuse. *Crime & Just.*, 19, 343.
- 146.Hawkins, A.C., Howard, R.A., Oyebode, J.R. (2007). Stress and coping in hospice nursing staff. The impact of attachment styles. *Psycho-Oncology*, 16, 563-572.
- 147.Hazan, C. and Shaver, P.R. (1987). Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 2, 511-524

- 148.Hámori, E. (2005). Koraszülöttség és az anya-gyerek kapcsolat kezdete- Buktatók és korrektív lehetőségek a korai kapcsolat fejlődésében. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar.
- 149.Hámori, E. (2013). Rizikófaktorok, adaptáció és reziliencia a korai fejlődésben – a koraszülöttség a fejlődési pszichopatológia modelljében. In B. Péley (Eds.), *Pszichopatológia és fejlődés*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 7-22.
- 150.Hámori, E. (2014). Kötődéelmélet régen és ma. Konceptiók, kutatás, módszerek és klinikai vonatkozások Bowlbytól napjainkig. Egyetemi jegyzet. Budapest.
- 151.Heidensohn, F., Silvestri, M. (2012). Gender and crime. http://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/30584629/Gender_and_Crime_Oxford_Handbook_of_Criminology.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAJ56TQJRTWSMTNPEA&Expires=1435152871&Signature=Qv0dW93NIG7azu9THhdfKyQwK4w%3D&response-content-disposition=inline (letöltve: 2015. június 24.)
- 152.Hertsgaard, L., Gunnar, M., Erickson, M. F., Nachmias, M. (1995). Adrenocortical response to the Strange Situation in infants with disorganized/disoriented attachment relationships. *Child Development*, 66, 1100–1106.
- 153.Herczog M.(2003). Gyermekvédelmi kézikönyv, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó, Budapest.
- 154.Herczog, M. (2013). Szakellátásban élő gyermekek és a korai iskolaelhagyás. http://oktataskepzes.tka.hu/documents/Projektek/2013/QALL/qall_szakellatas_esl_herczog_maria.pdf (letöltve 2016. augusztus.5.)
- 155.Hesse, E. (1999). The Adult Attachment Interview: Historical and current perspectives. In: Cassidy, J., Shaver, P.R. (eds.), *Handbook of Attachment*. The Guilford Press, New York, London, 395-433.
- 156.Hesse, E., Main, M. (2006). Frightened, threatening, and dissociative parental behavior in low-risk samples: Description, discussion, and interpretations. *Development and Psychopathology*, 18, 309–343.
- 157.Hirschi, T., Gottfredson, M. R. (2001). Control theory and the lifecourse perspective. In A. Piquero, P. Mazerolle (Eds.), *Lifecourse criminology: Contemporary and classic readings* (pp. 229–241). Toronto: Wadsworth.
- 158.Hoeve, M., Stams, G.J. J. M., van der Put, C. E., Dubas, J. S., van der Laan, P.H., Gerris, J. R. M. (2012). A Meta-analysis of Attachment to Parents and Delinquency. *J Abnorm Child Psychol*, 40. 771–785.

159. Hook, J.L., Courtney, M.E. (2011). Employment outcomes of former foster youth and young adults: The importance of human, personal, and social capital. *Children and Youth Service Review*, 33(10), 1855-1865.
160. Hornor, G (2008). Reactive attachment disorder. *Journal of Pediatric Health Care*, 22(4), 234-239.
161. Horwitz, A.V., Widon, C.S., McLaughlin, J., White, H.R. (2001). The impact of childhood abuse and neglect on adult mental health: A prospective study. *Journal of Health and Social Behavior*, 42, 184-201.
162. Howes, C., Spieker, S. (2008). Attachment relationships in the context of multiple caregivers. In J. Cassidy, P. Shaver (Eds.), *Handbook of Attachment. Theory, research and Clinical Applications*. Second Edition. The Guilford Press, New York, London, 317-332.
163. Howard, M.S., Medway, F.J. (2004). Adolescents attachment and coping with stress. *Psychology in the Schools*, 41, 391-402.
164. Hughes, P., Turton, P., Hopper, E., McGauley, G.A., Fonagy, P. (2001). Disorganized attachment behavior among infants born subsequent to stillbirth. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 42, 791-801.
165. Illyés S. (1988). Előszó. In: Dr Illyés S. (szerk.): *Veszélyeztettség és iskola*. Tankönyvkiadó, Budapest.
166. Jackson, J. F. (1993). Multiple caregiving among African Americans and infant attachment: The need for an emic approach. *Human Development*, 35, 87-102.
167. Jaffee, S. R., & Maikovich-Fong, A. K. (2011). Effects of chronic maltreatment and maltreatment timing on children's behavior and cognitive abilities. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 52(2), 184-194.
168. Járαι R., Vajda D., Hargitai R., Nagy L., Csókási K., Kiss E. (2015) .A Connor-Davidson Reziliencia Kérdőív 10 Itemes Változatának Jellemzői, *Alkalmazott Pszichológia* 15(1), 129-136.
169. Jin, M.K., Jacobvitz, D., Hazen, M., Jung, S.H. (2011). Maternal sensitivity and infant attachment security in Korea: Cross-cultural validation of the Strange Situation. *Attachment & Human Development*, 14 (1), 33-44
170. Jones, A.S., LaLiberte, T. (2013). Measuring youth connections: A component of relational permanence for foster youth. *Children and Youth Service Review* 35, 509-517.

- 171.Kagan, J., Reznick, J.S., Gibbons, J. (1989). Inhibited and Uninhibited Types of children. *Child Development*, 60, 838-845.
- 172.Kaufman, J., Yang, B., Douglas- Palumberi, H., Houshyar, S., Lipschitz, D., Krystal, J. H., et al. (2004). Social supports and serotonin transporter gene moderate depression in maltreated children. *Proceedings of the National Academy of Sciences USA*, 101, 17316–17321.
- 173.Kaya, N., Kaya, H. (2009). Effects of attachment styles of nurses on coping strategies. *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Sciences*, 29, 1563-72.
- 174.Kálmánchey, M. (2001). Nevelőszülőknél élő gyermekeknél előforduló pszichés problémák. In: *Család, Gyermek, Ifjúság*, /2
- 175.Keiley, M. K., Howe, T. R., Dodge, K. A., Bates, J. E., Pettit, G. S. (2001). The timing of child physical maltreatment: A cross- domain growth analysis of impact on adolescent externalizing and internalizing problems. *Development and Psychopathology*, 13, 891–912.
- 176.Kendall-Tackett, K. (2002). The health effects of childhood abuse: four pathways by which abuse can influence health. *Child abuse & neglect*, 26(6), 715-729.
- 177.Kiss, E. CS. (2015). A lelki ellenálló képesség, a reziliencia jelensége a pszichológiában. In: Kiss, E. Cs., Sz. Matkó, H. (Eds.). *Gyász, krízis, trauma és a megküzdés lélektana*, Pannónia Könyvek, Pécs
- 178.Kobak, R.R., Sceery, A. (1988). Attachment in late adolescence: working models, affect regulation and representations of self and others. *Child Development*, 59, 135-146.
- 179.Kochanska, G. (2002). Mutually responsive orientation between mothers and their young children: A context for the early development of conscience. *Current Directions in Psychological Science*, 11, 191–195.
- 180.Kochanska, G., Aksan, N., Knaack, A., Rhines, H. (2004). Maternal parenting and children's conscience: Early security as a moderator. *Child Development*, 75, 1229–1242.
- 181.Kopp, M., Skranski, Á. (1995). *Alkalmazott magatartástudomány*. Corvinus Kiadó, Budapest.
- 182.Kothencz, J., Kothenczné Osváth, V., Balog, M., Pál, M., Balogh, Zs. (2009). *Róluk... értük...II. Családból kiemelt gyermekek és fiatalok pedagógiája. ÁGOTA Alapítvány*, Szeged.
183. KSH (2008). *Az ismertté vált bűncselekmények, és elkövetőik Magyarországon*.

- <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/orsz/ismertbun.pdf> (letöltve 2016. augusztus 19.)
- 184.KSH (2011). A népesség iskolázottsága. Népszámlálás 2011.
http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_14_2011.pdf (letöltve 2016. augusztus 19.)
- 185.KSH (2012). Állami gondoskodástól a mai gyermekvédelemig.
<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/allamigondoskodas.pdf> (letöltve 2015. június 12.)
- 186.Laible, D., Thompson, R. A. (2000). Mother–child discourse, attachment security, shared positive affect, and early conscience development. *Child Development*, 71, 1424–1440.
- 187.Lakatos, K., Tóth, I., Nemoda, Z., Ney, K., Sasvary-Szekely, M., Gervai, J. (2000). Dopamine D4 receptor (DRD4) gene polymorphism is associated with attachment disorganization. *Molecular Psychiatry*, 5, 633-637.
- 188.Lamb, M.E. (1978). Infant Social Cognition and „Second-Order” Effects. *Infant Behavior and Development*, 1, 1-10.
- 189.Lamb, M. E. (1982). Paternal influences on early socio-emotional development. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 23, 185–190.
- 190.Lamb, M. E., Thompson, R. A., Gardner, W., Charnov, E. L. (1985). Infant– mother attachment. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- 191.Lansford, J. E., Dodge, K. A., Pettit, G. S., Bates, J. E., Crozier, J., Kaplow, J. (2002). A 12-year prospective study of the long-term effects of early child physical maltreatment on psychological, behavioral, and academic problems in adolescence. *Archives of pediatrics & adolescent medicine*, 156(8), 824-830.
- 192.Lantos, K. (2015). A szülői bánásmód és a családi rituálék összefüggései, valamint hatásuk a serdülők és posztadoleszcensek szorongásra való hajlamára és megküzdési stratégiáira. Doktori (Ph.D.) értekezés, Pécs.
- 193.Lawrence, C.R., Carlson, E.A., Egeland, B. (2006). The impact of foster care on development. *Development and Psychopathology*, 18, 57-76.
- 194.Lazarus, R.S. (1966). Psychological stress and coping process. New York: Mc Graw-Hill.
- 195.Lazarus, R.S. (1990). Stress, coping and illness. In: Friedman, H.S.: *Personality and disease*. Wiley, New York. 84-86.

- 196.Lazarus, R.S. (1991). Emotion and adaptation. New York: Oxford University Press.
- 197.Lazarus, R.S., Folkman, S. (1986). Coping and adaptation. In: Gentry W.D. (ed): The handbook of behavioral medicine. Guilford, New York.
- 198.Lazarus, R.S., Launier, R. (1978). Stress related transactions between person and environment
- 199.Láng, A. (2009). Érzelémszabályozás és kötődés összefüggései normatív mintában, *Alakalmazott pszichológia, 11 (3-4)*, 5-17
- 200.Láng, A., Lénárd K. (2015). The relation between memories of childhood psychological maltreatment and Machiavellianism. *Personality and Individual Differences 77*, 81-85.
- 201.Láng, A., Nagy, L. (2013). Kötődésemélet és fejlődési patológia-Szemlélet, modellek, közvetítő mechanizmusok. *Magyar Pszichológiai Szemle, 68.1.*, 23-37
- 202.Lewis, M., Feiring, C. (1991). Attachment as personal characteristic or a measure of environment. In: Gewirtz JL, Kurtines (eds.): Intersections with attachment, Lawrence Erlbaum, New York, 3-19.
- 203.Lewis, M., Feiring, C., Rosenthal, S. (2000). Attachment over Time. *Child development, 71(3)*, 707-720.
- 204.Liotti, G. (1992). Disorganized/disoriented attachment in the etiology of the dissociative disorders. *Dissociation, 5*, 196–204.
- 205.Lopez, F.G., Maurico, A.M., Gormley, B., Simko, T., Berger, E. (2001). Adult attachment orientations and college student distress: The mediating role of problem coping style. *Journal of Counseling and Development, 79*, 459-464.
- 206.Luthar, S., Cicchetti, D., Bercker, B. (2000). The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child Development, 71*, 543-562.
- 207.Lynch, M. A. (1975). Ill-health and child abuse, *Lancet*, VIII. 16
- 208.Lyne, K., Roger, D., (2000). A Psychometric re-assessment of the COPE questionnaire. *Personality and Individual Differences, 29*, 321-335.
- 209.Lyons-Ruth, K., Bronfman, E., Parsons, E. (1999). Maternal frightened, frightening, or atypical behavior and disorganized infant attachment patterns. In J. I. Vondra, D. Barnett (Eds.), *Atypical patterns of infant attachment: Theory, research, and current directions. Monographs of the Society for Research in Child Development, 64(3, Serial No. 258)*, 67–96.

210. Lyons-Ruth, K., Connell, D. B., Grunebaum, H. U., Botein, S. (1990). Infants at social risk: Maternal depression and family support services as mediators of infant development and security of attachment. *Child Development*, 61, 85–98.
211. Lyons-Ruth, K., Lyubchik, A., Wolfe, R., Bronfman, E. (2002). Parental depression and child attachment: Hostile and helpless profiles of parent and child behavior among families at risk. In S. Goodman, I. Gotlib (Eds.), *Children of depressed parents: Alternative pathways to risk for psychopathology* (pp. 89–121). Washington, DC: American Psychological Association.
212. Lyons-Ruth, K., Jacobcitz, D. (2008). Attachment Disorganization. Genetic Factors, Parenting Contexts, and Developmental Transformation from Infancy to Adulthood. In J. Cassidy, P. Shaver (Eds.), *Handbook of Attachment. Theory, research and Clinical Applications*. Second Edition. The Guilford Press, New York, London, 666-697.
213. Maclean, K. (2003). The impact of institutionalization on child development. *Development and Psychopathology*, 15, 853-884.
214. Main, M., Cassidy, J. (1988). Categories of response to reunion with the parent at age six: Predictable from infant attachment classifications and stable over a 1-month period. *Developmental Psychology*, 24, 415-426.
215. Main, M., Goldwyn, R. (1984). Predicting rejection of her infant from mother's representation of her own experience. *Child Abuse and Neglect*, 8, 203-217.
216. Main, M., Kaplan, N., Cassidy, J. (1985). Security in infancy, childhood, and adulthood: A move to the level of representation. In: Bretherton, I., Waters, E. (eds.), *Growing points in attachment theory and research Monographs of the Society for Research in Child Development*, 50, 1-2, 66-106
217. Main, M., Hesse, E. (1990). Parents' unresolved traumatic experiences are related to infant disorganized attachment status: Is frightened and/or frightening parental behavior the linking mechanism? In M. T. Greenberg, D. Cicchetti, E. M. Cummings (Eds.), *Attachment in the preschool years: Theory, research and intervention* (pp. 161–182). Chicago: University of Chicago Press.
218. Main, M., Hesse, E., Kaplan, N. (2005). Predictability of attachment behavior and representational processes at 1, 6, and 18 years of age: The Berkeley longitudinal study. In K. E. Grossmann, K. Grossmann, E. Waters (Eds.). *Attachment from infancy to adulthood* (pp. 245–304). New York: Guilford Press.

219. Main, M., Solomon, J. (1990). Procedures for identifying infants as disorganized/disoriented during the Ainsworth Strange Situation. In M. T. Greenberg, D. Cicchetti E. M. Cummings (Eds.), *Attachment in the Preschool Years*. (121–160.). Chicago, University of Chicago Press.
220. Main, M. (1991). Meta-cognitive knowledge, meta-cognitive monitoring and singular (coherent) versus multiple (incoherent) models of attachment: Findings and directions for future research. In: Parkers, C.M., Hinde, J.S., Harris, P. (Eds.). *Attachment across the life cycle*. 127-159. Tavistock/Routledge. London, New York.
221. Majzik, L. (1966) (Eds.). *Szülők kislexikona*. Kossuth Kiadó, Budapest
222. Maluccio, A.N., Fein, E. (1983). Permanency planning: A redefinition. *Child Welfare*, 59, 515-530.
223. Maluccio, A. N., Fein, E., Olmstead, K. (1986). *Permanency planning for children*. London: Tavistock Publications.
224. Manassis, K., Bradley, S., Goldberg, S., Hood, J., Swinson, R. (1994). Attachment in mothers with anxiety disorders and their children. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 33, 1106–1113.
225. Masten, A., Best, K., Garmezy, N. (1990). Resilience and development: Contributions from the study of children who overcome adversity. *Development and Psychopathology*, 2, 425-444.
226. McCord, J. (1979). Some Child-Rearing Antecedents of Criminal Behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37, 1477-1486.
227. McCrory, E., De Brito, S. A., & Viding, E. (2011). The impact of childhood maltreatment: a review of neurobiological and genetic factors. *Frontiers in Psychiatry*, 2, 48.
228. McMillen, J. C. (1999). The status of older adolescents at exit from out.of.home care. *Social Work*, 44, 455-468.
229. McWilliams, L.A., Cox, B.J., Enns, M.W. (2003). Use of the Coping Inventory for Stressful Situations in a Clinically Depressed Sample: Factor Structure, Personality Correlates, and Prediction of Distress. *Journal of Clinical psychology*, 59(4), 423-437.
230. Meins, E., Fernyhough, C., Fradley, E., Tuckey, M. (2001). Rethinking maternal sensitivity: Mothers comments on infant mental processes predict security of attachment at 12 months. *Journal of Child Psychology and psychiatry and Allied Disciplines*, 42 (5), 637-648.

- 231.Meins, E.,Fernyhough, C., de Rosnay, M., Arnott, B., Leekam, S.R., Turner, M. (2012). Mind-mindedness as a multidimensional construct: Appropriate and non-attuned mind-related comments in dependently predict infant-mother attachment in a socially diverse sample. *Infancy*, 17, 393-415.
- 232.Melnick, S., Finger, B., Hans, S., Patrick, M., LyonsRuth, K. (2008). Hostile– helpless states of mind in the AAI: A proposed additional AAI category with implications for identifying disorganized infant attachment in high-risk samples. In H. Steele M. Steele (Eds.). *Clinical applications of the Adult Attachment Interview* (pp. 399–424). New York: Guilford Press.
- 233.Mikulincer, M. Shaver, P.R., (2004). Security-based self-representations in adulthood: contents and process. In Rholes, W.S Simpson, J.A (Eds.). *Adult attachment: Theory, research and clinical implications*. New York: Guilford Press.
- 234.Mikulincer, M., Shaver, P.R. (2012). An attachment perspective on psychopathology. *World psychiatry*, 11, 11-15.
- 235.Milan, S.E., Pinderhughes, E.E. (2000). Factors influencing maltreated children’s early adjustment in foster care. *Development and Psychopathology*, 12, 63-81.
- 236.Ming-Hui, L. (2008). Relationships among stress coping, secure attachment and the trait of resilience among Tawanese college students. *College Student Journal*, 42, 312-325.
- 237.Moos, R.H. (1988). *Coping Responses Inventory Manual*. Stanford University, Palo Alto.
- 238.Muszbek, K., Szekely, A., Balogh, E. M., Molnar, M., Rohanszky, M., Ruzsa, A., Varga, K., Szollosi, M., Vadasz, P.(2006). Validation of the Hungarian translation of Hospital Anxiety and Depression Scale. *Quality of Life Research*, 15(4),761–766.
- 239.Nagy, L. (2005a). A felnőtt kötődés mérésének új lehetősége: A közvetlen Kapcsolatok Élményei kérdőív. *Pszichológia* 25 (3), 223-245.
- 240.Nagy, L. (2005b). A temperamentum és karakter összefüggései a felnőtt kötődéssel. *Doktori (Ph.D.) értekezés*. Pécsi Tudományegyetem.
- 241.Neményi, M., Messing, V. (2007). Gyermekvédelem és esélyegyenlőség. *Kapocs* 28, 1-4.
- 242.Neuberger, C.M., DeVos, E. (1988). Abuse and victimization: A life-span developmental perspective. *American Journal of Prtopsy psychiatry*, 58, 505-511.
- 243.Nolen-Hoeksema, S. (1991). Responses to depression and their effect ont he duration of depressive episodes. *Journal of Abnormal Psychology*. 100: 569-582.

244. Notario-Pacheco, B., Solera-Martínez, M., Serrano-Parra, M. D., Bartolomé-Gutiérrez, R., García-Campayo, J., Martínez-Vizcaíno, V. (2011). Reliability and validity of the Spanish version of the 10-item Connor-Davidson Resilience Scale (10-item CD-RISC) in young adults. *Health and Quality of Life Outcome*, 9(63), 1–6.
245. O'Connor, M. J., Sigman, M., Brill, N. (1987). Disorganization of attachment in relation to maternal alcohol consumption. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 55, 831–836.
246. Ogawa, J. R., Sroufe, L. A., Weinfield, N. S., Carlson, E. A., Egeland, B. (1997). Development and the fragmented self: Longitudinal study of dissociative symptomatology in a nonclinical sample. *Development and Psychopathology*, 9, 855–879.
247. Oláh, A. (2005). *Érzelmek, megküzdés és optimális élmény*. Trefort Kiadó, Budapest.
248. Ontai, L., Thompson, R. A. (2002). Patterns of attachment and maternal discourse effects on children's emotion understanding from 3 to 5 years of age. *Social Development*, 11, 433–450.
249. Overall, N.C., Fletcher, G.J.O., Friesen, M.D. (2003). Mapping the intimate relationship mind: Comparisons between three relationship models of attachment representations. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29, 1479 – 149
250. Palmer, E.J., Gough, K. (2007). Childhood Experiences of Parenting and Causal Attributions for Criminal Behavior Among Young Offenders and Non-Offenders, *Journal of Applied Social Psychology*, 37(4), 790-806.
251. Papházi, T., Szikulai, I. (2008). Gyermekvédelem és statisztika. *Kapocs*, 7(39), 90-104.
252. Parke, R.D., Asher, S.R. (1983). Social and personality development. *Annual Review of Psychology*, 37, 465-509.
253. Patterson, G.R., Dishion, T.J., Yoerger, K. (2000). Adolescent growth in new forms of problem behavior: Macro- and micro-peer dynamics. *Prevention Science*, 1, 3–13.
254. Patterson, G.R., Forgatch, M.S., Yoerger, K.L., Stoolmiller, M. (1998). Variables that initiate and maintain an early-onset trajectory for juvenile offending. *Development and Psychopathology*, 10, 531–547
255. Patterson, G. R., Yoerger, K. (2002). A developmental model for early- and late-onset delinquency. In J. B. Reid, G. R. Patterson, J. J. Snyder (Eds.), *Antisocial behavior in children and adolescents: A developmental analysis and model for intervention* (pp. 147–172). Washington, DC: American Psychological Association.

256. Pauwlik, Zs., Margitics, F., Figula, E. (2011). Érzelem, attitűd, megküzdés és iskolai erőszak, *Élmény '94*. Bt. Nyíregyháza.
257. Pearson, J.L., Cohn, D.A., Cowan, P.A., Cowan, C.P. (1994). Earned- and continuous-security in adult attachment: Relation to depressive symptomatology and parenting style. *Development and Psychopathology*, 6, 359-373.
258. Pederson, D.R., Moran, G. (1996). Expression of the attachment relationship outside the Strange Situation. *Child Development*, 67, 915-927
259. Péley, B. (2002) Az elbeszélés szerepe az én (self) kibontakozásában, *Magyar Tudomány*, 2002/1, 71.old.
260. Péley, B. (2013). Pszichopatológia és fejlődés. Diagnózis és terápia fejlődési pszichopatológiai nézőpontból. In: B. Péley (Eds.), *Pszichopatológia és fejlődés*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 3-6.
261. Perczel F. D., Kiss Zs., Ajtay Gy. (szerk.) (2007). *Kérdőívek, becslőskálák a klinikai pszichológiában*. Budepest. Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet.
262. Pilling, J. (2003). Strukturális technikák a gyászolók önségítő csoportjaiban. *Kharón*, 7 (1-2), 97.
263. Pintér, G..(1992). A szociális atom és az önkép a pszichoterápiában. Elmélet és kutatás. In: *Pszichoterápia 1992*. október
264. Prochaska, A. (1993). A nevelőotthoni nevelés reformja és fejlődése Németországban a „nevelőotthoni kampány” óta. In: *Változások Közép-Európa nevelőotthonaiban*, FICE Kiadványok, Budapest.
265. Racusin, R., Maerlender, A.C., Sengupta, A., Isquith, P.K., Straus, M.B. (2005). Community Psychiatric Practice. Psychosocial Treatment of Children in Foster Care: A review. *Community Mental Health Journal*, 41(2), 199-221.
266. Raikes, H.A. (1993). Relationship duration in infant care: Time with a high ability teacher and infant-teacher attachment. *Early Childhood Research Quarterly*, 8, 309-325.
267. Reilly, T. (2003). Transition from care: Status and outcomes of youth who age out of foster care. *Child Welfare*, 82, 727-746.
268. Renken, B., Egeland, B., Marvinney, D., Mangelsdorf, S., Sroufe, L.A. (1989). Early childhood antecedents of aggression and passive withdrawal in early elementary school. *Journal of personality*, 5, 257-281.

269. Reznick, J.S. (1999). Influences on maternal attribution of infant intentionality. In P.D. Zelazo, J.W. Astington, D.R. Olson (Eds.), *Developing theories of intention*. 234-269. Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates.
270. Richters, J. E., Waters, E. (1991). Attachment and socialization. In *Social influences and socialization in infancy* (pp. 185-213). Springer US.
271. Rózsa, S., Kő, N., Komlósi, A., Somogyi, E., Dezső, L., Kállai, J., Osváth, A., Bánki, M. CS. (2004). A személyiség pszichobiológiai modellje: A Temperamentum és Karakter Kérdő ívvel szerzett hazai tapasztalatok. *Pszichológia*, 24(3), 283–304.
272. Rubin, D. M., O'Reilly, A. L., Luan, X., Localio, A. R. (2007). The impact of placement stability on behavioral well-being for children in foster care. *Pediatrics*, 119(2), 336–344.
273. Rutter, M. (1985). Resilience in the face of adversity: Protective factors and resistance to psychiatric disorder'. *British Journal of Psychiatry*, 147, 598-611.
274. Rutter, M. (1999). Resilience concepts and findings: Implications for family therapy. *Journal of Family Therapy*, 21, 119-144
275. Rutter, M., Moffit, T.E., Caspi, A. (2006). Gene-environment interplay and psychopathology: multiple varieties but real effects. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 47(3/4), 226-261.
276. Sagi, A., Lamb, M.E., Lewkowicz, K.S., Shoham, R., Dvir, R., Estes D. (1985). Security of infant-mother, -father, and -metapelet attachments among kibbutz-reared Israeli children. In: *Monographs of the Society for Research in Child Development*. 50(1-2), 257-275.
277. Salk, J. (1973). The role of the heartbeat in the relations between mother and infant, *Scientific American*, 288. 24-29.
278. Sanders, B., Becker-Lausen, E. (1995). The Measurement Of Psychological Maltreatment: Early Data On the Child Abuse and Trauma Scale. *Child Abuse & Neglect*, 19(3), 315-323.
279. Sampson, R. J., Laub, J. H. (1993). *Crime in the making: Pathways and turning points through life*. Cambridge (MA): Harvard University Press
280. Sampson, R. J., Laub, J. H. (2005). A general age-graded theory of crime: Lessons learned and the future of life-course criminology. In D. P. Farrington (Ed.), *Integrated developmental and life course theories of offending* (Vol. 14). Piscataway: Transaction Publishers.

- 281.Samuels, G.M. (2009). Ambiguous loss of home: The experience of familial (im)permanence among young adults with foster care backgrounds. *Children and Youth Services Review* 31, 1229-1239.
- 282.Sandberg, D-A-, Lynn, S-J- (1992). Dissociative experiences, psychopathology and adjustment, and child and adolescent maltreatment in female college students. *Journal of Abnormal Psychology*, 18(4), 1-7.
- 283.Schneider, B., Atkinson, L., Tardif, C. (2001). Child– parent attachment and children’s peer relations: A quantitative review. *Developmental Psychology*, 37, 86–100.
- 284.Schneider, K.M., Phares, V. (2005). Coping with parental loss because of termination of parental rights. *Child Welfare*, 84. 819-842.
- 285.Schofield, G., Beek, M. (2005). Risk and Resilience in Long-Term Foster-Care, *British Journal of Social Work* 35, 1-19.
- 286.Schofield, G., Beek, M., Ward, E. (2012). Part of the family: Planning for permanence in long-term family foster care. *Children and Youth Service Review* 34, 244-253.
- 287.Schofield, G., Ward, E., with Wardman, A., Simmonds, J., Butler, J. (2008). Permanence in Foster Care: a study of care planning in England and Wales London: BAAF
- 288.Scott, R.L., Cordova, J.V. (2002). The influence of adult attachment styles on the association between marital adjustment and depressive symptoms. *Journal of Family Psychology*, 16(2), 199-208.
- 289.Shi, Z, Bureau, J-F, Easterbrooks, M.A., Zhao, X, Lyons-Ruth, K. (2012). Childhood maltreatment and prospectively observed quality of early care as predictors of antisocial personality disorder features. *Infant Mental Health Journal* 33(1), 55-69.
- 290.Scholte, R.H.J., van Lieshout, C.F.M., Aken, M.A.G. (2001). Perceived relational support in adolescence: Dimension, configurations, and adolescent adjustment. *Journal of Research on Adolescence*, 11, 71-94.
- 291.Simms, M.D. (1989). The foster care clinic: A community program to identify treatment needs of children in foster care. *Journal of Developmental and Behavioral Pediatrics*, 10, 121-128.
- 292.Simonelli, L.E., Ray, W.J., Pincus, A.L. (2004). Attachment models and their relationships with anxiety, worry, and depression. *Counseling and Clinical Psychology Journal*, 1(3), 107-118.

- 293.Singer, L.M., Brodzinsky, D.M., Ramsay, D., Steir, M., Waters, E. (1985). Mother-infant Attachment in Adoptive Families. *Child Development*, 56(6), 1543-1551.
- 294.Singh, K., Yu, X-N. (2010). Psychometric Evaluation of the Connor Davidson Resilience Scale (CD-RISC) in a Sample of Indian Students. *Journal of Psychology*, 1(1), 23–30.
- 295.Slade, A. (1987). Quality of attachment and early symbolic play. *Developmental Psychology*, 23, 78–85.
- 296.Smith, C., Thornberry, T.P. (1995). The relationship between childhood maltreatment and adolescent involvement in delinquency. *Criminology*, 33, 451-481.
- 297.Snyder, C.R. (2001). *Coping with stress*. New York. Oxford University Press.
- 298.Spertus, I. L., Yehuda, R., Wong, C. M., Halligan, S., Seremetis, S. V. (2003). Childhood emotional abuse and neglect as predictors of psychological and physical symptoms in women presenting to a primary care practice. *Child Abuse and Neglect*, 27, 1247–1258.
- 299.Spitz, R.A. (1946). Hospitalism. An Inquiry Into the Genesis of Psychiatric Conditions in Early Childhood. A follow up report. *Psychoanalytic Study of the Child*, 2, 113-117.
- 300.Sroufe, L. A. (1983). Infant-caregiver attachment and patterns of adaptation in preschool: The roots of maladaptation and competence. In M. Perlmutter (Ed.), *Development and policy concerning children with special needs: The Minnesota Symposia on Child Psychology* 16, 41–83.
- 301.Sroufe, L. A. (1988). The role of infant– caregiver attachment in development. In J. Belsky, T. Nezworski (Eds.), *Clinical implications of attachment* (pp. 18–38). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- 302.Sroufe, L. A., Carlson, E. A., Levy, A. K., Egeland, B. (1999). Implications of attachment theory for developmental psychopathology. *Development and Psychopathology*, 11, 1–13.
- 303.Sroufe, L. A. (2005). Attachment and development: A prospective, longitudinal study from birth to adulthood. *Attachment and Human Development*, 7, 349–367.
- 304.Sroufe, L. A., Egeland, B., Carlson, E., Collins, W. A. (2005). *The development of the person: The Minnesota Study of Risk and Adaptation from Birth to Adulthood*. New York: Guilford Press.

305. Steele, M., Steele, H., Model, E. (1991). Links across generations: Predicting parent-child relationships patterns from structured interviews with expectant parents. *Bulletin of the Anna Freud Centre*, 14, 95-113.
306. Steffensmeier, D., Allan, E. (1996). Gender and Crime: Toward a Gender Theory of Female Offending. *Annual Review of Sociology*, 22, 459-487.
307. Stein, E. (1997). Teachers' assessment of children in foster care. *Developmental Disability Bulletin*, 25.
308. Stott, T., Gustavsson, N. (2010). Balancing permanency and stability for youth in foster care. *Children and Youth Services Review* 32, 619-625.
309. Szikulai, I. (2003). Beszámoló a gyermekvédelmi rendszerből nagykorúságuk után kikerült fiatal felnőttek utánkövetéses vizsgálatáról. *Kapocs*, 2(5), 22-32.
310. Dr. Szilágyi, A.K. (1926). Az Országos Gyermekvédő Liga. *A gyermekvédelem Lapja, Budapest*, 3.
311. Szociális Statisztikai Évkönyv 2012, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2013, 72, 74, 75. old
312. Szöllősi Gábor (2001). A gyermekjóléti szolgáltatás előzményei, közpolitikai kapcsolatai és funkciói, in: Család, Gyermek, Ifjúság, 2001/4. 17-24.
313. Szöllősi, G. (2004). A gyermekjóléti alapellátások a gyermekvédelem rendszerében. in.: Szöllősi, G. (szerk.): Gyermekjóléti alapellátás. Segédanyag a szociális szakvizsgálóhoz, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest.
314. Takayama, J.I., Bergman, A.B., Connel, F.A. (1994). Children in foster care in the state of Washington, *Journal of the American Medical Association*, 271, 1850-1855.
315. Takayama, J.I., Wolfe, E., Coulter, K.P. (1998). Relationship between reason for placement and medical findings among children in foster care. *Pediatrics*, 101, 201-207.
316. Tandon, S.D., Darriotis, J.K., Tucker, M., Sonenstein, F.L. (2013). Coping, Stress, and Social Support Associations With Internalizing and Externalizing Behavior Among Urban Adolescents and Young Adults: Revelations From a Cluster Analysis. *Journal of Adolescent Health*, 52, 627-633.
317. Taussig, H.N., Clyman, R.B., Landsverk, J. (2001). Children who return home from foster care: A 6-year prospective study of behavioral health outcomes in adolescence. *Pediatrics*, 108, 1-7.

318. Terzi, S. (2013). Secure attachment style, coping with stress and resilience among university students. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 1(2), 97-109.
319. Thomas, A., Chess, S. (1977). Temperament and development. New York: Brunnel/Menzel.
320. Thompson, R. A. (1994). Emotion regulation: A theme in search of definition. In N. Fox (Ed.), The development of emotion regulation and dysregulation: Biological and behavioral aspects. Monographs of the Society for Research in Child Development, 59(2-3, Serial No. 240), 25-52.
321. Thompson, R. A. (2000). The legacy of early attachments. *Child Development*, 71, 145-152.
322. Thompson, R. A. (2006). The development of the person: Social understanding, relationships, self, conscience. In W. Damon, R. M. Lerner (Series Eds.) & N. Eisenberg (Vol. Ed.), *Handbook of child psychology: Vol. 3. Social, emotional, and personality development* (6th ed., pp. 24-98). Hoboken, NJ: Wiley.
323. Thompson, R.A. (2008). Early attachment and later development. Familiar questions, new answers. In J. Cassidy, P. Shaver (Eds.), *Handbook of Attachment. Theory, research and Clinical Applications. Second Edition*. The Guilford Press, New York, London, 348-365.
324. Thornberry, T. P., Huizinga, D., & Loeber, R. (1995). Prevention of Serious Delinquency and Violence: Implications From the Program of Research on the Causes and Correlates of Delinquency (From Sourcebook on Serious, Violent, and Chronic Juvenile Offenders, P 213-237, 1995, James C. Howell, Barry Krisberg, et. al., eds).
325. Tiringier, I. (2007). Megküzdés (coping). In: Kállai, J., Varga, J., Oláh, A.: *Egészségpszichológia a gyakorlatban*. Medicina Könyvkiadó Zrt, Budapest.
326. Tizard, B., Rees, J. (1975). The effect of early institutional rearing on the behavior problems and affectional relationships of four-year-old children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 15, 51-77.
327. Trentacosta, C., Shaw, D. (2008). Maternal predictors of rejecting parenting and early adolescent antisocial behavior. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 36, 247-259.
328. Troy, M., Sroufe, L.A. (1987). Victimization among pre-schoolers: Role of attachment relationship history. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 26, 166-172.
329. Vajda Zs. (2006). A gyermek pszichológiai fejlődése. Helikon Kiadó, Budapest.

330. van den Boom, D.C. (1997). Sensitivity and attachment: Next steps for developmentalists. *Child Development*, 68, 592-594.
331. van IJzendoorn, M. H. (1995). Adult attachment representations, parental responsiveness, and infant attachment: A meta-analysis on the predictive validity of the Adult Attachment Interview. *Psychological Bulletin*, 117, 387-403.
332. van IJzendoorn, M.H., Sagi, A. (1999). Cross-cultural patterns of attachment: Universal and contextual dimensions. In J. Cassidy, P. Shaver (Eds.), *Handbook of Attachment. Theory, research and Clinical Applications*. The Guilford Press, New York, London, 713-735.
333. Van IJzendoorn, M. H., Schuengel, C., Bakermans-Kranenburg, M. J. (1999). Disorganized attachment in early childhood: metaanalysis of precursors, concomitants, and sequelae. *Development and Psychopathology*, 11, 225-249.
334. van IJzendoorn, M.H., Sagi-Schwartz, A. (2008). Cross-cultural patterns of attachment: Universal and contextual dimensions. In J. Cassidy, P. Shaver (Eds.), *Handbook of Attachment. Theory, research and Clinical Applications*. Second Edition. The Guilford Press, New York, London, 880-905.
335. Vaughn, B.E., Bost, K.K., van IJzendoorn, M.H. (2008). Attachment and temperament: Additive and interactive influences on behavior, affect, and cognition during infancy and childhood. In J. Cassidy, P.R. Shaver (Eds.), *Handbook of Attachment. Theory, research and Clinical Applications*. Second Edition. The Guilford Press, New York, London, 192-216.
336. Veczkó J. (1990). *A gyermekvédelem pszichológiai és pedagógiai alapjai*, Tankönyvkiadó, Budapest.
337. Veczkó J. (2000). *A gyermek- és ifjúságvédelem alapjai*, APC Stúdió, Gyula.
338. Veressné Gönczi, I. (2002). *A gyermekvédelem pedagógiája*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
339. Vetró, Á. (2008). *Gyermek- és ifjúságpszichiátria*. Medicina Kiadó, Budapest.
340. Videon, T. M. (2005). Parent-child relations and children's psychological well-being: do dads matter? *Journal of Family Issues*, 26(1), 55-78.
341. Vidra-Szabó, F. (2001). „Soha többé nem megyek haza”. *Esély: társadalom- és szociálpolitikai folyóirat*, 12(5), 12-34.
342. Vig, S., Chinitz, S., Shulman, L. (2005). Young children in foster care: Multiple vulnerabilities and complex service needs. *Infants & Young Children*, 18(2), 147-160.

343. Volentics, A. (1996). *Gyermekvédelem és reszocializáció*, Nemzeti tankönyvkiadó, Budapest.
344. Waters E., Merrick, S., Treboux, D, Crowell, J., and Albersheim, L. (2000a). Attachment Security in Infancy and Early Adulthood: A Twenty-Year Longitudinal Study. *Child Development*. Vol. 71, (3), 684-689.
345. Waters, E., Merrick, S., Treboux, D., Crowell, J., Albersheim, L. (2000b). Individual differences in infant-mother attachment at twelve and eighteen months: Stability and change in families under stress. *Child Development*, 50, 971-975.
346. Wei, M., Heppner, P.P., Mallinckrodt, B. (2003). Percieved coping as a mediator between attachment and psychological distress: A structural equation modeling approach. *Journal of Counseling Psychology*, 50, 438-447.
347. Weinberg, M.K., Tronick, E.Z. (1996). Infant affective reactions to the resumption of maternal interaction after a still-face. *Child Development*, 67, 905-914
348. Weinfield, N., Sroufe, L. A., Egeland, B., Carlson, E. (1999). The nature of individual differences in infant– caregiver attachment. In J. Cassidy, P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications*. New York: Guilford Press, 68–88.
349. Weinfield, N. S., Whaley, G. J. L., Egeland, B. (2004). Continuity, discontinuity, and coherence in attachment from infancy to late adolescence: Sequelae of organization and disorganization. *Attachment and Human Development*, 6, 73–97.
350. Werner, E.E. (2000). Protective Factors and Individual Resilience. In J.P. Shonkoff, S.J. Meisels (Eds.) *Handbook of Early Childhood Intervention*. Cambridge: Cmbridge University Press, 115-132.
351. Werner, E.E, Smith, R.S. (2001). *Journies from dhildhood to midlife: risk, resilience and recovery*. *Cornell University Press*.
352. Windle, G., Benett, K.M., Noyes, J. (2011). A methodological review of resilience measurement scales. *Heath and Quality of Life Outcomes*, 9(8), 1-18.
353. Wulczyn, F., Hislop, K.B., Harden, B.J. (2002). The placement of infants in foster care. *Infant Mental Healt Journal*, 23, 454-475.
354. Yancey, A.K. (1992). Identity formation and social maladaptation in foster adolescents. *Adolescence*, 27, 819-831.

355. Young, I.M. (1990). Five faces of oppression. In *Justice and the politics of difference* (39-65). Princeton, NJ: Princeton University Press.
356. Zeanah, C. H., Scheeringa, M., Boris, N. W., Heller, S. S., Smyke, A. T., Trapani, J. (2004). Reactive attachment disorder in maltreated toddlers. *Child Abuse and Neglect*, 28, 877–888.
357. Zeitlinger, K. (1981). *Analyse, Präzisierung und Reformierung der Aussagen zur Psychodramatischen Therapie nach J.L. Moreno*, Dissertation, Universität Salzburg
358. Zimmermann, P., Fremmer-Bombik, E., Sprangler, G., Grossman, K.E. (1997). Attachment in adolescence: A longitudinal perspective. In W. Koops, J.B., Hoeksema, D.C. VandenBoom (Eds.) *Development of interaction and attachment: Traditional and non-traditional approaches*. Amsterdam, North-Holland.
359. Zingraff, M.T., Leiter, J., Myers, K.A., Johnson, M. (1993). Child maltreatment and youthful problem behavior. *Criminology*, 31, 173-202.
360. Zsámbéki, E. (2004). A lakóotthonokban élő gyermekek helyzete. In: *Család, Gyermek, Ifjúság*. /2, 5-19.
361. Zsubrits, A. (2011a). *A kapcsolat, mint esély. A gyermekvédelmi intézményekben élő serdülőkorú fiatalok kötődésrendszerén belül a nevelőkkel kialakult kapcsolat összetevői*. Doktori (Ph.D) értekezés
362. Zsubrits, A. (2011b). *Az érem két oldala: gyermekvédelmi átmeneti ellátásban részesülő fiatalok és nevelőik kapcsolatának összetevői*. *Új pedagógiai szemle*, 61, 55-68.
363. 1997. évi XXXI. Törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról
364. 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről
http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1200100.TV (letöltve 2015. május 30.)

EDDIG MEGJELENT PUBLIKÁCIÓK

1. Osváth, V. (1995). A hiperaktív gyermek és családja. SZOTE Gyermekpszichiátriai Osztály Tudományos Ülése, Szeged.
2. Osváth, V., Fedor, I., Jenei, Zs. (1995). Családszerkezeti vizsgálatok gyermekkori hyperkinetikus figyelemzavar betegségben. International Congress of the Hungarian Society for Pediatric Neurology, Neurosurgery, Child and Adolescent Psychiatry, Kecskemét.
3. Osváth, V. (1996): Játékdiagnosztika gyermekkori depresszióban. Magyar Gyermekneurológiai, Idegsebészeti, Gyermek- és Ifjúságpszichiátriai Társaság XX. Jubileumi Tudományos Ülése, Szeged. 1996
4. Fedor, I., Szilágyi, B., Osváth, V. (1997). Video Home Training a gyermekkori kötődési zavarok kezelésében. Magyar Gyermekneurológiai, Idegsebészeti, Gyermek- és Ifjúságpszichiátriai Társaság Kongresszusa, Debrecen.
5. Dombovári, E., Fedor, I., Osváth, V. (1998). Családi videotréning gyermekkori szociális funkciózavarban. Magyar Gyermekneurológiai, Idegsebészeti, Gyermek- és Ifjúságpszichiátriai Társaság Kongresszusa, Szolnok.
6. Fedor I., Osváth, V., Dombovári, E. (1998). A családi kommunikáció fejlesztése video interakció elemzéssel. Magyar Gyermekorvosok Társasága Északkelet-Magyarországi Szakcsoportjának Tudományos Ülése, Miskolc.
7. Kothenczné Osváth, V., Dombovári, E.(2001). Állami gondoskodásban élő serdülőkkel végzett tréningek tapasztalatai. Magyar Gyermekneurológiai, Idegsebészeti, Gyermek- és Ifjúságpszichiátriai Társaság Kongresszusa, Esztergom.
8. Dombovári, E., Kothenczné Osváth, V., Gulyás, M., Vetró, Á. (2002). Az elektív mutizmus terápiája a család aktív bevonásával. Pszichoterápia a gyógyításban Dél-Alföldi Regionális Konferencia, Szeged.
9. Kothenczné Osváth, V. (2002). Konfliktus kezelő tréningek tapasztalatai állami gondoskodásban élő serdülőkkel. Magyar pszichológiai Társaság Naggyűlése, Szeged.
10. Kothenczné Osváth, V., Dombovári, E., Kiss, E., Vetró, Á. (2002). Autogén tréning táborok tapasztalatai osztályos körülmények között. Magyar Gyermekneurológiai, Idegsebészeti, Gyermek- és Ifjúságpszichiátriai Társaság XXVI. Tudományos Ülése, Szeged.

11. Dombovári, E., Kothenczné Osváth, V., Gulyás, M., Vetró, Á. (2002). A szelektív mutizmus komplex terápiája. Magyar Gyermekneurológiai, Idegsebészeti, Gyermek- és Ifjúságpszichiátriai Társaság XXVI. Tudományos Ülése, Szeged.
12. Kothenczné Osváth, V., Kiss, E., Vetró, Á. (2003). Az öngyilkosság családi háttere depressziós gyermekeknél. Magyar Gyermekneurológiai, Idegsebészeti, Gyermek- és Ifjúságpszichiátriai Társaság XXVII. Tudományos Ülése.
13. Kothenczné Osváth, V., Kiss, E., Vetró, Á. (2003). Az öngyilkossági gondolat illetve kísérlet háttere depressziós gyermekeknél. *Psychiatria Hungarica 18(Suppl. 1)*. 25-26.
14. Baji, I., Kiss, E., Kothenczné Osváth, V., Mayer, L., Gádos, J., Vetró, Á. (2003). A DSM IV diagnosztikai kurzusok során szerzett tapasztalatokról. Magyar Gyermekneurológiai, Idegsebészeti, Gyermek- és Ifjúságpszichiátriai Társaság XXVII. Tudományos Ülése, Pécs.
15. Dombovári, E., Kothenczné Osváth, V., Benák, I., Ördögh, E., Vetró, Á. (2003). A viselkedészavar megjelenése a gyermekpszichiátriai gyakorlatban. Magyar Gyermekneurológiai, Idegsebészeti, Gyermek- és Ifjúságpszichiátriai Társaság XXVII. Tudományos Ülése, Pécs.
16. Kothenczné Osváth, V., Kiss, E., Vetró, Á. (2004). Az öngyilkossági gondolat, ill. kísérlet háttere depressziós gyermekeknél. Magyar Pszichiátriai Társaság XI. Vándorgyűlése, Szeged.
17. Kothenczné Osváth, V., Kiss, E., Kapornai, K., Tamás, Zs., Vetró, Á. (2004). A család működése és az öngyilkosság előfordulása közötti összefüggés vizsgálata depressziós gyermekek esetében. A Magyar Gyermekneurológiai, Idegsebészeti, Gyermek- és Ifjúságpszichiátriai Társaság Kongresszusa, Szombathely.
18. Kothenczné Osváth, V. (2006): Kiegészítő jellegzetességei az egészségügyben. VI. Ápolásmenedzsment Országos Konferencia, Szeged.
19. Liu, X.C., Gentzler, A.L., Tepper, P., Kiss, E., Osváth Kothenczné, V., Tamás, Zs., Vetró, Á., Kovacs, M. (2006): Clinical Features of Depressed Children and Adolescents With Various Forms of Suicidality. *Journal of Clinical Psychiatry (67)9*. 1442-1450.
20. Kothenczné Osváth, V., Kothencz, J. (2007): Családjukból kiemelt gyermekek vizsgálata kiscsoportos formában. A Magyar Gyermekneurológiai, Idegsebészeti, Gyermek- és Ifjúságpszichiátriai Társaság XXXII. Kongresszusa, Eger.
21. Kothenczné Osváth V. (2007): Kötődési zavarok, kötődési traumák gyermekkorban. *Gyermekgyógyászat 58(3)*. 164-172.

22. Wigg K., Feng Y., Gomez L., Kiss E., Kapornai K., Zsuzsa T, Mayer L., Baji I., Daróczi G., Benak I., Osvath V.K., Dombovari E., Kaczvinszky E., Besnyo M., Gadoros J., King N., Szekely J., Kovacs M., Vetro A., Kennedy J.L., Barr C.L. (2009). Genome Scan in Sibling Pairs With Juvenile-Onset Mood Disorders: Evidence for Linkage to 13q and Xq. *American Journal of Medical Genetics Part B-Neuropsychiatric genetics* 150B(5). 638-646.
23. Gomez L, Wigg K, Feng Y, Kiss E, Kapornai K, Tamás Z, Mayer L, Baji I, Daróczi G, Benák I, Kothencné VO, Dombovári E, Kaczvinszk E, Besnyo M, Gáadoros J, King N, Székely J, Kovacs M, Vetró A, Kennedy JL, Barr CL. (2009): G72/G30 (DAOA) and juvenile-onset mood disorders. *American Journal of Medical Genetics Part B-Neuropsychiatric Genetics*. 105B(7). 1007-1012
24. Kothenczné Osváth, V. (2009): A kötődés In: Kothencz János, Kothenczné Osváth Viola, Balog Mária, Pál Melinda Balogh Zsolt: Róluk Értük II. Családból kiemelt gyermekek és fiatalok pedagógiája, ÁGOTA Alapítvány. 385-404. old.
25. Kothenczné Osváth, V. (2009): A gyermekvédelemről In: Kothencz János, Kothenczné Osváth Viola, Balog Mária, Pál Melinda Balogh Zsolt: Róluk Értük II. Családból kiemelt gyermekek és fiatalok pedagógiája, ÁGOTA Alapítvány, Szeged. 431-464. old.
26. Strauss, J.S., Freeman, N.L., Shaikh, S.A., Vetró, A., Kiss, E., Kapornai, K., Daróczi, G., Rímay, T., Kothencné Osávth, V., Dombovári, E., Kaczvinszk, E., Tamás, Zs., Baji, I., Besnyó, M., Gáadoros, J., DeLuca, V., George, C.J., Dempster, E., Barr, C.L., Kovacs, M., Kennedy, J.L. (2010). International Consortium for Childhood-Onset Mood Disorders: No association between oxytocin or prolactin gene variants and childhood-onset mood disorders. *Psychoneuroendocrinology*, 35(9). 1422-1428.
27. Feng, Y., Kapornai, K., Kiss, E., Tamás, Zs., Mayer, L., Baji, I., Daróczi, G., Benák, I., Kothencné Osváth, V., Dombovári, E., Kaczvinszky, E., Besnyo, M., Gáadoros, J., Székely, J., Kovacs, M., Vetró, A., Kennedy, J.L., Barr, C.L. (2010). Association of the GABRD gene and childhood-onset mood disorders. *Genes Brain and Behavior*, 9(6). 668-672
28. Kiss, Á. , Osváth, V., Barabás, K. (2012). Kisiskolás gyermekek műtéti szorongása. In: Barabás, K., Kapocsi, E., Pikó, B., Hamvai, Cs., Látos, M., Bóta, M., Vári-Kószó, M. (szerk.): XII. Magatartástudományi Napok: Programfüzet és absztraktok kivonata. JATEPress Kiadó, Szeged. 92-93.

29. Rottenberg, J., Yaroslavsky, I., Carney, R.M., Freedland, K.E., George, C.J., Baji, I., Dochnal, R., Gádoros, J., Halas, K., Kapornai, K., Kiss, E., Osváth, V., Varga, H., Vetró, A., Kovacs, M. (2014). The association between major depressive disorder in childhood and risk factors for cardiovascular disease in adolescence. *Psychosomatic Medicine*, 76(2). 122-127.
30. Osváth, V., Pohárnok, M. (2014). A gyermekkori kötődés védő szerepe az antiszociális viselkedés kialakulásával szemben, állami gondoskodásban és családban felnövő férfiak körében. In: Csepeli György , Benkő Zsuzsanna , Tarkó Klára , Lippai László Lajos (szerk.). "Család - tükör" Konferencia: Előadás összefoglalók. Szeged. 20-21.
31. Osváth, V., Lippai, L., Pohárnok, M. (2016). Protective role of significant relationships in childhood against the appearance of criminal behaviour in male adults grown up in foster care. Tavaszi Szél 2016 Konferenciakötet.

Doktori értekezés benyújtása és nyilatkozat a dolgozat eredetiségéről

Alulírott Osváth Viola, születési név: Osváth Viola, anyja neve: Váró Zsuzsanna Viola, születési hely: Nagyvárad (Oradea), születési idő 1971. december 18.

Gyermekkori kapcsolatok, és kapcsolati élmények szerepe a kriminalizálódás alakulásában állami gondoskodásban felnövekedett férfiak körében című doktori értekezésemet a mai napon benyújtom a Pécsi Tudományegyetem Pszichológia Doktori Iskola, Személyiség- és Egészségpszichológia Programjához.

Témavezető neve: Dr. Pohárnok Melinda

Egyúttal nyilatkozom, hogy jelen eljárás során benyújtott doktori értekezésemet

- korábban más doktori iskolába (sem hazai, sem külföldi egyetemen) nem nyújtottam be,
- fokozatszerzési eljárásra jelentkezésemet két éven belül nem utasították el,
- az elmúlt két esztendőben nem volt sikertelen doktori eljárásom,
- öt éven belül doktori fokozatom visszavonására nem került sor,
- értekezésem önálló munka, más szellemi alkotását sajátomként nem mutattam be, az irodalmi hivatkozások egyértelműek és teljesek, az értekezés elkészítésénél hamis vagy hamisított adatokat nem használtam.

Pécs, 2016. szeptember 1.

Osváth Viola
PhD hallgató

MELLÉKLETEK

1. mellékelt: Az első vizsgálat során a családban nevelkedett vizsgálati személyek által kitöltött kérdőív

Kedves Válaszadó!

Jelenleg egy kutatás kérdéseit tartja a kezében. A kutatás célja a fontosabb emberi kapcsolatainak felmérése gyermekkorától mostanáig.

Szeretnénk felhívni figyelmét, hogy a válaszadás és az értékelés név nélkül történik. A kérdésekre nincsenek „jó” vagy „rossz” válaszok, nyugodtan írhatja azt, ami egy-egy kérdés kapcsán először eszébe jut.

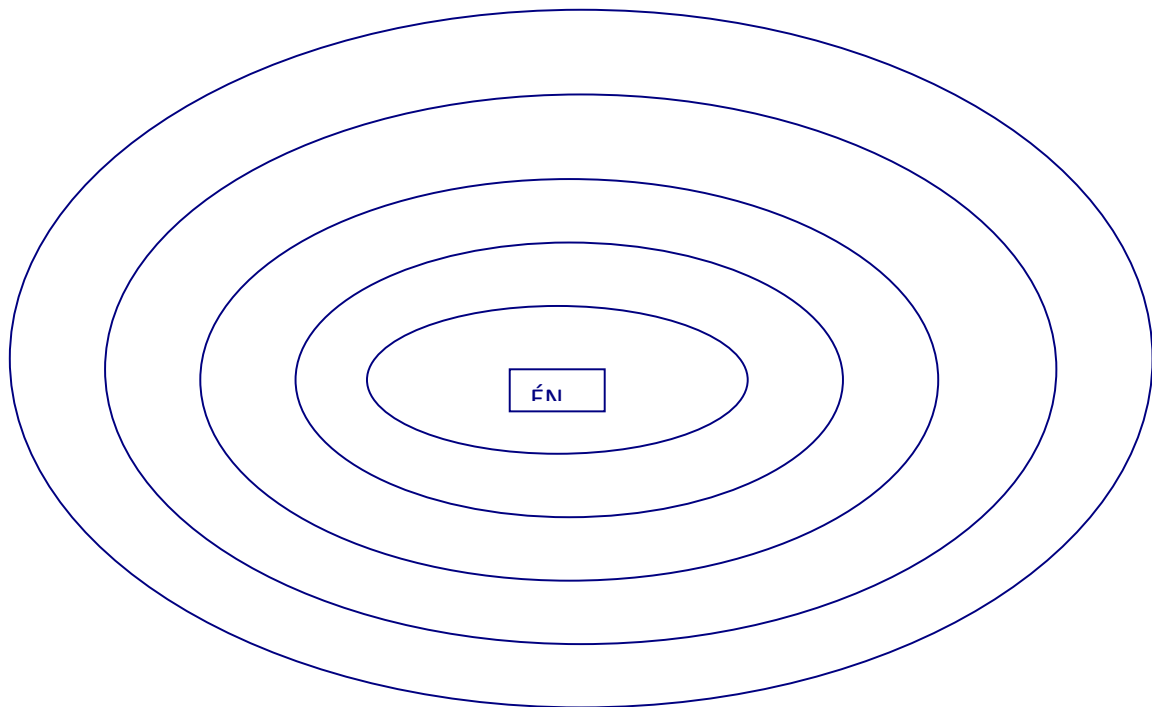
Életkor						
Nem *		Nő	Férfi			
Iskolai végzettség*		alapfokú	középfokú	felsőfokú		
Jelenlegi foglalkozása						
Leghosszabb ideig tartó partnerkapcsolatának időtartama	év.....hó				
Családi állapot*	egyedül- álló	első házasságban	első élettársi kapcsolatban	elvált	újrَاهázasodott hányszor:	többedik élettársi kapcsolatban hányadik:
Gyermekeinek száma		Közülük hány él önnel egy háztartásban				

*a megfelelő rész aláhúzendó

Jelenlegi kapcsolatok

Az alábbi ábrán kérjük jelölje be azokat az embereket, akik jelenleg fontos szerepet töltenek be az Ön életében. Ön az ábra középpontjában áll, a koncentrikus körök segítenek abban, hogy jelezze, mennyire érzi fontosnak, énközelinek a kiemelt személyeket. Az „én”-t tartalmazó kocka utáni első körbe kerüljenek a legfontosabb kapcsolatok, majd egyre távolodva az egyre kevésbé fontosak.

Az ábrán feltüntetheti a pozitív és negatív szempontból fontos személyeket is.

A jelzett kapcsolat jellemzése (kérjük kezdje a belső körben szereplő nevekkel, majd haladjon ki fele

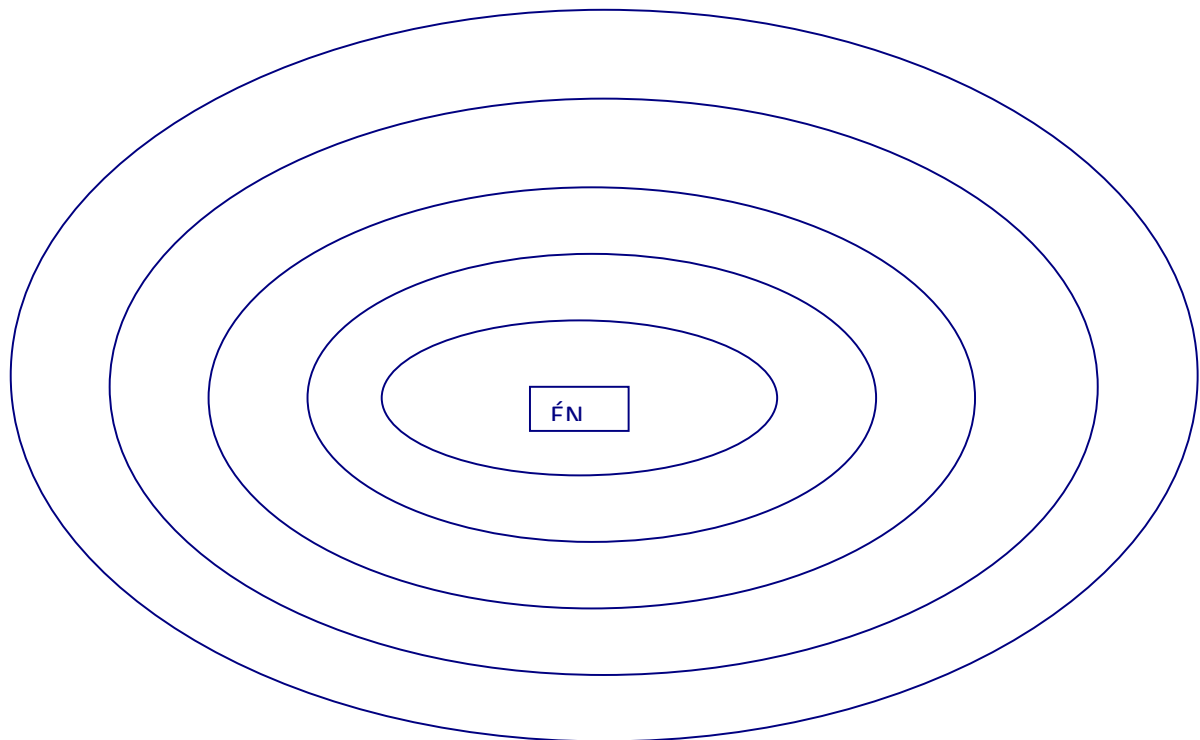
Név és a kapcsolat jellegének megnevezése (pl. házastárs, gyermek)	Kapcsolat milyensége	Hány éve ismerik egymást	Jellemezze pár mondatban a kapcsolatukat
	- teljesen pozitív - általában pozitív - hol ilyen, hol olyan - általában negatív - teljesen negatív	- 0-1 éve - 1-5 éve - 5-10 éve - 10-15 éve - több mint 15 éve	

Név és a kapcsolat jellegének megnevezése (pl. házastárs, gyermek)	Kapcsolat milyensége	Hány éve ismerik egymást	Jellemezze pár mondatban a kapcsolatukat
	- teljesen pozitív - általában pozitív - hol ilyen, hol olyan - általában negatív - teljesen negatív	- 0-1 éve -1-5 éve -5-10 éve -10-15 éve - több mint 15 éve	
	- teljesen pozitív - általában pozitív - hol ilyen, hol olyan - általában negatív - teljesen negatív	- 0-1 éve -1-5 éve -5-10 éve -10-15 éve - több mint 15 éve	
	- teljesen pozitív - általában pozitív - hol ilyen, hol olyan - általában negatív - teljesen negatív	- 0-1 éve -1-5 éve -5-10 éve -10-15 éve - több mint 15 éve	
	- teljesen pozitív - általában pozitív - hol ilyen, hol olyan - általában negatív - teljesen negatív	- 0-1 éve -1-5 éve -5-10 éve -10-15 éve - több mint 15 éve	
	- teljesen pozitív - általában pozitív - hol ilyen, hol olyan - általában negatív - teljesen negatív	- 0-1 éve -1-5 éve -5-10 éve -10-15 éve - több mint 15 éve	
	- teljesen pozitív - általában pozitív - hol ilyen, hol olyan - általában negatív - teljesen negatív	- 0-1 éve -1-5 éve -5-10 éve -10-15 éve - több mint 15 éve	
	- teljesen pozitív - általában pozitív - hol ilyen, hol olyan - általában negatív - teljesen negatív	- 0-1 éve -1-5 éve -5-10 éve -10-15 éve - több mint 15 éve	
	- teljesen pozitív - általában pozitív - hol ilyen, hol olyan - általában negatív - teljesen negatív	- 0-1 éve -1-5 éve -5-10 éve -10-15 éve - több mint 15 éve	
	- teljesen pozitív - általában pozitív - hol ilyen, hol olyan - általában negatív - teljesen negatív	- 0-1 éve -1-5 éve -5-10 éve -10-15 éve - több mint 15 éve	
	- teljesen pozitív - általában pozitív - hol ilyen, hol olyan - általában negatív - teljesen negatív	- 0-1 éve -1-5 éve -5-10 éve -10-15 éve - több mint 15 éve	

Gyermekkori kapcsolatok

Az alábbi ábrán azokat a személyeket jelölje be, akik gyermekkorában és ifjúkorában (0-18 éves koráig) játszottak fontos szerepet az Ön életében. Ön az ábra középpontjában áll, a koncentrikus körök segítenek abban, hogy jelezze, mennyire érzi fontosnak, értékösnek a kiemelt személyeket. Az „én”-t tartalmazó kocka utáni első körbe kerüljenek a legfontosabb kapcsolatok, majd egyre távolodva az egyre kevésbé fontosak.

Az ábrán feltüntetheti a pozitív és negatív szempontból fontos személyeket is.

A jelzett kapcsolat jellemzése (kérjük kezdje a belső körben szereplő nevekkel, majd haladjon kifelé)

Név és a kapcsolat jellegének megnevezése (pl. nevelő, testvér)	Kapcsolat milyensége	Mettől meddig álltak kapcsolatban (pl. 4-11 éves korig)	Mi miatt szakadt meg a kapcsolatuk?	Milyen szerepet játszott az illető az Ön életében?
	- teljesen pozitív - általában pozitív - változó - általában negatív - teljesen negatív			

Név és a kapcsolat jellegének megnevezése (pl. nevelő, testvér)	Kapcsolat milyensége	Mettől meddig álltak kapcsolatban (pl. 4-11 éves korig)	Mi miatt szakadt meg a kapcsolatuk?	Milyen szerepet játszott az illető az Ön életében?
	- teljesen pozitív - általában pozitív - változó - általában negatív - teljesen negatív			
	- teljesen pozitív - általában pozitív - változó - általában negatív - teljesen negatív			
	- teljesen pozitív - általában pozitív - változó - általában negatív - teljesen negatív			
	- teljesen pozitív - általában pozitív - változó - általában negatív - teljesen negatív			
	- teljesen pozitív - általában pozitív - változó - általában negatív - teljesen negatív			
	- teljesen pozitív - általában pozitív - változó - általában negatív - teljesen negatív			

A következőkben részletes kérdéseket olvashat gyermekkorával kapcsolatban.

1. Milyen pozitív emlékei vannak családjával kapcsolatban ebből az időből?
2. Milyen negatív emlékei vannak velük kapcsolatban ebből az időből?
3. Volt-e olyan időszak gyermekkorában, amikor nem a szülei nevelték valamilyen okból?
 - Nem ----->tovább a 9. kérdésre
 - Igen
4. Mi miatt kellett máshoz kerülnie?

5. Ki nevelte Önt ezidő alatt (ha többen is, akkor sorolja fel)

I.

II.

III.

6. Hány éves korától meddig volt náluk? (Ha többször is, azokat időrendben tüntesse fel)

I.

II.

III.

7. Milyen pozitív emlékei vannak velük kapcsolatban?

I.

II.

III.

8. Milyen negatív emlékei vannak velük kapcsolatban?

I.

II.

III.

9. Amikor nagykorú lett, segített-e valaki az önálló élet megkezdésében

Nem ----->tovább a 18. kérdésre

Igen

10. Ki volt az illető (pl. rokon, szülő) és mivel segítette önt?

16. Mi a legpozitívabb emléke ebből az időből?

17. Mi a legnegatívabb emléke ebből az időből?

18. Kinek köszönhet összességében legtöbbet életében? Mit?

19. Ki „ártott” Önnek legtöbbet életében? Mivel?

20. Hisz-e Ön Istenben?

Nem ----->tovább a 22. kérdésre

Néha igen, néha nem

Igen

21. Segített-e a hite valaha Önnek?

Nem

Igen, mégpedig:.....

22. Tagja-e Ön bármilyen vallási közösségnek?

Nem

Ritkán járok ilyen közösségbe

Igen, rendszeresen járok vallási közösségbe

23. Segített-e ez Önnek valaha?

Nem

Igen, mégpedig:.....

2. mellékelt: Az első vizsgálat során az állami gondoskodásban felnövekvő vizsgálati személyek által kitöltött kérdőív

Kedves Válaszadó!

Jelenleg egy kutatás kérdéseit tartja a kezében. Olyan embereket kérdezőnk meg, akik gyermekkorukban legalább 5 évet éltek állami gondozásban (gyermekotthonban, intézetben), és már legalább 5 éve kikerültek onnan (önálló életet élnek).

A kutatás célja a fontosabb emberi kapcsolatainak felmérése gyermekkorától mostanáig.

Szeretnénk felhívni figyelmét, hogy a válaszadás és az értékelés név nélkül történik. A kérdésekre nincsenek „jó” vagy „rossz” válaszok, nyugodtan írhatja azt, ami egy-egy kérdés kapcsán először eszébe jut.

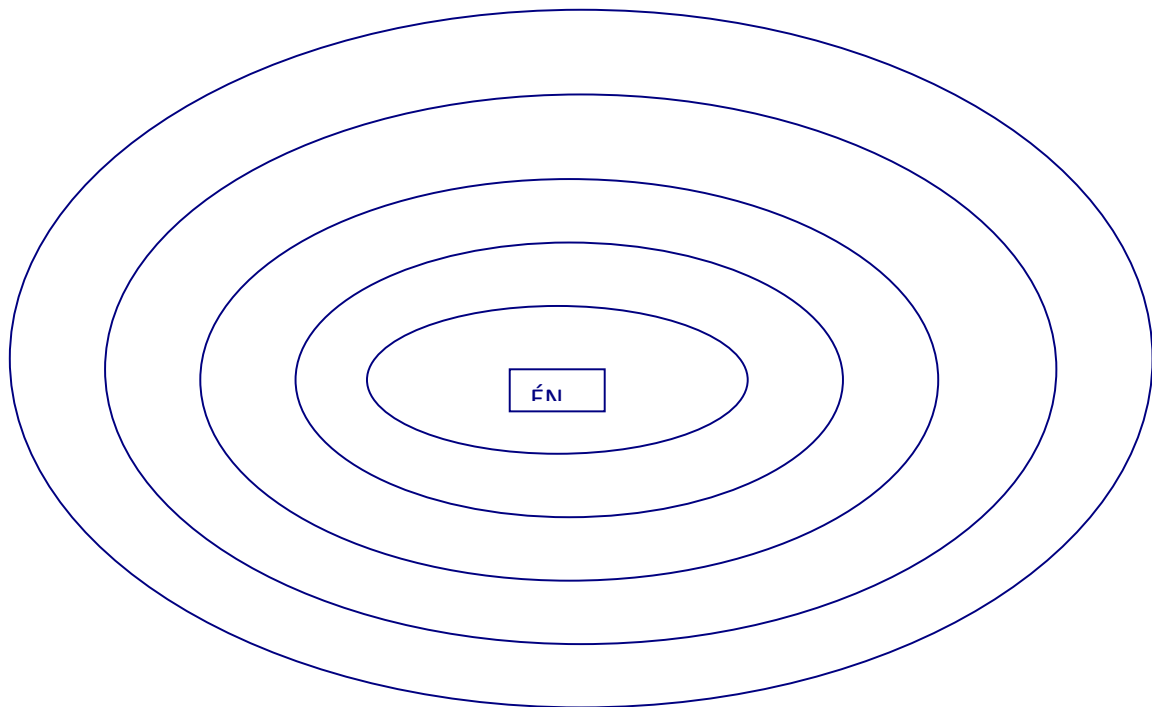
Életkor							
Nem *		Nő	Férfi				
Hány évet töltött állami gondozásban?							
Hány éve került ki az állami gondozásból?							
Iskolai végzettség*		alapfokú	középfokú	felsőfokú			
Jelenlegi foglalkozása							
Leghosszabb ideig tartó partnerkapcsolatának időtartama			év.....hó			
Családi állapot*	egyedül- álló	első házasságban	első élettársi kapcsolatban	elvált	újrَاهázasodott hányszor:	többedik élettársi kapcsolatban hányadik:	
Gyermekeinek száma		Közülük hány él önnel egy háztartásban					

*a megfelelő rész aláhúzendó

Jelenlegi kapcsolatok

Az alábbi ábrán kérjük jelölje be azokat az embereket, akik jelenleg fontos szerepet töltenek be az Ön életében. Ön az ábra középpontjában áll, a koncentrikus körök segítenek abban, hogy jelezze, mennyire érzi fontosnak, énközelinek a kiemelt személyeket. Az „én”-t tartalmazó kocka utáni első körbe kerüljenek a legfontosabb kapcsolatok, majd egyre távolodva az egyre kevésbé fontosak.

Az ábrán feltüntetheti a pozitív és negatív szempontból fontos személyeket is.

A jelzett kapcsolat jellemzése (kérjük kezdje a belső körben szereplő nevekkel, majd haladjon kifele

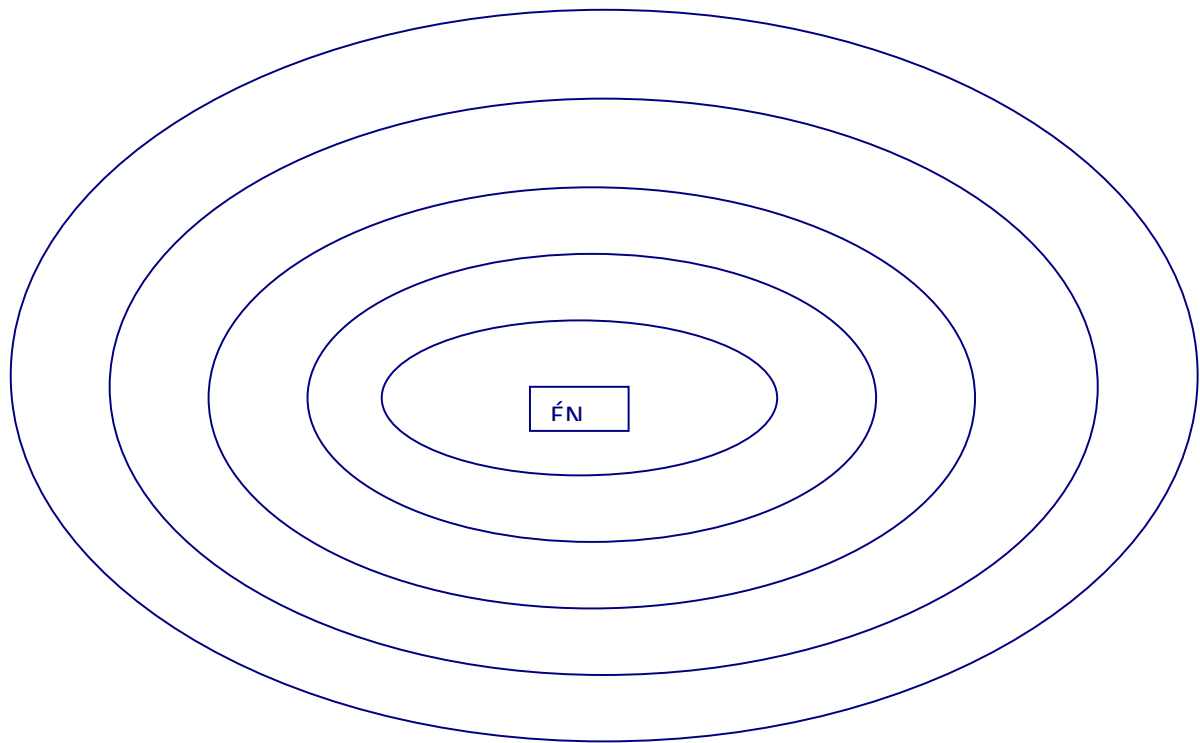
Név és a kapcsolat jellegének megnevezése (pl. házastárs, gyermek)	Kapcsolat milyensége	Hány éve ismerik egymást	Jellemezze pár mondatban a kapcsolatukat
	- teljesen pozitív - általában pozitív - hol ilyen, hol olyan - általában negatív - teljesen negatív	- 0-1 éve - 1-5 éve - 5-10 éve - 10-15 éve - több mint 15 éve	

Név és a kapcsolat jellegének megnevezése (pl. házastárs, gyermek)	Kapcsolat milyensége	Hány éve ismerik egymást	Jellemezze pár mondatban a kapcsolatukat
	- teljesen pozitív - általában pozitív - hol ilyen, hol olyan - általában negatív - teljesen negatív	- 0-1 éve -1-5 éve -5-10 éve -10-15 éve - több mint 15 éve	
	- teljesen pozitív - általában pozitív - hol ilyen, hol olyan - általában negatív - teljesen negatív	- 0-1 éve -1-5 éve -5-10 éve -10-15 éve - több mint 15 éve	
	- teljesen pozitív - általában pozitív - hol ilyen, hol olyan - általában negatív - teljesen negatív	- 0-1 éve -1-5 éve -5-10 éve -10-15 éve - több mint 15 éve	
	- teljesen pozitív - általában pozitív - hol ilyen, hol olyan - általában negatív - teljesen negatív	- 0-1 éve -1-5 éve -5-10 éve -10-15 éve - több mint 15 éve	
	- teljesen pozitív - általában pozitív - hol ilyen, hol olyan - általában negatív - teljesen negatív	- 0-1 éve -1-5 éve -5-10 éve -10-15 éve - több mint 15 éve	
	- teljesen pozitív - általában pozitív - hol ilyen, hol olyan - általában negatív - teljesen negatív	- 0-1 éve -1-5 éve -5-10 éve -10-15 éve - több mint 15 éve	
	- teljesen pozitív - általában pozitív - hol ilyen, hol olyan - általában negatív - teljesen negatív	- 0-1 éve -1-5 éve -5-10 éve -10-15 éve - több mint 15 éve	
	- teljesen pozitív - általában pozitív - hol ilyen, hol olyan - általában negatív - teljesen negatív	- 0-1 éve -1-5 éve -5-10 éve -10-15 éve - több mint 15 éve	
	- teljesen pozitív - általában pozitív - hol ilyen, hol olyan - általában negatív - teljesen negatív	- 0-1 éve -1-5 éve -5-10 éve -10-15 éve - több mint 15 éve	
	- teljesen pozitív - általában pozitív - hol ilyen, hol olyan - általában negatív - teljesen negatív	- 0-1 éve -1-5 éve -5-10 éve -10-15 éve - több mint 15 éve	

Gyermekkori kapcsolatok

Az alábbi ábrán azokat a személyeket jelölje be, akik gyermekkorában és ifjúkorában (0-18 éves koráig) játszottak fontos szerepet az Ön életében. Ön az ábra középpontjában áll, a koncentrikus körök segítenek abban, hogy jelezze, mennyire érzi fontosnak, énközelinek a kiemelt személyeket. Az „én”-t tartalmazó kocka utáni első körbe kerüljenek a legfontosabb kapcsolatok, majd egyre távolodva az egyre kevésbé fontosak.

Az ábrán feltüntetheti a pozitív és negatív szempontból fontos személyeket is.

A jelzett kapcsolat jellemzése (kérjük kezdje a belső körben szereplő nevekkel, majd haladjon kifelé)

Név és a kapcsolat jellegének megnevezése (pl. nevelő, testvér)	Kapcsolat milyensége	Mettől meddig álltak kapcsolatban (pl. 4-11 éves korig)	Mi miatt szakadt meg a kapcsolatuk?	Milyen szerepet játszott az illető az Ön életében?
	- teljesen pozitív - általában pozitív - változó - általában negatív - teljesen negatív			

Név és a kapcsolat jellegének megnevezése (pl. nevelő, testvér)	Kapcsolat milyensége	Mettől meddig álltak kapcsolatban (pl. 4-11 éves korig)	Mi miatt szakadt meg a kapcsolatuk?	Milyen szerepet játszott az illető az Ön életében?
	- teljesen pozitív - általában pozitív - változó - általában negatív - teljesen negatív			
	- teljesen pozitív - általában pozitív - változó - általában negatív - teljesen negatív			
	- teljesen pozitív - általában pozitív - változó - általában negatív - teljesen negatív			
	- teljesen pozitív - általában pozitív - változó - általában negatív - teljesen negatív			
	- teljesen pozitív - általában pozitív - változó - általában negatív - teljesen negatív			
	- teljesen pozitív - általában pozitív - változó - általában negatív - teljesen negatív			

A következőkben részletes kérdéseket olvashat gyermekkorával kapcsolatban.

1. Emlékszik-e a családjára az intézetbe kerülése előtti időből?

Nem ----->tovább a 4. kérdésre

Igen

2. Milyen pozitív emlékei vannak velük kapcsolatban ebből az időből?

3. Milyen negatív emlékei vannak velük kapcsolatban ebből az időből?

4. Tartotta-e a kapcsolatot vér szerinti szüleivel az intézetbe való bekerülése után?

Nem ----->tovább a 7. kérdésre

Igen

5. Milyen pozitív emlékei vannak velük kapcsolatban ebből az időből?

6. Milyen negatív emlékei vannak velük kapcsolatban ebből az időből?

7. Volt-e nevelőszülőknél?

Nem ----->tovább a 11. kérdésre

Igen

8. Hány éves korától meddig volt náluk? (Ha többször is, azokat időrendben tüntesse fel)

I.

II.

III.

9. Milyen pozitív emlékei vannak velük kapcsolatban?

I.

II.

III.

10. Milyen negatív emlékei vannak velük kapcsolatban?

I.

II.

III.

11. Tartott-e fenn kapcsolatot „külsős” felnőttel (pl. rokon, patronáló szülő) gyermekkorában?

Nem ----->tovább a 14. kérdésre

Igen (ha több is volt, kérjük sorolja fel őket)

a.

b.

c.

12. Milyen pozitív emlékei vannak velük kapcsolatban?

a.

b.

c.

13. Milyen negatív emlékei vannak velük kapcsolatban?

a.

b.

c.

14. Amikor nagykorú lett és elhagyta az intézetet, segített-e valaki az önálló élet megkezdésében

Nem ----->tovább a 18. kérdésre

Igen, de csak a kötelező „utógondozói” tevékenységgel

(pénz kezelése, stb.) ----->tovább a 18. kérdésre

Igen, a „kötelező odafigyelésen” túl is

15. Ki volt az illető (pl. rokon, nevelőszülő) és mivel segítette önt?

16. Mi a legpozitívabb emléke ebből az időből?

17. Mi a legnegatívabb emléke ebből az időből?

18. Kinek köszönhet összességében legtöbbet életében? Mit?

19. Ki „ártott” Önnek legtöbbet életében? Mivel?

20. Hisz-e Ön Istenben?

Nem ----->tovább a 22. kérdésre

Néha igen, néha nem

Igen

21. Segített-e a hite valaha Önnek?

Nem

Igen, mégpedig:.....

22. Tagja-e Ön bármilyen vallási közösségnek?

Nem

Ritkán járok ilyen közösségbe

Igen, rendszeresen járok vallási közösségbe

23. Segített-e ez Önnek valaha?

Nem

Igen, mégpedig:.....

3. melléklet: A Connor-Davidson reziliencia kérdőív

Kérjük, jelölje meg minden állításnál, hogy milyen mértékben volt jellemző Önre az adott kijelentés az elmúlt hónapban.

Válaszlehetőségek:

0-Egyáltalán nem igaz

1-Ritkán igaz

2-Néha igaz

3-Gyakran igaz

4-Szinte mindig igaz

- ___ 1. Képes vagyok arra, hogy alkalmazkodjak a változásokhoz.
- ___ 2. A stresszel való megküzdés megerősít.
- ___ 3. Mindig a legnagyobb erőbedobással cselekszem, mindegy, hogy miről van szó.
- ___ 4. Amikor a dolgok reménytelennek tűnnek, akkor sem adom fel.
- ___ 5. Tisztán gondolkodom és koncentrálok, amikor nyomás alatt vagyok.
- ___ 6. Erős emberként gondolok magamra.
- ___ 7. A megérzéseim alapján kell cselekednem.
- ___ 8. Nagyon céltudatos vagyok.
- ___ 9. Úgy érzem, én irányítom az életemet.
- ___ 10. Dolgozom azért, hogy elérjem a céljaimat.

4. melléklet: A CISS 48 kérdőív általunk használt változata

CISS-48

Instrukció: A következőkben megterhelő, nyomasztó vagy aggasztó helyzetekre adott emberi reakciókat sorolunk fel. Karikázzon be egy számot 1 és 5 között minden állításnál. Jelölje meg, hogy milyen mértékben reagál a megadott módon egy nehéz, bonyolult, vagy dühítő helyzetben.

1: Egyáltalán nem jellemző rám

5: Nagyon jellemző rám

1.	Jobban osztom be az időmet	1	2	3	4	5
2.	A problémára összpontosítok és végiggondolom, hogyan oldhatnám meg	1	2	3	4	5
3.	A régi szép időkre gondolok	1	2	3	4	5
4.	Megpróbálok másokkal együtt lenni	1	2	3	4	5
5.	Hibáztatom magam a késlekedésért	1	2	3	4	5
6.	Azt teszem, amit a legjobbnak gondolok	1	2	3	4	5
7.	Figyelmemet a saját bajaim kötik le	1	2	3	4	5
8.	Hibáztatom magam, hogy ebbe a helyzetbe kerültem	1	2	3	4	5
9.	Kirakatokat nézegetek	1	2	3	4	5
10.	Végiggondolom, hogy mi a fontos nekem és mi nem	1	2	3	4	5
11.	Megpróbálok aludni	1	2	3	4	5
12.	Kedvenc étellemmel vigasztalom magam	1	2	3	4	5
13.	Aggódom amiatt, hogy nem tudok a problémával megküzdeni	1	2	3	4	5
14.	Nagyon feszültnek érzem magam	1	2	3	4	5

15.	Átgondolom, hogyan oldottam már meg hasonló problémát	1	2	3	4	5
16.	Azt mondom magamnak, hogy valójában ez nem velem történik	1	2	3	4	5
17.	Hibáztatom magam, hogy érzelmileg túlságosan bevonódom a helyzetbe	1	2	3	4	5
18.	Kimegyek enni valamit	1	2	3	4	5
19.	Nagyon nyugtalan leszek	1	2	3	4	5
20.	Veszek magamnak valamit	1	2	3	4	5
21.	Elhatározom, hogy mit tegyek, és aszerint cselekszem	1	2	3	4	5
22.	Hibáztatom magam azért, mert nem tudom, mit tegyek	1	2	3	4	5
23.	Elmegyek bulizni	1	2	3	4	5
24.	Azon vagyok, hogy megértsem a helyzetet	1	2	3	4	5
25.	Leblokkolok, és nem tudom mit tegyek	1	2	3	4	5
26.	Próbálok azonnal javítani a helyzeten	1	2	3	4	5
27.	Átgondolom a helyzetet és megpróbálok tanulni a hibáimból.	1	2	3	4	5
28.	Azt kívánom, bárcsak meg tudnám változtatni azt, ami történt, vagy azt, ahogy éreztem magam	1	2	3	4	5
29.	Meglátogatom egy barátomat	1	2	3	4	5
30.	Azon idegeskedem, hogy mit tegyek	1	2	3	4	5
31.	Eltöltöm az időt valakivel, aki nagyon fontos számomra	1	2	3	4	5

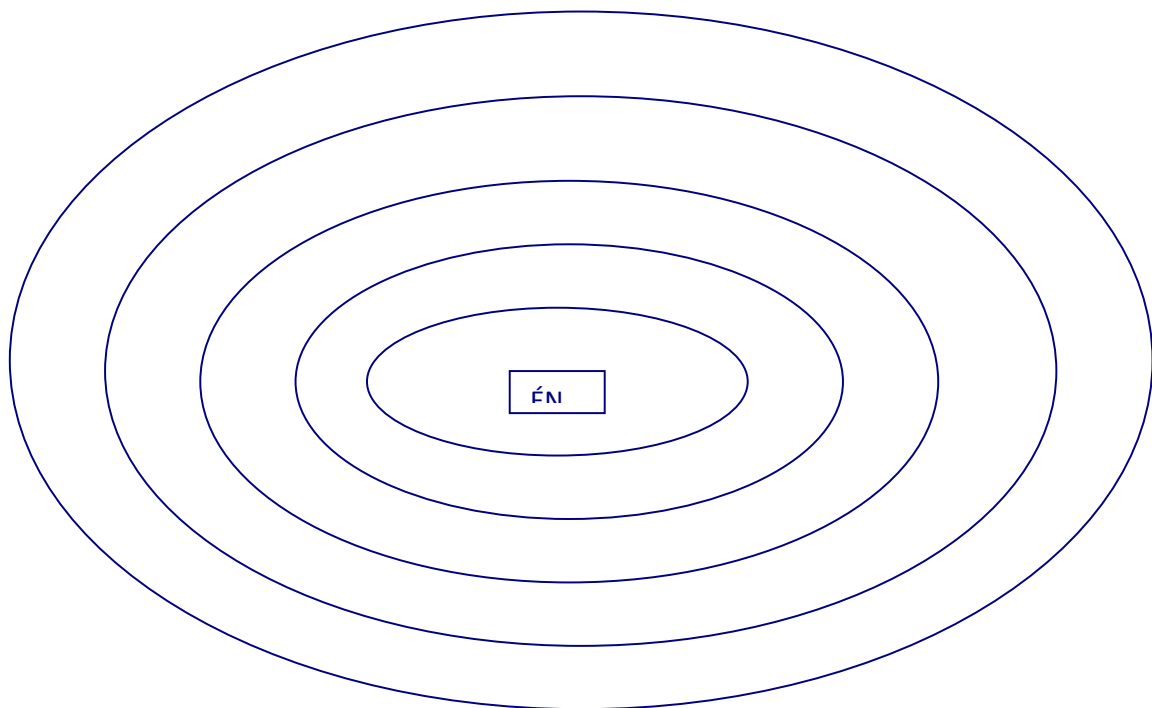
32.	Elmegyek sétálni	1	2	3	4	5
33.	Azt mondogatom magamnak, hogy ez soha többé nem történhet meg	1	2	3	4	5
34.	Csak a hibáimon gondolkodom	1	2	3	4	5
35.	Beszélek valakivel, akinek adok a véleményére	1	2	3	4	5
36.	Áttekintem a problémát, mielőtt bármit is tennék	1	2	3	4	5
37.	Felhívom egy barátomat	1	2	3	4	5
38.	Dühös leszek	1	2	3	4	5
39.	Átértékelem, hogy mi fontos és mi nem	1	2	3	4	5
40.	Megnézek egy filmet	1	2	3	4	5
41.	Kézbe veszem a helyzetet	1	2	3	4	5
42.	További erőfeszítést teszek a dolgok elintézésére	1	2	3	4	5
43.	Különböző megoldásokat találok ki a problémára	1	2	3	4	5
44.	Szünetet tartok és kilépek a helyzetből	1	2	3	4	5
45.	Másokon vezetem le az idegességemet	1	2	3	4	5
46.	Arra használom a helyzetet, hogy bebizonyítsam, képes vagyok megoldani	1	2	3	4	5
47.	Megpróbálom összeszedni magam, hogy a helyzet magaslatán legyek	1	2	3	4	5
48.	Tévét nézek	1	2	3	4	5

5. melléklet: A második vizsgálat során a vizsgálati személyek által kitöltött szociális atomok

Jelenlegi kapcsolatok

Az alábbi ábrán kérjük jelölje be azokat az embereket, akik jelenleg fontos szerepet töltenek be az Ön életében. Ön az ábra középpontjában áll, a koncentrikus körök segítenek abban, hogy jelezze, mennyire érzi fontosnak, énközelinek a kiemelt személyeket. Az „én”-t tartalmazó kocka utáni első körbe kerüljenek a legfontosabb kapcsolatok, majd egyre távolodva az egyre kevésbé fontosak.

Az ábrán feltüntetheti a pozitív és negatív szempontból fontos személyeket is.

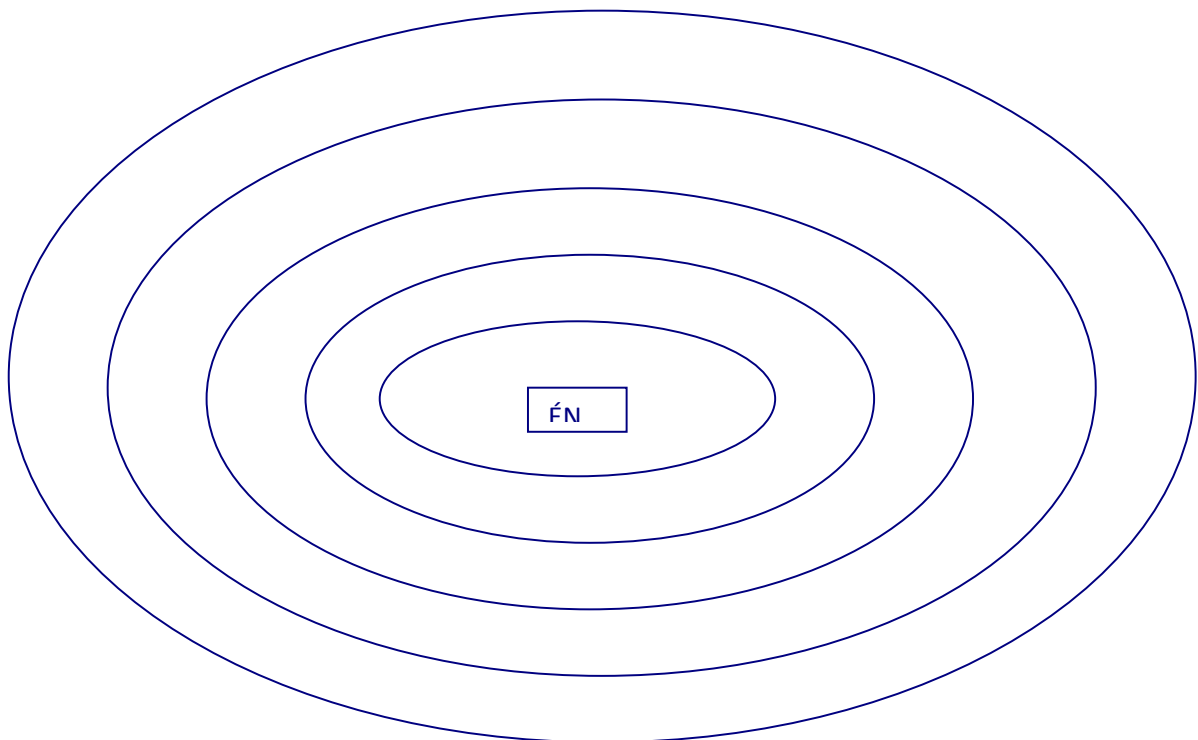
Kérjük a körökben feltüntetett személyekre vonatkozóan töltsse ki az alábbi táblázatot. Kezdje a belső körben szereplő nevekkel, majd haladjon kifele)

Név és a kapcsolat jellege (pl. barát)	Kapcsolat minősége	Hány éve ismerik egymást
	- teljesen pozitív - általában pozitív - hol ilyen, hol olyan - általában negatív - teljesen negatív	- 0-1 éve -1-5 éve -5-10 éve -10-15 éve - több mint 15 éve
	- teljesen pozitív - általában pozitív - hol ilyen, hol olyan - általában negatív - teljesen negatív	- 0-1 éve -1-5 éve -5-10 éve -10-15 éve - több mint 15 éve
	- teljesen pozitív - általában pozitív - hol ilyen, hol olyan - általában negatív - teljesen negatív	- 0-1 éve -1-5 éve -5-10 éve -10-15 éve - több mint 15 éve
	- teljesen pozitív - általában pozitív - hol ilyen, hol olyan - általában negatív - teljesen negatív	- 0-1 éve -1-5 éve -5-10 éve -10-15 éve - több mint 15 éve
	- teljesen pozitív - általában pozitív - hol ilyen, hol olyan - általában negatív - teljesen negatív	- 0-1 éve -1-5 éve -5-10 éve -10-15 éve - több mint 15 éve
	- teljesen pozitív - általában pozitív - hol ilyen, hol olyan - általában negatív - teljesen negatív	- 0-1 éve -1-5 éve -5-10 éve -10-15 éve - több mint 15 éve
	- teljesen pozitív - általában pozitív - hol ilyen, hol olyan - általában negatív - teljesen negatív	- 0-1 éve -1-5 éve -5-10 éve -10-15 éve - több mint 15 éve
	- teljesen pozitív - általában pozitív - hol ilyen, hol olyan - általában negatív - teljesen negatív	- 0-1 éve -1-5 éve -5-10 éve -10-15 éve - több mint 15 éve
	- teljesen pozitív - általában pozitív - hol ilyen, hol olyan - általában negatív - teljesen negatív	- 0-1 éve -1-5 éve -5-10 éve -10-15 éve - több mint 15 éve
	- teljesen pozitív - általában pozitív - hol ilyen, hol olyan - általában negatív - teljesen negatív	- 0-1 éve -1-5 éve -5-10 éve -10-15 éve - több mint 15 éve

Gyermekkori kapcsolatok

Az alábbi ábrán azokat a személyeket jelölje be, akik gyermekkorában játszottak fontos szerepet az Ön életében. Ön az ábra középpontjában áll, a koncentrikus körök segítenek abban, hogy jelezze, mennyire érzi fontosnak, énközelinek a kiemelt személyeket. Az „én”-t tartalmazó kocka utáni első körbe kerüljenek a legfontosabb kapcsolatok, majd egyre távolodva az egyre kevésbé fontosak.

Az ábrán feltüntetheti a pozitív és negatív szempontból fontos személyeket is.

Kérjük a körökben feltüntetett személyekre vonatkozóan töltsse ki az alábbi táblázatot. Kezdje a belső körben szereplő nevekkel, majd haladjon kifelé)

Név és a kapcsolat jellege (pl. testvér)	Kapcsolat minősége	Mettől meddig álltak kapcsolatban (pl. 4-11 éves korig)	Mi miatt szakadt meg a kapcsolatuk?
	- teljesen pozitív - általában pozitív - változó - általában negatív - teljesen negatív		
	- teljesen pozitív - általában pozitív - változó - általában negatív - teljesen negatív		
	- teljesen pozitív - általában pozitív - változó - általában negatív - teljesen negatív		
	- teljesen pozitív - általában pozitív - változó - általában negatív - teljesen negatív		
	- teljesen pozitív - általában pozitív - változó - általában negatív - teljesen negatív		
	- teljesen pozitív - általában pozitív - változó - általában negatív - teljesen negatív		
	- teljesen pozitív - általában pozitív - változó - általában negatív - teljesen negatív		
	- teljesen pozitív - általában pozitív - változó - általában negatív - teljesen negatív		
	- teljesen pozitív - általában pozitív - változó - általában negatív - teljesen negatív		
	- teljesen pozitív - általában pozitív - változó - általában negatív - teljesen negatív		

6. melléklet: Az állami gondoskodás során megélt változások felmérésére használt kérdőív

Személy életkora:

Iskolai végzettsége:

Hány éves korában került állami gondoskodásba?

Volt-e hazagondozva IGEN / NEM

ha igen, hány éves korától hány éves koráig

Mi volt a gondozásba vétel oka?

Tartotta-e a kapcsolatot a vérszerinti családdal? IGEN / NEM

Ha igen, milyen formában, milyen gyakran?

Gondozási helyek részletezése

Gondozási hely jellege pl. hanyadik gyermekotthon, hanyadik nevelőszülő	Hány éves korától hány éves koráig volt ott	Mi miatt került sor az odahelyezésére

7. melléklet: A CATS kérdőív általunk használt formája

Kérdőív az otthoni környezetről

Ez a kérdőív az otthona általános légkörét próbálja meg feltárni, abban az időben, amikor Ön még gyermek és serdülő volt. Az állítások lehetséges szülői viselkedéseket mutatnak be (ha nem a vér szerinti szülei nevelték, kérjük vonatkoztassa az állításokat arra a személyre vagy azokra a személyekre, akik Önt gyermekkorában nevelték). Ahol az állítások a szülőkre általában vonatkoznak, és szülei / nevelői viselkedése eltért, válaszát arra a szülőre / nevelőre vonatkoztassa, akinek a viselkedése súlyosabb vagy rosszabb volt. Válaszát az állítás elé írt számmal tudja jelölni a következők szerint.

0=soha; 1=ritkán; 2=néha; 3=nagyon gyakran; 4=mindig

Bemutatásként álljon itt egy példa.

___ A szüleim kritizáltak, amikor fiatal voltam.
Ha szülei ritkán kritizáltak, írjon az állítást elé 1-est.

A következőkben további állítások következnek, kérjük minden állítást válaszoljon meg! Előre is köszönjük segítségét!

- ___ 1. A szüleim nevetség tárgyává tettek.
- ___ 2. Külső segítséget vagy útmutatást kerestem otthoni problémáim megoldására.
- ___ 3. Szüleim szidalmazták egymást.
- ___ 4. Otthon szigorú szabályokat kellett követnem.
- ___ 5. Amikor gyerekként vagy tizenévesként otthon megbüntettek, megértettem a büntetés okát.
- ___ 6. Szigorúan megbüntettek, ha megszegtem az otthoni szabályokat.
- ___ 7. Gyermekként feleslegesnek vagy érzelmileg elhanyagoltnak éreztem magam.
- ___ 8. Sértegettek vagy csúfoltak a szüleim.
- ___ 9. Részt vettem szexuális tevékenységben felnőtt személlyel 14 éves korom előtt.
- ___ 10. Szüleim boldogtalanok voltak egymással.
- ___ 11. Szüleim nem akartak részt venni semmilyen iskoláimhoz kötődő elfoglaltságban.
- ___ 12. Gyermekként szokatlan büntetésben részesültem (pl. hosszú időre bezártak egy szekrénybe, vagy kikötöztek).
- ___ 13. Gyermekként vagy tizenévesként részem volt olyan felkavaró szexuális élményben, amelyet nem tudtam / nem mertem megosztani felnőttekkel.
- ___ 14. Gyermekként arra gondoltam, hogy elhagyjam a családom és egy másik családdal éljek.
- ___ 15. Tanúja voltam annak, hogy egy családtagomat szexuálisan bántalmazták.
- ___ 16. Komolyan fontolgattam, hogy elszökjek otthonról.
- ___ 17. Tanúja voltam annak, hogy egy családtagomat fizikailag bántalmaznak.
- ___ 18. Amikor gyerekként fenyítésben részesültem, úgy éreztem, megérdemeltem a büntetést.
- ___ 19. Gyerekként vagy serdülőként úgy éreztem, hogy valamelyik szülőm nem kedvel.
- ___ 20. Szüleim igazán haragudtak rám.
- ___ 21. Gyermekként úgy éreztem, hogy otthonunkban bármikor előfordulhat fizikai bántalmazás.

- ___ 22. Barátaimat szívesen hívtam meg magunkhoz vendégségbe.
- ___ 23. Gyerekként biztonságban éreztem magam otthon.
- ___ 24. Ha gyerekként vagy serdülőként fenyítésben részesültem, úgy éreztem, hogy a fenyítés mértéke megfelel az elkövetett bűn súlyosságának.
- ___ 25. Előfordult, hogy szüleim váratlanul szidalmazni kezdtek vagy kiabálni kezdtek velem.
- ___ 26. Gyerekként vagy serdülőként megrázó szexuális élményt éltem át.
- ___ 27. Gyerekként magányosnak éreztem magam.
- ___ 28. Szüleim kiabáltak velem.
- ___ 29. Félttem attól, hogy valamelyik szülőm ittas állapotában szexuálisan bántalmaz.
- ___ 30. Vágytam egy olyan barátára, akivel megoszthatom az életem.
- ___ 31. Egyedül hagytak otthon.
- ___ 32. Szüleim felelősségre vontak olyan dolgokért, amelyeket nem követtem el.
- ___ 33. Valamelyik szülőm keményen ivott vagy kábítószerrel fogyasztott.
- ___ 34. Előfordult, hogy valamelyik szülőm megütött vagy megvert engem, amikor nem számítottam rá.
- ___ 35. Szexuális kapcsolatba kerültem szüleimmel.
- ___ 36. Gyermekként gondoskodnom kellett magamról még mielőtt elég idős lettem volna hozzá.
- ___ 37. Gyermekkoromban vagy serdülőként fizikailag bántalmaztak.
- ___ 38. Nehéz gyermekkorom volt.

0=soha; 1=ritkán; 2=néha; 3=nagyon gyakran; 4=mindig

8. melléklet: Az EMBU leghosszabban nevelő szülőkre vonatkozó formája

Az alábbiakban a gyermekkorára vonatkozó kérdések következnek.

Kérjük, gondosan olvassa el a következő útmutatót, mielőtt kitöltené a kérdőívet.

1. Ennek a kérdőívnek a kitöltése során alapvető fontosságú, hogy megpróbáljon visszaemlékezni szülei/nevelőszülei viselkedésére, ahogy azt Ön megélte. Bár néha nehéz felidézni miként viselkedtek velünk szüleink/nevelőszüleink mikor nagyon kicsik voltunk, mindannyiunknak vannak bizonyos emlékei arról, milyen elveket alkalmaztak nevelésünkben.
2. Amennyiben több szülő/nevelőszülő is nevelte Önt, kérjük gondoljon arra a szülőpárosra (vagy csak szülőre), aki aki **LEGHOSSZABB IDEIG** nevelte Önt. Kérjük tüntesse fel, hogy milyen kapcsolatban álltak (karikázza be), és mettől meddig nevelték Önt.

Apa	édesapa/nevelőapa éves kortóléves korig
Anya	édesanya/nevelőanya éves kortóléves korig

3. Minden egyes kérdésnél kérjük, karikázza be az anyja és apja Önnel szembeni viselkedéséhez illő válaszát. Gondosan olvasson el minden kérdést és fontolja meg, hogy a lehetséges válaszok közül melyik a megfelelő Önnek. Válaszoljon külön az anyjára és az apjára vonatkozóan, amennyiben szülőpárosról van szó.

Például:

A szüleim kedvesek voltak hozzám.

	Nem Sohasem	Igen időnként	Igen gyakran	Igen legtöbbször
Apa	1	2	3	4
Anya	1	2	3	4

		Nem sohasem	Igen időnként	Igen gyakran	Igen legtöbbször
1. A szüleim keményen vagy dühösen bántak velem, anélkül, hogy megmondták volna az okát.	Anya	1	2	3	4
	Apa	1	2	3	4
2. A szüleim dicsérték.	Anya	1	2	3	4
	Apa	1	2	3	4
3. Azt kívántam, bárcsak a szüleim kevesebbet aggódnának azon, hogy mit csinálok.	Anya	1	2	3	4
	Apa	1	2	3	4
4. A szüleimtől gyakrabban kaptam testi fenyítést, mint megérdemeltem.	Anya	1	2	3	4
	Apa	1	2	3	4

		Nem sohasem	Igen időnként	Igen gyakran	Igen legtöbbszö r
5. Miután hazaérkeztem, be kellett számolnom a szüleimnek, hogy mit csináltam korábban.	Anya	1	2	3	4
	Apa	1	2	3	4
6. Azt hiszem, szüleim megpróbálták serdülőkoromat stimulálónvá, érdekessé és tanulságossá tenni.	Anya	1	2	3	4
	Apa	1	2	3	4
7. Szüleim mások előtt bíráltak engem.	Anya	1	2	3	4
	Apa	1	2	3	4
8. Szüleim megtiltották nekem, hogy megtegyek olyan dolgokat, ami a többi gyereknek szabad volt, mert féltek, hogy valami történik velem.	Anya	1	2	3	4
	Apa	1	2	3	4
9. Szüleim arra ösztönöztek, hogy mindenben kiemelkedően teljesítsek.	Anya	1	2	3	4
	Apa	1	2	3	4
10. Magatartásukkal, például azzal, hogy szomorúnak néztek ki, szüleim elérték, hogy büntudatot érezzek, mert rosszul bánok velük.	Anya	1	2	3	4
	Apa	1	2	3	4
11. Úgy vélem, túlzott volt szüleimnek az a szorongása, hogy történhet velem valami.	Anya	1	2	3	4
	Apa	1	2	3	4
12. Ha rosszul alakultak a dolgom, éreztem, hogy a szüleim megpróbálnak vigasztalni, bátorítani.	Anya	1	2	3	4
	Apa	1	2	3	4
13. Úgy bántak velem, mint a család „fekete bárányával” vagy „bűnbakjával”.	Anya	1	2	3	4
	Apa	1	2	3	4
14. Szüleim szavaikkal és gesztusaikkal mutatták, hogy szeretnek.	Anya	1	2	3	4
	Apa	1	2	3	4
15. Úgy éreztem, hogy szüleim jobban szeretik a fűtestvéreimet és/ vagy lánytestvéreimet, mint engem (válaszoljon, ha voltak testvérei).	Anya	1	2	3	4
	Apa	1	2	3	4
16. A szüleim elérték, hogy szégyelltem magam.	Anya	1	2	3	4
	Apa	1	2	3	4
17. Szüleim engedték, hogy menjek, amerre nekem tetszik, anélkül, hogy különösebben törődtek volna velem.	Anya	1	2	3	4
	Apa	1	2	3	4
18. Úgy éreztem a szüleim mindenbe beleszólnak, amit csak teszek.	Anya	1	2	3	4
	Apa	1	2	3	4
19. Úgy éreztem melegség és gyöngédség van köztem és szüleim között.	Anya	1	2	3	4
20. Szüleim pontos határokat szabtak, hogy mit szabad tennem, és ezekhez szigorúan ragaszkodtak.	Anya	1	2	3	4
	Apa	1	2	3	4
21. Szüleim még kis vétségek miatt is megbüntettek	Anya	1	2	3	4
	Apa	1	2	3	4
22. A szüleim akarták eldönteni, hogyan öltözködjem vagy hogyan nézzek ki.	Anya	1	2	3	4
	Apa	1	2	3	4
23. Úgy éreztem a szüleim büszkéek voltak, mikor sikert értem el valamiben, amire vállalkoztam,	Anya	1	2	3	4
	Apa	1	2	3	4

9. melléklet: Az EMBU legpozitívabb gondozó(k)ra vonatkozó formája
Az alábbiakban a gyermekkorára vonatkozó kérdések következnek.

Kérjük, gondosan olvassa el a következő útmutatót, mielőtt kitöltene a kérdőívet.

- Ennek a kérdőívnek a kitöltése során alapvető fontosságú, hogy megpróbáljon visszaemlékezni szülei/nevelőszülei viselkedésére, ahogy azt Ön megélte. Bár néha nehéz felidézni miként viselkedtek velünk szüleink/nevelőszüleink mikor nagyon kicsik voltunk, mindannyiunknak vannak bizonyos emlékei arról, milyen elveket alkalmaztak nevelésünkben.
- Amennyiben több szülő/nevelőszülő is nevelte Önt, kérjük gondoljon arra a szülőpárosra (vagy csak szülőre), aki **LEGPOZITÍVABB HATÁSSAL** volt Önre. Kérjük tüntesse fel, hogy milyen kapcsolatban álltak (karikázza be), és mettől meddig nevelték Önt.

Apa	édesapa/nevelőapa éves kortóléves korig
Anya	édesanya/nevelőanya éves kortóléves korig

- Minden egyes kérdésnél kérjük, karikázza be az anyja és apja Önnel szembeni viselkedéséhez illő választát. Gondosan olvasson el minden kérdést és fontolja meg, hogy a lehetséges válaszok közül melyik a megfelelő Önnek. Válaszoljon külön az anyjára és az apjára vonatkozóan, amennyiben szülőpárosról van szó.

Például:

A szüleim kedvesek voltak hozzám.

	Nem Sohasem	Igen időnként	Igen gyakran	Igen legtöbbször
Apa	1	2	3	4
Anya	1	2	3	4

		Nem sohasem	Igen időnként	Igen gyakran	Igen legtöbbször
1. A szüleim keményen vagy dühösen bántak velem, anélkül, hogy megmondták volna az okát.	Anya	1	2	3	4
	Apa	1	2	3	4
2. A szüleim dicsérték.	Anya	1	2	3	4
	Apa	1	2	3	4
3. Azt kívántam, bárcsak a szüleim kevesebbet aggódnának azon, hogy mit csinálok.	Anya	1	2	3	4
	Apa	1	2	3	4
4. A szüleimtől gyakrabban kaptam testi fenyítést, mint megérdemeltem.	Anya	1	2	3	4
	Apa	1	2	3	4

		Nem sohasem	Igen időnként	Igen gyakran	Igen legtöbbször
5. Miután hazaérkeztem, be kellett számolnom a szüleimnek, hogy mit csináltam korábban.	Anya	1	2	3	4
	Apa	1	2	3	4
6. Azt hiszem, szüleim megpróbálták serdülőkoromat stimulálónvá, érdekessé és tanulságossá tenni.	Anya	1	2	3	4
	Apa	1	2	3	4
7. Szüleim mások előtt bírálta engem.	Anya	1	2	3	4
	Apa	1	2	3	4
8. Szüleim megtiltották nekem, hogy megtegyek olyan dolgokat, ami a többi gyereknek szabad volt, mert féltek, hogy valami történik velem.	Anya	1	2	3	4
	Apa	1	2	3	4
9. Szüleim arra ösztönöztek, hogy mindenben kiemelkedően teljesítsek.	Anya	1	2	3	4
	Apa	1	2	3	4
10. Magatartásukkal, például azzal, hogy szomorúnak néztek ki, szüleim elérték, hogy büntudatot érezzek, mert rosszul bánok velük.	Anya	1	2	3	4
	Apa	1	2	3	4
11. Úgy vélem, túlzott volt szüleimnek az a szorongása, hogy történhet velem valami.	Anya	1	2	3	4
	Apa	1	2	3	4
12. Ha rosszul alakultak a dolgom, éreztem, hogy a szüleim megpróbálnak vigasztalni, bátorítani.	Anya	1	2	3	4
	Apa	1	2	3	4
13. Úgy bántak velem, mint a család „fekete bárányával” vagy „bűnbakjával”.	Anya	1	2	3	4
	Apa	1	2	3	4
14. Szüleim szavaikkal és gesztusaikkal mutatták, hogy szeretnek.	Anya	1	2	3	4
	Apa	1	2	3	4
15. Úgy éreztem, hogy szüleim jobban szeretik a fűtestvéreimet és/ vagy lánytestvéreimet, mint engem (válaszoljon, ha voltak testvérei).	Anya	1	2	3	4
	Apa	1	2	3	4
16. A szüleim elérték, hogy szégyelltem magam.	Anya	1	2	3	4
	Apa	1	2	3	4
17. Szüleim engedték, hogy menjek, amerre nekem tetszik, anélkül, hogy különösebben törődtek volna velem.	Anya	1	2	3	4
	Apa	1	2	3	4
18. Úgy éreztem a szüleim mindenbe beleszólnak, amit csak teszek.	Anya	1	2	3	4
	Apa	1	2	3	4
19. Úgy éreztem melegség és gyöngédség van köztem és szüleim között.	Anya	1	2	3	4
21. Szüleim pontos határokat szabtak, hogy mit szabad tennem, és ezekhez szigorúan ragaszkodtak.	Anya	1	2	3	4
	Apa	1	2	3	4
21. Szüleim még kis vétségek miatt is megbüntettek	Anya	1	2	3	4
	Apa	1	2	3	4
22. A szüleim akarták eldönteni, hogyan öltözködjem vagy hogyan nézzek ki.	Anya	1	2	3	4
	Apa	1	2	3	4
23. Úgy éreztem a szüleim büszkék voltak, mikor sikert értem el valamiben, amire vállalkoztam,	Anya	1	2	3	4
	Apa	1	2	3	4